

HATÁR-
TALAN

PÁRBESZÉDEK

HATÁRTALAN PÁRBESZÉDEK

HATÁRTALAN PÁRBESZÉDEK

A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma
2014. évi PhD-konferenciájának tanulmányaiból

Szeged, 2014. március 1.

HATÁRTALAN PÁRBESZÉDEK

A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma
2014. évi PhD-konferenciájának tanulmányaiból

Szeged, 2014. március 1.

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest, 2014

A kötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma által támogatott konferencia előadásainak válogatását tartalmazza

A kötet szerzői:

Bajtalan Hunor	Kovács Áron
Bakó Edit	Máté Orsolya
Bencsik Orsolya	Őszi Brigitta
Braun László	Paládi Viktória
Demjén Izabella	Palcsó Attila
Farkas Wellmann Endre	Patócs László
Hegedűs Norbert	Sikó Beáta
Horváth Attila	Tódor Imre
Illés Attila	Tóth Lilla
Kiss Tímea	Vrábel Tünde

A kötet tanulmányait lektorálták:

Dr. Baráth Tibor
Dr. Ferwagner Péter Ákos
Dr. Gálffy László
Dr. Kovács László Imre
Dr. habil Virág Zoltán
Dr. Zsigri Gyula

Szerkesztő és tördelő:

Novák Anikó

Borítóterv:

Kincses Endre

ISBN 978-615-5389-28-3

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
---------------	---

Irodalomtudomány

VRÁBEL TÜNDE: Szepsi Csombor Márton Udvari Schola című írásának bemutatása és műfaji meghatározása	11
SIKÓ BEÁTA: Bölöni Farkas Sándor Don Karlosa: egy kiadatlan 19. századi drámafordítás	25
MÁTÉ ORSOLYA: Belső monológ és belső beszéd Szabó Magda Freskójában	40
HORVÁTH ATTILA: Ikonikus Mű – az Anyám könnyű álmot ígér a magyarországi recepció tükrében	51
FARKAS WELLMANN ENDRE: Vízfakasztás a sivatagban – recepció, polémiák, a kritikai sajtó érvei és ellenérvei az Előretolt Helyőrség és szerzői feltűnése kapcsán	63
BENCsik ORSOLYA: Az anyagba, a világ húsába hatol (A tengeri kagyló metafizikájáról és erotikájáról)	75
ŐSZI BRIGITTA: A traumaelmélet érvényesülése N. Tóth Anikó Fényszilánkok c. regényében	82
TÓTH LILLA: A kortárs közéleti líra változatai – Erdős Virág költészete	94
HEGEDŰS NORBERT: Költészet és fantasztikum	105

Nyelvtudomány

DEMJÉN IZABELLA: Északkelet-magyarországi nyelvváltozatok szociopragmatikai megvilágításban – kezdeti lépések. Hangjelölési és helyesírási sajátosságok a 17. századi kárpátaljai egyházi és világi nyelvhasználatban	119
---	-----

ILLÉS ATTILA: Szlovák–magyar névpárok vizsgálata a csilizközi falvak mai személynévanyagában 138

KISS TÍMEA: Alakzatvizsgálat Ady Endre Az eltévedt lovas című versében és angol fordításaiban 151

Vallás-, kultúra- és művelődéstörténet

BAKÓ EDIT: A „journalisza”- kép a Magyar Polgár és a Kolozsvár hasábjain 167

PATÓCS LÁSZLÓ: A vajdasági magyar népi önéletírások érzelmi aspektusai 179

PALCSÓ ATTILA: Az ember és az állatvilág kapcsolata a Bibliában 188

PALÁDI VIKTÓRIA: Skizma és egyházi zavargások Podkarpatszka Ruszban az 1920-as években 199

Történelemtudomány, politikatudomány

BRAUN LÁSZLÓ: Az 1879. évi erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára 215

TÓDOR IMRE: Carl Schmitt, a Birodalom ügyésze? 227

Multidiszciplináris társadalomtudományok

BAJTALAN HUNOR: Székelyföld mint régió? Egy esetleges területi-közigazgatási átszervezés margójára 245

KOVÁCS ÁRON: Vajdaság vasúthálózatának múltja, jelene és jövője 274

A kötet szerzői 288

Határtalan párbeszéd

Előszó

A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma éves PhD-konferenciája nem csupán az egyes tudományágakat művelők között serkenti a Kárpát-medencei szintű háló kialakulását, de a tudományok között is ajtókat nyit. Így a kötet címében megjelenő határtalan többértelmű, egyrészt utal a földrajzi határokra, de elsősorban az azokon való felülemelkedésre, másrészt pedig a tudományterületek közötti határok elmosódására. A párbeszéd többes száma sem véletlen, ez is az egymás melletti diskurzusok pluralitását hivatott érzékelni.

Jelen kötet válogatás a 2014. március 1-én Szegeden megrendezett konferencia előadásaiból. A tanulmányok az irodalom-, a nyelvtudomány, a vallás-, kultúra- és művelődéstörténet, történelem- és politikatudomány, valamint a multidiszciplináris társadalomtudomány tárgyköréből kerültek ki. A kutatási irányok gazdagsága, a szerzők tájékozottsága és választékossága egyaránt jellemzi e gyűjteményt.

Az irodalmi kutatások a régi, a klasszikus, a modern és a kortárs magyar, illetve világirodalom terén mozognak. Vrábel Tünde Szepsi Csombor Márton *Udvári Scholáját*, az első magyar erkölcsstant vizsgálja, mutatja be, valamint igyekszik a szöveg műfaji kérdéseire is választ találni. Sikó Beáta a 19. századi drámák világába kalauzolja az olvasót, Bölöni Farkas Sándor egy kiadatlan drámafordításával, Schiller *Don Carlos*ának magyarításával foglalkozik világ- és magyar irodalmi kontextusban. Máté Orsolya tanulmánya Szabó Magda *Freskó* című művét a kompozíciót, az önmegismerést és a pszichológiai aspektusokat szem előtt tartva elemzi azzal a nem titkolt céllal, hogy új szempontokkal bővítse a népszerű író kritikai recepcióját. Horváth Attila Sütő András művészetét és *Anyám könnyű álmot ígér* című regényét állítja középpontba. Dolgozatának célja azoknak a kérdésköröknek a felvázolása és aktualizálása, melyek támpontokat adhatnak egy átfogóbb, a sütői életmű egészéhez való elemző hozzáálláshoz. Az erdélyi irodalom tárgykörében mozog Farkas Wellmann Endre tanulmánya is, aki az Előretolt Helyőrség jelenségét vizsgálja megvilágítva többek között az erdélyi magyar irodalom, a transzközép és az erdélyiség fogalmait is. Bencsik Orsolya írása Vajdaságba, Tolnai Ottó mikrovilágába, *A tengeri kagyló* című kisregény szövegterébe röpi az olvasót, míg Őszi Brigittával egy újabb irodalmi utazás részesei lehetünk, ezúttal a szlovákiai magyar irodalomban. A szerző N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című regényében elemzi a traumaelmélet érvényesülését. Tóth Lilla a kortárs közéleti líra változásait, változatait kutatja elsősorban Erdős Virág költészetében, míg Hegedűs Norbert a költészet és fantasztikum határmezsgyéjén táncolva a dark fantasyba és Neil Gaiman verseinek világába enged betekintést.

A nyelvtudományi fejezetben Demjén Izabella a 17. századi északkelet-magyarországi hangjelölésekkel és helyesírási sajátosságokkal, Illés Attila pedig szlovák–magyar névpárok vizsgálatával foglalkozik a csilizközi falvak személynévanyagában, míg Kiss Tímea fordítástudományi kérdéseket boncolgat Ady Endre *Az eltévedt lovas* című versének angol fordításai kapcsán.

A vallás-, kultúra és művelődéstörténet köré szerveződő írások széles skálán mozognak. Bakó Edit erdélyi lapokban, a *Magyar Polgár* és a *Kolozsvár* hasábjain vizsgálja a sajtó és az újságírók 19. századi helyzetét, megítélését. Patócs László a vajdasági magyar népi önéletírások érzelmi aspektusaira hívja fel a figyelmet Müller Teréz *Igaz történet* és Erős Istvánné Kovács Teréz „*Mint vadmadár a vadonban...*” című könyvében. Palcsó Attila az ember és az állatvilág kapcsolatát, a teremtettséget a Biblia felől közelíti meg és értelmezi, Paládi Viktória pedig az 1920-as évek egyházi zavargásait mutatja be Podkarpatszka Ruszban.

A történelem- és politikatudományi fejezetben Braun László ismerteti az 1879. évi erdőtörvény előtörténetét és hatását az Északkeleti-Kárpátok lakosságára. Tódor Imre Carl Schmitt műveinek elemzésére vállalkozik, hogy körvonalazza a német filozófus és jogász álláspontját, megtalálja a választ a *miértekre*.

A multidiszciplináris társadalomtudományok fejezetbe két tanulmány került, egyik Székelyföldet, a másik pedig Vajdaságot jelölte ki tárgyául. Bajtalan Hunor Székelyföld regionalitásának, a székely önrendelkezésnek, egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység létrejöttének kérdéskörét tára fel. Kovács Áron pedig Vajdaság vasúthálózatának múltját, jelenét és jövőbeli fejlesztési lehetőségeit tárgyalta.

Már e rövid összefoglaló is mutatja, hogy igen sokszínű, tartalmas kötetet tart kezében az olvasó, aki reményeink szerint ugyancsak résztvevője lesz majd e határtalan párbeszédhelyzeteknek, melyeket a PhD-konferencia és a belőle sarjadt kötet teremt.

A szerkesztő

IRODALOMTUDOMÁNY

VRÁBEL TÜNDE

Szepsi Csombor Márton Udvari Schola című írásának bemutatása és műfaji meghatározása

Bevezetés

Tanulmányom témájaként Szepsi Csombor Márton utolsó írását választottam. Ez a mű az 1623-ban – a szerző halála után – megjelent *Udvari Schola*, amely az első magyar nyelvű erkölcstannak számít. Emellett persze kitűnő retorikai segédeszköz is, mert intései a hiteles meggyőzést szolgálják. Szepsi eme művét elsősorban fiatal tanítványának, bedegi Nyáry Ferencnek szánta; másodsorban pedig a 17. század létbizonytalanságban élő magyarságának. A mű külön érdeme, hogy a késő humanizmusban oly divatos neosztoicizmus filozófiáján alapszik, amelynek lényege a keresztény valláserkölc és az ókori sztoicista filozófia ötvözése.

Az *Udvari Schola* kevésbé ismert alkotás, ezért dolgozatomban ismertetem a mű fő jellemzőit. Kitérek forrásaira, szerkezeti felépítésére, stílusára, az intelmek osztályozására és felépítésére, illetve magára az újsztoicizmusra. Végezetül pedig a könyv műfajával foglalkozom. Az *Udvari Schola* műfaját tekintve az intelmek és azon belül az exemplumok világába sorolható. A két műfaj sok hasonlóságot mutat – mondhatni rokonok –, ezért is nehéz őket szétválasztani. Nem könnyű azt sem eldönteni, hogy melyik kap nagyobb teret a műben, ezért az írás során kísérletet teszek mindkettő történetének és mikéntjének a megválaszolására.

Szepsi Csombor Márton és az Udvari Schola

„Inter cuncta leges et percontabere doctos,
qua ratione queas traducere leniter aevum.”¹
(Horatius)

Szepsi Csombor Márton (1595–1622) a 17. század eleji protestáns irodalom egyik legjelentősebb alakja. Az Abaúj megyei Szepsiben² született, polgári család gyermekeként. Nagybányán és Göncön végezte tanulmányait, majd 1616-ban külföldi tanulmányútra

1 „Mindig a bölcssekhez fordulva keresd meg a törvényt, mely jó útra vezet, s csendes békét ad a létnek”.
HAJDÚ István, *Varietas delectat: Latin mondások*, Bp., General Press Kiadó, 1993, 27.

2 Ma Szlovákia területén található, szlovák neve Moldava nad Bodvou. Kassától mintegy 26 km-re, délnyugatra található.

indult. Nagyon sok országban³ megfordult, ennek állít emléket az *Europica Varietas* (A változatos Európa) című útleírásában. Ez az mű, mely az első útleírásnak számít Magyarországon, egy csapásra ismertté a nevét. Ma is ez az alkotása jut elsőként az eszünkbe, ha rá gondolunk. Az iskolai tananyagban is szinte csak ezzel a művével találkozunk.

Ám írói tevékenysége koránt sem merült ki az *Europica Varietas* megírásában. Vándorútja után⁴ rövid ideig Kassán dolgozott mint iskolamester, majd Varannóra⁵ került a bedegi Nyáry családhoz⁶. Itt udvari papként (eredeti hivatása ugyanis református lelkész) és a fiatal Nyáry Ferenc⁷ tanítójaként tevékenykedett. Mondhatni „minden szép erkölcsökre és maghának ékessen való viselesere oktattya, tanitya, igazgattya”⁸ a fiatal növendéket. Itt tölti élete utolsó éveit és itt írja meg élete végső művét, az *Udvari Scholát*.

E művét elsősorban kedves diákjának, bedegi Nyáry Ferencnek (becézve Ferkó) szánta, hogy megfelelő útmutatóul szolgáljon neki eljövendő életéhez. Ám a sors fintoraként Ferkó nem tudta hasznát venni e könyvnek, hiszen még annak befejezése előtt – 1622. szeptember 1-jén⁹ – pestisjárványban¹⁰ az életét vesztette. Sajnos Szepsi sem élhette meg műve megjelentetését, tudniillik a pestis áldozataként nemsokára követte fiatal tanítványát. A könyv tehát némi kiegészítéssel¹¹ postumus jelent meg 1623-ban, Bártfán.

Szepsi fiatakorú tanítványának szentelte a saját és más nagy emberek tapasztalatait az életről, az erkölcsről és a vallásról. Hogy miért tette mindezt? Művének első részében – amelyet pártfogójának, Nyáry Istvánnak ajánlott – ezzel magyarázza: „Ollyak vagyunk mint az vakok, az kik mindenkori sötétseghben járnac, ha valahová házokhoz akarnac menni, csak ök utat találhassanac akar hova vezérelye az öket menten mennec

3 Járt Lengyelországban, Csehországban, Poroszországban, Dániában, Svájcban, Angliában, Hollandiában, Franciaországban és Németországban.

4 Négyévnyi vándorlás után, 1620-ban tért vissza újra Magyarországra.

5 Szepsihez hasonlóan ez is Szlovákia területén található, neve szlovákul Vranov nad Topľou. Eperjestől (Prešov) 46 kilométerre, délkeletre található.

6 Ebben az időszakban Nyáry István (1585 – 1643) volt a Nyáry család feje (lásd 1. kép). Élete során sok fontos posztot betöltött (főkapitány, kamarás, főajtónálló mester stb.) és erősen támogatta a magyar kultúrát. 1632-ben II. Ferdinánd grófi rangra emelte.

7 Nyáry István és Telegdy Anna egyetlen gyermeke. A források alapján 1611-ben született.

8 SZEPSI CSOMBOR Márton, *Udvari Schola* = SZEPSI CSOMBOR Márton *Összes művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 1968 (Régi Magyar Próza Emlékek, 1), 295.

9 DÁVID Zoltán, *Telegdy Anna (1591–1635) ismeretlen versei*, Itk, 102(1998), 240–249.

10 Dávid Zoltán tanulmánya szerint torokgyulladás következtében hunyt el.

11 A kötet a gyászoló szülők vigasztalására szóló (Seneca Vigasztalások című írásainak mintájára) kiegészítésekkel együtt jelenik meg. Ezeket nem Szepsi, hanem utódja Kovásznai Imre, és Tholnai János lelkipásztorok írták.

rayta: ugy mi az igaz de járatlan ösvénjit, amaz örökös házunkban akarván menni, akarattunk szerint nagy gyakorta el hadgyuc, és ez világhi nagy orszaghos utakat, az kik gyakorta vizre visz nec be[n]nünket, követünk, az mely okon igyekezetünkben meg tartoztatunk, és reménlet javainkban megh czalatatunk. Kivályképpen penigh mi kik iffuságokban vagyunk, éretlen sötét indulatunktól viseltetünk, és öregbekenec tanácok-nélkül szükölködünk, az egyenes utat el hagyván, ez világhnac veszedelmes kösziklai közöt járunk, kelünk, tébolygunc.”¹² A könyv eme idézetéből kiolvasható, hogy Szepsi arra a nagy feladatra vállalkozik, hogy megpróbálja fiatal tanítványát „látóként vezetni a vakságban”, azaz az élet útvesztőjében megmutatni neki azt az utat, amit követni érdemes. Mert a tanítók feladata, hogy kinyissák a tudás kapuját, a többi már a tanítványra van bízva.

A könyv azonban nemcsak Ferkónak, a tanítványnak íródott, hanem közvetetten útmutatóul szolgált az egész „tévelygő” magyarságnak is. Hiszen ez a kor, a 17. század, eléggé bizonytalan és zavaros volt mindenki számára. Gondoljunk csak a török hadak jelenlétére, a vallási csatározásokra, a sok betegségre és az ezekből adódó létbizonytalanságra. Erre a nyomasztó állapotra is szeretett volna gyógyírt kínálni művével.

E korban népszerűnek számított a világot egy labirintushoz hasonlítani – a kor kilátástalansága miatt –, így tett Szepsi is, a világot egyenesen a nevezetes krétai labirintushoz hasonlítja, amelyben a vad Minótauroszt élt. A mondákból¹³ jól tudjuk, hogy ez a félig ember, félig bika alakú teremtmény mindenkit, aki a labirintusba tévedt, elpusztított. Kivéve egy embert, Thészeuszt. Thészeusz is annak köszönhetette életét, hogy a királylány, Ariadné beleszeretett és segített neki: egy gombolyag fonalat adott neki. Thészeusz a labirintusban pusztán kézzel megölte az alvó szörnyet, majd Ariadné fonala segítségével élve kijutott az útvesztőből. Az író a labirintus-hasonlatban Ariadné fonalaként mutatja be nekünk a három követendő tudományt: az erkölcsöt, a filozófiát és a vallást. Úgy gondolja ugyanis, hogy a létbizonytalanságban ez a három diszciplína az, amely képes a jó útra téríteni és ott megtartani az embert. E három tudomány elsőbbsége az újsztoicizmusban¹⁴ figyelhető meg a leginkább.

Az írás leginkább bőséges exemplumanyagáért érdemli meg az irodalomtörténet-írás figyelmét: az egyes fejezetek címeiként szereplő rövid intelmek gyakorlati megvalósítását vagy éppen megszegését, s az ebből adódó hasznos vagy káros következményeket kimeríthetetlen bőséggel illusztrálják az anekdotikus történelmi közhelyek,

12 SZEPSI CSOMBOR, *Udvari Schola...*, i. m., 296.

13 Thészeusz és a Minótauroszt = *Mitológia*, szerk. Émilie BEAUMONT, [h. n.], Passage Kiadó, 2001, 53.

14 Más néven neosztoicizmus. Az európai humanizmus egy késői áramlata, amelyben egyesül az ókori sztoicista tanítás a keresztény valláserkölcssel. A neosztoicizmus atyjaként a holland Justus Lipsiust (1547 – 1606) tarjuk számon, aki élete fő művével, amelynek címe „*De constantia in malis publicis libri duo*” megalapozta a sztoicista gondolkodás új irányvonalát.

– többnyire a klasszikus és humanista exemplumgyűjtemények (Valerius Maximus, Fulgосius, Volaterranus) nyomán. Egyetlen negatívumaként azt lehet megemlíteni, hogy sok ókori sztoicista író – akik az újsztoicizmus szempontjából is jelentősek – mint amilyen Seneca, Cicero, Marcus Aurelius, vagy akár Epiktétosz, nem említ (ha említi, akkor is csak az exemplumgyűjtemények alapján).

A kötet előzményeként tarthatjuk számon Antonio Guevara¹⁵ *Institutiones vitae aulicae oder Hoffschul* című alkotását, illetve Pécsi Lukács¹⁶ *Az keresztény szűzeknek tisztességes koszorója* című 1591-es keltezésű munkáját. Antonio Guevara műve főleg a cím ihletésében (Hoffschul = Udvari Schola) és a szerkezeti felosztásban (20 fejezet) jeleskedett, ugyanis a tartalom már nem azonos. Guevara „udvari iskolája” ugyanis egy udvariassági kézikönyv, amelyben az udvari élet játékszabályai, magatartásmintái és szokásai találhatók. Ezzel szemben Szepsi műve az udvari életet alig említi – hiába a cím –, ő inkább sztoikus színezetű valláserkölcsi jó tanácsokat sorakoztat fel. Ennek az az oka, hogy se a korviszonyok, se az író személye nem volt megfelelő egy ilyen minőségű mű megalkotására (Szepsi nem volt járatos udvari körökben).

A másodikként említett Pécsi Lukács műve sokkal nagyobb hatást gyakorolt Szepsire. Ez a mű már foglalkozik az erkölccsel és a vallással, és belső tárgyalásmódja, szerkezete is megegyezik Szepsi munkájáéval. Sőt, néhány példázat még azonos is, valószínűleg az azonos források miatt. Szepsi bizonyítottan olvasta e könyvet, hiszen pár helyen használja is Pécsi növényvilágra utaló szimbólumait, például a III. intésben (*Szemérmeteseket köves*) a violát úgy említi mint a szemérmetesség megtestesítőjét.

Az újsztoicizmus atyjaként ismert Justus Lipsius művét¹⁷ is bizonyára ismer- te, hiszen Szepsi az ő módszerét¹⁸ követte, amikor megírta az *Udvari Scholát*. Az *Udvari Scholát* eme módszer miatt Kovács Sándor Iván tanulmányában¹⁹ „eredeti

15 Antonio Guevara (1481–1545), spanyol krónikás és lelkész, V. Károly német–római császár udvarában élt.

16 Pécsi Lukács: 16. századi magyar író, nyomdai kurátor. Főleg Kalendáriumokat írt, de legismertebb műve szimbolikus növénytana – egyben erkölcsstanító mű is –, amely *Az keresztény szűzeknek tisztességes koszorója* címmel jelent meg Nagyszombatban. A könyv adatai: *Az keresztény szűzeknek tisztességes koszorója melyben minden üi szűz az erkölchöz az közönséges viragoc által ki ielentetne es kepestetne*. Az idegen nyeluen irokat köuetuen magyarul ira Peechi Lvkach. Nagyszombat, 1591. (RMNY 670).

17 Justus LIPSIUS, *Az állhatatosságról = LASKAI János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970, 63–155.

18 Lipsius módszerének lényege, hogy saját érveléseit antik szerzők idézeteiből építse fel. Valamint az egymáshoz kapcsolható történelmi példákban állítsa össze mondanivalóját. Fő célja ezzel az olvasók meggyőzése, illetve saját elveinek a bizonyítása. Kees TELESZKY, Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról = *Humanizmus, religio, identitástudat*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria), 126–144.

19 KOVÁCS Sándor Iván, *Szepsi Csombor Márton: Az Udvari Schola*, Szeged, 1968. Az alábbi linken érhető el: <<http://mek.niif.hu/05700/05731/html/szepsi0100/szepsi0100.html>> (2014. 02. 24)

kompilációnak” nevezte. És nem tévedett, hisz Szepesi sem magától vette a példákat, hanem Lipsiushoz hasonlóan fellapozta a legkülönbözőbb forrásokat és tanácsaihoz igazítva összeválogatta azokat. Ez azonban nem vesz el a mű jelentőségéből; sőt, ez teszi érdekessé és értékessé.

Az exemplumokat főleg a történelemből meríti, majd azokat egy-egy bibliai idézettel nyomatékosítja. Itt le kell szögezni, hogy nem azért használja inkább a történelmi példákat, mert nem jártas a Biblia világában (hisz tudjuk, hogy lelkész volt). Ez a tette szándékos. Úgy vélte ugyanis, hogy a valós történelmi példák sokkal inkább érthetőbbek és hitelesebbek, mint a Szentírás idézetei. Valamint sokkal jobban szerette a históriákat, mert ezek közelebb álltak személyiségéhez. A történelmi példákban előnyben részesíti az ókori történeteket (Nagy Sándor hódítása, az antik görög és római kor, Attila kora, kereszténység kezdete), de a jelent – saját korát – sem mellőzi. Gyakran említi például az akkori erdélyi fejedelmet, Bethlen Gábort, a csatározást a törökkel, illetve a nemzeti összetartozás és helytállás kérdését.

A Bibliából való idézeteket főleg a mondanivaló alátámasztása céljából használta. Vegyük példának a VII. Intést, melynek címe *Az igaz erősségre igyekezzél*. Ebben Szepesi arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a fizikai erősség a legfontosabb, hanem a belső szellemi erő, amit az Isten biztosít. Ezt bibliai idézetekkel is alátámasztja: Esa. 30. „Reménységben és halgatásban léssen az ti erősségtetek” és a 67. zsoltárból: „Czudállatos az Vt az ő szentiben, az Izraelnek istene, ő ad erőt és hatalmat az ő népének.”

A meglehetősen laza kompozíciójú munka húsz intelmet tartalmaz, amelyek együttesen az ember erkölcsi magatartásának valamennyi területét érintik. A húsz intelmet két részre osztja: az első csoportba sorolja azokat az intéseket, amelyeket szerinte követni kell, a második kategóriában pedig azokat veszi sorra, amelyeket el kellene kerülni.

Az első csoportba tartozó intések:

- I. Hidd el, hogy az Isten mindeneket jól lát
- II. Halgató légy
- III. Szemérmetességet kövess
- IV. Haragodat megh győzzed
- V. Jó tetemény helyében jóval légy
- VI. Mindenekhez jó akarodat meg mutassad
- VII. Az igaz erősségre igyekezzel
- VIII. Az martyromság által is, ha isten úgy akarja, erősségedet meg mutassad
- IX. Nyomoruságodban hódgyed bódogságodat
- X. Eszes embernek tanácsával ély
- XI. Az jókkal tarsalkodjál
- XII. Az te javaidból mértékletes adakozó légy
- XIII. Az idegeneket házadban bé fogad
- XVII. Megh szintén az hitetlennek hütedet meg tarczad

XVIII. Barátokat szerez

A második csoportba tartozó intések:

XIV. Az fösvényseget tavoztasd el

XV. Csak arra igyekezzél az mi tisztességes

XVI. Tavoztasd azvakmerőségből származot fogadást

XIX. Tökéletes bódogsághot ez világon ne remély

XX. Utáld meg az halált tarcz semminek

Az intéseket még további két csoportra lehet osztani. Az egyik csoportba a *társadalmi-politikai jellegű kötelezettségek* (II., V., VI., X., XI., XII., XVI., XVIII.), míg a másik csoportba a *vallási-erkölcsi színezetű köteleességek* (I., III., IV., VII., VIII., IX., XIII., XIV., XV., XVII., XIX., XX.) tartoznak. Persze sok intelem besorolható mindkét kategóriába is, de maradjunk mégis ennél a csoportosításnál.

Az Udvari Schola szerkezeti felépítése nem átvétel, ez Szepsi sajátja. Az intések majdnem mindig ugyanazt a modellt követik, illetve ennek a modellnek a variálását használják.

Ez a modell:

Cím → kifejtés → exemplumok → tanulság

Cím → exemplumok → kifejtés → tanulság

Tehát a címben megadja a tételt, ezt rendszerint kifejti, vagy mindjárt történelmi és vallási exemplumokkal világítja meg; majd a végén – esetleg közben – a tanulság következik. Néha viszont pontokba szedi a mondanivalót, ami főleg a XII. intésre (*Az te javaidból mértékletes adakozó légy*) jellemző. A pontokba szedésre itt az intelem hosszúsága és jobb átláthatósága miatt volt szükség.

Az intelmek felépítésekor mintegy próbálta keretbe foglalni az erkölcsi és vallási mondanivalót. Ezt a keretet az első és az utolsó intés adja. Az I. intés, melynek címe *Hidd el, hogy az Isten mindeneket jól lát* azt sugallja, hogy Isten mindenható és mindentudó. Ezáltal jól tudja, ki, mikor és mit cselekszik. Éppen ezért Szepsi ajánlja a jó cselekedeteket, mert ezek azok, ami az Istennek tetszőek. Ha pedig jól cselekszünk, eljutunk az Istenhez. Erre épül rá a XX. intés – *Utáld meg az halált tarcz semminek*, amelyben a halált egy természetes dolognak tarja, ami nem más, mint a legjobb mód arra, hogy Istennel lehessünk.

A kereten kívül még fontosnak tartom a XIX. intést, ami a *Tökéletes bódogsághot ez világon ne remély* címet viseli. Hogy miért fontos ez? A válasz egyszerű. Benne van az újsztoicizmus lényege: a földi élet csupán egy átmeneti állapot, ami elválaszt az örökkévalóságtól. Mert az örökkévalóság a születés előtti- és halál utáni állapot; így a test egyfajta börtönként funkcionál és fogva tartja halhatatlan lelkünket. Éppen ezért a tökéletes boldogságot a földi életben nem nyerhetjük el, csak ha már Isten oldalán a mennyországban vagyunk. Tehát, ami az életben van, nem fontos; csak azt kell szem előtt tartani, ami a halál után is fontos (mértékletesség, állhatatosság, nyugalom, jóság).

Mert, ahogy az intésben mondják: „üveghez hasonló ez világi boldogság, az melytől inkább fenlik, annál hamarab romlását várjad.”²⁰

Az intelmekből sugárzó világgép is teljesen sztoikus.²¹ Árad belőle a végtelen nyugalom, a változatlanság érzése. Hirdeti, hogy a világ elviselhető, és úgy kell elfogadnunk mindent, ahogy van. Hiszen Isten úgy teremtett mindent, ahogy annak lennie kell – a rossz is ugyanúgy az élet szerves része. Propagálja, hogy minden összefüggésben van mindennel, és a rész az egész része. Az írás továbbá azt is szorgalmazza, hogy a világi hívságokat és a rosszra csábító dolgokat kerüljük el (gazdagság, hatalom, hírnév), és csupán a lélek békéjére és a harmóniára törekedjünk.

A hűsz intésben Szepsi arra törekedett, hogy megismertessen minket azokkal az erkölcsi maximákkal, amelyek ahhoz kellene, hogy valaki Istennek és másoknak tetsző dolgokat cselekedjék. Mondhatnánk, ezek az intések általános és örök érvényűek. Még ma is kifogástalan tanácsok: inkább hallgass, mint, hogy helytelen dolgokat mondj (II. intés); ne csak beszédedben légy szemérmes, hanem cselekedettedben is (III. intés); a haragodat fékezd meg (IV. intés); ha valaki jót tesz érted, háláld meg (V. intés); tiszteld feljebbvalóidat (V. intés); mindenki felé fordulj bizalommal (VI. intés); a fizikai erőnlét mellett igyekezz szellemileg is erőssé válni (VII. intés); ha valamiben hiszel, ne engedd, hogy eltántorítsanak – légy állhatatos (VIII. intés); fogadd el a rosszat, egyszer úgyis vége (IX. intés); hallgass az okos emberekre és becsüld meg őket (X. intés); a jó emberek társaságát keresd és a rosszakét kerül el (XI. intés); mértékkel adakozz (XII. intés); ne légy fősvény (XIV. intés); légy mindig tisztességes (XV. intés); ígéretedet mindig tartsd be (XVII. intés); tarts ki az igaz barátok mellett (XVIII. intés); ne tartsd fontosnak az evilági dolgokat, nem hosszabbítják meg úgyse az életedet (XIX. intés, XX. intés).

20 SZEPSI CSOMBOR, *Udvari Schola...*, i. m., 380.

21 Ókori görög filozófiai irányzat, alapítója kitioni Zenón. Nevét a *poiklé sztoáról* (tarka csarnok) kapta, ahol gyülekeztek. Nagyszerűen vegyítették a görög és a keleti gondolkodást, így válva saját koruk egyik legsikeresebb filozófiai áramlatává. Jeles képviselőik: Cicero, Seneca, Epiktétosz, Beöthius, Marcus Aurelius stb. A római korban is igen népszerű irányzatnak számított, Marcus Aurelius római császár még életmódjában is sztoikus elveket vallott. A középkor elején egy rövid időre feledésbe merült, majd a reneszánsz idején újra előtérbe kerültek tanításai – az újsztoicizmusban élte második fénykorát. Forrás: Paul BARTH, *A filozófia klasszikusai: A sztoa*, Bp., Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2002.

Az *Udvári Schola* stílusát sokan manieristának²² tartják, ám itt rögtön tisztázni kell, hogy olyan, hogy tisztán manierista korstílus,²³ nem létezik. Hiszen a manierizmus nem külön korszaka a művészetnek, hanem szorosan kötődik a reneszánsz stílushoz. Annak mintegy kései fázisaként értelmezhető, amelyen érezhető a reneszánsz válsága.

Így az *Udvári Schola* című mű stílusát inkább a késő reneszánszra jellemző „világias reneszánsz” stílusnak²⁴ nevezném. A világias reneszánsz az egyházi irodalomból fejlődött ki. Egyik legfontosabb jellemvonása a természetességre való törekvés (mindig igazodott a közönség értelmiségi szintjéhez), amit a természetes szövegek (közmondások, szólások, vagy akár az előbeszéd) beemelésével értek el. Az ilyen stílusú szövegekre nagyon jellemző a tanító szándék és az anyanyelven történő írás.²⁵

A mű szépirodalmi, de egyaránt vannak a szövegben magasztos kifejezések (trópus, alakzat, hasonlat, adagium, körmondat) és alacsonyabb stílusértékű szavak. Erre azért is volt szükség, hogy a mű tágabb olvasóközönséghez – ne csak a művelt elithez – szóljon. Ennek érdekében a mű stílusa világos; tehát történetei egyszerűek, érthetőek és könnyen megjegyezhetőek bárki számára. Itt fontos azt is kiemelni, hogy Szepesi nagyon ügyelt a szavak választékosságra is, mivel próbálta kizárni az idegen eredetű kifejezéseket. Szerkezetét tekintve arányos a mű, mert mind a húsz intésben egy meghatározott mintát követ. A mű további stilisztikai értékét az is emeli, hogy a mondanivaló egyszerre hat a Logoszra, az Ethoszra és a Pathoszra.²⁶

22 A manierizmus (olasz *maniera* mód, modor szóból származik) egy stílustörténelmi jelenség, amely a reneszánsz virágzása és a barokk között helyezkedik el. Európában a 16. sz. közepétől a 17. sz. első harmadáig érvényesült. Kimutatható a képzőművészetben, a zenében és az irodalomban is. Az első modern stílusirányzatnak is nevezik, ugyanis egész Európára kiterjedt. Jellemző jegyei: létbizonytalanság, lelki válság, titkos társaságok és elszigetelt főúri udvarok, intézményesülés, platóni és sztoikus filozófia, régiségek gyűjtése stb. Eleinte negatív értelemben használták ezt a kifejezést, modorosságot, mesterkéeltséget értve alatta. A 20. századtól azonban jelentése kedvezőbb lett – művelőit saját korukat megelőző gondolkodóknak tartották, akik még ragaszkodtak a reneszánsz formáihoz, de már belsőben, azaz az eszmékben elrugaszkodtak a régi gondolatoktól.

23 Klaniczay Tibor szerint csak akkor lehetne manierista korstílusról beszélni, ha az európai művelődésnek lenne egy a manierizmussal párhuzamos történeti fázisa. Forrás: KLANICZAY Tibor, *A reneszánsz válsága és a manierizmus*, Előadás az 1970. évi sárospataki manierizmus-konferencián, ItK, 74(1970), 419–450 - internetes forrás: <<http://szelence.com/tan/klaniczay.html>>, (2014. 03. 10)

24 Forrás: <http://www.mozaweb.hu/Lecke-mozaWeb-Szovegek_es_stilusok-A_stilustorteneti_korszakok_bemutatasa-102730> (2014. 02. 10)

25 A 16/17. század fordulóján élt késő humanista írók (Baranyai Decsi János, Szenci Molnár Albert, Újfalvi Imre) tevékenysége nyomán megerősödött a magyar nyelvű irodalom.

26 Egy jó szónoklatnak – a mi esetünkben írásnak – egyszerre kell hatnia az értelemre (logosz), az érzelemre (pathosz) és az erkölcsökre (ethosz).

Az intelmek és exemplumok világa

2.1. Az intelem műfaji jegyei

Az intelem sajátos irodalmi műfaj, amely erkölcsi tanításokat és elmélkedéseket tartalmaz többnyire az előkelők szempontjai szerint. Általában egy meghatározott személyhez intézett, erkölcsi célzatú beszéd, levél, vagy akár végrendelet. Szebben fogalmazva szellemi hagyaték. Terjedelme szerint a rövidebb terjedelmű alkotásokhoz szokás sorolni. Görögül *parainészis*nek is szokták nevezni, amely szó jelentése intés és buzdítás. Másik ismert, kissé specifikus megnevezése a fejedelmi- vagy királytükör,²⁷ mely többnyire didaktikus célzatú politikai töltetű mű. Ez a leendő uralkodóhoz fordulva rajzolja meg az ideális államférfi alakját és ad tanácsokat az uralkodáshoz. Nagyon régi műfajnak számít, legrégebbi ismert példája az ókori Mezopotámiában készült *Parasztnaptár*.²⁸ Az európai irodalomban a görögöknél honosodott meg – legelsőnek Szókratész intelmeit²⁹ jegyezték fel – majd innen indult hódító útjára. A magyar irodalomban is kedvelt műfajnak számított, ezt bizonyítja a sok felhozható példa: Szent István király intelmei Imre herceghez, II. Rákóczi Ferenc: *Egy keresztény elmélkedései a polgári élet és az udvariasság elveiről*, illetve Kölcsey Ferenc 1834-es írása, a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*. Írónk, Szepsi Csombor Márton az életnek regulájaként nevezte és a Dedicatoriában felsorolja, mely híres emberek³⁰ írtak még ilyen jellegű munkákat.

2.2. Az exemplum bemutatása

Az exemplumok fogalmának megvilágítására már nagyon sok kísérlet történt, de mégis nehéz egyfajta nézőpontból megközelíteni és definiálni azokat. Ennek oka, hogy a történelem folyamán sűrűn módosult formája, igyekezve mind a felhasználói, mind a befogadói igényekhez igazodni. Magyarul *példáznak* szokás nevezni, amelyre általánosan jellemző a rövidség, a sokféle alkalmazhatóság és a könnyed megjegyezhetőség. Tüskés Gábor értelmezése szerint „*az exemplum többszörösen beágyazott másodlagos*

27 Az ókori eredetű fejedelmi tükör állandó változásokon ment keresztül. Kezdetben politikai és erkölcsi célzatú volt a mondanivalója, majd a történelem során az etikai rész lassan elhalványodott. A 16-17. században az uralkodói reprezentáció sajátos műfajává vált (itt még érezhető a politikai és az etikai hatás is), majd amikor a politika, mint tudomány önállósul, változik az arány a politika javára. Forrás: HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura*, Bp., Universitas Kiadó, 2001 (Historia Litteraria 10), 13–20.

28 Enlil istennek fiához, Ninurtához intézett intelmeit tartalmazza.

29 Szókratész erkölcsi intelmeit Platón és Xenophón jegyezte fel.

30 Seneca írása a feslett erkölcsű Nerónak, Arisztotelész írása az ő Nicomachusának, Angliai Jakab műve az ő fiának stb. Forrás: SZEPSI CSOMBOR, Udvari Schola..., i. m., 297.

*irodalmi forma, ami mindig kontextusában töltődik fel jelentéssel.*³¹ Ebből az értelmezésből is látható, hogy sokan nem kezelik önálló műfajként. Ennek oka, hogy kezdetben csupán egy másik irodalmi műfaj alárendelt eszközeként tartották számon. Ám az idő múlásával fokozatosan elhalványult eszközjellege, és nem autonóm szövegegységből szépen lassan átalakult önálló irodalmi műfajjává. Ma így definiálhatnánk: „*A példázat középkori, reneszánsz és barokk irodalmi műfaj, amely erkölcsi vagy vallási tanulságot példázó elbeszélés*”³².

A példák típusai a *Kis magyar retorika*³³ szerint többfélekélek lehetnek:

1. *Hasonló példa (exemplum simile)* – a példák között teljes hasonlóság figyelhető meg. Ennek további két altípusa ismeretes. Az első az egyenlő példák összessége, amikor is azonos rangú és fajsúlyú példákat sorakoztatunk fel egymás mellett. A másik altípusba az egyenlőtlen példák tartoznak, ahol a példák nem egyenlő arányban vannak jelen.
2. *Nem hasonló példa (exemplum dissimile)* – a példák között csupán részleges a hasonlóság (nem, mód, idő egyezése, egész–rész viszonya stb.).
3. *Ellenkező példa (exemplum contrarium)* – teljes ellentét van a példák között. Ilyenkor épp a merőben eltérő példa világítja meg a mi példánk értékét.

A példák több fajtáját is számon tarjuk. Most csak a két legfontosabb csoportosításra³⁴ térnek ki – amelyek fontosak lehetnek a tanulmányban szereplő mű elemzéséhez.

1. a) a megtörtént dolgok, történelmi események csoportja
b) a kitalált dolgok, történetek csoportja (mese, parabola, mítosz, anekdota)
2. a) vallási exemplumok (Biblia, mártírtörténetek, legendák, szentek életei)
b) világi exemplumok (história, irodalmi művek, anekdoták stb.)

A példázatok keresése, majd beillesztése során a felhasználók *külső* és *belső forrásokból* meríthettek. Külső forrásnak nevezzük mások utalásait, míg belső forrásnak számítanak a saját bőrükön tapasztalt dolgok. Mások utalásait, példáit elsősorban a népszerű exemplumgyűjteményekből, az ókori nagy írók műveiből, a históriákból és a Bibliából meríthették. Ezért van az, hogy sok példa ismétlődik, újra és újra megjelenik – példának okáért Nagy Sándor történetei mind Szepsi Csombor Mártonnál, mind pedig Szenci Molnár Albertnél³⁵ fel-feltűnnek.

31 TŰSKÉS GÁBOR, *Az exemplum a 16–17. század katolikus ábítati irodalmában*, ItK, 96(1992), 133–152.

32 Forrás: <<http://www.kislexikon.hu/exemplum.html>>

33 SZÖRÉNYI László, SZABÓ Zoltán, *Kis magyar retorika*, Bp., Helikon Kiadó, 1997, 88–89.

34 Akit részletesebben érdekel, annak ajánlom: BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „válogatott történetekből készített Tükrök” Taxonyi János exemplumértelmezései, Doktori értekezés, Debrecen, 2010. – <<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/98977/5/ertekezes.pdf>> (2014. 01. 06)

35 SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono: Értekezés a legfőbb jóról*, kiad. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975.

Az *exemplum* gyökerei a görög és római antikvitásban keresendők – elnevezése a latin *exempla*, példa szóból származik –, ahol előszeretettel használták a retorika argumentációs eszközeként. A leghatásosabb szónoki fegyvernek tartották, ugyanis elsődleges funkcióját, a meggyőzést mindig sikeresen teljesítette. Továbbá a másik „szónoki fegyverrel”, az enthümémával összehasonlítva is győzelmet aratott, hallatlan népszerűségének és szórakoztató jellegének köszönhetően. Az ókorban kezdődött meg a példák gyűjtése is, ezáltal megszülettek azok az *exemplumgyűjtemények*, amelyeket a középkorban előszeretettel forgattak a korszak prédikátorai és irodalmárai.

A középkorban már többféle célra használták. A retorikai meggyőzés mellett a keresztény hittételek bizonyítására, illusztrálására és a követendő morális magatartás-modellek bemutatására szolgált. A szónoklattan is élt még a használatával, ám az igazi szintér, ahol érvényesülni tudott az főleg az egyház volt. A 6. század végétől³⁶ a keresztény tanítás legfontosabb kellékei közé tartozott, tudniillik segítségével tudták sikeresen bizonyítani a keresztény téziseket. A 13. században azonban kisebb változás állt be a történetében, ugyanis az *exemplum* kezdett popularizálódni. Ez azt jelentette, hogy a példázatok már nemcsak az elithez és a művelt társadalmi rétegekhez szóltak, hanem megszólították az alacsonyabb néprétegeket is. Ennek következtében a példázatok struktúrája is kisebb változáson esett át, annak érdekében, hogy ki tudja elégiteni a megnövekedett társadalmi igényeket. A legfontosabb ilyen átalakulás az volt, hogy végbement a laicizálódás folyamata, azaz megtörtént az egyházi világtól való elszakadás. Egyre többen használtak világi precedenseket (történelmi események, szereplők, mesék, parabolák stb.) és egyre inkább eltolódott a vallástól az etika felé a fő mondanivaló. A célja is megváltozott: a retorikai meggyőzés háttérbe szorult és helyette fontossá vált a pedagógiai és szórakoztató funkció kettőssége.

A 16. és a 17. század folyamán is érvényesült ez a kettősség. Ám a felvilágosodást követően kis időre feledésbe merült a műfaj, majd a 19. században a kutatásnak köszönhetően újra feltámadt poraiból.

A példázatok használata és célja

A példázatokot többféle szöveggörnyezetbe ágyazták az évszázadok során: prédikációk, beszédek, viták, tudományos szövegek, erkölcsstani értekezések, intelmek, sőt krónikák elengedhetetlen betétei lettek. Az írók, vagyis a felhasználók, alkalmazásuk során a bizonyítás vagy cáfolás eszközeként – kollázs jelleggel – beépítették írásaikba; használatukkal arra törekedtek, hogy meggyőzzék az embereket bizonyos dolgokról. Például, hogy miért nem jó a hatalom és a gazdagság. Ellenben a mértékletesség az a dolog, amit alkalmazni kell az élet folyamán. Az *exemplumok* a meggyőzés mellett segítettek

36 Nagy Szent Gergely pápa felfedezi az *exemplumot* az egyház számára. Az utókor a „középkori *exemplum* atyjaként” tartja számon a keresztény egyház 64. pápáját.

érthetőbbé és hitelesebbé tenni a Szentírást, igyekeztek értelmezni a világ történéseit, és törekedtek a hallgatók/olvasók szórakoztatására.

Ezekből adódóan a példázatok fő céljai közé a meggyőzést és a tanítást kell sorolni. Mellékes célként pedig az illusztráció és a szórakoztatás említendő. Az, hogy épp melyik cél érvényesült, azt mindig a kontextus határozta meg. Témám, vagyis az *Udvari Schola* című írás szempontjából mind a négy cél, illetve funkció érvényesült. Első funkcióként a tanító szándékot jelölném meg. A tanító szándékon az erkölcsös és egyben vallásos életre való nevelést értem. Második funkciónak a meggyőzést tartom, hiszen a jobb élet felé vezető útra valahogy rá kell terelni az eltévelyedett vagy még túl fiatal, tapasztalatlan emberi lényeket. A harmadik funkció az illusztrálás, a negyedik pedig a szórakoztatás.

Ahogy már említettem, az exemplum kezdetben kiegészítő kellékként funkcionált, de a 15. és főleg a 16. századtól kezdve már szuverén műfajként tekinthetünk rá. Szepsi Csombor Mártonnál ellenben nem önálló műfajként működött. Az *Udvari Schola* esetében ugyanis az intelem műfajának eszközeként, erkölcsi/vallási tanácsainak megerősítőjeként funkcionált.

Az általam elemzett műről az alábbi szemléltetést követően elmondhatom:

- a példák típusai közül a hasonló példákkal él, azon belül is az egyenlő példákkal
- a könyv inkább a megtörtént dolgokból merít
- világi és vallási exemplumok egyaránt találhatók benne, de a világi példázatok a dominánsabbak

Összegzés

Tanulmányom elsősorban abból a célból íródott, hogy bemutassa Szepsi Csombor Márton egyik írását – az 1623-ban Bártfán megjelent – *Udvari Scholát*. Ez a mű, mint ez első magyar nyelvű erkölcstan került be a köztudatba, de mára sajnos kissé a feledés homályába merült. Feledésbe merült, ugyanis Szepsi Csombor Márton az irodalmi kánon perifériáján helyezkedik el; ha említik is nevét, nem az *Udvari Scholát* veszik elő, hanem az *Europica Varietast*. Éppen ezért úgy gondoltam, itt az ideje újra előállni a könyvvel és bemutatni az olvasóközönségnek.

A tanulmányban igyekeztem részletesen bemutatni a művet, és kerestem a választ arra a kérdésre, hogy melyik műfaji kategóriába is tartozik. A válasz, bár nehezen, de megszületett: az *Udvari Schola* című írás az intelmek műfajába sorolható.

Felhasznált irodalom

- Paul BARTH, *A filozófia klasszikusai: A sztoa*, Bp., Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2002.
- Émilie BEAUMONT, *Mitológia*, [h.n.], Passage Kiadó, 2001.
- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „válogatott történetekből készített Tükrök” Taxonyi János *exemplumértelmezése*, Debrecen, Doktori értekezés, 2010. <<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/98977/5/ertekezes.pdf>>
- DÁVID Zoltán: *Telegdy Anna (1591–1635) ismeretlen versei*, Itk, 102(1998), 240–249.
- HAJDÚ István, *Varietas delectat: Latin mondások*, Bp., General Press Kiadó, 1993.
- HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura*, Bp., Universitas Kiadó, 2001 (Historia Litteraria, 10).
- HAUSER Arnold, *A művészet és az irodalom társadalomtörténete I., II. kiadás*, Bp., Gondolat Kiadó, 1980.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Toposzok és exemplumok a história hasznairól a 17. században*, Studia Litteraria, 32(1994), 73–90.
- KLANICZAY Tibor, *A reneszánsz válsága és a manierizmus*, ItK, 74(1970), 419–450.
- KOVÁCS Sándor Iván, *Szepsi Csombor Márton: Az Udvari Schola*. Szeged, 1967. január. <<http://mek.niif.hu/05700/05731/html/szepsi0100/szepsi0100.html>>
- LIPSIUS, Justus, *Az állhatatosságról = LASKAI János válogatott művei*, szerk. TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.
- SZABÓ Lajos, *Monda nekik egy példázatot, 100 szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból (válogatás)*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1982.
- SZEPSI CSOMBOR Márton *Összes művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 1968 (Régi Magyar Prózai Emlékek 1), 296–381.
- SZÖRÉNYI László, SZABÓ Zoltán, *Kis magyar retorika*, Bp., Helikon Kiadó, 1997.
- Kees TELESZKY, *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról = Humanizmus, religio, identitástudat*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria), 126–144.
- TÜSKÉS Gábor, *Az exemplum a 16–17. század katolikus áhítati irodalmában*, ItK, 96(1992), 133–152.

Abstract

This treatise deals with the writing Courtly School by Márton's Szepsi Csombor. This opus is placed among the author's less known works (this book can be considered as the birth of the first Hungarian ethics); therefore, I felt the necessity of presenting the definition of its genre, as well. In this paper, as a consequence, I describe the characteristic features of his

work. I commence by dealing with the writer and the conditions surrounding the very fact of writing his work, which is followed by the introduction of the direct and indirect sources of this opus. Besides, I give a survey of its style and structure. Finally, I attempt to answer the question to which genre this work actually belongs, which can be interpreted as a warning and an exemplum at the same time. I hope to contribute to clarifying some details of this long forgotten, but important piece of our early modern literature.

SIKÓ BEÁTA

Bölöni Farkas Sándor Don Karlosa: egy kiadatlan 19. századi drámafordítás

Bevezetés: az utazó és műfordító Bölöni Farkas Sándor

Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című írásával a 19. századi magyar köztudatba elsősorban úgy került be, mint nyugat-európai és észak-amerikai utazó, akinek útleírására a korabeli olvasóközönség nem csupán „sima” úti beszámolóként tekintett, hanem olyan könyvként értelmezte, amely a politikai és társadalmi átalakuláshoz adott követendő mintát. Ennélfogva az útikönyv az 1830-as években páratlan sikert hozott szerzőjének, ám akkoriban csupán kevesen tudták azt, hogy a reformkori utazó (szép)írói, fordítói, sőt műfordítói ambíciókkal is rendelkezett, mivel az 1810-es évek második felétől kezdve irodalmi műveket is fordított.

E műfordítások csupán kéziratok formában maradtak fenn – jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézirtárában találhatóak, mivel többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült nyomtatott formában megjelentetni azokat:

- MsU 509 Johann Wolfgang Goethe: „Az ifjú Werther gyötrelmei”
- MsU 704 Victor Hugo „Izlandi Han”
- MsU 779/B „A Vér-Feredő.” Egy irtoztató Szomorú Játék két borzasztó Felvonásokban (Das Blutbad)
- MsU 936 Madame Staël „Corinna vagy Olasz Ország”
- MsU 937 „Don Karlos”¹

Jelen tanulmány tárgya az MsU 937-es jelzettel ellátott *Don Karlos* című drámafordítás, amelyet több szempontból elemzek és vizsgálók. Legelőször – főként koncepcionális okokból – az illető (német nyelvű) történelmi dráma keletkezésének körülményeit, cselekményét, szerkezeti sajátosságait részletezem, elhelyezve a művet Friedrich Schiller drámaköltészetében. A tanulmány következő egysége rövid összefoglaló áttekintést nyújt arról, hogy a 19. században milyen jellegű recepciója volt magyar kontextusban Schiller e drámájának – amelyet a kritikusok egy része Schiller leggyengébb tragédiájaként, de ugyanakkor egyik legszebb költeményeként tartanak számon² –, valamint rendszerezi azt is, hogy a korban (és később) milyen magyar nyelvű fordításai, fordításkísérletei születtek, illetve fordítástöredékei maradtak fenn.

1 Lásd *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, ed. LAKÓ Elemér, I–II., Szeged, JATE, 1997. (Az MsU rövidítés a jelzetet, illetve a jelzetszámot jelöli)

2 NÉMEDI Lajos, *Johann Cristoph Friedrich Schiller = Világirodalmi Lexikon*, szerk. SZERDAHELYI István, XII., Bp. Akadémiai, 1991, 613.

Ezt követően azt vizsgálom, hogy Friedrich Schiller drámaköltészetének milyen hatása volt az ifjú erdélyi fordítóra, miközben arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként illeszkedik Farkas Sándor a magyar Schiller-kultuszba, és tulajdonképpen mi volt azon kiváló esemény, amely következtében a Kazinczy Ferenc és Döbrentei Gábor befolyása alatt álló fordító nekilátott a mű lefordításának.

A tanulmány zárófejezete részben nyelvészeti vonatkozású. Elsősorban fordítástechnikai kérdések vetődnek fel, mivel a műfordítást a korabeli – egymást felváltó – fordítói elvek tükrében szemlélem és értelmezem. A 19. században a (magyar) gondolkodók már bizonyos fordítói elvek megfogalmazására törekedtek, és a kritikusok többségét a fordítói elvek kidolgozásakor az foglalkoztatta, hogy tulajdonképpen milyennek kell lennie a jó fordításnak (például a század végén Radó Antal *A magyar műfordítás története* című könyvében 1831-ig áttekintette a fordítással kapcsolatos elvek összességét).³ A közelmúltban Benő Attila rámutatott arra, hogy a 18. század végén és a 19. század első felében a fordítás még erőteljesen eszközjellegű volt – a nyelv fejlesztésének, a szépirodalom megalapozásának, a magyar nyelvű színjátszás megteremtésének, a nevelés és jellemformálás eszköze –, így ebben az időszakban a fordítók többsége a magyar olvasóközönség valós – vagy vélt – igényeihez igazodva fordított, miközben a fordítás folyamatában a hűség és ekvivalencia kérdése csupán másodrendű problémaként jelentkezett. Ennélfogva az így létrejött fordítások a forrásnyelvi szöveghez képest magyar aktualizációval is módosulhattak, és (általában) betoldások, kihagyások is jellemezték.⁴

Az akkori fordítási normák tehát megengedték az adaptációt, valamint természetes volt a cselekmény, a szerkezet, illetve a forma szabadabb kezelése is; viszont elméleti szinten az 1830-as években fokozatosan megfogalmazódott – például Bajza József írásaiban – a tartalom (*anyag*) és forma (*alak*) iránti hűség egyidejű érvényesítésének az igénye.⁵ A fordítók többsége a lefordítandó szépirodalmi művet (úgy drámát, mint prózát) az 1830-as évektől kezdve már nemcsak annak tartalmi oldalával azonosította, hanem formai részével is, és ennek köszönhetően az *anyag*hű fordításokat mindinkább felváltották a szoros (*alak- és anyag*hű) fordítások. Így mindezen elvek és normák fényében a tanulmány záróegysége arra vállalkozik, hogy meghatározza milyen fordítói elv – vagy éppenséggel fordítói elvek – lenyomatát hordozza magán Bölöni Farkas Sándor drámafordítása.

3 KLAUDY Kinga, *A magyar fordítástudomány a 19. században* = *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. KISS Jenő, SZÜTS László, Bp., Akadémiai, 1991, 387–388.

4 BENŐ Attila, *Fordítási elvek a 19. században* = B. A., *A dolgok másik neve*, Kvár, Komp-Press, 2011 (Ariadné Könyvek), 89–91.

5 BENŐ, i. m., 105–111.

Schiller Don Carllosa

Friedrich Schiller *Don Karlos, Infant von Spanien* című drámáját 1787-ben fejezte be, és ezzel a művel nyitott a történelmi drámák felé, mivel maga is olyan utakat keresett, amellyel meghaladhatta a polgári szomorújáték és családi dráma tradícióit.⁶ Az ötfelvonásos dráma forrását a spanyol történelem 17. százada képezi: az a korszak, amikor II. Fülöp uralkodott, és ekkor vette kezdetét a 80 évig elhúzódó németalföldi felkelések időszaka. Noha a német drámaíró elmélyült kutatómunkát folytatott, mégis szabadon kezelte az adott történelmi időszakot, illetve témát: idealizált hősként jeleníti meg Don Carlost – aki a történelmi források szerint alkalmatlan volt a trónra, és apjának a birodalom érdekében el kellett tennie láb alól –, valamint beépít a dráma szövevényes cselekményrendszerébe egy fiktív szereplőt, Posa márkit, aki a drámaíró világnézetének, illetve a felvilágosodás legnemesebb eszméjének és céljainak – a vallás és a gondolkodás szabadságának – a szószólójává válik.⁷

A *blank verse*-ben írt dráma egy olyan történetet dolgoz fel, amelynek alapja egy családi tragédia, de eszmei szinten meghaladja azt. II. Fülöp spanyol király elveszi Valois Erzsébetet, aki tulajdonképpen fia, Don Carlos menyasszonya volt, így kialakul egy konfliktus apa és fia között. Ám ekkor felbukkan a márki, aki nemcsak azt teszi lehetővé, hogy gyerekkori barátja – a reménytelenül szerelmes infáns – találkozzon mostohaanyjával, hanem elnyeri II. Fülöp bizalmát is, aki miniszterévé nevezi ki. A biztató jövőkép ellenére mégis tragédiába torkollik a dráma cselekménye: a márki feláldozza önmagát, hogy megmentse Carlos életét, ám a főinkvizítor leleplezi a szerelmeseket – a trónörökösöt és Valois Erzsébetet –, az infánst pedig élete végéig kolostorba záratja.

A darab dramaturgiája szövevényes, nehezen követhető; Dániel Anna találóan alapítja meg, hogy „az események helyenként alig áttekinthető gubancos elburjánzásán át vezeti Schiller a dráma menetét a tragikus véghez.”⁸ A drámai cselekmény menetét olyan – főként melodramatikus – jelenetek szakítják meg – mint például félreértés, elfogott levél, baljós szerepet betöltő irattárca, ármánykodás stb –, amelyek késleltetik a végkifejletet. Terjengőssége miatt a 18. század végén sok kritika érte a művet (maga Kazinczy Ferenc is megjegyzi az 1790-es években az *Orpheusban*, hogy *hosszas Tirádák* jellemzik), emiatt Schiller többször átdolgozta, helyenként javított a szövegen, lerövidítve a drámai cselekményt. Ennélfogva több korabeli szövegváltozata

6 NÉMEDI L., i. m., 613.

7 DÁNIEL Anna, *Schiller világa*, Bp., Európa, 1988, 70–71.

8 DÁNIEL, i. m., 78.

és szövegkiadása is ismeretes a drámának:⁹ a leghosszabb a legelső, az 1787-es *Don Karlos*¹⁰ című Göschen-féle kiadás, míg az 1802-es,¹¹ illetve 1804-es szintén Göschen-féle kiadások már rövidebbek, mivel a kritikusok hatására Schiller több módosítást is eszközölt a szövegen.

A Don Carlos magyar nyelvű fordításai, fordításkísérletei, illetve fordítástöredékei

A legelső magyar nyelvű átültetése Schiller *Don Carlos*ának már 1792-ben elkészült. E fordítás folyamatáról és jellegéről Kazinczy az Orpheusban (1790-ben) tudósította az olvasókat: „Bárany János Úr, egy ifjú, de érett Litterator, Don Carlost vette munkába. Prosában fogja fordítani, s talám (a mit óhajtani lehet) a hosszas Tirádákat s a Recensorok által eléggé ki-mutatott hibákat benne el-kerüli.”¹²

Kazinczy Ferenc levelei arról tanúskodnak, hogy kora irodalomszervező egyéniségként rajongott a német drámaíró e művéért: 1817 márciusában Berzsenyinek címzett levelében arról vall, hogy „előttem Don Carlosa a’ legfőbb munkája”,¹³ illetve már 1814 novemberében a Sipos Pálnak küldött levélben az „isten” jelzővel magasztalja a drámát.¹⁴ Ugyanakkor tudjuk, hogy ő is kacérkodott azzal a gondolattal, hogy lefordítja a drámát, és ez volt az első és egyetlen olyan Schiller-dráma, amelynek lefordításába belekezdett sógora Wesselényi Miklós biztatására. Ám elragadtatása és elismerő véleménye ellenére fordítói lendülete hamar alábbhagyott, mivel az első felvonás 1–24 sora után félbemaradt terve.¹⁵

9 A közelmúltban (2009-ben) jelent meg a Deutscher Klassiker Verlag kiadásában a *Don Karlos* kritikai kiadása, amely tartalmazza a mű összes korabeli szövegváltozatát, magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátva.

10 Friedrich SCHILLER, *Don Karlos, Infant von Spanien*, Leipzig, Georg Joachim Göschen, 1787.

11 Friedrich SCHILLER, *Don Karlos, Infant von Spanien*, Leipzig, Georg Joachim Göschen, 1802.

12 BAYER József, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1912, 10–11. (Utóbb kiderült, hogy Kazinczy tévesen nevezte meg a fordítót, és valójában nem Bárany Jánosról, hanem Bárany Péterről van szó.)

13 *Kazinczy Ferenc levelezése*, kiad. VÁCZY János, XV., Bp., MTA, 1905, 136. (3405. levél)

14 *Kazinczy Ferenc levelezése*, kiad. VÁCZY János, XII., Bp., MTA, 1902, 161. (2764. levél – E levél forrásértéke kétségbevonhatatlan, mivel tudomást szerzünk arról, hogy nem csupán Kazinczy, hanem a köréhez tartozó Wesselényi-család is olyannyira rajongott a drámáért, hogy Kazinczy neje a látogatóba érkező Wesselényit Don Carlosnak, míg annak barátját, Patakit Marquis Posa-nak nevezte el: „Feleségem elragadtatással nézte mind a’ kettőt, és soha nem tudta melyiknek adja az elsőséget. De azt csak ugyan megadta Wesselényinek, hogy ő minden ifjakkal koronája. Sophie Don Carlosnak nevezte el, Patakit pedig Marquis Posa-nak, s ha isméri Schillernek isteni Don Carlosát, kivált a Göscheni kiadásban, hol az első felvonásban a’ két barát egymást megismeri, s Posa fekete hajjal festetik, nagyon találónak fogod esmérni, és mondani a hasonlatosságot. Én nagyon irigylem Sophienek e’ hasonlítását.”)

15 BAYER, i. m., 23–25.

Bölöni Farkas Sándort követően a 19. és 20. században többen fordították a *Don Carlost*. Bayer József felhívja arra a figyelmet, hogy az 1840-es években már ismeretes volt Láng Ádám Don Carlos-fordítása, de ezt nem adták elő, mivel a korban *kontár fordítás*nak számított. Az első előadható Don Carlos-fordításra 1846-ig kellett várni – ez Kelmenfy László (valódi nevén: Hazucha Ferenc) személyéhez kötődik –, és így értelemszerűen a darab már ugyanazon év májusában színre került a fővárosi színházban.¹⁶ Több mint egy fél évszázaddal később, 1913-ban Radó Antal készítette el a történelmi dráma újabb fordítását, majd az 1950-es években Vas István műfordító szintén lefordította ezt a Schiller-művet.

Meglátásom szerint a különböző fordítások nemcsak abban térnek el egymástól, hogy az illető fordító milyen elvet követve és érvényesítve fordította le a drámát, hanem a forrásnyelvi (alap)szöveg tekintetében is különböznek egymástól, hiszen a 19. században Schiller drámájának több szövegváltozata és szövegkiadása ismeretes. Így értelemszerűen egyéb eltérések mellett terjedelmi különbségek is vannak a különböző korszakokban és kontextusban keletkezett átültetések között. Míg egyértelműen megállapítható, hogy Vas István a 20. században a legelső és leghosszabb változat alapján fordított, addig Bölöni Farkas Sándor Schiller *Don Carlos*ának magyar nyelvű átültetése során megtörténhet, hogy a mű több kiadását tartotta szem előtt.¹⁷

A fiatal Bölöni Farkas Sándor és Friedrich Schiller drámaköltészete

Bölöni Farkas Sándor viszonylag fiatalon, a kolozsvári unitárius kollégium diákjaként ismerkedett meg Schiller drámáival és költészetével. Erről a tényről 1815-ben Kazinczy Ferencnek címzett levele tanúskodik, amelyben így fogalmaz: „Kollegiumba létembe semmit lelkemnek nem kaptam, vadon, társaságtalan nevekedve, mint egy bérczre esett fa, míg Schiller Tolvajait játszodni nem láttam a Theátrumon.... Schiller engem más világba vitt s írtam a rikóltzó Guelfokot. A Theatrumnak éltem ezután, s az Actorok között szerettem forgani, s egy néhány Rollba próbáltam is játszani.”¹⁸ E levélrészlet hű bizonyítéka annak, hogy Schiller és drámaköltészete iránt már ifjúként rajongott, ugyanakkor a levél folytatásából azt is megtudjuk, hogy mindazt, amit nem lelt fel a kollégiumban, kora romantikus drámairodalmában, valamint a szárnyait bontogató kolozsvári színjátszásban kereste. A levél többi részét olvasva kiderül az is, hogy a fiatal Bölöni Farkas az akkori színházigazgató, Vándza Mihály buzdítására örömmel vállalt

16 BAYER, i. m., 79–80.

17 A tanulmány 5. fejezete foglalkozik ezzel a kérdéssel.

18 *Kazinczy Ferenc levelezése*, kiad. VÁCZY János, XIII., Bp., MTA, 1903, 370. (3080. levél)

kisebb színdarabfordításokat is, illetve a színészi pálya fele kacsintgatva Kozsinszki szerepét játszotta el *A Tolvajok* című Schiller-darabban.

Fordulatot hozott életében az az esemény, hogy az Erdélyi Múzeum körében megismerkedett Döbrentei Gáborral, Kolozsvár művelődésszervező egyéniségével, aki azzal a tanáccsal látta el az érdeklődő Farkast, hogy vers- és drámaírással foglalatoskodjon, miközben mélyrehatóan tanulmányozza Schiller drámáit és Lessing *Hamburgische Dramaturgie* színházesztetikai művét.¹⁹

Döbrenteinek köszönhetően Kazinczy Ferenc is felfigyelt Bölöni Farkasra, akinek jelentős szerepet tulajdonít Bayer József a magyar Schiller-kultusz kialakításában, mivel Kazinczy már az 1790-es években az angol és francia drámaírók mellett a németeket – úgy Goethet, mint Schillert – állította fel követendő példának.²⁰ A Kazinczy írói köréhez tartozó új nemzedék soraiból egész Schiller-rajongók kerültek ki, akik a német drámaíró lírai költészetét méltatták. Közéjük tartozott Bölöni Farkas Sándor is, akihez maga Kazinczy is nagy reményeket fűzött. Erről a tényről Kiss Jánosnak írt levele tanúskodik, amelyben Farkast a magyar Schillerként említi: „Farkas már nem gyermek, verse még rossz, de prózája kimondhatatlanul szép. Nekünk ebben Schillerünk nevelkedik, s úgy hiszem, nem lesz Schiller manqué.”²¹

Bölöni Farkas olyannyira rajongott Schillerért és drámaköltészetéért, hogy az 1815. november 6-án keltezett levelében teljes elragadtatással és pátosszal dicséri széphalmi mesterének a német drámaírót és munkáit, idealizálva Schiller alakját és személyiségét. Így fogalmaz: „én csak Őt imádom, az én Istenemet s a Poéták istentagadóját. Mikor én az ő Künstlerét, Carloszát s Moorját elolvasom, oly kevélyen nézek ad Poetas minorum gentium, mint a Nap a többi planétákra. Az ő Lelke és a természet egyek; prózai írásai a lélek original editioja, előttem benne végződik az emberek és Angyalok közötti láncz.” Ugyanebben a levélben arról is vallomást tesz, hogy szeretne felnőni Schillerhez, megtestesíteni a magyar Schiller eszményét, és bizalmasan közli mesterével, hogy a drámaírássra érzi a legfőbb hajlamot: „Én a Dramára érzem destinationom s annak adtam s adom életem, abba teszek, a mit tehetek, ha környülményeim engedik. Eddig tett próbáim a Drámában kicsapongások. Schillernek és a Természetnek félreértései, Moor Károly-nak erős reminiscenciája s egy csudálatos ambíció – hogy addig nem nyugszom, míg Moorhoz hasonlót nem írok.”²²

Így értelemszerűen a fiatal Farkas nagy lelkesedéssel olvashatta a német drámaíró különböző írásait, amit az is alátámaszt, hogy az 1825-ben készített könyvlajstromában 6 olyan tulajdonában levő könyv címét jegyzi fel, amelynek szerzője Schiller. A legelső

19 JANCsÓ Elemér, *Bölöni Farkas Sándor* = J. E., *A felvilágosodástól a romantikáig: tanulmányok*, Buc., Irodalmi, 1966, 252–253.

20 BAYER, i. m., 20–21.

21 Idézi JANCsÓ, i. m., 257.

22 *Kazinczy Ferenc levelezése*, kiad. VÁCZY János, XIII., Bp., MTA, 1903, 263–264. (3035. levél)

Schiller's Theater című nyolckötetes drámaantológia (1810), a második a négyrészes *Schiller's prosaische Schriften* című könyv (1810), majd *Schiller's Gedichte* címen 2 verseskötet következik (1810-es s 1815-es zsebkönyvek), az ötödik az 1816-ban megjelent *Schiller's Litterarischer's Nachlaß*, utolsóként pedig a *Versuch über den Zusammenhang der thierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen* című dolgozat szerepel, amelyet valószínű, hogy később elvesztett vagy elhagyott.²³ (lásd az 1. és 2. számú mellékletet)

A fordítás „megszületése” – A Don Karlos keletkezéstörténete

Pontosan nem tudjuk, hogy mikor készülhetett Bölöni Farkas tollából a fordítás, mivel a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található négyrétű kéziraton (MsU 937) nem szerepel semmilyen évszám, de Kazinczynak küldött leveleiből arra következtethetünk, hogy 1817-re már kész volt. A fordítás keletkezéséről és (feltételezett) körülményeiről – okairól – több adat maradt fenn. Mivel tulajdonképpen Döbrentei az, aki a fiatal Bölöni Farkast Kazinczyhoz, a korabeli irodalmi élethez és irodalmi folyamatokhoz kapcsolja, joggal feltételezhető az, hogy a Schiller-drámát Kolozsvár e művelődésszervező egyénisége, illetve a *Don Carlos*ért mélyen rajongó Kazinczy Ferenc hatására és biztatására fordította le. Ezen hipotézist látszólag alátámasztja az a tény is, hogy Döbrentei Gábor *A német dráma története*i című cikke – amely az Erdélyi Múzeum kilencedik kötetében megjelenve Schiller drámaíró művészetének történeti előzményeiről ad rövid áttekintést – a *Don Carlos* bemutatásával fejeződik be, és utána közvetlenül a szerkesztő alábbi megjegyzése következik: „A kiadó kérésére ezen cikkelyt egy ifjú barátja fordította, ki, ha a lelket inkább emelő, mint leverő körülményekben lehet, literatúránknak egyik dísze leszen.”²⁴

Ám Bölöni Farkas 1817. április 22-én keltezett és Kazinczynak megküldött személyes hangvételő leveléből fény derül arra, hogy nem a szerkesztő Döbrentei kérésére jött létre a drámafordítás, hanem tulajdonképpen egy pillanatnyi felindulás következtében látott hozzá a mű magyar nyelvű átültetéséhez. Így más kontextusba helyeződik a fordítás keletkezésének a története: a drámafordítással tulajdonképpen a hölgyek előtt szerette volna fordítói gyorsaságát és tehetségét fitogtatni, egy kihívásnak megfelelni. A széphalmi mesternek írt levelében arról emlékezik meg, hogy egy anekdotikus történethez hasonló eset vezetett ahhoz, hogy megszülessen magyar nyelven a *Don Carlos*. Így ír erről az esetről: „Én most Husvét tájba beszéltem a Don Carlos szépségét valami Leánykák előtt, s tűzbe jöttem vala magasztalásán, ezek kaptak az alkalmon, s ezt mondták, hogy: ha jó volnék, le is fordíthatnám nekik, de tudják, hogy restetske vagyok s ha

23 A könyvjegyzék a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattárában található MsU 785/C jelzettel ellátva az alábbi címmel: „*Könyveim lajstroma*”.

24 Idézi BENKŐ Samu, Bölöni Farkas Sándor (bevezető tanulmány) = BÖLÖNI FARKAS Sándor *Utazás Észak-Amerikában*, szerk. BENKŐ Samu, Buc., Irodalmi, 1966, 15–16.

megigérném is, csak esztendő múlva várnák. Én csak azért is, hogy őket meglepjem, még azon estve neki ültem, igaz hogy nem kevés munkámba került, még is praesentáltam nekik két hetek alatt Don Carlost magyarúl.”

E levél forrásértéke vitathatatlan, mivel nemcsak arról számol be az ifjú fordító, hogy milyen körülmények vezettek a fordítás elkészültéhez, hanem hírt ad egy másik nagyszabású tervéről is. Az a terv, hogy két tanítványával együtt lefordítja Schiller összes drámáját, de végül a vállalkozás ismeretlen okok miatt kudarcba fulladt: „Ugy egyezéink tegnap előtt Tanítványaimmal Kelemennel s Simó Károlyal, hogy idő közbe Schiller minden Drámáját lefordítsuk. Ők hozzá is fogának, az egyik Moorhoz, a más Fieskoho. Én azt hiszem, hogy a Magyaroknál is bételne az Schillerről, a mit Lessing jövendőlt a Németeknek, a Schakspeare [sic!] lefordítása előtt. Mihelyt meghatározva leszünk hollétünkéről, mindjárt venni fogod leveleim.”²⁵ Eme levélrészlet utolsó előtti mondata árulkodó jellegű – a levélíró Lessingre hivatkozik, aki a 18. században jelentős szerepet töltött be a Shakespeare-recepció, illetve a drámáról és annak szerepéről, jellegéről szóló korabeli felfogás kialakításában. Így valószínűnek tartom azt, hogy a Kazinczy és Döbrentei befolyása alatt levő, illetve a Lessing esztétikai írásait olvasó és értelmező Bölöni Farkas kortársaihoz hasonlóan a Schiller-drámák fordításában egy eszközt is látott, méghozzá egy olyan eszközt, amely révén gazdagítható a magyar nyelvű szépirodalom, színjátszás, és ezzel megteremthető a valódi nemzeti dráma modellje is.

Kétségtől megállapítható az is egy Kazinczy Ferencnek küldött leveléből, hogy a dráma címadó hőseben sorstársát látta, teljesen azonosult azzal a (rab)helyezettel, amelyben a trónörökös volt: „Engem a Sors Katonafiúvá szült! – s nem igaz jussal kérdezhetném-e Don Carlószal: Miért épen engem milliók közül? – Mélyen érzem, mit teszen Nem szabadnak lenni; ez egy olyan akadály, mely visszalök egemből s lábaim eleibe törve veti plánjaim.”²⁶ A dráma által hordozott szabadság eszméje szintén közel állhatott Bölöni Farkashoz, hiszen már fiatalon liberális beállítottsága tükröződött írásaiban, főként leveleiben (lásd például Kazinczynak küldött leveleit).

A Don Karlos fordítástechnikai kérdései

A tanulmány következő részében a 18. és 19. századi fordítói elvek tükrében az kerül részletes tárgyalásra, hogy Bölöni Farkas Sándor milyen elv – vagy milyen korabeli elvek – alapján fordította le Schiller történelmi drámáját: mennyiben folyamodott a pragmatikai adaptáció (kulturális átültetés) eszközeihez, mennyiben ragaszkodott a forrásszöveg

25 Kazinczy Ferenc levelezése, kiad. Váczy János, XV., Bp., MTA, 1903, 169 – 170. (3422. levél)

26 Idézi JÁNCsó, i. m., 255.

kötött formájához, miként szembesült a fordíthatóság és (nyelvi, kulturális) fordíthatatlanság kérdésével, illetve fordítóként mennyiben kedvelte az idegenszerű szerkezeteket.

A *Bevezetés*ben röviden szó volt arról, hogy ebben a korszakban a fordítás eszközjellegű volt: főként olyan művek fordítását szorgalmazták, amelyek valamilyen vonatkozásuk révén aktuálisak voltak, és hatást gyakoroltak az olvasóra. Emiatt a korabeli fordítónak adott volt az a szabadság, hogy az uralkodó világnézethez vagy saját eszmévilágához szabja a mű szövetét, miközben szabadon változtathatott vagy módosíthatott az eredeti mű cselekményén és szerkezetén.²⁷ Még 1821-ben Döbrentei Gábor is arra biztatta Bölöni Farkast, hogy Werther-fordításában a forrásszöveghez képest módosítson egy-egy tartalmi elemen. Azt tanácsolta Bölöni Farkasnak, hogy didaktikus megfontolásból változtasson a mű végén annak érdekében, hogy Goethe *Werthere* megfelelő és építő olvasmány legyen a magyar fiatalság számára: „azt tartom, hogy az érzés munkái között csak az a jó, amit a józan és férfijúi kebel is meg nem vet. Werthernek a gyermeki ifjúságra rossz befolyása van, mert érzelössé, hiún álmodozóvá teszi. [...] Én részemről nem adnám ki Werthert magyarul, mert nem óhajtom, hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltassék, vagy ha adnám, másképpen dolgoznám ki végét.”²⁸

Ugyanakkor ebben az időszakban az idegen művek magyarítása nemcsak nyelvi átültetést jelentett, hanem egyben pragmatikai adaptációt is, amely fordítási művelet esetében a fordító a cselekményt és a cselekmény szereplőit célnyelvi környezetbe helyezte át, hogy ily módon közelebb hozza a forrásnyelvi szöveget az olvasóhoz.²⁹ A pragmatikai adaptációnak több formája és jellegzetessége ismeretes, amelyek közül a leggyakoribb a szereplők magyarrá formálása, a helyszín megváltoztatása és a cselekmény idejének aktualizálása.³⁰

A *Don Karlos* című drámafordítás hű bizonyítéka annak, hogy Bölöni Farkas Sándor olyan fordító volt az 1810-es évek második felében, aki nem élt a pragmatikai adaptáció lehetőségével. Összevetve a kéziratot a dráma különböző szövegváltozataival megállapítható, hogy nem aktualizál, nem magyarítja a cselekmény egyes elemeit. Csupán egyes személynevek esetében lehet pragmatikai adaptációról beszélni, amely minimális mértékben (!), ám következetesen érvényesül. Például ha a forrásnyelvi szövegben ‘Carl’ szerepel, akkor ennek célnyelvi megfelelője a ‘Károly’ lesz, viszont ha az alapszövegben ‘Karlos’ van, a célnyelvi szövegbe is ‘Karlos’ kerül. (Elvétve fordul elő, hogy az ‘Elisabeth’-t ‘Erzsébet’-nek fordítja, illetve az ‘Alexander’-t ‘Sándor’-nak. E következetlenség – meglátásom szerint – fordítói figyelmen kívül hagyásának tulajdonítható.)

27 BENŐ, *i. m.*, 92.

28 JANCsó Elemér, *Döbrentei Gábor élete és munkássága*, Kvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1944, 59.

29 BENŐ Attila, *Fordítás és pragmatikai adaptáció* = B. A., *A dolgok másik neve*, Kvár, Komp-Press, 2011 (Ariadné Könyvek), 138–142.

30 BENŐ, *i. m.*, 146.

Elsősorban a *Don Carlos* műfaji sajátosságai – tragédia –, valamint különböző spanyol történelmi vonatkozásai – a különböző reáliák – szabhattak határt a pragmatikai adaptációnak a Bölöni-fordítás esetében. A dráma erősen kötődik az ábrázolt történelmi korhoz, egy társadalmi valósághoz, és a kultúrspecifikus fogalmak nagy száma magyarázhatja a magyar fordítás hűségét. Benő Attila a közelmúltban hívta fel a figyelmet arra, hogy a kor drámafordításaiban szoros összefüggés volt a műfaj és a pragmatikai adaptáció között. Vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy a vígjáték és a bohózat polgári világa az, ami a fordítók számára alkalmat teremthetett a kulturális átültetésre, mivel a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra ilyenkor annyira közel került egymáshoz, hogy a két világ könnyen megfeleltethető volt egymásnak (például Döbrentei a *L'Avare* című mű fordításakor élt a pragmatikai adaptáció lehetőségével, mivel a dráma figurái, társadalmi szerepei jól beilleszthetőek voltak a magyar kontextusba). A vígjátékkal ellentétben a tragédiák forrásnyelvi kultúrába való beágyazottsága általában igen erőteljes, és a sajátos történelmi, társadalmi, földrajzi vonatkozások nem tették lehetővé a magyarázatokat.³¹

Másodsorban a fordító személyisége és egyénisége is döntő tényező lehet abban, ha az illető fordító a pragmatikai adaptáció különböző eszközeihez folyamodik vagy sem, hiszen az adaptáció érvényesülését az egyes fordítók elvei, normái és módszerei is meghatározhatják.³² A lefordított szöveget elemezve megállapítható, hogy Bölöni Farkas nem az aktualizálás és honosítás híve. Célja az, hogy a létrejövő célnyelvi szöveg a forrásnyelvi kultúrát és történelmi kontextust minden különlegességével és idegenszerűségével tárja az olvasó elé.

A kézirat egyes kihúzott mondatai árulkodó jellegűek, és fontos jelentőséggel bírnak a mai filológus számára. Az első felvonás első jelenetének utolsó kihúzott mondata – „Aranyad kifogyhat, hajoid a vészbe sülyedhetnek, a rebellio hajjai téged meg nem rettenthetve thronusodik csapkodhatnak, tronusod az ész, még is állhat, de ha majd fiat tettéz”³³ – arról tanúskodik, hogy Bölöni Farkas először a Schiller-dráma legelső és leghosszabb változatának a lefordításához fogott hozzá, mivel e gondolatsor forrásnyelvi megfelelője csak az 1787-es Göschel-féle kiadásban (!) szerepel, a rövidebb szövegkiadások már nem tartalmazzák ezt a mondatot (lásd 3. számú mellékletet). Még nem sikerült megtalálni azt a szövegkiadást, amely alapján Bölöni Farkas fordít(hat)ott, ám 1825-ös könyvjegyzéke alapján valószínű, hogy a *Schiller's Theater* című bécsi kiadású drámaantológiában található az a változat, amelyet szem előtt tartott, de az is meglehet, hogy több kiadás alapján jött létre a fordítás.

Összevetve a különböző szövegváltozatokat (1787-es, 1802-es, 1804-es, 1847-es kiadások szövegváltozatait) Bölöni Farkas fordításával – a célnyelvi szöveggel –, úgy

31 BENŐ, *i. m.*, 155–166.

32 BENŐ, *i. m.*, 143, 145.

33 A kézirat szövege alapján szövegűen és betűhíven írtam át.

tűnik, hogy *anyaghűen* fordít Farkas, főként a tartalmi ekvivalenciára helyezi a hangsúlyt, ennél fogva fordítása ebből a szempontból tekinthető műközpontú fordításnak is.

Ugyanakkor az is egyértelművé válik, hogy fordítónk nem fordít alakhűen. A verses formát nem tartja meg, mivel nem alkalmazza a jambikus versmértéket, és prózában adja vissza a szöveget. Tehát nem ragaszkodik a formai és alaki hűséghez, csupán a tartalmi hűsége fekteti a hangsúlyt – így úgy tűnik, hogy a lefordítandó művet is inkább annak tartalmi oldalával azonosítja. A fordítás elkészülte után néhány évvel Döbrentei Gábor – 1819. március 20-án keltezett levelében – felveti barátja előtt azt a lehetőséget, hogy írja át a lefordított Schiller-drámát jambusokba, mivel szeretné megjelentetni. Így fogalmaz: „Azt a propositiót teszem, volna é kedved Don Karloszt jambusokba öntened? Nekem az a gondolatom, hogy Külföldi színjatekok czimje alatt Don Karloszt tőled, Tellt Kelemen Lajostól, Macbethet s a Schuldot tőlem fordítva kiadnám.”³⁴ Végül a sok tervezgetésből nem lett semmi, és prózai formában maradt fenn a dráma Farkas fordításában.³⁵

A lefordított szöveg jellegét vizsgálva megállapítható, hogy Bölöni Farkas Sándor prózában gördülékenyen ültette át magyar nyelvre a Schiller-drámát, értelemszerűen fordított, de olykor ő is küzdött a fordíthatatlanság problémájával. Nem annyira kulturális gyökerű fordítási akadályokkal, hanem inkább nyelvspecifikus problémákkal szembesült, amit általában a pontos magyar megfelelő – a célnyelvi lexikai hiány – okozott. Például a ‘Federball’ összetett szót *toll loptának* fordítja az első felvonás második jelenetében – „Tudod mikor játszasunk közt toll loptád Atyám Hugának a Cseh országi Királynénak szemébe repült. Ő azt hitte, hogy szándékkal esett, s kísért szemekkel panaszkolta bé a Királynak.” Ugyanebben a felvonásban a forrásnyelvi szövegben szereplő ‘Gebärdenspäher’ és ‘Geschichtenträger’ összetételeket pedig gyakorlatilag szó szerint fordítja, így az alábbi szókapcsolatok szerepelnek a célnyelvi szövegben: *ábrázatvonás lesők és szó hordozók*.

A fordító idegenszó-használata ugyancsak korlátozott; ahogy a fentebb felsorolt és példaként kiemelt ötletes szófordításai szemléltetik, megpróbál magyar megfelelőt találni (vagy tükörfordítással létrehozni!) a különböző forrásnyelvi kifejezésekre. A dráma szerkezeti egységeit is a lehető legnagyobb mértékben magyarázza, mivel a

34 Döbrentei Gábor *Kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*, kiad. JANCsó Elemér, Kvár, Keresztény Magvető Füzetek, 1944, 9–10 (5. levél). – Döbrentei ajánlata jelzésértékű az utókor számára, mivel azt bizonyítja, hogy a korabeli fordítói gondolkodásban kezd megfogalmazódni az alaki és formai hűség követelménye.

35 Bölöni Farkas minden erőfeszítés ellenére hasztalan próbálta megjelentetni fordítását az 1820-as években. Döbrentei közbenjárása sem segített, mivel 1825-ben teljes közönnyel küldte vissza a kéziratot Trattner János nyomdájára. Az idős nyomdász döntését a könyvárusok számának csökkenésével magyarázta, ezért Döbrentei azzal a javaslattal állt elő, hogy Bölöni Farkas saját költségén jelentesse meg a fordítást. Ez a terv sem valósult meg, így Corinna-, Don Carlos-, és Werther-fordítása csupán kéziratban maradt fenn.

forrásnyelvi szövegben szereplő ‘Akt’, illetve ‘Auftritt’ a célnyelvi szövegben *felvonás*, illetve *jelenés* lesz. A nyelvi megformáltság tekintetében szembeötlő az is, hogy noha a fordító kerüli az idegen lexémákat, mégsem iktatódnak ki teljesen a célnyelvi szövegből – ilyen gyakran ismételt idegen eredetű szó az *Universitas* vagy a *Page*.

A fordítónak tehát nem sikerült minden esetben kellő mértékben elszakadni a forrásnyelvi szövegtől, és ez idegenszerű szerkezeteket (germanizmusokat) is eredményezett a célnyelvi szövegben. A fordítás szövegét elemezve több grammatikai idegenszerűséget lehet felfedezni: például fordítónk a német minta alapján akkor is többes számot használ, amikor egyes számot kellene (*ezer okai, nyolcz holnapok, annyi országokat*), és szembeötlő az is, hogy mennyire ragaszkodik a passzívumhoz, a szenvedő igealakokhoz és szerkezetekhez (pl.: *ne hadjon feláldoztatni; meg nem ismertetik a lakodalmi szálába*). Az idegenszerűségeken kívül egy-egy fordítási hiba is becsúszik a célnyelvi szövegbe, amelyet általában a helytelen rag-, vonzat- vagy igekötőhasználat idéz elő. Például a ‘verkennen’ jelentése ‘félreismer’, de a célnyelvi szövegben (első felvonás első jelenetében) *elismerként* fordítódik, és emiatt jelentősen módosul a mondat értelme.

Összegzés

A tanulmány kísérletet tett arra, hogy a kéziratban fennmaradt drámafordítást különböző szempontok szerint közelítse meg. Így nem csupán a kézirattal kapcsolatos filológiai jellegű kérdések felvetésére és megválaszolására került sor, hanem fordítástechnikai szempontból is mélyrehatóan lett elemezve a fordítás. A sokoldalú vizsgálódás eredményeit szem előtt tartva következtetésként levonható az, hogy a Schiller drámaköltészetéért rajongó Bölöni Farkas Sándor e fordítása egy nagyszabású fordítói vállalkozás kezdete volt, amely eddig ismeretlen okok miatt kudarcba fulladt. Annak ellenére, hogy nem sikerült megjelentetni a fordítást, az utókor számára mégis forrásértékű. Ugyanis fordítástechnikai szempontból elemezve a szöveget, nagyon jól körvonalazódik az, hogy milyen (korabeli) fordítói elvet és normát szem előtt tartva „dolgozott” Bölöni Farkas. Eszerint a kolozsvári fiatal fordító nem folyamodott a pragmatikai adaptáció eszköztárához, mivel honosítás nélküli tartalomhű fordításra törekedett, viszont a forma tekintetében már más a helyzet. Lemondott a verses formáról (valószínűleg az egyszerűség és gyorság kedvéért), mivel prózában ültette át magyar nyelven a szöveget, sőt Döbrentei Gábor későbbi biztatása és ajánlata ellenére sem írta át jambusos versformába.

Felhasznált irodalom

- BAYER József, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1912.
- BENŐ Attila, *A dolgok másik neve*, Kvár, Komp-Press, 2011 (Ariadné Könyvek).
- BÖLÖNI FARKAS Sándor *Utazás Észak-Amerikában*, szerk. BENKŐ Samu, Buc., Irodalmi, 1966.
- DÁNIEL Anna, *Schiller világa*, Bp., Európa, 1988.
- Döbrentei Gábor *kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*, kiad. JANCsó Elemér Kvár, Keresztény Magvető Füzetei, 1944.
- Friedrich SCHILLER, *Dom Karlos, Infant von Spanien*, Leipzig, Georg Joachim Göschen, 1787.
- Friedrich SCHILLER, *Don Karlos, Infant von Spanien*, Leipzig, Georg Joachim Göschen, 1802.
- JANCsó Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig: tanulmányok*, Buc., Irodalmi, 1966.
- JANCsó Elemér, *Döbrentei Gábor élete és munkássága*, Kvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1944.
- Kazinczy Ferenc *levelezése*, kiad. VÁCZY János, XII., XIII., XV., Bp., MTA.
- KLAUDY Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata (angol/német/francia/országi fordítás-technikai példatár)*, Bp., Scholastica, 1994.
- Schiller válogatott művei*, szerk. VAJDA György Mihály, Buc., Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1955.
- Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. KISS Jenő, SZÜTS László, Bp., Akadémiai, 1991.
- The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, ed. LAKÓ Elemér, I–II. Szeged, JATE, 1997.
- Világirodalmi Lexikon*, szerk. SZERDAHELYI István, XII, Bp. Akadémiai, 1991.
- A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található kéziratok:
MsU 785/C „Könyveim Lajstroma”
MsU 937 Don Karlos

Mellékletek

1. számú melléklet: Bölöni Farkas S. 1825-ös „Könyveim lajstroma” című könyvjegyzékének azon oldala, amelyen 2 Schiller-mű címe van feltüntetve (Akadémiai Könyvtár, MsU 785/C)

5 ^o	Nouveau Dictionnaire François et Allemand, et Allemand et François, par Fr. Roud. a Halle 1763. 8 ^o	i	10
6 ^o	Nouveau Dictionnaire de Poche, François Allemand et Allemand François. Leipzig. 1803. - 12 ^o	i	5
7 ^o	Marsson Lexicon Trilingue. Vienna. 1818. 8 ^o	2	15
8 ^o	Marsson Deutsch-Englisch und Easinnisches Lexicon. Vienna. 1822. - 8 ^o	2	15
9 ^o	Schillers sämtliche Dramatische Werke, übersetzt v. Schlegel und Eschenburg. Wien. 1812. - 20 Theile 8 ^o	10	70
10 ^o	Fr. Schiller's Theater. Wien. 1810. 8 Theile. 8 ^o	4	12
11 ^o	Protasische Schriften. Wien. 1810. 4 Theile. 8 ^o	2	10
37			

2. számú melléklet: Bölöni Farkas S. 1825-ös „Könyveim lajstroma” című könyvjegyzékének azon oldala, amelyen 4 Schiller-mű címe van feltüntetve (Akadémiai Könyvtár, MsU 785/C)

		Darab	ár	összesen
		száma	1 kraj	
12 ^o	Fr. Schiller's Gedichte. Weurlingen. 1810. 8 ^o	2	2	2
13 ^o	Gedichte. Taschenformat. Wien. 1815. 12 ^o	3	3	3
14 ^o	Literarischer Nachlass. Wien und Prag. 1816	i	i	30
15 ^o	Versuch, über den Zusammenhang der natürlichen Natur des Menschen mit seiner geistigen. Wien. 1811. 8 ^o	i	i	i
16 ^o	J. Kant, über Pädagogik. Königsberg. 1803. 8 ^o	i	2	2
17 ^o	J. Kantische Metaphysik v. Känge. Wien. 1814 8 ^o	i	2	2
18 ^o	Fragmente des Wolfenbüttelschen Augenau, neu herausgegeben v. Essing. Berlin 1814.	i	5	5
19 ^o	Über die klassische	11	30	30

MÁTÉ ORSOLYA

Belső monológ és belső beszéd Szabó Magda *Freskójában*

Bevezetés

Szabó Magda korunk egyik legnépszerűbb írója, aki főként prózai munkásságával vált ismertté. Gyakran bestselleríróként emlegetik. Feltehetőleg emiatt kritikai recepciója hiányosnak mondható, különösen kortársaihoz képest. Legutolsó regénye, a *Für Elise* ugyan az érdeklődés középpontjába került, ennek ellenére bizonyos műveivel keveset foglalkoznak. Tanulmányom ezen okból kifolyólag (is) hiánypótlóként kíván szolgálni, bizonyítva azt, hogy az életmű tartalmassága alkalmas és méltó irodalomtudományos vizsgálatra.

Előzmények

A *Freskó* saját korában – a sematizmus időszakában – revelációnak számított, a belső monológ használatának szempontjából. Kabdebó Lóránt 1996-ban megjelent írásában már jelezte, hogy a menekülő másság apoteózisát, a *Freskót* és *Az őzet* tartja kiemelkedő értékűnek, az irodalomtörténeti maradandóság szempontjából is számba vehetőnek.¹ Az eddig megjelent interpretációk említik ugyan a belső monológ szerepét, de az alábbiakban teljesen más megközelítésben foglalkozom a jelenséggel. Pomogáts Béla a *Freskó* elemzésénél utal rá, hogy a regény szereplői végigélik az elmúlt évtizedeket, belső monológok formájában. „Ilyen belső monológok építik fel a *Freskó* történetét. Állóképeket látunk, a képek galériája mégis drámai erőt sugároz; a belső monológok egymással felelnek, vitatkoznak. Mindegyik a maga igazát akarja bizonyítani.”² A továbbiakban viszont a nőalakok jelentőségére helyezi a hangsúlyt, melyek valóban elvitathatatlan érdemei az életműnek, de a tanulmány témakörét nem képezik. Erdődy Edit a nőírók jellegzetes esszenciájaként határozza meg az én-forma, illetve a belső monológ használatát; a *Freskóban* és *Az őzben* pedig a társadalomrajz és a belső hős rajzának zavartalan, töretlen egységét hangsúlyozza. A belső monológ elméleti és történeti háttéréből kiindulva vizsgálja a *Freskóban* annak megoldását: „[...] több szereplő belső monológja (melyekben szintén az emlékezés dominál) alkotja a történet egészét, nem az ismétlés, hanem a kiegészítés elve alapján. A távolságtartást a harmadik személyűség és a múltidejűség biztosítja, valamint az írói nézőpont gyakori érvényesülése, külső leírásokkal egészítve ki a szereplő belső világának megjelenítését. Viszont

1 KABDEBÓ Lóránt, *Vers és próza a modernség második hullámában*, Bp., Argumentum, 1996, 292.

2 POMOGÁTS Béla, *Szabó Magda három alkotó évtizede* = *Uő, Példázatos krónikák*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2009 (Vízjel Sorozat), 60.

csökkenti a távolságot – ha úgy tetszik, hitelesíti a szereplő személyeket – a nyelvi megformálás: a viszonylag egyszerű szerkezetű mondatok és a nyelvi egyenesítés alkalmazása, [...]”³ Erdődy gondolatmenete nyomán munkámban a szoros szövegolvasás módszerével vizsgálom meg a belső monológot, építve annak elméleti irodalmára.

Belső monológ és a Freskó

A belső monológról értekezők sora rendkívül jelentékeny. Uszpenszkij⁴ a kompozíció felől közelíti meg a jelenséget, a kevésbé nyilvánvaló esetek közé sorolva. A belső monológot szerzői szólamnak az idegen szólamra gyakorolt hatásaként értelmezi. Utóbbi valamelyik szereplő beszéde képviseli. A belső monológ tehát a hős érzéseit, gondolatait közvetíti, úgy, hogy felismerjük, áthalljuk a hősre jellemző szöveget, miközben a beszéd harmadik személyben folyik. Elmondható tehát, hogy a szereplők belső monológjai egy omnipotens narrátor tolmácsolásában ismerhetőek meg.

„Összecsomagolt, kifizette a számláját, a szálloda eszpresszójában megivott egy feketét. Kezébe akadt a helyi lap, megtalálta a nekrológot. [...] *Ugyan ki írhatta?* Valaki idegen, aki az Árvát előléptette édesgyermeknek, őt meg egyszerűen kifelejtette a családból.”⁵ (9.)

„*Honvéd utca kilenc – mondta magában*, ahogy letért jobbra, s önkéntelenül felpillantott: túl a Fügekerten ott zöldellt a Kunhalom, [...] jó utat kellene gyalogolnia, ha fel akarna menni a Kunhalomra.” (12.)

A megformálás módjának különbségét a dialógussal szemben azzal magyarázhatjuk, hogy a szereplő egyenes beszéde „objektív”, és a szerző egy riporter álláspontjára helyezkedik, akinek csak az a dolga, hogy lehetőleg pontosan rögzítse a hallottakat. Erre szolgál példaként a következő két részlet:

„- A többi lenn maradt, szívem. Ami fenn van, azt a kárpitos meg az asztalos rendbe hozta. Ugye hibátlan és gyönyörű? Mit szólsz a lámpához? Jót vettem? Szereted? És a szőnyeg? Szép?

Nem felelt neki.

- Hazajöttél. Nézz rám! Örülsz?

- Hol van Kapitány? – kérdezte az öregasszony.

- Antalnál. Csak nem akartad idehozni a nyulat?”⁶

3 ERDŐDY Edit, *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben*, = Salve scriptor! : Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen, Griffes Grafikai Stúdió, 2002.

4 USZPENSZKIJ, Borisz, *A kompozíció poétikája*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984, 71–74.

5 A regényből vett idézetek oldalszámai a következő kiadásra vonatkoznak: SZABÓ Magda, *Freskó*. Bp., Magvető Zsebkönyvtár, 1958. Mindennemű kiemelés Tölem – M. O.

6 SZABÓ Magda, *Pilátus*, Bp., Európa Könyvkiadó, 2008, 75.

A belső monológ viszont a hős gondolatait, elmélkedéseit tükrözi, így a szerzőnek itt a mondanivaló lényegére, és nem a formájára kell figyelni⁷:

„Mi lenne – vigyorgott magában az Árva –, ha a gyászjelentések szövegét a valóságnak megfelelően fogalmaznák meg: Örömtől repesve tudatjuk, hogy huszonkilenc év óta többnyire tartózkodó feleségem [...]”(26.)

Bizonyosnak látszik tehát az, hogy – a narráció felől megközelítve – *Freskó* mintapéldája a belső monológ használatának, hiszen a család történetét a *ki nem mondott gondolatok*, a regény cselekményében nem externalizált monológok által ismerheti meg az olvasó. A túlsúlyban lévő belső monológok mellett ugyanis alig találunk párbeszédet, objektíven közölt szövegrészeket, melyek a szubjektivitást erősíthetik. Az üzenetközvetítés szinte elmarad, a beszélő és a címzett elviekben azonos. Jakobsoni műszóval élve ez az ún. internalizált beszéd,⁸ mely a nyelv azon aspektusát tárja fel, amely nemcsak a személyek közötti, hanem a személyen belüli kommunikáció közvetítőjeként is működhet. A legtöbb esetben ez az önmegértés felé vezet, ahogy ez a *Freskó*ban is megfigyelhető, főleg Annuskánál. Erre utalhat a következő részlet is, melyben színekhez csatolja az életében szereplő személyeket, ezáltal is minősítve hozzájuk fűződő viszonyát:

„Majdnem mindent könnyen elfelejt, de semmi olyat, ami szín. Mindenki szín, úgy él benne: Mamácska sárga volt, Apa fekete, Janka szürke, Árva zöld, Kati néni drapp, Kun László vörös. Nagymamának nincs színe, nem látta soha. Anzsu fehér. Ádám is fehér.”(18.)

A színek dominanciája Annuska életében festőművész mivoltából adódik. Ez a mozzanat meghatározó a cselekmény szempontjából is, hiszen ezért kellett elhagynia szülőfaluját, ezért tagadta meg őt családjá. Annuska belső monológjából idézett részletben a színek szimbolikus jelentőséggel bírnak, a családtagok személyiségét is tükrözhetik. Festőként a szellemből táplálkozva, metaforákban beszélve, a belső monológokat „megszólaltatva” Annuska az önkifejezés, az önmegértés útját járja. A művészet, ha úgy tetszik, a belső monológok, a belső beszéd számunkra láthatóvá válása. Ahogy Szimonidész is vallja: „A költészet beszélő kép, míg a festészet *néma* költészet.”

Érdemes ennek kapcsán kitérni Howard Gardner intraperszonális, vagyis a személyes intelligencia fogalmára, mely a fent említett jakobsoni meghatározással analóg: „[...] intrapersonal intelligence involves the capacity to understand oneself, to have an effective working model of oneself- including one’s own desires, fears, and capacities – and to use such information effectively in regulating one’s own life.”⁹ Tehát a belső monológ általi történések felidézése, újbóli megélése, az érzések, félelmek tudatosítása

7 USZPENSZKIJ, i. m., 72.

8 KOVÁCS Gábor, *A dialógus a versben: Elmélet és módszer*, http://epika.web.elte.hu/doktor/dialogus_KG.pdf

9 GARDNER, Howard, *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century*, New York, Basic Books, 1999, 43.

és az önreflexiók akár az identitás kialakításában is szerepet vállalhatnak. Az önmagával diskurzust folytató, önmagát megkérdőjelező szereplő gyakran megjelenik elemzett regényünkben.

„Miért halt meg Oszkár? Miért kellett visszamenni a faluba Fehérvárról? Miért kell elfonnyadni úgy, hogy az ember öt éves ruhákat alakít át? És minek verte meg az Isten ezzel a gyerekkel, aki hófehér lesz az indulattól, ha valami felbőszíti, s beleveri a kést a kutyába ha az játékosan a szoknyája után kap?” (32-33.)

Potebnya szerint „nemcsak akkor beszélünk, amikor azt gondoljuk, hogy hallgatnak és értenek minket, hanem magunkban és magunknak is. Bár a gondolat a szó előtt is létezik, s bár nem minden, a szavakon túljutott gondolat fejeződik ki a kimondott szóban, részben mégis igaza van a régi könyvnek, amikor a gondolkodást alapjában véve rejtett beszédként magyarázza [...]”.¹⁰ A rejtett beszéd szinte ekvivalensként hat a belső monológgal. A regényben megjelent gondolatok sem fejeződnek ki szóban (a szöveg világában), de létük biztosított az olvasó számára:

„Az Isten verje meg – *gondolta megint Árv*a -, ugyan mire olyan büszke? Mindenki tudja, hogy Apácska valóban egy szoknyában vette el Mamácskát, úgy ment férjhez, mint Dunbar Fáni a Lévy műfordításaiban.” (25.)

„Zsuzsanna mindig mindenkihez alkalmazkodik. Szuszu – *mondta magában* Janka, míg nézte, hogy eszik, apró, fegyelmezett harapásokkal.” (44.)

Az első fejezet végén a szerző/narrátor a belső monológok alátámasztásául, és az olvasóban ezzel kapcsolatosan felmerülő bizonytalanságait a következő mondatlal írja felül: „Annuska a *szájába* vett egy szál fűvet, és végre elkezdett *beszélni*.” (23.) Ebből kiindulva tehát az addig elhangzottak csupán Annuska gondolatai voltak. Ráadásul, a beszédhez kapcsolja a „szájába vett egy szál fűvet” is, ráirányítva a figyelmet arra, hogy a továbbiakban a tudatban lejátszódó reflexiókat/önreflexiókat a verbális kommunikáció horizontjába is helyezi.

Elengedhetetlen, hogy ne utaljunk az elemzésben Jurij Lotman *A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében*¹¹ című írására. A tanulmány a jakobsoni modellből kiindulva az információátadás két lehetséges módját különbözteti meg. A gyakoribb kommunikációs csatorna az ÉN-Ő típusú, melynek uralkodó jellege háttérbe szorítja az információátadás másik fajtáját, az ÉN-ÉN formáját. Különbségük abban rejlik, hogy az ÉN-ÉN rendszerben az üzenet nem térben, hanem időben halad; a szubjektum már

10 POTEBNYA, Alekszandr, *Jegyzetek a szóbeliség elméletéből = Poétika és nyelvelmélet: Válogatás Alekszandr Potebnya, Alekszandr Veszeloovszkij és Olga Frejdenberg elméleti műveiből*, szerk. KOVÁCS Árpád, ford. Horváth Kornélia, Bp., Argumentum, 2002, 152.

11 LOTMAN, Jurij, *A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében = Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, ford. Klujber Anita, Pécs, JPEK, 1994, 16–43.

ismert üzenetet ad át saját magának, illetve nem mnemotechnikai, hanem valamilyen más kulturális funkciót lát el. A belső kommunikáció tehát nem csupán felesleges ismétlés, hanem az átadott üzenet valamilyen kiegészítő, új információval gazdagodik. Lotman ezt nevezi kiegészítő, másodlagos kódnak, mely által az eredeti közlemény átszerveződik, így új közlemény sajátosságait veszi fel. Ez a kód tisztán formális szerkezetű, szintagmatikus viszonylatban meghatározott felépítésű, szemantikai oldala viszont teljesen hiányzik. Az adott közlemény és a másodlagos kód között fellépő feszültség hatására „a szöveg szemantikai elemeit a kiegészítő szintagmatikai szerkezetbe ágyazva próbáljuk értelmezni. S ekkor a kölcsönös összefüggés hatására új, viszonylagos jelentéshez jutunk.”¹² A szintagmatikai kapcsolatok megerősödése az elsődleges szemantikai kapcsolatokat háttérbe szorítva, a szöveget bonyolult aszemantikus üzenetként kezdi működtetni, melyek fokozatosan hatnak az asszociációra. A szintagmatikus szerkezetek dominanciája által könnyebbé válik az asszociáció és szabadabbak lesznek a szemantikai kapcsolatok. „Ezért az ÉN-ÉN csatorna szövege mind jobban telítődik individuális jelentésekkel, funkciója pedig az egyén tudatára épülő rendszertelen asszociációk rendezése lesz. Így átalakítja a személyiséget, aki az autokommunikáció folyamatába bekapcsolódik.”¹³

Lotman szerint a belső monológ ösztönzője és megszervezője a külső ritmus benyomulása, melyet példákkal illusztrál. Verseket idéz a szöveg ritmikáját hangsúlyozva, illetve egy köves parkot szemlélő japán buddhista szerzetest említ. A parkot bonyolult matematikai ritmus szerint elrendezett kavicsborítás fedi. A kavicsokat szemlélő szerzetes ezáltal olyan hangulatba kerül, melyben megvalósulhat az önmegfigyelés. Tehát „a szintagmatikájukat illetően világos kifejezettséggel rendelkező, de önálló szemantika nélküli ritmus-sorok [...] – a zenei ismétlődésektől az ismétlődő díszítőmotívumokig – külső kódokként szerepelhetnek, melyek hatására átalakul a szóbeli közlemény.”¹⁴

A *Freskóban* a belső monológok Lotman értelmezésében külső ritmikus hangok, illetve színek, illatok és különböző motívumok hatására indulnak el.¹⁵ Már a regény incipitje „*A harangszóra ébredt*” jelentőséggel bír, hiszen a továbbiakban ez olvasható:

„Bim-bamm» – szállt a harangszó a szálloda felett, s megint azt kérdezte, mint ezelőtt húsz évvel: »Hol a gomb a lüszterkötényedről, Annuska?« Ilyenkor keresgette a füzeteit, kapkodta a táskáját, a zamakót kilocsolta a kertre. Jázon nyítt a csukott kapu mögött, szeretett volna vele menni, de persze nem mehetett, ő futott, keményre font copfjai ugráltak a hátán. Mikor benyitott az iskola kapuján, már megint szólt a harang, de akkor már a nyolcat kongatta

12 Lotman, *i. m.*, 29.

13 Lotman, *i. m.*, 30. (kiemelés Tölem – M.O.)

14 Lotman, *i. m.*, 24.

15 A verssel ellentétben a mnemotechnikai alakzatok (pl. ritmus) nem közvetlen módon jelennek meg a prózában. Lotman köves park példájából kiindulva viszont regényünkben is helyénvaló következtetésekre juthatunk a belső monológot illetően.

– kezdődött az igazi reggel.”(6.)

A *bim-bam* ez esetben az a külső ritmus, amely Annuskában elindította az emlékezést, belső monológ formájában. Az ismétlődő harangszó tehát külső kóddá változott és a múltat felidézve, a belső monológ lehetővé teszi Annuska fokozatos önmegfigyelését. A külső kód nem csupán hangokat jelent a regényben, hanem akár csempevirágokat is, melyek Annuskában különböző asszociációkat indítanak el:

„Valamivel távolabb az egykori pénzügyigazgatóság csempevirágaira esett a napfény, s Annuska felujjongott. A tulipánok, a kéksárga és vörös csempetulipánok! Még megvan valamennyi. [...] *Most az is eszébe jutott*, hogy mikor Apácska kivitte Genfbe, az internátussal szemben, egy park közepén, volt egy vörösmárvány kút. Tizennégy éves volt, akkor látott először életében márványt meg olyan kutat, amelynek nincs kereke. Éjjel kimászott az ablakon. [...] Meztláb, hálóingben térdelt a kút lépcsőjén, és pacskolta a vizet. Milyen nyugtalanító volt az a vörös kő, a színe és az anyaga egyaránt. Reggel észrevették, hogy csatakos a hálóinge, és Sophie testvér nem adott neki reggelit. Bánta is ő a reggelit! Márvány! *Most már végre értette az Anzsu morgását a Rudol keresztyiről.*” (7-8.)

Annuska – akár a buddhista szerzetes – a csempevirágok látványától, a kéksárga és vörös tulipánok ismétlődésétől monologizálásba kezdett. Egy genfi emlékkép jutott eszébe, melyben önmagát és a történeteket figyelve olyan következtetésre jutott – „*Most már végre értette az Anzsu morgását a Rudol keresztyiről*” – mely egy addig meg nem értett gondolatot oldott fel. Ebből a részletben ismét kiviláglik, hogy mennyire jelentőségteljes Annuska festőművész mivolta. A festészet és a belső monologizálás ismét koherens egészet alkot. Ezek alapján is elmondhatjuk, hogy az ÉN-ÉN kommunikáció során az ember önmagához fordul, megvilágítódik belső állapota és az addig már ismert üzenet többletjelentéssel bővül.

Belső beszéd és a Freskó

A fentiekben a belső monológot a kompozíció és az önmegismerés lehetősége felől közelítettük meg. Az alábbiakban viszont a belső beszéd pszichológiai természetét állítjuk középpontba. Lev Vigotszkij¹⁶ a belső beszédre nem úgy tekint, mint jel nélküli beszédre, hanem mint egy felépítésére és funkcionálási módjára nézve sajátos beszéd-funkcióra. Szembeállítja a külső beszéddel – a gondolat szóvá alakulásának folyamatával, materializálódásával –, amely egészen más szervezésű, tehát nem csupán tükörképei egymásnak, hanem elszakíthatatlan dinamikai egységben állnak. A belső beszéd elsődleges tulajdonsága a teljesen sajátos mondattan, mely alatt szaggatottság,

16 VIGOTSZKIJ, Lev, *A gondolkodás és a szó* = Uő, *Gondolkodás és beszéd*, Bp., Akadémiai, 1971, 325-395.

töredékesség és rövidség értendő. Már ennél a pontnál kapcsolódhatunk a *Freskóra*, hiszen a regény poétikai sajátosságai között szerepel a jelenség:

„[...] *mentőkocsi, kényszerzubbony, ápolók, Kati néni sír, Janka sír, az Árva nem sír*, de vigasztaló szavakat mormol, megsimogatja az Apa karját, Apácska pedig hálálsápadtan kinyitja a Bibliát, valamennyien leülnek az asztal köré; [...]” (19.)
 „Edit, azzal a fehér, lapos homlokával... Egy vonás se volt benne az apjából. Ez az unoka itt, ez a szőke, nehézfejű, ez a hosszú lábú, sovány dédunoka... Oszkár! Hát csoda, hogy mindig másokban kereste, soha a maga családjában? Az vessen rá követ, aki... Mit keresett volna ezek között az idegenek között?” (175.)

A gyakori felsorolások, befejezetlen mondatok, rövid kijelentések a regény egészét széttöredezetté teszik. Ez a tömörítés – kihagyás és rövidítés – és a tisztán állítmányi mondat tendenciája mindkét beszédfunkció esetében jelen van. Az élőbeszédben két esetben: amikor a szóban forgó szituáció világos, a közlés alanya ismert a beszélők számára, illetve amikor a beszélő a közlendő gondolat pszichológiai kontextusát intonáció segítségével próbálja kifejezni. Míg a hangos beszéd során csak az említett feltételek mellett teljesülhet a tömörítés, a belső beszédnél ez a helyzet abszolút és állandó törvény. Belső szituációnk, belső dialógusunk ugyanis minden esetben világos és ismert számunkra.

A *Freskó*ban ritkán találkozunk dialógusokkal, külső beszéddel. Jelentőségük viszont nem csekély, hiszen majdnem minden esetben jelen van – a fentiek értelmében – a tömörítési és állítmányi tendencia. A beszélők gondolatai azonosak, így tudatuk azonos tendenciájú, a beszédingerek szerepe pedig ennek fényében a minimumra csökken. Bátran kijelenthető, hogy ez a forma domináns Annuska és Anzsú beszélgetéseiben. Erre utalhatnak a következő részletek:

„Eddig tulajdonképpen még *egy komoly szót sem váltottak* egymással. *Annuska tudta*, hogy nem szabad kérdezősködni, míg Anzsú meg nem engedi, s Anzsú, Isten tudja, miért, hallgatott.” (16.)

„Itt már csak *makogott* Anzsú, és a másik papucskát, formálta, de *Annuska kitalálta* a többit, elégszer látta, amikor az anyja még otthon volt: [...]” (19.)

„– Dugja be a fülét! – mondta Anzsú, s *Annuska tudta*, mit jelent: gyilkosság lesz.” (19.)

Annuska minden esetben *tudta, kitalálta* Anzsú burkolt gondolatait, még akkor is, amikor a külső beszéd megértésénél akadályokba ütközött. Míg a felsorolt példák esetében közvetett módon jutunk el a felismeréshez, a narrátor közvetlenül is tesz utalást számunkra:

„A város még rútabb volt, mint amilyennek az emlékezetében élt. Nem tudta levenni a szemét a csempetulipánokról. »Szép!« - *hallotta* a saját hangját iszonyatos messziségből, ahogy a színeknek és idomoknak örül. »Szép!« - *mondta* évtizedek távolságából Anzsú is, aki *éppen úgy nem tudta, mi a csempé, mint ő*. Hogy is ne lenne szép? Ki látott már olyan házat, amelyen kőből van a tulipán?» (8.)

Egyértelművé válik, hogy a kommunikáció nem csupán Annuska belső monológjában jelenik meg, hanem hangos beszéd formájában is, hiszen *hallotta, mondta*, hogy *szép*. Az azonos tendenciájú tudatra az állítmányként megjelenő *szép*, illetve az „*éppen úgy nem tudta, mi a csempé, mint ő*” utal. Feltehetőleg ezek a kontextusok azt is előrevetítik, hogy a regény kapcsolatainak rendszerében ez a legstabilabb és érzelmi szempontból leglényegesebb kötődés. Anzsú és Annuska viszonya más, mint a többi szereplőé. Annuska kívülállóként jelenik meg a regényben, mégis ő a belső beszéd ösztönzője. A szereplők gondolatai egymás mellett élnek, nem folytatnak párbeszédet, szinte külön egységként kezelhetők. Ez a narratív felépítés is rámutat arra, hogy Annuska művészként a többi szereplő felett áll.

Vigotszkij arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a belső beszéd pszichológiai kutatása során feltétlenül foglalkozni kell a gyermek egocentrikus beszédével, mely „a belső beszéd fejlődését megelőző fokozatok sorát képviseli.”¹⁷ Megjelenési formáját tekintve külső, azaz hangzó beszéd, ugyanakkor funkciója és struktúrája alapján belső beszéd. A gyermeknek ebben az esetben nem kell alkalmazkodnia a felnőtt gondolatához, így az maximálisan egocentrikus marad, rövidített és strukturális sajátosságokkal. Lényegisége abban áll – Vigotszkij szavaival élve –, hogy „sajátos és önálló beszédforma, azonban nem teljesen, mivel pszichológiai természetére nézve szubjektív, még nem tudatosul a belső beszéd, és a gyermek nem választja el a másoknak szánt beszédétől. Objektív vonatkozásban is a szociális beszédétől elkülönült funkciót képvisel, de itt sem egészen, mert csak olyan szituációban tud funkcionálni, amely lehetővé teszi a szociális beszédet. [...] ez a beszéd kevert forma, átmenet a magának való beszédéből a másoknak szánt beszédhez, s emellett – és ebben rejlik a belső beszéd fejlődésének törvényszerűsége – a magának való beszéd, a belső beszéd inkább funkciójára és struktúrájára, azaz pszichológiai természetére nézve lesz belsővé, mint külső megnyilvánulási formái szempontjából.”¹⁸ A szöveg vizsgálata során kitűnik, hogy Annuska testvérének, Jankának a belső monológjai kiemelt szerepet kapnak. Gyakran olvashatunk ugyanis külső beszédének megítéléséről:

17 Vigotszkij, *i. m.*, 348.

18 Vigotszkij, *i. m.*, 362–363. (kiemelés Tőlem – M.O.)

„Egyre rosszabb bizonyítványokat vitt haza, s csodálatosképpen *olyankor is rosszul felelt*, amikor egészen pontosan tudta a leckét.” (42.)

„Zsuzsanna megint egészen más volt, egyikükhöz sem hasonlít, Zsuzsanna alapos és komoly. Nem talál ki semmit, nincs fantáziája, de meggyőzően tud beszélni mindenről, és formája van annak, mit mond. Nyilván az apjától örökölte, nem tőle, hiszen *az ő szájában minden alaktalanná válik*, még a kötött szövegű ima is.” (43.)

Azt látjuk, hogy Janka hangzó beszéde során a szavak *alaktalanná* válnak a szájában. Az alaktalanság viszont, tudjuk, hogy akár az egocentrikus beszédre is utalhat. Megközelítésünket cáfolja a narrátor belső monológokként értendő utalásai – *gondolta, gondolta magában, stb.* – továbbá az, hogy az egocentrikus beszéd hat éves korig átmegy belső beszédbe, Janka pedig már felnőtt nő. Megerősítheti viszont egy, a regényben elhangzott elbeszélői gondolat: „Szuszu olyan volt, mint egy felnőtt, Janka olyan, mint egy gyermek.” (235.) Vizsgáljuk meg tehát a külső beszédére utaló szöveghelyeket, melyekből egyértelmű következtetést vonhatunk le.

„Janka *motyogott* valami érthetetlen, amiből csak az Árva hallott annyit, hogy »Nagymama« meg hogy »Mamácska«, Apa ilyenkor már sosem figyelt, nem érdekelte, hogy mit válaszolnak neki.[...]” (174.)

„Janka *próbált hebegni* valamit, de apa ráförmedt, hogy ossza a levest, [...]” (172.)

„Janka *dadogott valamit*, amikor megemlítette neki Pestet, valami butaságot, hogy nehéz volna itthagyni Tarbát, hogy a főváros ismeretlen, idegen...Oda se figyelt. Hát fontos az, hogy Janka szeret-e Pesten lakni? A parókián garázs is van. Micsoda fürdőszobája lehet ott a papnak, nem ilyen káddal csúfolt mosókonyha.” (147.)

Janka megnyilvánulásai minden esetben valamilyen szituációban ismerhetőek meg, valamire való reflexióként mennek végbe (nem kizárólag magának beszél, mindvégig jelen van a megértés illúziója). *Dadogott, próbált hebegni, motyogott*, de valójában ez senkit nem érdekelt. Érdemes megfigyelni, hogy beszédének eltorzulása csupán az Apa, azaz férje irányába megy végbe. Ellenpéldaként szolgálhat ugyanis Janka és lánya, Zsuzsanna viszonya, ahol a hangzó beszéd érthetőségében nem ütközünk akadályokba.

„Janka *elmondta*, hogy Zucker bácsi meg Zucker néni hetekig jártak a parókiára, Gál Antalhoz, aztán egyszer Évát is behozták, és egy istentisztelet után megkeresztelkedtek valamennyien.” (74.)

„Janka *kiszólt* a konyhaablakon, hogy bemehet, felveheti a gyászruhát.” (114.)

Edesanya és gyermek viszonyában a kommunikáció működik, az információcsere megtörténik: *elmondta, kiszólt*. Janka külső beszédének alaktalansága következőképpen csupán bizonyos szituációkhoz köthető, így azt semmiképp nem lehet általános jegyekkel illetni. Vélhetőleg az a következtetés vonható le, hogy a belső beszéd mellett

valamiképpen megmaradt az egocentrikus beszéd is, melynek gyújtópontját az Apával való kapcsolat adhatja.

Visszatérnék továbbá arra a gondolatmenetre, melyben Annuska és Anzsu viszonyát értékeltük. Megfigyeltük, hogy a külső beszéd redukált változatában is végbement a megértés, melynek oka a hasonló tendenciájú tudat. Láthattuk, hogy Anzsunak nehézségeket okoz gondolatainak szavakba öntése, de Annuska mégis minden körülmények között befejezte félbehagyott mondatait, és tekintetéből olvasni tudott. Analóg viszonyt fedezhetünk fel Janka és Zsuzsanna¹⁹ között is. Gyakran találkozunk ugyanis olyan szöveghelyekkel, melyek ezt megerősíthetik:

„Zsuzsanna nem szólt többet, de a mondat, az Árva lopásáról, ott maradt a levegőben, s Janka zavartan érezte, hogy *így némán, gyáván is, alapjában igent mondott Zsuzsannának.*” (48.)

„Janka behajtott a fejét a gyászruha gőzébe. Szuszu arca öreges lett, bölcs és megértő. Igaz, igaz, *mondta a Szuszu szeme*, hogy is szállhatnánk ki mi ketten a kocsiból, s hogy mehetnénk egy ilyen napon a zsidogóra. Odalépett anyjához és megcsókolta.” (53.)

Mindkét esetben a beszédinger szerepe szinte a minimumra csökken; a megértés ennek ellenére hibátlanul teljesül. Retorikai szempontból is jelentősek lehetnek a kiemelt példák, hiszen a beszédaktus elmarad és helyébe a hallgatás, a csend lép.

Összefoglaló

Vizsgálódásunk a kompozíció, az önmegismerés és a pszichológiai aspektusok horizontján ment végbe. Felidéztük többek között Erdődy Edit gondolatát, mely szerint az elbeszélő viszonylag egyszerű szerkezetű mondatokat használ. A gondolat alátámasztására bizonyítékként szolgál Vigotszkij elmélete is, hiszen mint említettük, a belső beszéd egy redukált, sajátos struktúrájú beszédforma. Bár a *Freskó*ban a belső monológok megformálását tekintve erősen magukon hordozzák a narrátori beszédstílust, annak jellegzetességei mégis megmaradtak az olvasó számára. Munkám, illetve előadásom célja az volt, hogy Szabó Magda regényeinek értelmezése kapcsán új szemléletek és megközelítések is helyet kapjanak, bővítve ezzel munkásságának kritikai recepcióját.

Felhasznált irodalom

ERDŐDY Edit, *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben* = Salve scriptor! : Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen, Griffes Grafikai Stúdió, 2002.

19 Érdemes kitérni Zsuzsanna Janka által használt becenevére is, mely a Szuszu. Ez a név szintén a belső beszéd jele, hiszen látható, hogy a Zsuzsannából redukció eredményeként jött létre.

- GARDNER, Howard, *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century*, New York, Basic Books, 1999.
- KOVÁCS Gábor, *A dialógus a versben: Elmélet és módszer*, http://epika.web.elte.hu/doktor/dialogus_KG.pdf (letöltés dátuma: 2014.01.12.)
- KABDEBŐ Lóránt, *Vers és próza a modernség második hullámában*, Bp., Argumentum, 1996.
- LOTMAN, Jurij, *A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében = Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletirők tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, ford. Klujber Anita, Pécs, JPEK, 1994.
- POMOGÁTS Béla, *Szabó Magda három alkotó évtizede = Uő., Példázatos krónikák: irodalmi tanulmányok*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2009 (Vízjel Sorozat)
- POTEBNYA, Alekszandr, *Jegyzetek a szóbeliség elméletéből = Uő, Poétika és nyelvelmélet: Válogatás Alekszandr Potebnya, Alekszandr Veszeloovszkij és Olga Frejdenberg elméleti műveiből*, szerk. KOVÁCS Árpád, ford. Horváth Kornélia, Bp., Argumentum, 2002.
- SZABÓ Magda, *Freskó*, Bp., Magvető Zsebkönyvtár, 1958.
- USZPENSZKIJ, Borisz, *A kompozíció poétikája*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984.
- VIGOTSZKIJ, Lev, *A gondolkodás és a szó = Uő, Gondolkodás és beszéd*, Bp., Akadémiai, 1971.

Abstract

The aim of my study is to create new attitudes and approaches to the interpretation of Magda Szabó's novels, thus expanding the critical reception of her literary work. The paradigm of this piece of research is to establish itself as a border to psychological aspects and self-discovery. According to Edit Erdődy, the narrator uses relatively simple structures in constructing her sentences. The theory of Vygotsky also supports this notion, by which the internal speech is both a reduced and specific form of a structured language. In the novel Freskó, the internal monologues strongly carry the narrative style of speech.

HORVÁTH ATTILA

Ikonikus Mű – az *Anyám könnyű álmot ígér* a magyarországi recepció tükrében

Írásomban igyekszem felvázolni és aktualizálni azokat a kérdésköröket, melyek támpontokat adhatnak egy átfogóbb, a sütői életmű egészéhez való elemző hozzáálláshoz. Ezt leginkább az olvasás által felszínre kerülő fogalmak szintjén megmutatkozó kritikatörténeti, befogadás-történeti kategóriákhoz tapadt politikai-lélektani jelentésárnyalatok idegenként való felismerésével tartom lehetségesnek, ezzel lehetőleg elkerülve a szöveg hamis, anakronisztikus aktualizálását.

Nem kis várakozás előzte meg a könyv megjelenését, és még ennél is nagyobb volt a sikere, mikor 1970-ben napvilágot látott. Fontos szerepet töltött be azzal, hogy a szovjetizálódó magyar társadalom figyelmét újra a kisebbségi lét felé irányította. Ezzel nem csak az erdélyi, de a többi kisebbségi magyar irodalom és maga a kisebbségi lét is a figyelem középpontjába került.¹

Bár az utóbbi években látszólag sokkal kevesebb figyelem irányul a Sütő életműre, mint a 80-90-es években, az *Anyám könnyű álmot ígér* kétség kívül ikonikus műnek számít az összmagyar irodalmi kánonban. Sokkal több pusztá szövegnél, része az erdélyi (és nem csak az erdélyi) kisebbség kulturális emlékezetének. Kultúrahordozó kordokumentum, és mint ilyen, helye van a ma is aktuális nemzeti kérdés értelmezési horizontjában.

Előrebocsájtom, jelen írás terjedelmi okokból zárójelbe teszi a Sütő András személye körüli politikai, ideológiai vitákat, így megállapításaim csupán az irodalomkritikai diskurzuson belül értelmezendők. Ezzel együtt tisztában kell lennünk a Sütő recepció kapcsán fennálló Erdélyi elvi elkülönülés tényével, a Transzilvanizmus ideológiájának²

1 SZARKA László, *Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben*, = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László, Bp., Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 186.

2 Politikai regionalizmus, a kényszerűségből kisebbségbe került önálló székelyföldi magyar kulturális elit politikai, szellemi, irodalmi programja, eszmerendszere. Az „erdélyi irodalom” mibenlétének meghatározási kísérlete, mely azért sem vezetett egységes eredményre, mert ezzel párhuzamosak voltak magának az „erdélyiségnak”, az „erdélyi léleknek” a körülírására irányuló törekvések, aminek következtében a szempontkeveredés zavaró befolyásával is számolnunk kell.

meghaladottságával, valamint azokkal a kényes kérdésekkel, melyek az író és a romániai kommunista rezsim közti összefonódásokkal kapcsolatosak.³

Ráolvasott értelmek

Az előszóban ezt olvashatjuk: „A második világháború utáni határon túli magyar irodalom alapműve Sütő András könyve, az *Anyám könnyű álmot ígér*.” (Idézeteimet innen veszem: Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1978.) Mindenképpen óvatosságra int a figyelemfelkeltő „alapmű” titulus, valamint azonnal egy tisztázandó fogalomba ütközünk: „határon túli magyar irodalom”. A magyar kisebbségi irodalmakról szólva 1989 előtt a magyarországi szakirodalom inkább a különbségek kiemelését tartotta fontosnak, az anyaország és a kisebbségi irodalom közötti eltérésekre fektette a hangsúlyt. Maga a megnevezés a történelmi realitás szerint változott, a kezdeti területi megnevezések után – erdélyi magyar irodalom – egyre inkább terjedt a romániai magyar irodalom megnevezés. Pomogáts és Görömbei már az egyetemes magyar irodalmon belül jelöli ki a kisebbségi (nemzeti) irodalmak helyét, ezzel az esztétikai értékhorizont érvényesülése mellett téve le a voksot a provincializmus szemben. 2012-es posztmodern irodalmat tárgyaló szövegében Végh Balázs Béla már problémátlanul hagyja el az írók besorolásakor a kisebbségi jelzőt. Ezekből is

3 Az érdekszférák átrendeződésével a művek is folyamatosan változtatják helyüket az irodalmi kánonokban. Ilyen értékátrendező, kánon újragondoló manifesztum a Villanyспенót, melyben Sütő neve alig, csupán érintőlegesen szerepel, vagy a 2010-ben megjelent Magyar irodalom. Ez utóbbiban Schein Gábor poétikai-esztétikai szempontú ártértékelő gesztussal írt rövid elemzését olvashatjuk *Az Anyám könnyű álmot ígéről*. Ebben az esetben azt is szem előtt kell tartanunk, hogy bár valóban csak pár mondatos elemzés, problematizáló kérdésfelvetés kapcsolódik Sütőhöz és az AKÁÍ-hez, ugyanez a kötet egyáltalán nem említi Nyíró, Sinkát, Erdélyit. Kérdés, hogy irodalmi szempontból mennyire vállalható az egyes szerzők aktuálpolitikai, ideológiai megnyilvánulásainak, hovatartozásának bevonása az értékelésbe, ugyanakkor ezek a megnyilvánulások nagyban alakítják a mű felé forduló közeg befogadását, magát a szöveg lehetséges aktuális életterét. A politikai diskurzus hatalmi retorikája képes kiemelni egyes szövegeket akár az esztétikai szempontú kánon ellenében is, vagy éppen fordítva. A kommunista és fasiszta ideológiák a korszakokra jellemző módon kiemelten kezelték „saját” szerzőiket, míg a korszakváltással ugyanezek a művek, szerzők feketelistára kerültek. A nyilvánvaló folyamat ott válik bonyolulttá, amikor az addig polgárjogi harcokként, elhallgattatott íróként jelen lévő személyről derülnek ki addig tudatosan elfelejtett tények. Ebben az esetben maga a kiderülés ténye, az átvilágítás ugyanolyan fontossággal esnek latba, mint maga az ominózus tény. A nyilvánosságra kerülő kompromittáló adatok súlyosságuk megítélésének fényében képesek egy egész életmű addigi megítélését felülírni, így az ikonikus szereplőből tudatosan elfelejtett, mellőzött személy válhat. Véleményem szerint Sütővel kapcsolatban az utóbbi idők hallgatása is nagyobb részt a politikai szerepvállalásnak szól, mintsem a szövegek esztétikai leértékelésének. (Sütővel kapcsolatban egy 56-os „Veletek vagyunk, magyar kommunisták” kezdetű levelét szokták emlegetni a világhálón, melyben az „ellenforradalmár” huligánok ellen szól tiszta kommunista hevülettel. Ezzel kapcsolatban nem is az ideológiai elfogultság a fontos, hanem 56 kultúrpolitikai megítélése. Továbbá a kétezres években vált ismertté Sütő 3/3-as tevékenysége is.)

láthatjuk, milyen alapvető változásokon ment keresztül az a szimbolikus tér, amelyben a kisebbségi irodalmi intézményrendszer: író, szöveg, befogadó elhelyezkedik.

Még zavarosabbá téve a dolgot: hogyan értékelhetőek az anyaországi kritikák, – korabeliek és maiak – elemzések; milyen előfeltevéseket⁴ kell feltételeznünk a kisebbségi művek felé fordulás során? Az azóta is gyarapodó recepció lényegi része még ma is megállja a helyét, ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a könyvről tett megállapítások óta eltelt negyvennégy év gyökeres változásokat hozott az irodalomkritikában is. Nem szalaszthatjuk el az új irodalomelméletek által kínált értelmezési lehetőségeket sem. Érdeemes megvizsgálni, hogyan is alakul elváráshorizontunk a művel kapcsolatban, figyelembe véve a recepció működésének eddig ismertetett előtörténetét.

Az 40-es, 60-as évekre a 60-es évek végéről visszatekintő elbeszélő szövegeinek olvasása az azóta eltelt majdnem fél évszázad távlatát, kulturális és politikai örökségét is magán viseli. Ehhez hozzáadódik az a hatalmas kritikai elemző szövegtest, amivel Sütő András értelmezéseket eleve készen kapunk. Ablonczy László, Féja Géza, Szabó B. István, Kántor Lajos, Görömbei András, Pomogáts Béla, Bertha Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő, Czine Mihály, Schein Gábor jelentős írásain kívül számtalan dolgozat, elemzés látott napvilágot a megjelenés óta eltelt majdnem ötven évben. Az 1966-ban megjelent *A Magyar irodalom története* még éppen csak megemlíti Sütő nevét⁵, míg a 82-ben kiadott *Az újabb magyar irodalomban* Pomogáts Béla már „*Az új romániai magyar próza- és drámai irodalom legjelentékenyebb egyénisége*”-nek nevezi, s a megítélése, az életműre tett érvényes kijelentések a szakirodalomban azóta sem változtak. Az önálló erdélyi magyar kultúra megteremtésére szólító gondolatot – bele kell kapaszkodni mindenbe, ami a transzszilvanizmust erősíti – az *Anyám könnyű álmot ígér* aktualizálja: „történelembé, hagyományokba, kultúrába, tájba, népbe kell kapaszkodni”. Ennek megfelelően a korabeli recepció is leginkább a mű közösségi, társadalmi vonatkozásait hangsúlyozta, mely – Pomogáts Béla szavaival – nem csak „szó és grammatika”, hanem „művészet és erkölcs”. Ennek megfelelően a sütői hagyaték irodalomkritikai recepciója egységes kisebbségi magyar értelmezési horizontként, problémátlanul megszólaltatható morális narratívaként jelenik meg előttünk. A művet kanonizáló kritikák és értelmezések azonban kétségtelenül „ráolvasták” saját értékrendszerüket az adott műre, mely értékrendszerek mára elavultak, vagy egész egyszerűen átértékelődtek. További problémákat okoz az értelmezői nyelvek retorikája nyilvánvaló túlzásaival, valamint a gyakorta körvonalazatlan, definiálatlan fogalomhasználat.

4 György Péter 2013-as *Képzelt Erdély* című figyelemreméltó könyve több régóta érelődő problémás, vitára készítő kérdést boncolgat. A nem feltétlenül egységes gondolatmenet mentén haladó esszék több alapvetést is kérdésessé tesznek a kisebbségi irodalom szerepvállalásával, a kisebbségi léthelyzet külső megítélésével, megítélhetőségével, az Erdéllyel kapcsolatos mítoszokkal kapcsolatban.

5 *A magyar irodalom története*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémia, 1966.

6 POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Bp., Gondolat, 1982, 567.

Olvasó nélkül nincs irodalom – állapítja meg helyesen Jauss. A mű alapvetően recepciójában teremődik meg, így a magukat a nagybetűs MŰ-höz kapcsoló irodalmak, mint a kisebbségi magyar irodalmak is, ellehetetlenülnek, meghasonulnak a recepció elsorvadásával. Az utóbbi évtizedben is megfigyelhető konkrét változás az olvasói hozzáállásban. A szoros olvasást gyakorta felváltja az „olykor olvasás”. A kisebbségi művek mitikus szimbólumokként olvasó nélkül állnak egy eltűnt elváráshorizont lassanként értelmezhetetlen kódjaival. Az újraolvasás megszakadásával a fiatalabb generációk – írók és olvasók egyaránt – könnyen légüres térbe kerülhetnek. Mára már csak nyomait találjuk annak a *csillagláncolatnak*,⁷ amelyről Gaál Gábor beszélt még 46-ban. Ez a folyamat kedvezhet az önkéntelen mítoszrombolásnak, ugyanakkor az ideológiával együtt gyakran a szövegek is feledésbe merülnek, ezzel szakadásokat idézve elő az irodalom történetének fonalán.

A magam részéről szükségesnek látom, hogy a párbeszédre nem annyira alkalmas erkölcsi-morális, valamint az esztétikumot gyakran zárójelbe tévő szociológiai-politikai olvasatok mellett jelenjen meg az eddig háttérbe szorult retorikai olvasat is, elsőként az ikonikusnak számító szövegek horizontjában. Ahogyan azt Schein Gábor is észreveszi a regénnyel kapcsolatban: „...a narratív identitás egymástól elválaszthatatlan nyelvi és etikai oldala között látens és a felvázolt esztétikai ideológiai viszonyok között feloldhatatlan feszültség húzódik, ám erre a könyv recepciója mindmáig alig volt képes reagálni, mert vezető szövegeit a könyvben is kifejeződő moralizáló szemlélet uralja.”⁸ Kissé kiszélesítve ugyanakkor semmiképp sem általánosítva a gondolatot hozzátesszem: ez a fajta félreolvasás jellemzi a mai napig a kisebbségi magyar művek magyarországi recepcióját általában, már amennyire a megváltozott olvasási szokások mellett beszélhetünk még recepcióról.

Néhány felvetés a retorikai olvasathoz

Miért Naplóregény? A műfaji értelmezés problémái

A narrátor életét visszaemlékező formában elbeszélő szöveg esetében szembesülnünk kell a főszereplő, a narrátor és a szerző azonosságának lehetetlenségével. Létrejövő és leépülő én-alakzatokkal kell számolnunk az elbeszélő „*vándorló távlatának*” (Dobos István) függvényében: esetünkben ez közel tíz évnyi visszatekintést jelent.

A mű önmagában is nyilvános megszólalásként aposztrofálja önmagát. A címben a személyes névmás elhagyása arra utalhat, hogy a nyilatkozó mindenkire szól, kollektív „*könnyű álmot*” ígér. Az ígért elhangzásának a pontos helyét és idejét is rögzíti az író, egy erősen metaforikus képpel: „A könnyű álmot anyám naphaladáskor az udvaron

⁷ *A magyar irodalom története, i. m.*, 992.

⁸ *Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 912.

ígérte meg a cöveklábú asztalnál... Fűzfalábaival makacsul a földbe kapaszkodik, esőben, jégverésben tisztul, s télen is vár, hóval borítottan, akár egy fehér koporsó.” (I., 6) Az álom könnyűsége, légies, megfoghatatlan varázsszava mellé már itt, az első oldalon társul egy profán, mégis ugyanannyira jelentős tárgy, a megmaradó, mindig kitartó ember szimbólumaként tekinthető *régi cövekasztal*. Ez a fajta ellenpontoszó fogalmazás sajátságként az egész műre jellemző marad.

A jegyzetek írásának műbeli idejében, hazalátogatásai alkalmával a narrátor Sütő András már, mint író van jelen szülőfalujában. Ezt a tényt is hangsúlyozza, amikor ismertségének köszönhetően soron kívül fűrészpont ígérnek neki, ha az „*íráshoz kell*”. A könyv borítóján a *Naplójegyzetek* megjelölés szerepel. A mezőségen keresztül a romániai magyar kisebbség életét is bemutató írások közt töredékes életrajz bontakozik ki a bölcsőtől a gyermekkor epizódjain át a szocializmus intézményeit megjáró naplójegyzeteket író jelen idejéig. A műről született értelmezések nem térnek ki különösebben a regény gyakran zavarba ejtően gyors idősík-váltásaira. Görömbei epikus keretként értelmezi a hazalátogatások pár hónapjának leírását, amibe Sütő elhelyezi az igen gazdag és változatos valóságanyagot. A performatív nyelvi elemek által jelen idejűvé tett, de múlt idejű elbeszélés összekeveredik az elbeszélő által felidézett múlt képeivel. „A jelenbe a múltnak csak az a része szól bele hatékonyan, mely arra rendeltetett, hogy megvilágítsa azt, vagy elhomályosítsa” – idézi Aleida Assmann Italo Svevot.⁹ Nem véletlen, hogy naplójegyzetek-re változott az eredeti megjelölés. A naplóíró belső folyamatoakat ír le, amelyek szervezőereje maga az identitás változása, a folyamatos önreflexió, a múlttal való szembenézés. Így a kronológia másodrendűvé válik az előtérbe tolakodó emlékek leírásához képest. A gondolati párhuzamok ütemére változó távlat a készülő mű íródásával együtt az én nézőpontváltásait is színre viszi. Ezzel magyarázható talán a gyakori idősík váltás miatti szerkesztetlenség látszata, nem pedig azzal a természetes, könnyed rafináltsággal, amit Görömbei is említ Fodor Sándorra hivatkozva.¹⁰ Jó példa erre a gyermekkori kántálás meséje, mely észrevétlenül folyik át az elbeszélés jelenébe: „– Mit akarsz te, fiam? – szólt rám a kántor úr. – Összezavarod az egész istenséget.

Erre a szóra magamhoz tértem, és míg a király bajuszát visszarágasztották, verejtékező homlokom törölgetve azon vitatkoztam magamban a kántor úrral, hogy a szent estének a szerelem nélkül semmi értelme.

Kifelé menet a szárnyam beleakadt az ajtóba és leszakadt. A hónom alá vágtam, úgy vittem, mint cigány a törött hegedűjét. A dombon – míg a többiek a ládikóban a szamarat és a pálmafát rendezgették, a fából faragott kisdedet a jászolba helyezték – leültem a hóra, s a kántorlak ablakában Piroska arcát

9 Aleida ASSMANN, *Az emlékezés terei*, Debreceni Disputa, 2004/10, 7.

10 GÖRÖMBEI András, *Sütő András*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

kerestem... Elmúlt a karácsony estéje. (...) Apám is kántálni ment a presbiterekkel. Anyám otthon tartott szolgálatot. (...) Már lefeküdtem volna, de meg kellett várnom a betlehemeseket. Egyebek között Jóska öcsém is, aki – hogy megérkeztek, mindjárt láttam – a fáradt angyal szerepét játszotta. (...) Múlt és jelen kavargásában, étellel-itallal terített asztaloknál ilyenformán botlottam szüntelen lélekficamító emlékekbe is.” (Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária!)

„A pusztakamarási világnak objektív, ám az író személyiségén átszűr, líraivá nem esedett bemutatása elsősorban az idő összesűrítésének a problémáját jelentette.”¹¹ – véli Görömbei. Véleményem szerint a múlt és jelen közötti szimbolikus párhuzam által is megsokszorozott szereplő-visszaemlékező én-alakzatok a kronológia folyamatos felborításával kérdéssé teszik a történeti folytonosság lehetőségességét is. Az ismétlés által lerombolt egyediség viszont megnyugtató erővel ismerősként ismeri fel önmagát. A szövegben fontos szerep jut ezeknek az ismételt rítusoknak, unalomig ismételt anekdotáknak. Múlt és jelen kölcsönös párbeszédbe lép egymással, ezáltal értelmessé téve az emlékeket a jelenben és fordítva: a hagyomány megértésével értelmessé téve a jelent. A folyamatosan interpretált én-képek szinte követhetetlen módon sokszorozódnak meg és szóródnak szét az idősíkok szövegvalóságaiban. Szembetűnően bukdácsolunk az idősíkokon át a *Mit is álmodunk?* fejezetben is: „Kivel beszélget anyám a konyhában? Ezt már megnézem magamnak. Abbahagyom a naplóírást, átkukkintok az ajtó ablakán.” (I., 243) – a most írom, amit olvasol gesztussal mintegy minket is bevon a történetekbe, a mű írásának jelenébe, ami ez által az olvasás jelen idejébe helyeződik. Ezzel a gesztussal az olvasó figyelme is a mindenkori jelenlét idejére terelődik, jelenvalóvá téve a történetben önmagunkat, megértő tekintetünket elsődleges tapasztalás forrásává téve. Az olvasó ilyen formán a mindenkori ideális olvasó szerepét öltve magára egyedül kell, hogy levonja a tanulságot, megválaszolja az olvasás során felmerülő kérdéseket. Tisztában vagyunk azzal, hogy ami a szemünk előtt van, amit a kezünkben tartunk könyv formájában, már kész egész, mégis az olvasás és létszituáltságunk jelenében keletkező töredékes értelem. Az írást magát is folyamatosan tematizálja Sütő, a későbbi posztmodern írásokhoz hasonlóan az önreflexió egész hálózatát alakítva ki a műben, ezáltal a szöveg képes áthidalni korszakos különbségeket is. Az epilógusban elhangzó kétely: „ezt várták-e vajon az otthoniak?” már a mindenkori recepcióhoz tartozik. Véleményem szerint a könyv szerkesztetlensége nyilvánvaló, az egyetemessé növelt pusztakamarási „gondok” és az elbizonytalanított idő konstrukció mégis hozzájárul a szöveg értékéhez, termékeny újraolvashatóságához.

¹¹ Uo., 87.

A műfaji értelmezés problémái

A kritikák kiemelten szociográfiai műként tekintenek a szövegre, mely valós írói szándékon alapszik. Ez megfelel a korabeli irodalmi elméleteknek, miszerint az író és irodalom egyaránt szociális, „*társadalmi intézmény*”¹². „Ha szigorúan megvizsgáljuk, akkor a történet valós ideje csak néhány hónapot tesz ki – ennyi időt tölt el szülőfalujában, Pusztakamaráson az író, Bukarestből hazalátogatván. Ám Sütő ez alatt az idő alatt egy falu élete és fél év eseményei helyett az egész romániai magyar társadalmat mutatja be a világháború utáni két évtizedben.” – áll az előszóban. Ennek kissé ellentmond az Epilógus, amely a kétségnek ad hangot, miszerint a kész írás és az alapvető szándék oldhatatlan vegyületét hozta csupán létre:

„Az a különös érzés szorogat most, hogy a hullámok másfelé sodortak, mint amerre evezőimet irányítottam: ezt várták-e vajon az otthoniak? A gondjukban akartam velük osztozni, de minden jel szerint csak a magamét sikerült velük megosztanom. (...) lehetséges, hogy amiben a kényszerű feledés útjára léptek, egy pillanatra visszafogtam őket, s a régi sebeikről a kötést leszaggatva, a magaméit bonyáltam be, ami első pillantásra semmiképpen sem méltányos eljárás. Valamiként az is lehetséges, hogy amikor velük együtt énekeltem, csalóka örömet loptam közőlük.”

A feledés, ami az első lépés volna a falu modernizálódása felé, ambivalens módon értelmeződik. Egyfelől a szocialista ideál felé való törekvés szükségszerű velejárója, másrészt a hagyományok elhagyásával az *Én* leépülésével, önelvesztéssel – végső soron idegenséggel fenyeget. „A könyv írója jól tudja, hogy a kulturális tudat elvesztése együtt jár az anyanyelv veszedelmes romlásával”¹³ – írja Pomogáts. A modern ipari társadalom, a szekularizáció folyamatosan felszámolja a kisebbségben élő népcsoportokat. Az elektromos árammal barátkozó, a lámpába hunyorgó szülők, a rádiót hallgató apa képe erős kontrasztot teremt a gyermekkor képeivel. A szóbeliség folyamatos leváltásával együtt eltűnnek a hagyományok. Kántálni ma is azok járnak, akikkel gyermekkorában is együtt mentek házról házra – a történelem összesűrűsödött. Az író gyermekkori önmagától is búcsúzik, egy letűnt kort vesz számba, hogy a múlt részévé válhasson. Ez a személyesség ad szomorú, elégikus hangvételt az egész írásnak.

Pomogáts Béla „*lírai szociográfiaként*” nevezi meg az írást. Annak mintájául szolgáló példáit Illyés Gyula Puszták népe és Tamási Áron Szülőföldem című irodalmi szociográfiájában sejti, ugyanúgy Nagy Pál is. Czine Mihály szerint a mű „a tényekből építkező *epikának* egyik világirodalmi színvonalú megvalósulása.” Ilia Mihály a

12 René WELLEK, Austin WARREN, *Az irodalom elmélete*, Bp., Osiris, 2006, 94.

13 POMOGÁTS Béla, *Költészetben elbeszélt szociográfia = Tanulmányok Sütő Andrásról*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 65.

műfajtalanságát tartotta remeklésnek, Kulcsár Szabó Ernő *vallomás- és memoárpróza* megújításáról beszél a mű kapcsán. Bertha Zoltán ezeket írja: „Az Anyám könnyű álmot ígér – mint hűséges *családi krónika*, szubjektív önportréval szegélyezett szülőföldi *tudósítás*, a mezősegi Pusztakamarás elemző *társzociográfiai* feltérképezése.” Kulcsár Szabó Ernő megfogalmazásában: „Sütő epikájának éppen a vallomásos alanyi jelenlét adja a központi szervező elvét.”, de ugyanezt emeli ki Pomogáts Béla is. Elek Tibor, összefoglalva a műfajiságról szóló vélekedéseket két fókuszpontot határoz meg: vallomásosság és regényszerűség. Ezeknek megfelelően „Az anyám könnyű álmot ígér legpontosabb műfaji meghatározása: a vallomásregény...”¹⁴

Az erősen lírikus „főszövegben” egyik helyen ellenpontozásként filozofikus távlatokat nyitó dokumentum betétek – újságcikk, részlet egy idézetből, felhívás, propagandaszöveg – máshol teljesen esetlegesnek tűnnek. Az egyik legjobban sikerült fejezetben, a *Szemirámisz függőkertjei*ben a befűzött részek jó ritmusban rímelnék ellenpólusként az apa lírikus visszaemlékezéseire. Máshol viszont a történetmondás, a mesélés kizökkentését éri el ugyanezzel. Sokszor gyakorlatilag értelmetlen, hogy mitől lesz dokumentum értékű a tördeléssel is elkülönülő rész, ha egyáltalán elkülönülő dokumentumnak tekinthetjük ezeket. Elgondolkodtatóak a szövegekben időzőjellel elkülönített részek: a megszólaló bizonyos gondolatainak időzőjeles kiemelésével az olvasóban az addig elhangzottak hitelessége kérdőjeleződik meg – az önéletrajzi szerződés elméletének megfelelően gyanakvással kezdjük szemlélni az olvasottakat, de akár a korai posztmodernre jellemző, az írást problematizáló szövegalkotásra is gyanakodhatunk.

Véleményem szerint a beidézett dokumentumok mássága fontos ellenpont a szubjektív emlékezésnek. „Kulturális hulladékként” viselkednek a szövegben, saját jelentésüket elveszítve egyfajta újratölthető emlékezhelyként funkcionálva hozzák létre a múlt identitását. Az ideológia ilyen formában kibukik a szövegből, szinte nevetségessé válik a történetek tükrében. Assmann szerint a hulladék az archívum számára strukturálisan ugyanolyan fontos, mint az emlékezés számára a felejtés, így kihagyhatatlan az öntudás, önazonosság számára is.

A visszaemlékezések végéhez közeledve a szöveg maga is színre viszi a múlt felidézésének legnagyobb problémáját, az én-írás töredezett voltát, egységességének lehetetlenségét. A kántálók beszélgetése egy folytonos párbeszéddé olvasztja a különféle emberekhez és témákhoz kapcsolódó gondolatokat a *Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária* című fejezetben. Sütő mintha megpróbálná egy műben egységesíteni a múlt darabjait a jelen talaján. Még ha a kísérlet lehetetlennek is bizonyul, mert a múlt mindig kivonja magát a szubjektív rendelkezés akarata alól, maga a próbálkozás szimbolikussá válik.

14 ELEK Tibor, *Egy igaz könyv igazságai*, Hittel, 2007/2, 59.

A szöveg műfaji egységének hiánya egyszersmind az Én leírhatatlanságának a tapasztalataként aposztrofálható.

Határátlépés

Az értelmezés fő problémáját egyfelől maga a szöveg adja, másrészt az olvasás szövegen kívüli elemek által folyamatosan fenntartott elváráshorizontja: ettől a műtől várok valamit, valami lényeges mondanivalót, alapvető igazságot, hiszen a „határon túli magyar irodalom alapműve”. Roland Barthes tézisével élve: az irodalom egyszerre „*intézmény*” és „*mű*”. Összeolvasva a két meglátást az AKÁI egyszersmind a romániai magyar irodalmi intézményrendszer alapkövének is tekinthető. A kisebbségi irodalom intézményként önállóságra törekszik, egyszersmind igyekszik megerősíteni saját provinciálisizmusát, művek rendszereként viszont minél általánosabb, egyetemesebb kategóriák felé mozog, miközben igyekszik megtartani helyét az *magyar irodalmi intervencióval*¹⁵ szemben.

A 60-as 70-es évek fordulóján a román kormány egy sor megtévesztő engedményt tett. A megtévesztett és bizakodók táborához csatlakozott Sütő is. Ráeszmélve a kormány valódi szándékára Gáll Ernő filozófus és Sütő András a hetvenes években alkotta meg a „sajátosság méltóságának” elméletét. Ebben a létbizonytalanságban, társadalmi-politikai helyzetben, a változó és eszmélő író alkalmasabb időpontra várt műve közreadásához (bár a mű első részletei már 1965-ben megjelentek az *Igaz Szó*-ban). Ahogyan a kisebbségi irodalom egészére is jellemző lehetett,¹⁶ úgy véleményem szerint lehetséges, hogy Sütő írói öntisztulásának lehetünk szemtanúi a mű során. Sütő regényét nem tiltotta be a korabeli kritika. A rendszer viszonylagos szabadsága álságos volt, ugyanakkor az AKÁI és szerzője semmilyen retorziót nem szenvedett el. Érdekes összehasonlítani Sütő karrierjét ezen a ponton a Kárpátaljai Kovács Vilmoséval és főművének tekintett *Holnap is élünk* kálváriájával.¹⁷ Mindkét könyvet lelkesedéssel fogadta az anyaországi kritika. Míg Sütőét a falurombolás és a Székelyföld-mítosz, addig Kovácsét a betiltott, teljesen ellehetetlenített, cenzúrázott kárpátaljai magyar irodalom lehetetlen helyzete tette kiemelt fontosságúvá. Mindkettőben erősen hangsúlyosan jelenik meg a nyelvhez való viszony. Sütő különösen érzékenyen írja le saját pozícióját az általa elképzelt nyelvi hierarchiában, ahol a „*küszködőtől*” kellett eljutnia a „*Toldi*”-ig.

Sütő nyíltan beszélt egy közösségformáló irodalom megteremtéséről, melynek egyszerre kell személyesnek, „otthoninak” lennie a közösség szolgálatában, és tudnia

15 BÉLÁDI Miklós, *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi magyar irodalom = A magyar irodalom története 1945–1975*, IV., Bp., 1982.

16 VÉGH Balázs Béla, *Irodalmi horizontok – irodalmi kánonok*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

17 A regény 1965-ben jelent meg, majd azonnal betiltották.

kell egyetemes irodalmi értékeket felmutatnia. Az eddig leírtakból adódik a kérdés, hogyan lehetséges a közösségi identitás megtartására alkalmas mű létrehozása önmagát is csupán töredékesen vázolni képes szöveggel? A 2000-es évekig a recepció leginkább a mű közösségi, társadalmi vonatkozásait hangsúlyozza. Arra a megtartó erőre hívja fel a figyelmet, amire oly nagy szüksége volt a romániai magyarságnak és intézményrendszerének a 60-as években (és ma is). Nem csoda tehát, hogy az anyaország felől érkező Sütő értelmezések gondolatiságát elkerülte az idegenség, vagy a férfi-női írásmód problematizálása: egyszerűen nem ezekre volt szükség a kisebbségi irodalom értelmezési horizontjában.

Bár Sütő könyvének elején hangsúlyozza, hogy: „A falut háromnegyedrészen románok, negyedrészt magyarok lakják. Az EGÉSZTŐL kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a negyedrésztől a küszködő nyelvet, e színes bóját a vizek hullámzásában”, ahogyan Schein is észreveszi, a történetben ennek ellenére sincsenek Román szereplők¹⁸ (kisebb történetekben, nyelvvel kapcsolatos anekdotákban azért feltűnnek – H. A.). A románsággal való kapcsolatot sem emeli ki a helyi érdekű problémák világából, nem törekszik általános érvényű következtetésekre. A szövegekben létrejövő Sütő András nem tesz különbséget anyaország, Budapest és mezőség, Székelyföld, Erdély között. Nem találunk utalásokat elvi különválaszra. Ezzel párhuzamosan a románsággal való viszony is csak érintőlegesen, adatokkal és a vegyes házasságokon keresztül van bemutatva, mint a nyelvében élő ember ironikus korlátoltsága: „Saját anyanyelvének védősáncai mögé húzódva vetett barackot a homlokunkra, ha rá akartuk venni a nyelvi bakugrára... A rosszul ejtett szónak minden jel szerint hatalmat tulajdonított, ami ellene fordulhat...” (I., 195) – tudjuk meg az elhunyt román Vaszilika bácsiról. A nyelv fontosságára, az anyanyelv kitüntetett szerepére többször is utal az elbeszélő. A kollégiumi évekről szóló fejezetekből kiderül, hogy mi motiválta, ösztönözte a későbbi író: „A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé...” (I., 25) reflektál származására, lehetőségeire is. Bár neki sikerült fejlesztenie egykori önmaga képességeit, az otthon marattak változatlanul esélytelenek a magasabb műveltségre. Az anya helyesírási hibákkal tarkított leveleinek szó szerinti átmásolásával talán egykori önmagával próbál azonosulni. A nyelvét és kultúráját művelni képtelen közösség pusztulásának megfestése mellett Sütő ezzel a gesztussal színre viszi saját idegenségét is, melyet egyértelműen traumaként él meg.

A történet felől olvashatjuk a regényt sajátos útinaplóként is. A lényegében idegen (vagy már elidegenedett) különös útjaként a katasztrófa helyszínére. Ahogyan a háborús sokkhatás felélénkítette a katasztrófák megértésének igényét a 20. században, úgy kényszerülnek felszínre Sütő emlékei is. Paradox helyzet áll fenn, hisz az emlékező ez

18 *Magyar irodalom, i. m.*, 911.

esetben maga a rombolás (közvetett) előidézője is. A visszaemlékezés így kap önértelmező gesztust, ahogyan az utazó is önmagával szembesül útja során, folyamatos „határátlépésekkel” felfedezve a tudatában élő kép és a valóság közti különbségeket, felszínre hozva az ez által elszenvedett traumát. Egyszerre létrehoz és archivál. „A művészi emlékezés azonban nem tárolóként funkcionál, hanem szimulálja a tárolót azáltal, hogy tematizálja az emlékezés és a felejtés folyamatait” – írja Assmann. Az emlékezés és identitás kapcsolatát tárja elénk a szöveg. A mű ambivalens módon nem csak az önazonosság kialakításában, hanem az önkép leépítésében is szerepet játszik. A regény az emlékezés tárgyasulásától kívül a falu, az élettér és magának az életnek a metaforájává válik, mivel az írás nem csupán elbeszél egy folyamatot, hanem maga is részesévé válik. Martin Heideggerrel szólva az irodalomban a lét a létfeladottságból fényre jut. Heideggerrel szólva: ami így felszínre kerül, attól fogva létezik és alakítja a világot.

Az emlékek a személyes múltat, illetve ezen keresztül a közösségi múltat idézik, működésbe hozva a közösség kommunikatív és kulturális emlékezetét egyaránt. Teszik mindezt úgy, hogy a jelen folyamatosan rávetül a megidézett „múltszületre”, viszonyítási alappá válik, a múlt és a jelen között dialógus jön létre, amely így már képes értelmesen megszólaltatni az „én” fragmentumait.

A fent említett problémák, olvasási stratégiák csak egy részét képezik az általam végzett komplex elemzésnek. A lényegi problémát abban a folyamatban látom, ahogy a kordokumentumok, töredékes tudás olykor a mű helyébe lép, helyettesíti azt. Ez történt az AKÁÍ-val és ez a folyamat figyelhető meg a Sütő életmű kapcsán is. Épp ezért tartom Sütő művét alkalmasnak az újraolvasásra, hisz könnyedén lép párbeszédbe a modern irodalomelméletekkel. A retorikai olvasatot kiterjesztve a kisebbségi művekre véleményem szerint valóságosabb képet kaphatunk a kisebbségi szövegek és kisebbségi irodalmi intézményrendszerek sajátosságairól, a kulturális emlékezet mozgásairól.

Felhasznált irodalom:

Aleida ASSMANN, *Az emlékezés terei* = Debreceni Disputa, 2004/10.

A magyar irodalom története, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1966.

BÉLÁDI Miklós, *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi magyar irodalom = A magyar irodalom története 1945–1975*, IV., Bp., 1982.

ELEK Tibor, *Egy igaz könyv igazságai*, Hittel, 2007/2.

GÖRÖMBEI András, *Sütő András*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

Költészetben elbeszélte szociográfia = Tanulmányok Sütő Andrásról, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László, Bp., Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.

- Magyar irodalom, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010.
POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Bp., Gondolat 1982.
René WELLEK, Austin WARREN, *Az irodalom elmélete*, Bp., Osiris 2006.
SÜTŐ András, *Anyám könnyű álmot ígér*, Bp., Szépirodalmi, 1978.
VÉGH Balázs Béla, *Irodalmi horizontok – irodalmi kánonok*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

Abstract

In my paper, I make an attempt to formulate and amend those questions that can provide guidelines to perspectives of a more global analysis of Sütő's oeuvre. The most possible way to accomplish this task is realized on the level of concepts emerging to the surface by extensive reading. In my view, it is essential to recognize various shades of political-spiritual meaning that are attached to the categories of critical-history, reception-history considered extraneous, and this way avoiding false and anachronistic interpretations. Although, it seems that less attention has been paid to Sütő's oeuvre recently than in the 80's and 90's, still 'Anyám könnyű álmot ígér' counts as an iconic artwork in the common Hungarian literary canon. In itself, it is arguably more than a pure text, it is considered to have a righteous place in the cultural memory of the Transylvanian minority, among others. It is a defining document of an era that carries culture, and as such, it has a place in the contemporary interpretation of the approach to the national question.

FARKAS WELLMANN ENDRE

Vízfakasztás a sivatagban

recepció, polémia, a kritikai sajtó érvei és ellenérvei az Előretolt Helyőrség és szerzői feltűnése kapcsán

*„mind a halál, mind az élet a nyelv hatalmában van
és a miképpen ki-k szeret azzal élni,
úgy eszi annak gyümölcsét” (Péld. 18:21)*

A transzközép mint a kilencvenes évek beszédmódjának origója

Kétségtől az erdélyi irodalom első nagy kirajzása a nyolcvankilences romániai politikai változások után az Előretolt Helyőrség volt. Az azóta eltelt több mint húsz év kritikai tükrében az új erdélyi megszólalásmód számtalan, egymástól különböző, néha pedig egymásnak ellentmondó reflexiójával találkozunk. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a Helyőrség színre lépése poétikai és kritikai paradigmaváltást is jelent, az erdélyi irodalomtól megszokott és elvárt transzilvanista regiszter elhalkulását hozta magával, és megkísérelte az irodalmi megszólalásmódot visszahelyezni az általa eredetinek tartott közegébe, amely mindenképpen esztétikai kritériumok alapján határolható körül. De ugyanakkor kitermelt egy új erdélyiség-paradigmát, amely nem a transzszilvanizmus ideológiáján alapul, s amely napjainkban egyre hangsúlyosabban érvényesül az Előretolt Helyőrség szerzőinek alkotásaiban.

Köztudott tény, hogy az erdélyi irodalmi élet bölcsője mindig is Kolozsvár volt, ahol a vezető folyóiratok mellett a magyar tanszék tevékenysége is állandó és azonnali befolyással bírt az irodalmi élet változásaira. A transzközép¹ körüli polémia melegágya is

1 „A transzközép irodalom nem új irodalmi irányzat (hisz maga az „irodalmi irányzat” fogalma is kitörölhetetlenül kötődik a modernizmushoz), hanem az ember, a világ és a létezés egy másfajta, teljesebb megközelítésén alapuló világszemlélet talaján álló művészet. A transzközép nem valami újnak a megnevezése, hanem egy máris létezőnek az emberi dimenzióba való belépése és tudatosulása azáltal, hogy nevet adunk neki. Előbb volt (és mindig volt) transzközép irodalom, mint megneveztük, de most szólni meg emberi nyelven. A kezdeti „nem” fölött lebegve, a transzközép többé nem tagad, teritóriuma voltaképp a tagadáson túl kezdődik. A transzközép egyszerre állít és tagad, egyszerre nem állít és nem tagad, hanem ott lebeg e fogalmak fölött és középen áll. Közép, mert nem tud fehérben és feketében gondolkodni, hanem mindkettőben és egyikben sem.” SÁNTHA Attila, *A transzközép irodalom*, Echinox, 1993/6. A transzközép meghatározásáról lásd még: PÁLL Zita, *Arcok – versben és monográfiában (!)*, A Dunánál, 2002/június, 52–61. és ORBÁN János Dénes, *Közép és transzközép*, Korunk, 1994/6, 115–118.

Kolozsvár tehát, és az egyetemi reakciók is szinte egyidejűek az első szövegekkel. Igaz, a kritikának nem volt túl nehéz dolga a jelenség megragadásával, hiszen az irányzat teóriái mondhatni az első szövegek előtt megszülettek, és nem véletlenül a nemzedék jeleseinek tollából. Elsőként Sántha Attila *A transzközép irodalom* című kiáltványára kell gondolnunk, amely 1993 nyarán jelent meg a kolozsvári Echinox című egyetemi diáklap magyar oldalain. Későbbiekben a kritika úgy hivatkozta ezt a lapszámot, mint az Echinox Nagy Transzközép száma. A kritikának csupán annyi dolga maradt, hogy megtalálja saját diskurzusának alapjait a Helyőrség-jelenség kapcsán és átírja önnön megszólalása nyelvét, amelynek arzenálja az új irodalmiság okán kétségkívül megújításra szorult.

Berszán István – irodalomelméleti alapokról – szimulátum és kreátum viszonylatoként ragadja meg először a transzközép-jelenséget, miközben egy *játszma* genéziséről beszél, Cs. Gyimesi Éva, az erdélyi irodalom nagyasszonya, és ekkoriban még a kolozsvári magyar tanszék vezetője viszont az irodalomtudomány provokációjaként néz szembe a támadó helyőrség katonáival. „Mert ez a transzközép ifjúság csúfolkodni merészel a szentséges Tradícióval” – mondja első, a témáról írt tanulmányában,² amelyben ugyanakkor közösséget is vállal a nemzedék szellemiségével. A kánon oldalán éppen ő az, aki elsőként elismeri, hogy van ex-cathedra is irodalom, és írásában kezdet nyújt az új nemzedéknek, s az új hang „hivatalos” elfogadásának első lépését is megteszi. Kimondja, hogy a *genius loci*, vagyis az épp aktuális génusz lóca³ bizony a transzszilvanizmus, és a transzközép szembenállásának egyik ellenpólusaként jelöli meg az irodalomelmélet és az uralkodó kánon(ok) mellett.

Ezzel a gesztussal egy időben Berszán István egyszerűen posztfreudi szexmájomnak titulálja OJD-t,⁴ a transzközép irányzatot felvállaló nemzedék írásait pedig kloáka-költészetnek...

Az 1993–1996 közötti időszak tehát a transzközép irodalom és intézménye, az Előretolt Helyőrség szellemi műhely megszületése, vagyis egy új megszólalási mód origója, amelyhez viszonyítva a rendszerváltás előtti és utáni irodalmi jelenségek is értelmezhetőek.

Az erdélyi / romániai magyar irodalom kérdése

Nem csak a fogalomhasználat, de az egyes tárgyalt jelenségek tekintetében is célszerű tisztázni az erdélyiség vagy romániaiság fogalmát, hiszen az identifikáción túlmenően e kérdésre nem született megnyugtató és konszenzusos válasz gyakorlatilag 1945 óta. A transzközép irodalom szempontjából is releváns e kérdés megválaszolása, hiszen, ha

2 CS. GYÍMESI Éva, *A transzközép mint az irodalom provokációja*, Előretolt helyőrség, 1995/1, 5.

3 PANEK Zoltán megfogalmazását CS. GYÍMESI idézi, *uo.*

4 BERSZÁN István, *Hümmert leba...ák avagy „Sire”-t kutyaharapással*, Látó, 1996/1.

nem elszigetelten vizsgáljuk kortárs irodalomtörténetünk e szegmensét, akkor a korszak kritikai recepciójából kiindulva újra felkínálkozik – már csak a külső és belső identifikációs törekvések szempontjából is – a kérdés aktualitása.

A terminológiai polémia tulajdonképpen a Kántor–Láng-féle irodalomtörténeti munkában⁵ gyökerezik, amelyben a kérdés alapos körüljárása nyomán a romániai jelző hangzik – demokratikusabb volta miatt – célszerűnek. Ám az *erdélyi* irodalom terminusa elsősorban azért helytállóbb, mert a geopolitikai és nemzedéki meghatározással ellentétben identifikációs erővel bír, és valamiféle sajátos erkölcsiséget sugalmaz a magyarországi vagy akár az összmagyar irodalommal szemben is, tehát alapja nem a fenti megfontolások lesznek, hanem az erdélyiség-érzés, amelynek létezését a vonatkozó szakirodalom legtöbb szerzője is elismeri. Külön kiemelendő az a tény, hogy a politikai határok lassú elmosódásával fordított arányban erősödik ez az erdélyiség-tudat, ami annak is bizonyítéka, hogy a meghatározás nem a történelmi-politikai adottságok mentén volt fontos vagy megkülönböztető. Vida Gábor 1998-as megfogalmazásában⁷ is már az erdélyiséget helyezi előtérbe, és ezt a megnevezést tartja célszerűnek a romániai magyar irodalom egészére miután számba veszi a két terminus mellett és ellen szóló irodalmi és irodalmon kívüli érveket. Ugyanakkor kétségtelen, hogy ma az erdélyiség fogalma hallatán más jelentések jutnak eszünkbe, mint a transzszilvanizmus klasszikus kliséi.

Selyem Zsuzsa fogalmaz talán a legpontosabban a témában, bár 2001-ben jelent tanulmánya semmiképp sem lehet hivatkozási alap e dolgozat transzszilvanizmus-elgondolását illetően. Ő esztétikai érvek alapján, pontosabban ezek hiányában tartja nélkülözhetőnek az irodalom erdélyiség-szemléletű specifikálását, mondván, hogy a klasszikus transzszilvanizmus eszmeisége esztétikai mércével mérhetően nem köszön vissza releváns módon a korszak irodalmában.⁸ Ahhoz viszont, hogy a kilencvenes évek eleji erdélyiség-képzetek körvonalai láthatóvá váljanak, másfajta megközelítésmódra lesz szükségünk (idézett tanulmányában Selyem Zsuzsa a továbbiakban a kultúra helyzetét úgy definiálja, mint a piaci viszonyoknak eleve alárendelt entitását, és lemond az erdélyiség eszméjének boncolgatásáról a globális piaci társadalmi megközelítés javára, amelynek keretei közt a kultúra s ezen belül az irodalom általános kisebbségi helyzetéről beszél tovább).

Az önnön társadalmi-politikai-történelmi kontextusában kibontakozó Előretolt Helyőrség ugyan szembemegy a kanonizált transzszilvanizmussal, de ugyanakkor meg

5 KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion, 1973, 7.

6 BALÁZS Imre József, *Hányas cipőt visel az erdélyi magyar irodalom?* = Uő, *A nonszalansz esélye*, Kolozsvár, Komp-Press, 2001, 15–18.

7 Idézi BALÁZS, *i. m.*, 15.

8 SELYEM Zsuzsa, *Az „erdélyi magyar irodalom” beszédmodok egy utópiája: Disztransz*, Látó, 2001/12.

is alkotja a maga erdélyiség-fogalmát, amely a nemzedék színre lépésének pillanatában még nem hordozza az érettség jegyeit, ám jól azonosítható törekvésként tetten érhető. Ez volna jelen írás egyik feltevése.

Transz..., transz..., transz... középszilvanizmus

A Helyőrség paradigmaváltásának azonban voltak irodalomtörténeti előzményei, ha szorosabb rokonságot keresünk a közvetlen elődökkel, akkor a rendszerváltást megelőzően a Forrás-nemzedékek portáján kell kutakodnunk. A kanonikus transzszilvanizmussal való szembeszegülés mellett a transzközép-generáció az elődök kultuszát ugyan nagyon szelektáltan, de elfogadta és művelte is. Az első számú alkotó, akit szellemi teljesítménye példává avatott az új nemzedék számára Szőcs Géza volt,⁹ de a kánontól való kimozdulás első kísérletezőjeként – nem csak a transzközép szémszögéből – Szilágyi Domokost jelölhetjük meg, akinek a *Búcsú a trópusoktól* kötete kapcsán Cs. Gyimesi Éva már felhívja a figyelmet „az argószínezetű vulgáristól az emelkedett bibliikus hangnemig” terjedő szókinsére.¹⁰ Lászlóffy Aladár és Kovács András Ferenc költői maszkjai szintén előképei a poétikai értelemben bekövetkező paradigmaváltásnak.¹¹

Virág Zoltán a *Helyváltoztatás poétikája* (Összegzés helyett) című írásában¹² a formatudat-fogalom ha nem is mutat feltétlenül ekvivalenciát a kisebbségtudattal vagy ennek természetrajzával, mégis folyamatosan tetten érhető a kelet-európai alkotók nyelvi-poétikai játékaiban, és ez sok esetben – különösen az 1989 előtt lezáródó életművekben – a szabadságtapasztalat egyik legalapvetőbb tárgyiasulása. A transzközép esetében a formatudat immár nem a szabadság, hanem a szabadosság és a fesztelenség megélése, már nem vérre menő játék, hanem a *játszó ember*¹³ felszabadultságának kivételése, legalábbis a kezdeti időszakban.

De az induló új generációval a kolozsvári *Helikon* alkotógárdája is már a kezdetektől szellemi rokonságot vállalt, elsősorban a *Serény Múmia*¹⁴ című fióklap elindítása révén, amely a *Helikon* laptestébe ágyazva jelent meg majdnem két évtizeden keresztül. A kanonizálódás infrastrukturális feltételei tovább bővültek: az *Előretolt Helyőrség* című lap és a mögötte álló könyvkiadó (a mai napig működő Erdélyi Híradó) és könyvsorozat (Előretolt Helyőrség Könyvek) folyamatosan lehetőséget biztosítottak a jelentkező újoncnoknak.

9 Ő volt a csoportosulás mecénása is.

10 CS. GYÍMESI Éva, *Búcsú az utópiától = Kényszerleszállás: Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. Pécsi Györgyi, Bp., Nap Kiadó, 2005, 130–136.

11 Lásd erről bővebben FRIED István, *A transzközép keresés lírikusai*, Forrás, 1996/9, 76–94.

12 VIRÁG Zoltán, *A termékenység szövegtengere*, Újvidék–Szeged, Forum–Messzelátó, 2000, 114–119.

13 Lásd erről bővebben Huizinga Homo ludens-elméletét. HUIZINGA, Johan, *Play and poetry = Uő, Homo ludens: A Study of the Palelement in Culture*, London, Routledge and Kegan Paul, 1949, 119–135.

14 Szerkesztője Fekete Vince volt.

A transzközép közege és irányultsága

A konkrétabb változásokat tekintve az erdélyi irodalom életében az új korszak demokratikusabb keretei között a cenzúra megszűnése átmegy egyfajta öncenzúrába, ami az olvasói elvárásoknak való megfelelést is jelenthetné, holott nyilván nem az. A politikai rendszerváltás utáni útkeresés és a régi megszólalásmódok kimerülése közepette robbant be az irodalmi szcénára Orbán János Dénes, aki már első kötetével megosztotta bírálóit, ugyanakkor a fiatal irodalmárgeneráció programadó alakjává vált. Első kötete, a *Hümériáda* az új megszólalásmód kultikus alapműve lett, és szinte pillanatokon belül nemzedékké tudott szerveződni az a társaság, amely megtalálta közös szellemi eredőjét Rejtő világában, a humorban, a játékban illetve a szabadság mindennemű ki- és megélésében. Rejtő példája és a populista irodalomeszmény deklarált hajhászása a transzközép alkotók részéről is a hagyománnyal való szembeszegülés egyik kifejeződése, de parodisztikus jellegében ott van a tudatosság, amellyel nem az erdélyiség-tudat tagadása a cél, hanem ennek átértékelése vagy megváltozott kontextusa szerinti átminősítése.

Egyszerre irányadás és provokáció az, ahogyan rokonságot vállalnak az Előretolt Helyőrség tagjai egy perifériára szorult alkotóval.¹⁵ A Rejtőtől kölcsönzött elemekből épül fel ez az új irányzat – a helyőrség, a sivatag, Troppauer Hümér, Yves, Hlavács, Galamb meg a hülye Kréta Kolozsvárott berendezett világa, az új irodalmi színtér, amely valamilyen oknál fogva mindazok számára – minden militarista jellege ellenére – otthonos volt, akik azonosulni képesek a transzközép világlátásával. Alapvető elméleti szövegeinek tartalmával könnyű volt egyetérteni, mégis az újonnan alakult csoporthoz való tartozás kiválasztottságot, olykor pedig megbélyegzést jelentett az akkori viszonyok között.

De mi ez a gesztus? Miért itt keres gyökeret egy új irányzat? A választás, azon túl, hogy fityiszt mutat a kánonnak azzal, hogy egy nem „szent” írórt tart ősenek, állást foglal az eladható, népszerű, szórakoztató irodalom mellett. Ugyanakkor az irányzat önironikus gesztusként a saját helyét is a periférián jelöli meg, a megkérdőjelezhető értékek közé transzferálja.¹⁶

A Helyőrség az irodalom lényegére, definiálhatóságára kérdez rá elsősorban, megfosztva a fogalmat minden ráruházott sallangtól, amelyek egyike a klasszikus transzszilvanizmus, de ugyanígy elveti az irodalom nevelő, tanító szerepét is, lényegét az önkifejezés művészi lehetőségeire redukálva. Az Előretolt Helyőrség nyelvhasználatának és irodalomkonceptiójának tabudöntögetése arra készíti az olvasót, hogy nem csak

15 Lásd Rejtő megítélése, valamint Sántha Attilának köszönhető Reinhold Alfréd életművének felfedezése is.

16 Vö. Orbán János Dénes 1996-ban tartott előadásával. ORBÁN János Dénes, *Teakönyv*, Arad, Irodalmi Jelen Könyvek, 2003, 65–80.

az irodalom, de önnön olvasói szerepét is felülbírálja és továbbgondolja. Az Orbán János Dénes első kötetében elszabaduló nyelvi, társadalmi – s nem egyszer irodalmi – tabuk aláaknázása a társadalmat működtető gyakorlatok és normák bagatellizálása is: az istenhit, a szexualitás, az anya és a nő tisztelete a „szent” elődök tiszteletével együtt kerül a transzközép gyeheennájára. A saját alkotások értékének megkérdőjelezése szintén ilyen gesztus, mint az irodalomkritikusok provokációja – hogy mondd meg te, mire elég ez, mert én részemről vállalom, hogy dilettáns, idegesítő vagyok (Troppauer Hümér esztétikája), hogy a művem szar – Kulipendium¹⁷ –, vagy Sántha Attila *Kemál és Amál* ciklusa stb.

A transzközép identifikációs kísérleteinek ugyanakkor két iránya mutatkozik: egyik a nemzedék tagjainak programadó elméleti diskurzusa, másik pedig a túloldal, a kritika és a kánonalkotó pozícióban lévő írástudók megközelítései. Hozzá kell tennünk azt a megállapítást, hogy a kezdetekkor az irodalomkritikának még nincs kialakult fogalmi nyelve és stratégiája szembenézni a jelenséggel.¹⁸ Miután történetiségében is megpróbáljuk megvizsgálni a Helyőrség kritikai fogadtatását, ki fog derülni, hogy sem az alkotói, sem a kritikai szegmens nem határolódik el az erdélyiség eszméjétől, vagyis mindkettő sajátosan erdélyi produktumként határozza meg ezt az irodalmiságot.

A hagyomány át-, felül-, alul- stb. írása és újrateemtése

E tekintetben, ha Orbán János Dénes első kötetéből indulunk ki, ami kétségtől programadó opusa a Helyőrség-generációnak, bőséges információt kapunk egyfajta új irodalom- és világlátásról, egy új erdélyiség-paradigma kezdeteiről. Szabó Gábor *Egy fiktív személy (f)eltüntetés*e című tanulmányában¹⁹ néhány érdekességre hívja föl a figyelmünket: a kölcsönzött rejtői szereplők, az ezek kínálta szerepjáték, s a rejtői motívumok metaforikája tulajdonképpen egy átpoétizált erdélyiség-narratívaként működik, amelynek centrális (és kanonikus) értékei szublimálva jelennek meg OJD szemléletében. Így a Szahara Erdély, a költészet szerepe és létmódja a Troppauer Hümér-i „versesztétika” analógiája lesz, amely a verbális reprezentáció szintjén kontaminálódik a kortárs- és világirodalmi verzhagyománnyal.²⁰ Ugyanakkor a Hümériádában körvonalazódó identitás-kép nagyon is egybecseng az új generáció elméleti alapszövegének,

17 FARKAS WELLMANN Endre, *Kulipendium*, Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 1999. kötetcímének jelentése a latin 'culus' (segg) szóból eredeztethető.

18 Ld. például Berszán István kritikáit.

19 SZABÓ Gábor, *Egy fiktív személy (f)eltüntetés*e, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997/5–6, 653–663.

20 OJD szövegeinek intertextuális vonatkozásait aligha lehetne a teljesség igényével felsorolni, de a *Hümériádn* jól érezhető a Parti Nagy-átvételek, Arany, Appollinaire és mások hatása.

Sántha Attila transzközép kiáltványának eszmeiségével, vagyis tudatos identitásteremtő (építő) aktussal állunk szemben.

Tévesen bár, de a kritikusok jó része hajlamos valamiféle egyenlőségjelet tenni OJD személye, munkássága és a transzközép közé. A témával kapcsolatban összefoglalót Páll Zita tanulmányából²¹ kaphatunk, aki a Helyőrség első kritikusaként, mintegy belülről is ismerve annak anatómiáját pontos helyzetjelentést ad a Helyőrség csapatállásairól.

Ám a kétezres évektől kezdődően a kritika egyre inkább az egyes életművekre koncentrált, már nem divat a transzközép emlegetése, sőt, nyilvános szakmai terekben is elhangzik, hogy tulajdonképpen egy tudományos köntösbe bújtatott blöff volt, egy reklámfogás, amiben akkor és ott kitalálói a köztudatba való betörés biztos lehetőségét látták.

De „a diskurzusok társadalmi érvényessége ugyanis messze áll az igazságértékük-től. Hatókörük a hatalmon múlik, mely érvényt tud szerezni nekik. Ezt látjuk naponta a nyilvánosságban, a közéletben, a kultúra egészében. Még a tudományosságban is.”²²

Fried István *Irodalomtörténetek Transzylvániában* című kötetének záró tanulmányában már 2002-ben hagyománynak tekinti a transzközép irányzatot: „olyan jelenséget minősíték itt hagyománynak, amely egy bizonyos megszólalást el- és befogadhatóvá tett, amely egy át- és felülírási stratégiát követhetővé, szinte megtanulhatóvá (éppen ezért a követőknél modorossá) «torzított», amely létrehozott az irodalomrendszeren belül egy eladdig nemigen értékelt, alig tudomásul vett, a peremre szorított «alrendszer»”.²³

A kétezres évek óta ugyan nem szoktunk a transzközépről mint irányzatról beszélni, de az egyes életművekben kristályosodni látszik az újfajta erdélyiség eszméje: Sántha Attilánál például a lehangsúlyosabb a székely népi szövegek beemelése az irodalmi diskurzusba, majd Muszka Sándor pályára lépésével és Orbán János Dénes paródiáival együtt látszik kiteljesedni a kép. Természetesen a nemzedék többi tagjánál is tetten érhető az erdélyiség-tudat új megszólalásmódja, az erdélyi önazonosság-tudat kivetülése.

Az transzszilván eszmeiség tehát létező, nem meghaladott, csupán átminősült szellemi, irodalmi és lélektani tartalom, amely elsődleges identifikációs szereppel bír a kortárs erdélyi irodalomban.

21 „A transzközép az a fogalom, melyet 1993-ban „dobott piacra” Sántha Attila a kolozsvári Echinox hasábjain A transzközép irodalom című esszéjében, és amellyel kb. 1997-ig jellemezte közvetlen (igenlés) vagy közvetett (elhatárolódás) módon önmagát az az akkoriban induló — akkor még az Előretolt Helyőrség című irodalmi folyóirat köré tömörülő — fiatal erdélyi költő-generáció (Sántha Attila, Orbán János Dénes, Fekete Vince, László Noémi, majd Farkas Wellmann Endre, Lovétei Lázár László), mely teoretikus esszék által is mihamarabb elfogadtatni, legitimálni igyekezett új, addig szokatlan hangütéseit.” PÁLL Zita, *Arcok - versben és monográfiában (!)* = Uő, *Milyen fej varródhat az ex-macska nyakához*, Kolozsvár-Bp., Erdélyi Híradó-Fiatalkor Szövetsége, 2003, 133.

22 CS. GYÍMESI, *A transzközép mint...*, i. m., 130–136.

23 FRIED István, *Irodalomtörténetek Transzylvániában*, Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 2002, 155.

És közben...

Az erdélyiség fogalmának politikai-történelmi vétetése tekintetében érdemes még egyszer megvizsgálni a kérdést, de annak egyes megközelítései módjait is. Itt hívnám fel a figyelmet György Péter *Állatkert Kolozsváron*²⁴ című könyvének idevágó fejezetére, amelyben egyébként kiváló érzékenységgel és odafigyeléssel értekezik az erdélyi irodalom problémáiról, ám pozícionáltsága nem a kijelentéseit alátámasztó hitelességet mutatja. Ha Pierre Bourdieu mezőelmélete²⁵ értelmében vizsgáljuk a témát, azt mondhatjuk, hogy György Péter mint az irodalmi-kulturális mező ágense a mező belső hierarchiájának egy magasabb pozíciójából beszél ki/le, és értékítéletei bár hihetőek, mégsem valóságosak. Az irodalmi-kulturális tőke hatalmi tőkévé való konvertálásának tűnik, amikor György Péter a *posztkisebbségi* jelzőt használja az erdélyi irodalom újradefiniálásakor. Állítása mögé nem kerül bizonyító tényanyag, s a kijelentés politikai töltete mellett azt a feltételezést sugallja, hogy az erdélyiség eszméje akár meghaladott vagy épp megtagadható is lehetne – feltételezzük a szóhasználat mentén – egy György Péter szerint létező *poszttöbbségi* irodalmiság pozíciójából. Ez a feltételezés egyszerűen a mezőn belüli hatalmi struktúra narratív játszmájának tűnik, ahol a hierarchiában magasabb státusú játékos öncélúan folytatja legitimáló játszmáit.²⁶

Már Bahtyin szerint sem „...szabad azonban a kultúra területét valamilyen határokkal és belterülettel rendelkező térbeli egésznek fölfogni. A kultúrának nincsen belterülete: egészében határvonalakon helyezkedik el, határvonalak fonják át, minden mozzanata határok metszéspontja (...) Minden kulturális aktus lényegében egy határon megy végbe”²⁷ – vagyis az erdélyiség újabb eszméjének létjogosultsága e gondolatmenet szerint is igazolható. A kérdés lényegi vonatkozásaira ugyancsak a hivatkozott tanulmány reflektál a legszakszerűbben, mert kérdésfeltevésében nyitott, és a definíciók versengésében, nem pedig a viszonyok milyenségében látja a probléma megragadhatóságát.

Például Szálinger Balázs költői indulása is Erdélyhez kötődik, szövegeiben mai napi erős erdélyiség-tudat dominál, holott földrajzi gyökerei nem e régióhoz kötök,

24 GYÖRGY Péter, *A minőségjelző és a helyhatározó* = Uő, *Állatkert Kolozsváron*, Bp., Magvető, 2013, 405–427.

25 « En effet, le champ est un espace social où des acteurs sont en concurrence avec d’autres acteurs pour le contrôle des biens rares et ces biens rares sont justement les différentes formes de capital. » BORDIEU, Pierre, *Réponses*, Éd. du Seuil, 1992, 73–75.

26 « un capital ou une espèce de capital, c’est ce qui est efficient dans un champ déterminé, à la fois en tant qu’arme et en tant qu’enjeu de lutte, ce qui permet à son détenteur d’exercer un pouvoir, une influence, donc, d’exister dans un champ déterminé, au lieu d’être une simple « quantité négligeable » » BOURDIEU, i. m.

27 Idézi PAPP Ágnes Klára, *A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig*, Bárka, 2010/3.

de ki merné megkérdőjelezni vállalt erdélyiségének igazságértékét vagy hitelét. Vagy posztkisebbségi volna?

Az érthetőség kedvéért kénytelen vagyok hosszabban idézni Papp Ágnes Klára egyik tanulmányából: „Ez a definíciók közt zajló vita [...], az ehhez kapcsolódó generáció- és szemléletváltás előrehaladtával, elismertté válásával, rámutat, reflektál saját előfeltevéseire. Itt fogalmazódnak meg olyan vélemények, amelyek – függetlenül az irodalmi szerepvállalás kérdéséről vagy irodalomfelfogástól – már nem feltétlenül/nem csak a szerző személyétől, kontextustól eltekintő diskurzust és az egyetemes magyar kánonhoz tartozást, az ezzel kapcsolódó kizárólag szövegközpontú elemzést tartják céljuknak, hanem leleplezik az anyaország „gyarmatosító” igyekezetét, illetve felvetik az eltérő kisebbségi tapasztalat kérdését.”²⁸ Ennyit tehát a posztkisebbségről, akár a fenti, posztkoloniális megítélésben is.

A téma másik tetszetős megközelítését Balázs Imre József adja,²⁹ aki Gilles Deleuze és Félix Guattari „kisebbségi irodalom”-fogalmára³⁰ alapozva járja körül a kérdést, és felvillantja azt a megközelítést, amely legközelebb áll György Péter attitűdjéhez: nevezetesen az anyaországi többségi szemszögből a kisebbségi magyarokról alkotott utópisztikus képzetek problematikáját. Ugyanez a tanulmány felkínálja a transzszilvanizmus-narratívák militarista beszédmódjának összehasonlítási lehetőségeit is.³¹ A kisebbség-fogalom megközelítésében – vélhetően nem minden ok nélkül – e szövegben is felbukkan Bourdieu mezőelmélete.

Veszélyesnek tartom tehát György Péter szóhasználatát, hiszen a *poszt-* előtag gyakorlatilag tagadja a magyar kisebbségek létezését és az anyaországitól eltérő magyarságtudatát is, ugyanakkor pedig feltételez egy, a valóságtól elrugaszkodott poszt-többségi ellenpólust vagy pozíciót, ahonnan nézve a kisebbségi létmód realitása, mint olyan már nem is látszik. Igaz ugyan, hogy a kisebbségi létmód feltételei megváltoztak, és időben, politikailag új tartalmakkal íródtak felül, ám az írásom elején említett két-fajta megközelítése a transzközép eszmeiségnek (a külső és belső identifikációs törekvések) mint identitás szervező erőnek, épp e tekintetben válik manapság fontossá. Az erdélyiség-eszme tehát nem a politikai határok elmosódása, vagy a kisebbségi létmód átminősülése mentén válik fölöslegessé 1990 után, hanem ellenkezőleg, az átminősült helyzet tudat mint új identifikációs tényező működik.³² E korszak Erdélyből nézve, a

28 Uo.

29 BALÁZS Imre József, *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban*, Kisebbségkutatás, 2006/3.

30 „A kisebbségi irodalomnak tehát három jellemzője van: a nyelv deterritorializálódása, az individuálisnak a közvetlen-politikaira történő rákapcsolódása, valamint a megnyilatkozás kollektív elrendeződése.” (DELEUZE–GUATTARI) – idézi BALÁZS, *Minor és maior...*, i. m.

31 Vö. BALÁZS *Minor és maior...*, i. m. vs. Szabó, i. m.

32 A kisebbségi, „minor” nyelvhasználat alternatívát jelenthet a hatalmi beszédhez képest, amennyiben radikálisabbnak, szubverzívebbnek tételeződik annál. BALÁZS, *Minor és maior...*, i. m.

kisebbségi lét realitásának horizontjáról, semmiképp sem egy poszt-állapot az 1989 előttiékhöz képest sem.

Természetesen vitaindító szándékkal teszem a fenti megállapítást, hiszen a téma kutatása egy ilyen irányú interpretációt is feltételez(het), de semmiképp sem a tények ellenében.

Végezetül pedig....

Ha Bourdieu mezőelméletét vetítjük rá a magyar nyelvű irodalom tekintetében feltelezhető erdélyi almező utóbbi majd negyedszázadának struktúrájára, és e szögből vizsgáljuk a mezőt átszövő erővonalak elmozdulását, világosan látszik, hogy a politikai átstrukturálódással értékek és értékviszonyok is ártéltelmeződnek, de nem válnak fölöslegessé vagy meghaladottá. A kritika organikusabb és szorosabb párbeszédet folytat egy kibontakozó új irodalmi paradigmával, amely önmagát egy vele szemben domináns mező felől aligha határozhatja meg. Ezért nem hiteles György Péter megállapítása, és ezért válik hiteltelenné a posztkisebbségi fogalom használata akár a minor-maior nyelvhasználat dichotómiájában is, ugyancsak Bourdieu szóhasználatával, egyfajta szimbolikus erőszak. Az időbeli változások tükrében a vizsgált (al)mező erővonalai tehát belső tényezők miatt módosulnak, de ugyancsak belső tényezők miatt őrzik meg határkijelölő fontosságukat. Így az erdélyiség-tudat módosulása és szerepének felerősödése válik fontossá, a régi erdélyiség-paradigma mellett vagy helyett egy új lép működésbe, amely a domináns mező irányában bár nyitott, de nem azonosul(hat) vele.

A kritikai beszédmód paradigmaváltása az alkotói irányultságok változásaival mutat párhuzamot, s e tekintetben a mezőn belüli tartalmak újrendezését szolgálja. A domináns pozícióval szemben is elhatárolódik, vizsgálati tárgyát saját játékerén belül értelmezi és folyamatosan reflektál a domináns mezővel szembeni viszonyára. Ez annak ellenére igaz, hogy például Orbán János Dénes recepciója a kétezres évek tájékán az anyaországi kritikában jóval jelentősebb volt, mint az erdélyiben, de ezt a tényt magyarázza a kritikai nyelvnek a fentiekben is tárgyalt kialakulatlansága, amely napjainkra már újra önmagára talált, s ha nem is posztkisebbségi, de erdélyi sajátosságaival épp olyan érvényes beszédmód, mint ama többségi, amely ez esetben politikai retorikájával felülírni szándékozik létezését.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS Imre József, *Hányas cipőt visel az erdélyi magyar irodalom?* = Uő, *A nonszalansz esélye*, Kolozsvár, Komp-Press, 2001, 15–18.
- BALÁZS Imre József, *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban*, Kisebbségkutatás, 2006/2.
- BERSZÁN István, *Hümmért leb...ák avagy a „Sire”-t kutyaharapással*, Látó, 1996/1.
- ORDIEU, Pierre, *Réponses*, Éds. du Seuil, 1992.
- CS. GYÍMESI Éva, *A transzközép mint az irodalomtudomány provokációja*, Előretolt Helyőrség, 1995/1.
- CS. GYÍMESI Éva, *Búcsú az utópiától = Kényszerleszállás: Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. Pécsi Györgyi, Bp., Nap Kiadó, 130–136.
- FRIED István, *A transzközép keresés lírikusai*, Forrás 1996/9, 76–94.
- FRIED István, *Irodalomtörténetek Transsylvániában*, Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 2002.
- GYÖRGY Péter, *A minőségjelző és a helyhatározó* = Uő, *Állatkert Kolozsváron*. Bp., Magvető, 405–427.
- HUIZINGA, Johan, *Play and poetry* = Uő, *Homo ludens. A Study of the Pal-element in Culture*, London, Routledge and Kegan Paul, 1949, 119–135.
- KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion, 1973.
- PAPP Ágnes Klára, *A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig*, Bárka 2010/3.
- PÁLL Zita, *Arcok – versben és monográfiában (!)*, A Dunánál, 2002/június.
- PÁLL Zita, *Arcok – versben és monográfiában (!)* = Uő, *Milyen fej varródhat az ex-macska nyakához*, Kolozsvár-Bp., Erdélyi Híradó Kiadó–Fiatalkor Szövetsége, 2003, 132–139.
- SÁNTHA Attila, *A transzközép irodalom*, Echinex, 1993/6.
- ORBÁN János Dénes, *Közép és transzközép*, Korunk, 1994/6, 115–118.
- ORBÁN János Dénes, *Teakönyv*, Arad, Irodalmi Jelen Könyvek, 2003.
- SELYEM Zsuzsa, *Az „erdélyi magyar irodalom” beszédmodok egy utópiája: Disztransz*, Látó, 2001/12.
- SZABÓ Gábor, *Egy fiktív személy (f)eltüntetése*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997/5–6, 656–663.
- VIRÁG Zoltán, *A termékenység szövegtengere*, Újvidék–Szeged, Forum–Messzelátó, 2000.

Abstract

If we project Pierre Bourdieu's field theory to the structure of the Hungarian literature in the last quarter of the century, analyzing it from the point of view of the movement of lines, it becomes clear that as the political destruction of certain values gathered ground, the relation of values gradually change their meaning, but do not get useless or outmoded. Critics pursue a more organic and a closer dialogue with an evolving new literary paradigm, which can hardly be interpreted as a self dominant determining field. Due to this, Péter György's statement isn't trustworthy, and because of this, the use of the notion 'post-minority' turns implausible with the use of minor-major language dichotomy; using the words of Bourdieu, it gets transformed into a symbolic violation. Within temporal changes, the investigated strength lines of the (sub) field change not only because of inner features, but also due to these inner features, they keep their importance when it comes to border designation. In this way, the change and the strengthening of a Transylvanian image turn more important along with or instead of the old Transylvanian paradigm giving birth to a new one, which is open to a dominant field, but it doesn't identify itself with it.

BENCSIK ORSOLYA

Az anyagba, a világ húsába hatol

(*A tengeri kagyló¹ metafizikájáról és erotikájáról*)

Tolnai Ottó művészetében a „kvázi-dolgoktól a dolgokig való eljutás, a lét gyűrődéseinek”² a megeléje elsődlegesen az anyagokkal való foglalatosságon, a látás mellett a tapintás, az érintés és a behatolás aktusán keresztül valósul meg, mely – a Tolnai-szöveg univerzum alapján – nem más, mint a világra való ráésmelés egyik legautentikusabb és legbrutálisabb módja. Az anyagok nem csupán a tárgyi világ matériái, a dolgok az érzékelés számára tapasztalható, megvalósuló, aktuális formái vagy a vizsgálódásai kiindulópontjául szolgáló és/vagy középpontjában álló (többek között) képzőművészeti alkotások, hanem – a vajdasági szerző művészeti projektjével, *ars poeticájával*, a valóság átesztétizálásával összefüggésben – az irodalom eszközei, a metaforák, illetve a filozófiából vett, költőivé szublimált („semmis kis”) kategóriák. Éppen ezért a velük való bibelődés felfejtése és elemzése által egyszerre Tolnai alkotásfolyamata, módszere és a belőle felépülő, általa formálódó művészete, egy átesztétizált valóság természete mögött megbúvó metafizika is tetten érhetővé válik.

A vizsgálati szövegkorpuszt elsődlegesen a Tolnai-recepcióban mindezidáig kevés figyelmet kapó, Cézanne *A fekete óra* című csendéletének kárminszájú kagylójára épülő, 2011-es kisregény, *A tengeri kagyló* képezi, mely a gyerekkor színhelyébe visszahelyezett narratívájával a művészet és konkrétan Tolnai művészetének eredetében – a gyerekből férfiváérés beavatástörténetén keresztül – az esztétikumba való belépésben kulminál. Attól függetlenül, hogy egyetlen mű képezi az elemzés tárgyát, Tolnai Ottó alkotófolyamatára, az anyagokkal való foglalatosságra és a művészete mögött meghúzódó metafizikára vonatkozó megállapításokat többé-kevésbé érvényesnek és kiterjeszthetőnek tartom az egész életműre, sőt a már említett beavatás-beavatódásnarratívának köszönhetően úgy vélem, a szerző *par excellence* művészettelfogását és a művészet eredetének kvintesszenciáját nyújtja.

A gyermekkori narratívát adó, a szülőváros, Ó-Kanizsa spiritualitásába, csöndjébe, titkaiba és csodáiba betekintést nyújtó kisregényre apró utalásokat tesz a 2007-es, Pécsen megjelentetett *A pompeji szerelmesek*³ című elbeszélés gyűjtemény Infaustus

1 TOLNAI Ottó, *A tengeri kagyló*, Újvidék, Forum, 2011.

2 MERLEAU-PONTY, Maurice, *A látható és a láthatatlan*, ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond, Bp., LHarmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2006.

3 TOLNAI Ottó, *A pompeji szerelmesek (Fejezetek az Infaustusból)*, Pécs, Alexandra Kiadó, 2007 (Szigatúra könyvek).

fejezete, és központi metaforájának magyarázatát is adja. A valóság, a művészet és a kettőt átható szexualitás éppen a szülőváros helyszínének és a még ösztönös, ártatlan, gyermeki világnak köszönhetően ebben a szövegtérben – tehát ott, ahol „a legsűrűbb a gyerekkor színhelye”⁴ – úgy válik a beszéd tárgyává, hogy az emlékezésfutamok mind az eredethez, az „őstermészethez”,⁵ nemcsak a dolgok, a létezők lényegéhez, hanem végső soron az esztétikum eredetéhez is visszavezetnek. *A tengeri kagyló*ban így többek között erősen kirajzolódik a dolgok felszíne mellett a rejtett lényeg is, egy sajátos, esztétikával finoman átitatott metafizika, mely – ha figyelembe vesszük a 2007-es kötettel kiépülő dialógust – egy olyan nagytükroin keresztül visszaverődő, megszakadó narratívába ágyazódik bele, amely a semmis tárgyak művészi installálásának kezdeti – ha hihetünk az elbeszélőnek –, még csupán érzett, ösztönös fázisát adja. („jóllehet éppen hogy semmit sem értettem, az égvilágon soha semmit, (...) noha (...) éreztem a belső plasztikáját égnék és világnak egyaránt, csak nem értettem, T. Orbán Olivér se értette, ezt később láthattam, ám ő ebből előnyt kovácsolt magának, ahogy egyik kritikusa mondja majd, kis abszurd modelleket készít (...).”⁶)

A rizómaszerűen építkező textus egymásba kapcsolódó motívumai (melyek a Tolnai-szöveguniverzum szerves, állandó, folyamatosan ismétlődő és variálódó, új konstellációkat létrehozó elemei, mint például a tenger, a Tisza virágzása, a Tolnai Világlexikon, a gyűjtemények, a bélyegek, vulkánfiberek vagy az agavé, a kaucsuk, a radír, a műkönyv és a kékagymag) az ösztönös fázis értelmében és a gyerekkorral egyetemben azt az „őstermészetet” rajzolják ki, melyben nemcsak az emberi létező, hanem alapvetően az anyagok is megőrizték ártatlanságukat, ahol a valóság és fikció olyannyira áthatja egymást, hogy a létezés különböző kategóriáin elhelyezkedő dolgok úgy illeszkednek egymásba, mintha a fizikából ismert vonzás törvényének engedelmeskednének. Ez a tiszta fizika hatja át a kisregény szerint a szerelmet is, például Nusika és Niggri, „az egyetlen igazi magyarkanizsai tengerész”⁷ vonzalmát, akik „úgy találkoztak, ütődtek egymáshoz, mint két biliárdgolyó”⁸. De a narrátor szexuális vágyának természete is fizikai megvilágításba kerül, még akkor is, ha – az aktus lényegét tekintve – éppen nem a pusztá felszín akarja kaparni, hanem a rejtett belső felé tör. A kötet fő szervezőelemének, motívumának – melynek kitüntetett szerepére a cím és a fedőlap is utal –, a „nagy barokk triton-kagylónak”⁹ kárminajka éppen a kint és a bent, a fizika és metafizika közötti határt ábrázolja érzékletesen, s ennek kapcsán nemcsak az erotikán keresztül modellezhető világ és a vágy, illetve a metafora tárgya, a vulva természete, hanem a

4 *Uo.*, 312.

5 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 127.

6 *Uo.*, 69.

7 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 84.

8 *Uo.*, 89.

9 *Uo.*, 56.

műalkotás valódiságának és esztétikai értékének a kérdése is felmerül. A narrátor minden szabadkozása és degradálása ellenére azonban *kis emlékezésétől*¹⁰ távol áll a *dilettantizmus határán való billegés*,¹¹ és a már említett felszínen, a *dolog héján*,¹² a fizikán túl mégis képes *gyerekkorának egy kis plazmáját, a kagyló belsejét, a spirituálisat is kivonni*.¹³

Tolnai látásában, nézésében (mint a szemmel való tapogatásban), de ezzel együtt a sajátos kézzel való Tolnai-(le)tapogatásban, mellyel a dolgok anyagához vagy a metaforákhoz, a „semmis, kis” költői kategóriákhoz (gondoljunk például a rizómára) nyúl, egyszerre van jelen az ügyes mesterember, az alkímikus és a még ártatlan, ám szüzséségét veszíteni kívánó gyerek érintés, illetve megismerés/birtokbevétel utáni vágya. A megismerési szándék, éppen a kamaszodó gyerekszereplőhöz kötődően, finom rétegeként, erotikus konnotációkkal egészül ki, és a szexualitás területéről vett metaforákkal íródik le: mintha a lét (de ugyanígy a Tolnai-szövegvilág a barthes-i erotikus szövegfelfogás továbbgondolásaként) feltárulása a világ húsába való behatolással vagy éppen – a metaforák a valósággal, a jelöltekkel való egybecsúsztatásában, egyesülésében – valósulna meg.

A központi metafora, az ABBÁZIA feliratú kagyló Cézanne *A fekete óra* című monumentális festményéről kerül le – annak is a narrátor T. Orbán Olivértől kapott reprodukciójáról –, hogy a kép csontsárgára mázolt kredencéről belépjen a gyermekkor (szöveg)világába, majd pedig egy másik műalkotás, egy meztelen női szobor többé már nem metaforikus helyére. A Koszovóban raboskodó apa börtöncelláját megidéző ágy vasrácszatán keresztül az elbeszélő a fekete csipkealátétre rakott, kárminvörös tárgyra a zöldfülűek olyan, félelemmel vegyes elbűvöltségével tekint, mely kapcsán a világtapasztalat és a szexuális érés, *a világ mint olyan* megismerésének és *a punciba mint olyanba* való behatolásnak a párhuzama fedezhető fel.

A kisregény gyerek-kamasz szereplői, a köcsögök társaságát alakító fiatalok magukat a Csodafürdő hárs- és vadgesztenyefájára erősítve a női fürdőbetegek meztelen testét lesik, „muziznak”¹⁴ és maszturbálnak, majd a *voyeur*-szenvedélyük középpontjában álló Pekla Bus Nusikáról egyikük, Tihamér (aki egyébként Tolnai gyerekkori barátjáról, a képzőművész Dobó Tihamérról mintázott alak) megalkotja a Ligetben található meztelen cigánylány-szobor párját.

A sok mellék narratívát magába építő, széttartó szökekvonalak mentén szerveződő szöveget az élet és a fikció, faktum és műalkotás, illetve ezek leképezései, tükröződései és utánzatai hatják át, melyek a dolgok megőrzött, majd elveszített ártatlanságával együtt a valóság esztétizálásának poétikájában teljesednek ki. A művészet és ezen belül

10 *Uo.*, 126.

11 *Uo.*

12 *Uo.*

13 *Uo.*

14 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 39.

is az írás ebben a koncepcióban az a fallosz, mely az életbe, a valóságba (a kisregény ide illő szöveghelyét idézve: a véres kagylóba, a *punciba mint olyanba*) hatol.

A *tengeri kagyló* mint a gyerekkor egyik plazmája, a Cézanne-reprodukció leírása (tehát a leképeződések nagyon is különös, sajátos leképeződése) olyan művészi tükrön keresztül íródik, mely a dolgok, tárgyak képét a „tisztá világoskék átázottságán”¹⁵ keresztül veri vissza, miközben ebben az ősi, szűz alaktalanságban mégis fontos vonásokat, formákat és tulajdonságokat jelenít meg. Így magából a Cézanne-csendélet egyik lényegesnek tekintett pontjából, az aranyszegélyű tükör kékjéből sem egy szín homogenitását láttatja viszont, hanem a kárminszerű kagyló miniumát is, halálos fontosságát, véres, felfaló természetét, illetve bensejének kibuggyanását: a *puncit mint olyant*, mely finom szálakkal kapcsolódik össze a pagodabeli jelenettel, a szoborral és a repedt nagytükrről keresztül tükröződő látvánnyal. Tihamér Nusika szobrának megalkotásakor fejből dolgozik, a kamaszok pedig csak közvetetten – a repedt nagytükrökből – látják a történeteket, így a modell, a nő meztelensége és az alkotás folyamata is mint tükrökép jelenik meg, mely a terembe beszűrődő fénynek köszönhetően különböző megvilágításban és *détaille-okban válik befogadhatóvá*.

A *tengeri kagyló* egyik legszebb és a mű értelmezése szempontjából kulcsjelenetében (az alkotás folyamatában, majd a Nusikáról mintázott szobor kagylóval való megérintésében mint a narrátor első, de szintén közvetett szexuális aktusában) Tolnai már említett erotikus művészetfelfogása és írásmódja tükröződik. A Pygmalion-mítoszt is megidéző jelenetben Tihamér „valami ördögi módon, valami megengedhetetlen eljárással, mert mi a szar is a művészet?!”¹⁶ úgy fojtogatja az anyagot, úgy válassza szét a lábakat, simogatja a zöldeskék agyagot, mintha Nusika testén dolgozna, hiszen a nő a fiú minden egyes mozdulatára reagál: jajdul, sóhajt, szisszen. „[V]alami történik az agyag és Nusika húsa között”¹⁷, ahogy Pius mondja, „máris benne a lelke”.¹⁸ Ennek a már valamennyire lelkes szobornak az egyáltalán nem valóságos nemi szervébe – éppen a Tisza virágzása előtt – nyomja majd a narrátor a kagylót, tulajdonképpen a saját, hiányzó nemi szervével erőszakolva meg¹⁹, hogy sebet ejtsen rajta, vérezzen.

A *pompeji szerelmesek* Abélardként kasztrált B.O.-jának történetében azon túl, hogy – módosítással, de lényegében – hasonló szexuális metaforahálót alkalmaz Tolnai, ennek, a kisregény szempontjából lényeges szöveghelynek, a sok narratíva között hangsúlyos mikrotörténetnek a rövid kifejtésére, magyarázatára is kitér: „Tehát egyáltalán nem tudom érzékelni B.O. (40) helyzetét, jöllehet valamiképpen azonosulok vele, én egyértelműen Lili kivett, tenyerében nekem felkínált, átadott, kicserélt, miközben magának

15 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 127.

16 Uo., 96.

17 Uo.

18 Uo.

19 Vö. Uo., 114.

a kagylót nyomja fel, mint *Tengeri kagyló* című regényem kishőse a nyersanyag hölgy lába közé, ahogyan felf nyomja a gyönyörű, nagy tengeri kagylót, hogy valós puncija legyen a szobornak, s csak a következő pillanatban vágom le, vágom bele.”²⁰ Az idézetben kihangsúlyozott szobor (és punca) valóságossá válása *A tengeri kagyló*ban nem más, mint a metaforák reális helyükre kerülését valósítja meg, ily módon a szétválasztott azonosító (a kagyló) és az azonosított (a punca) maradéktalanul eggyé válik. (Emellett éppen Abélard személyének köszönhetően nemcsak egyfajta vágyfilozófiához, hanem a középkori, a nominalisták és realisták között dúló univerzália-vitához is elvezet.)

Tolnai *kisregélye* (ez a műfajmeghatározás egyébként a regényt és a beszélt játssza egybe) a valóságossá válással és a beavatással szinte le is zárul: „[a] folytatást – szabadkozik a narrátor – nem tudnám elmesélni”²¹, noha egy másik szöveghelyből éppen azt tudjuk meg, hogy most, a végére jött bele a mesélésbe²², még akkor is, ha alig várja, hogy pontot tegyen, és *kis emlékiratával* T. Olivérhez rohanjon. Nusika eltűnésével azonban nemcsak a folytatás lehetőségessége válik kérdésessé, hanem a szükségessége is, hiszen a kagyló felhelyezésével az anyagok elvesztik szüzességüket, és a valóság és fikció közötti viszony is megváltozik. A köcsögök társaságának széthullása pedig annyi követhetetlen történetet eredményez, melyeket az önmagát T. Olivértől állandóan megkülönböztető, elválasztó elbeszélő (akik mégis együtt, „mint az agyag és a tükör, Nusikát mutat[ják] egymásnak”²³) nem képes összefogni, így a nő eltűnése utáni narratívák a kötet utolsó lapjain ismét a központi, monumentális alkotásba, Cézanne festményébe és a sajátos, Tolnaira jellemző képzőművészeti esszéfutamba futnak bele.

Míg a Tolnai művészetében fontos vonatkozási pontként szolgáló Hantai Simon – Heléne Cixous szerint – a *Rózsa-szín írás* című festményével, tulajdonképpen a legfontosabb szövegek lemásolásával jut el a festészet esszenciájához,²⁴ a spiritualitáshoz, a titokhoz és a kötényhez, az anyához, magához az eredethez, addig Tolnai az irodalom esszenciáját ennek a festészetinek az inverzében látja. *A tengeri kagyló*ban, igaz, kevésbé monumentális módon, de ugyanúgy jelen van a legfontosabb anyagok és a hozzájuk kapcsolódó, belőlük rétegzett, csorgatott, szórt képek vagy a mágikus tárgyak megtalálása, begyűjtése, majd ezek lemásolása, akár csak az életmű többi darabjában – és különösképpen a képzőművészeti, jóval esszéisztikusabb írásokban –, azzal a megkötéssel, hogy a kisregény intencióját tekintve (a kezdeti állapotnak, a születésnek, a művészetbe való beavatódásnak a tematizálása miatt) a *világ húsának* pusztán csak birtokba vételére, míg a Tolnai-opus többi darabja – már túl az ösztönös és ártatlan fázison – annak kiárúsítására is törekszik.

20 TOLNAI, *A pompeji...*, i. m., 343–344.

21 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 122.

22 *Uo.*, 110.

23 *Uo.*, 127.

24 CIXOUS, Heléne, *Hantai Simon köténye: Anagrammák*, Bp., Kijárat, 2010, 24.

A tengeri kagyló, mely rövidsége ellenére is *brutális, formátlan forma*, súlyában *A fekete órához*, nem pedig Cézanne *zsonglőrlabda-csendéleteihez*²⁵ hasonló, a test határát, pontosabban az anyagot, a világ húsát érinti az értelem testetlenségével,²⁶ és így az írás aktusán, magán a létrehozott művészetten keresztül a filozófiába és azon belül is a metafizikába való belépés ajtaját nyitja meg. Egy olyan metafizika ajtaját, mely az erotikából vett erős metaforahálójával kirajzolja az őstermészet, a dolgok eredetének és a műalkotás, az esztétikum születésének stációit. Az ösztönös, ártatlan, gyermeki fázis a még nem tudott, ismert, csak érzett konstellációk leképezéseit azon „az abszolút határon”²⁷ ábrázolják, „mely az értelmet elválasztja a bőrtől és az idegektől”.²⁸ Ebben az érintésként felfogott írásban pedig, épp a beavatás-beavatódás pillanatában, meg is szűnik minden átmenet, mint ahogy a Nusikáról mintázott szobor nemi szerve és a nagy, kárminszerű kagyló közötti határ is egymásba olvad, a kettő eggyé válik.

Tolnai művészetében a *kvázi-dolgoktól a dolgokhoz való eljutás*,²⁹ az anyagon keresztül a világ húsának a feltárulása, a nézés, a tapintás, a behatolás segítségével történő megismerés, mely éppen azért, mert csak és kizárólag az egyesülésben és egyfajta nemzésben látja a megvalósulását – különösen a 2011-es kisregény elemzése és interpretálása alapján – olyan, szinte minden esetben erotikus, erőszakos aktus, melynek brutális szépsége abban rejlik, hogy éppen az anyag megerőszakolásával a dolgok ártatlanságához, tisztaságához, tulajdonképpen – Hantai Simonhoz hasonlóan – magához az *esztétikum* eredetéhez jut el.

Felhasznált irodalom

- CIXOUS, Hélène, *Hantai Simon köténye: Anagrammák*, Bp., Kijárat, 2010.
 MERLEAU-PONTY, Maurice, *A látható és a láthatatlan* (Fordította: Farkas Henrik és Szabó Zsigmond), L'Harmattan–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2006.
 NANCY, Jean-Luc, *Corpus*, Bp., Kijárat, 2013.
 TOLNAI Ottó, *A pompeji szerelmesek (Fejezetek az Infaustusból)*, Pécs, Alexandra Kiadó, 2007 (Szigatúra könyvek).
 TOLNAI Ottó, *A tengeri kagyló*, Újvidék, Forum, 2011.

25 TOLNAI, *A tengeri...*, i. m., 125.

26 NANCY, Jean-Luc, *Corpus*, Bp., Kijárat, 2013.

27 *Uo.*

28 *Uo.*

29 MERLEAU-PONTY, *A látható...*, i. m.

Abstract

This paper aims at supporting and discussing a thesis which claims that with Ottó Tolnai the acknowledgement of 'the creases of being, getting from quasi things to actual things' (Merleau-Ponty) is realized by fiddling with substances (textures, matter, elements, etc.). This is accomplished through sight as well as touch and the act of penetration, which is non-other than the most authentic and brutal method of perceiving the world. Substance not only holds the objects of a factual world, but also the tools of literature, metaphors, let alone ('little nothing') categories taken from philosophy and sublimated to the poetic. Their scrupulous examination and unravel would enable us to trace Tolnai's creative processes. Beyond the sight, the look (touch by sight) of the author reigns; moreover, by experiencing a peculiar Tolnai-touch by hands, we can altogether grasp the presence of an experienced craftsman, an alchemist and an innocent child, who wants to get rid of his virginity and is full of desires to know or possess. This epistemological intention is finely developed using erotic connotations through the role of the described adolescent child, therefore, with metaphors taken from sexuality. It all seems as if the exposure of being (also minding Tolnai's textual world as a further development of the Barthesian erotic concept of textuality) is realized through the penetration into the worldly flesh or by sliding metaphors into the signified known as reality.

ŐSZI BRIGITA

A traumaelmélet érvényesülése N. Tóth Anikó
Fényszilánkok c. regényében

Bevezető

„A traumát sokan olyan puska lövéshez hasonlítják, mely halálos sebet hagy a pszichén. Ezért aztán a trauma sebei sosem gyógyulnak be. Lehet a sebet kezelni és kötözni. De még ha be is zárul a seb, a heg soha el nem tűnik.” (Heller Ágnes)

Feldolgozható-e tehát a fenti mottóban megfogalmazott trauma, túl tud-e lépni az ember a pszichéjén és identitásán esett csorbán, és helyre tudja-e állítani ezt a megtört identitást? Vagyis lehetséges-e a traumatikus élmény deszenzitizációja, feloldása? Heller Ágnes fenti idézete szerint a trauma által okozott seb sosem tűnik el végérvényesen, kitörölhetetlenül ott marad az egyén emlékezetében. Ez alapján tehát nincs esély teljes gyógyulásra, csak a fájdalom enyhülése az, ami bekövetkezhet. Dolgozatomban a traumaelmélet történetével, aspektusaival, egyes területeivel, feldolgozási lehetőségeivel és esélyeivel foglalkozom a kisebbségi, pontosabban a szlovákiai magyar irodalom tükrében, majd bemutatom az elmélet alkalmazhatóságát a címben szereplő regényben. A traumaelmélet a 20. században bekövetkezett történelmi és társadalmi eseményeknek köszönhetően nőtte ki magát olyan kutatási területté, amelyről már tetemes mennyiségű szakirodalom született társadalmi, szociológiai és filozófiai vonatkozásban egyaránt. Elsőrendű feladatomban többek között az is, hogy a traumaelméletet az irodalom tudományterületére helyezzem át, hiszen kutatásom olyan irodalmi mű vizsgálata fókuszál, amelyben egyes emberi sorsok traumatikus voltát igyekszem kimutatni.

Dolgozatom elméleti részét két alapvető kutatási terület teszi ki, az egyik a trauma, a traumaelmélet, a másik pedig a kisebbségi irodalom, ezen belül a szlovákiai magyar irodalom. Foglalkozom a traumaelmületről megjelent szakirodalommal, az elmélet legjelentősebb összefoglalóival és az egyes jelenségekkel, valamint bővebben kitérek azokra a jelenségekre, amelyek vizsgálódásom szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyulnak. Gondolok itt olyan perspektívákra, mint például a Freud által a pszichoanalízisben is tárgyalt emlékezés, emléketörések, a traumatikus események enaktív reprezentációja, a trauma és a megtört identitás által előidézett némaság, vagyis a mutizmus jelensége, amely többek között Menyhért Anna felfogásában is fontos szerepet játszik. Szintén kulcsfontosságú vizsgálódási szempont az elmondhatatlan trauma elmondhatóságára alkalmas nyelv kialakítására tett kísérlet. A téma elemzése nem lehet teljes Soshana Felman, Dori Laub, Lacan, Cathy Caruth, Judith Herman, magyar oldalról a

már említett Heller Ágnes és Menyhért Anna, valamint Gyáni Gábor és Bényei Tamás nevének említése nélkül.

Dolgozatom teoretikus részének másik építőköve a kisebbségi irodalomkutatás, azon belül is a szlovákiai magyar irodalom kutatása, a szlovákiai magyar irodalmi kánon felállítására tett kísérletek. Egy rendkívül problematikus irodalmi jelenségről van szó, melyhez számtalan vita is fűződik.

A traumaelmélet

A traumaelmélet gyökerei a 19. századra tehetőek, azonban a kutatás csúcspontját a 20. században érte el, amikor is a történelmi és társadalmi események traumatikus jellege biztos alapot nyújtott az elmélet felvirágzásához. A trauma a pszichológia területén csak 1980-ban vált elismert diagnózissá, ekkor az Amerikai Pszichiátriai Társaság elismerte a poszttraumás stressz zavar létezését, amely nem más, mint a „szokásos emberi tapasztalatok tartományán kívül eső eseményre adott válaszreakció.”¹

Mielőtt az elmélet konkrét aspektusainak értelmezésére kerül sor, először is fontosnak tartom a trauma fogalmának magyarázatát, amelyre már számos traumakutató kísérletet tett. Így például Cathy Caruth: „A trauma történelmi hatalma nemcsak az, hogy a tapasztalatot megismétlik, miután elfelejtették, hanem az, hogy az eseményt magát elsőként éppen a felejtés révén és annak eredményeként tapasztalják meg.”² Caruth felfogása szerint a trauma áldozatai egy időbeli átmeneti állapotban helyezkednek el, „egyfelől a megtörténtének pillanatában nem jegyzett történelmi esemény, másfelől kései tünetei között, amelyek az illető személy védekezőrendszerét támadva tudat alatt és makacsul megismétlik az eseményt, anélkül, hogy segítenének az áldozatnak megérteni saját sorsát.”³ Az idézetekből világosan kitűnik a traumaelmélet két rendkívül fontos eleme, az ismétlés, a felejtés, valamint a tünetek késleltetett megnyilvánulása.

A trauma általános felfogása, hogy a traumatikus esemény megtörténte, valamint az eseményt kiváltó pszichés trauma megjelenése között időbeli differenciáltság áll fenn. Vagyis a trauma olyan állapot, amelyet egy korábban megtörtént sokkoló, traumatikus esemény vált ki. Ezt a nézetet vallotta többek között Sigmund Freud is, aki egyes nézeteivel nagyban hozzájárult a traumaelmélet alapjainak lefektetéséhez, és akinek elméletére a fent említett Cathy Caruth is kiindulópontként tekintett kutatásai során. A traumakutatás hajnalán a pszichés trauma 3 nézőpont kapcsán került elemzésre, a kutatás fejlődését mindhárom ponton egy-egy politikai mozgalom támogatta.

Elsőként tehát a hisztéria fogalma került előtérbe a pszichés traumák viszonylatában.

1 MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus-Ráció, 2008, 21–22.

2 GYÁNI Gábor, *Kulturális trauma: adott vagy teremtett?*, *Studia litteraria*, 2011/3–4., 6.

3 KANSTEINER Wulf, *Egy fogalmi tévedés származástörténete*, ford. Nemes Péter, http://www.ketezer.hu/menu4/2005_01/kansteiner.html

Freud és Janet arra a következtetésre jutottak, amely szerint „a hisztéria olyan állapot, amelyet pszichés trauma okoz.”⁴ Erre a tudatállapot-változásra Janet a disszociáció, Freud pedig a kettős tudat terminust használta. Traumatikus élmények alatt pedig olyan eseményeket értettek, amelyek az egyén emlékezetén kívülre kerültek. A kutatók fokozatosan rájöttek, hogy a megrázó élmények elmondása enyhíti a traumatikus pszichózis tüneteit. Ez az az eljárás, amelyet Freud nyomán pszichoanalízisként ismerünk.⁵ A pszichés trauma második esete az első világháború után kialakuló háborús neurózis avagy a Charles Myerstől származó „gránátsokk” kifejezés, amely abból indult ki, hogy a katonáknál a gránátrobbanások okozták az idegrendszeri megbetegedéseket. Azonban hamar rájöttek, hogy a traumatikus tünetek nemcsak a gránátsokkot fizikailag átélő egyéneknek alakulnak ki.⁶ Harmadikként a szexuális trauma említhető, amelynek kutatását az 1970-es években feminista mozgalmak kialakulása tette lehetővé.⁷

Judith Herman *Trauma és gyógyulás* c. kötetében, amelyben a pszichés trauma fentebb felvonultatott triászát részletezi, a következő konklúziót vonja le a három traumatikus tapasztalatból: „A hisztéria nem más, mint a nemek háborújának harctéri neurózisa.”⁸

A traumatikus reakciók kialakulására akkor kerül sor, amikor az egyén képtelen védekezni az őt ért szörnyűségek ellen, sőt az is előfordul, hogy az esemény berögződik pszichéjében és jóval később is visszatér. Az újrajátszódó memóriaképek rettegést, félelmet, fenyegetettség érzetet váltanak ki az egyénben. A traumatikus esemény okozta tünetek három fő csoportjáról beszélhetünk. A hiperarousal a veszélyt váró állandó készenléti állapot, vagyis a traumát átélt egyén folyton fel van készülve a veszély visszatérésére.⁹

Az emléketörés a trauma aktusának elpusztíthatatlan berögződése, amelyről Cathy Caruth is beszél. Robert Jay ezt a pillanatot „kitörölhetetlen képnek” vagy „halál-bevésődésnek” nevezi.¹⁰ Lényegében ez a trauma újrajátszása, amely szintén köthető a Freud által bevezetett ismétléskényszer fogalmához, amely alapján a traumatikus sokk újra fellép rémálmok, ill. megszállottság formájában, a szubjektum szenvedni akar, és állandóan újra akarja élni a trauma eredetét.

A traumatikus élmény újraélése nagyon erős érzelmeket vált ki a szubjektumból, ezért az egyén tudatosan igyekszik ezeket elkerülni. Ez azonban még kritikusabbá teszi a tüneteket, mivel beszűkülést, introvertált viselkedésforma megjelenését okozza. A beszűkülés az egyén védekező rendszerének egyfajta tehetetlenségét jelenti a külvilág

4 HERMAN Judith, *Trauma és gyógyulás*, ford. Kuszing Gábor, Bp., Háttér Kiadó, 2011, 24–25.

5 *Uo.*, 25–33.

6 *Uo.*, 34.

7 *Uo.*, 43.

8 *Uo.*, 48.

9 *Uo.*, 53.

10 *Uo.*, 54–55.

történeteivel szemben, ezért cselekvésképtelensége tudatállapota módosulását eredményezi. Felfogja ugyan az eseményeket, de tudatának tompultsága révén az események leválnak jelentésükről, akárcsak az egyén tudata leválik a külvilágról.¹¹

A megtört identitás

„A traumát átélt emberek alapvető én-struktúráikban szenvednek sérülést. Elveszítik hitüket önmagukban, a többi emberben és Istenben. (...) A traumát megelőzően kialakított identitásuk visszavonhatatlanul megsemmisül.”¹² Ez a sérült én-kép visszaállításra szorul, az egyénnek újra kell alkotnia identitását ahhoz, hogy a trauma átélése után ismét valódi létezőként folytathassa életét. Mondhatjuk, hogy a traumatikus történet a szubjektum kettéhasadásával jár, hiszen az egyén soha többé nem lesz már az, aki a trauma előtt volt.

A totalitárius rendszerekben az én lerombolása, az identitás megbélyegzése a dehumanizáció határait súrolja. Ilyen esetben nem csupán egyéni, hanem kollektív traumáról beszélhetünk, ennek lényegét rendkívül helytállóan megfogalmazta Hans Jürgen Wirth: „A trauma élmény, amely olyan intenzitású, hogy túllép a lelki feldolgozás lehetőségein. A traumát extrém félelem – gyakran halálfélelem, rémület, ájultság – és a teljes tehetetlenség érzése kíséri, amely a centrális én-funkciók összeomlásához és az egész személyiség alapvető megrendüléséhez vezet. Ha ez egyúttal az emberek nagy csoportjával történik, akkor »kollektív traumáról« beszélünk.”¹³ A közösségi traumákat kitűnően példázzák a világháborúk, a holokauszt, valamint kisebbségi sorsra kényszerült emberek viszontagságai. A traumaelmélet szerint tehát a gyógyulás alapfeltétele a történetek elmesélése. De elmondható-e egyáltalán a trauma?

Az elmondhatatlan elmondására tett kísérlet

Menyhért Anna *Elmondani az elmondhatatlant* c. kötetében pontosan ezt a tematikát járja körül, hogy hogyan kerülhet elmondásra az elmondhatatlannak vélt trauma, amely a pszichoanalitikus kutatások szerint az elmondhatóság révén kap esélyt a feldolgozhatóságra.

Párhuzamba helyezi az egyéni és a kulturális emlékezet tekintetében felfogható traumát, amelyekre egyaránt a hallgatás aktusa jellemző. Mivel a trauma áldozata nem képes beszélni az általa átélt borzalmakról, a társadalom traumáit pedig szintén a hallgatás jellemzi. A történetek elmondásának problematikája abból adódik, hogy a traumatikus emlékezet „nem történetszerű, hanem fragmentált, nem kontrollálható,

11 *Uo.*, 60–63.

12 *Uo.*, 76.

13 KANSTEINER, *i. m.*

hanem váratlan emléketörések jellemzik, (...) másokkal nem megosztható, magányos, s a múlt és a jelen közötti folytonosságot kimerevített pillanatként megtöri.”¹⁴

Ezenkívül a trauma meghallgatása is egy kisebb traumaként fogható fel, viszont az által, hogy a beszélő koherens narratívává alakítja az általa átélt eseményeket, lehetővé válik a trauma narratívába való beépülése, megszűnik létezni a múlt és a jelen közti rés. A traumát elszenvedő szubjektum kiszakad létéből, valamint a nyelvből is. De hogyan válik elmondhatóvá a trauma, ha fő jellemzője az elmondhatatlanság? Ezen a ponton a vizsgálódás a trauma pszichoanalitikus felfogásáról áttevődik az irodalom regisztereibe. Irodalmi összefüggésben a trauma elmondhatóságának alapfeltétele az ehhez szükséges irodalom nyelv kialakulása. Menyhért Anna felfogása szerint „Ez a nyelv nem elfedi a traumát, nem hallgat róla, hanem színre viszi a törést, azt, hogy a trauma előtti nyelv alkalmatlan a trauma elmondására, s ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a szakadásnak az új nyelvben látszania kell, mert múlt és jelen csak így kerülhet benne újra kapcsolatba. Ez a nyelv már nem lehet naiv, gyanútlan: sokkal inkább a kételyt, a bizalmatlanságot magában foglaló, a megszakítottság és a szorongás emlékét őrző, az uralhatatlanság tudását elfogadó, a másikat így is megszólító mégis-beszéd.”¹⁵

Menyhért Anna a traumairódomlóm létében, vagyis a trauma leírásában és elolvasásában látja a kollektív emlékezet gyógyulásának lehetőségét és azt mondja, hogy „ahogy az egyén traumája a nyelv és a másik révén, úgy a kollektív trauma, a nyelv traumája a beszélők révén oldódhat fel.”¹⁶

A poszttraumás stressz zavar gyógyulás három periódusának egyike, a trauma történetének rekonstruálása¹⁷ lehet az a terület, amely az irodalom számára is fontos, hiszen mint már említettem a traumatikus emlék leírása, az élmény narratív megkonstruálása a feldolgozás lehetőségeként tartható számon. Ennek eszköze az irodalomban a tanúságtétel, avagy testimony. Rendkívül ismert Shoshana Felman *Testimony* c. könyvéből az a részlet, amelyben Felman egyértelműen bizonyítja, hogy a trauma olvasással átadható, valamint az átéltek megírásával feldolgozható.

Vizsgálódásom szempontjából rendkívül fontos fogalomnak bizonyul a Marianne Hirsch által bevezetett postmemory, vagyis utóemlékezet fogalma, amely „az előző generációk kollektív kulturális traumákhoz kötődő emlékeihez való olyan viszony, amely az egyént eredendően a megértés és az integrálás lehetősége – vagyis az aktív viszonyulás lehetősége – nélkül határozza meg.”¹⁸ Ez azt jelenti, hogy a traumát elszenvedő generáció utódainak tudatába elődeik emlékein és a traumatikus eseménymag elbeszélésein keresztül szintén beleíródik a trauma, azaz mintegy ősjelenetként újra kialakul az utódok tudatában.

14 MENYHÉRT, *Elmondani az elmondhatatlant*, i. m., 5.

15 Uo., 6.

16 Uo., 9.

17 Vö. HERMAN, *Trauma és gyógyulás*, i. m., 188–189.

18 MENYHÉRT, *Elmondani az elmondhatatlant*, i. m., 27–28.

A trauma elmondhatatlanságáról tehát kijelenthetjük, hogy ha létrejön az átélt események narratív megvalósítására alkalmas nyelv, és ezt követően a narratíva hallgatóra, ill. olvasóra talál, a trauma ezen a ponton elmondhatóvá válik, mivel amit egyszer valaki meghallgatott, vagy elolvasott az többé nem elmondhatatlan. És, hogy miért éppen az irodalom lenne az a terület, amely lehetővé teszi az elmondhatatlan elmondhatóságát? Shoshana Felman és Dori Laub szerint az irodalom a tanúságtétel azon formája, amely mindig készen áll a megszólalásra, még akkor is, amikor már nincs olyan tudásforma, amely meg tudná ragadni a traumatikus tapasztalatot. Ezen kívül Felman úgy véli, hogy az irodalmiság megegyezik a nyelv retorikai potenciáljával.¹⁹

Kollektív trauma, kollektív reprezentációja

A kollektíva a kulturális tapasztalat hordozójaként a traumaelmélet szociológiai vonatkozásában Jeffrey C. Alexander által került kidolgozásra. Véleménye szerint „Akkor keletkezik tehát kulturális trauma, »amikor egy kollektíva tagjai úgy érzik, olyan iszonyú eseménynek vannak kitéve, amely kitörölhetetlen nyomokat hagy csoporttudatukon, és amely örökre áthatja az emlékezetüket, s egyszersmind döntő és visszavonhatatlan módon a jövőbeli identitásukat is megszabja«”.²⁰ Tökéletes megfogalmazása ez a kisebbségi sorsból fakadó trauma megtört identitásának.

Alexander felfogása alapján a hagyományos értelemben vett traumaelméletek szerint a traumatikus eseményből eredő traumának két típusa különböztethető meg, melyek közül az egyik a felvilágosodás eszméiből ered, a másik pedig a fentebb már felvázolt Cathy Caruth féle traumafelfogás. Az előbbi arról tanúskodik, hogy olyan személyek is a trauma állapotába kerülhetnek, akik személyesen nem voltak részesei a traumatikus eseménynek. Ez azt eredményezi, hogy a trauma továbbadódik és az utódok életébe beépülve tovább él, mivel felerősödik az elhallgatás és az elfojtás által.

A korábbiakban már esett szó arról, hogy a traumatikus esemény kiszakítja az embert a nyelvből, így az áldozatnak nem áll rendelkezésére olyan verbális eszköz, amely segítségével traumáját reprezentálni tudná. De azt is leszögeztük már több traumakutató kapcsán is, hogy az irodalom lehet az a terület, amely képes ábrázolni a trauma olyan távlatait is, amelyre más diszciplína, például a filozófia, ill. ezen diszciplínák nyelve nem képes. Shoshana Felman az ironia retorikai alakzatára hívja fel a figyelmet, amelynek jelenléte vagy hiánya szemlélteti az irodalom és a pszichoanalízis közt fennálló lényeges különbséget. De Man elmélete nyomán úgy gondolja, hogy ez az alakzat destabilizáló erőként hat a nyelvre. Cathy Caruth pedig *Unclaimed Experience* c. művében a tudás és nem-tudás irodalmi és pszichoanalitikus viszonyaival foglalkozik. Kijelenti, hogy

19 SOMOGYI Gyula, *Dekonstrukció és etika között*, Studia litteraria, 2011/3–4., 23.

20 GYÁNI, i. m., 7.

a tudás és a nem-tudás metszópontjában kerül sor az irodalom nyelvének és a traumatapasztalat pszichoanalitikus elméletének találkozására. A traumatikus történetek narratív textualizációi abból a felfogásból indulnak ki, hogy a nyelv és a tapasztalat nem egybevetethető egymással. Ez alapján leszögezhetjük, hogy „A traumaelmélet tehát egy olyan pont, melynek tágabb vonzáskörében az irodalom, a retorika, a megértés, a történelem, a textualitás és a materialitás kérdései egyaránt feltűnnek.”²¹

Shoshana Felman és Dori Laub közös írásában, a *Testimony*-ban megfogalmazák, hogy az olvasottakat nem önmagukban, történeti kontextusukból kiszakítva kell értelmeznünk, hanem az olvasás során magát a kontextust is elemeznünk kell. Történelemkoncepciójuk nem a referenciális történelem modelljén alapul, a trauma aktusán keresztül újraértelmezik ezt a referencialitást és azt mondják, hogy „ott ölthet testet a történelem, ahol a közvetlen megértés erre képtelen.”²²

Ahhoz, hogy a kollektív emlékezet traumája elbeszélhető legyen, szükség van az ezt színre vivő hang megalkotására. A narrátor úgy tud megszólalni, hogy elbeszélésébe bevonja a közösségi ént. Paul Ricoeur azt mondja, hogy a kollektív emlékezésnek nincs szubjektuma, ezért az egyéni emlékezettel mutakozó hasonlóságok tükrében kell tekinteni rá. Az elbeszélő narratívák kontextusában az emlékek az enyémvalóságból áttérhetnek a miénkvalóságba.²³

A traumát közlő irodalmi beszédre jellemző a töredezettség, a nyelvi különbség, hangulatingadozások és nézőpontváltozások, ez biztosítja az emlékképek áradását. A nyelvkeresés, valamint az elmondás lehetőségeinek bővítése szerzői stratégia és az irodalmi nyelv teljesítményének velejárója is egyben. Az irodalmi narrációnak le kell küzdenie a traumát feloldó műveletek során újraéledő fájdalmas tapasztalatok elmondhatatlan voltát. Bényei Péter tolmácsolásában Hartman gondolatát helytállónak találom ennek leírására. Hartman tehát azt mondja, hogy az „irodalom (...) egyszerre képes felismerni és kiegyenlíteni ezt a nyelvi deficitet. Amennyiben a nyelv csöddöt mond, abból hallgatás és némaság következik, mely lehetetlenné teszi a traumafeldolgozást és katarzist. Az irodalmi nyelv viszont alapot teremt a seb érzékelhetővé tételére és a csend megszólaltatására”²⁴

A trauma elmondására kialakított nyelven kívül az álomnarratíva is jelentős aspektusként említhető a traumaszövegek kapcsán. Az álomnarratíva a mindennapi élet tapasztalatán túleső valóság reprezentálásához létrehoz egy nyelvi megszólalásmódot, amelyre a Freudtól kölcsönzött „álommunka” kifejezés is használható. Az álommunka aktusa során az esemény megtörténtségének valósága olyan verbális-eszmei térbe helyeződik át, amelyben a trauma tapasztalata képek formájában rögzítődik. Ez egy

21 SOMOGYI, i. m., 23–24.

22 Uo., 28–30.

23 BÉNYEI Péter, „Egy eltemetett világ halott dicsősége”, *Studia litteraria*, 2011/3–4., 79.

24 Uo., 82.

olyan retorikai cselekvés, amely által a láthatatlan láthatóvá, az elbeszélhetetlen pedig elbeszélhetővé válik. Az álommunkában olyan retorikai technikák érvényesülnek, mint a sűrítés, eltolás, képiesítés.²⁵

Az egyéni és közösségi trauma feldolgozásának alapvető feltétele a fájdalmas esemény részletes, érzelmekkel teli elbeszélése, túllépve az elfojtáson és az ismétléskényszeren az újraélés lehet az az aktus, amelyben lehetőség nyílik a felelősség tisztázására. Ahhoz, hogy helyreállítódjon az individuális vagy a kollektív identitás, minden lehetséges szemszögből szembe kell nézni a traumatikus eseménnyel.

A szlovákiai magyar irodalomkutatás bemutatása röviden

Nagyon sokan próbálkoztak már a szlovákiai magyar irodalom fogalmának definiálásával, mindeddig eredménytelenül. Egyesek szerint nem is létezik ilyen irodalom. Egy kielégítő definíció hiánya mellett a kanonizálás is problémákba ütközik, mivel nem tudjuk, mi alapján soroljuk be a kánon tagjait, elemeit. Úgy gondolom, hogy mint az egyetemes irodalomban és az egyetemes magyar irodalomban is, úgy a szlovákiai magyar irodalomban is kánonok sokasága él paralel módon egymás mellett. Ki ezt, ki azt fogadja el saját felfogása és nézőpontja szerint. Mivel maga az irodalom és az őt létrehozó nyelv sem egységes, különböző nyelvi regiszterek vannak használatban, így nem lenne ésszerű zárt, más lehetőséget elutasító tömbökben gondolkodni, hiszen egy folyamatosan változó és bővülő folyamatról beszélünk és ezt szükséges szem előtt tartani.

Egy ilyen téma vizsgálatánál annak is szükséges utánajárni, hogy mi az oka a kisebbségi lét kialakulásának, amely révén kialakulhatott az irodalomnak ez a speciális válfaja. Szirák Péter megfogalmazását helytállónak tartom ebben az esetben, ő azt mondja, hogy „...egy egységes nemzeti identitás területiális felosztása révén jött létre.”²⁶ Bár ő itt inkább a Pomogáts Béla által is használt kulturális policentrizmusról beszél, de véleményem szerint a kisebbség kialakulásának magyarázatára szintén alkalmazható a fenti idézet. Számtalan írás született már a kisebbségi magyar irodalomtörténet összefoglalására, jellemzésére, ezek nem egységes módon tárgyalják a problematikát, a művekből kiderül, hogy szerzőik milyen koncepció alapján fogják fel a kisebbségi magyar irodalmat, mit értenek a fogalom alatt, mely alkotókat sorolják ide, és melyeket tartják kívülállónak ebből az irodalmi jelenségből. Ezen a ponton megemlítenék néhány nevet a teljesség igénye nélkül. Tehát a szlovákiai magyar irodalomtörténet kutatása kapcsán fontos megemlíteni például Fábry Zoltán, Győry Dezső, Görömbei András, Cselényi László, Alabán Ferenc, Németh Zoltán, H. Nagy Péter nevét.

25 Uo., 84–85.

26 SZIRÁK Péter *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban* = *Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 39.

A problematika, amely azt hivatott felderíteni, hogy kit vagy mit illethetünk a szlovákiai magyar jelzővel, számtalan aspektusból megközelíthető. Az a szempont, amely alapján elképzelhetőnek tartom egyes alkotók és életműveik elemzését a történetiségen, ill. az identitáson alapszik és a kisebbséget, mint traumát, mint a személyiség, az identitás, sőt egy kollektív identitás traumáját fogja fel. Értelmezési javaslatom nem minden más aspektust kizáró módon közelíti meg a szlovákiai magyar jelző irodalmon belüli meghatározását, csupán egy részt kíván feltárni abból az egészről, amely „a szétszórtság állapotában található”.²⁷ Úgy gondolom, hogy egy traumaelmélet felőli értelmezés szintén tartalmasabbá tenné ezt az egészt és mindenképpen helytálló lenne. Hiszen már eleve a kisebbségi irodalmak kialakulásáért traumákat okolhatunk. Történelmi és társadalmi traumákat. Így van ez minden kisebbségi irodalom esetében, tehát a szlovákiai magyar irodalom esetében is. Mi másként foghatók fel a határváltoztatások, Trianon, a deportálások, a kitelepítések, a reszlovakizáció, ha nem traumaként? A magyarság nagy traumájaként, amely a megosztottságot és a szétszórtságot, az igazságtalanság tudatát vonta maga után, ez pedig egy pszichoanalízisből kölcsönzött fogalom segítségével gyakran „Trianon-pszichózist”²⁸ eredményezett.

Koncepcióm tehát az, hogy mivel a kisebbségi sors traumaként értelmezhető, és mivel hipotézisem szerint a szlovákiai magyar irodalmi művekben kimutathatók a traumaelmélet egyes aspektusai, ezek a szövegek traumaszövegekként értelmezhetők. Ez kutatásom fókuszpontja és erről igyekszem bizonyosságot tenni jelen esetben N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* c. regényének elemzése kapcsán.

A traumaelmélet jegyeinek bemutatása a választott műben

„Képek és mondatok csúsznak egymásba”²⁹ a regényben. Az író fényképek leírásával tárja elénk régi emlékeit, múltbéli eseményeket, személyeket, illatokat, hangokat. Konkrét képeket és azok leírásait tárja az olvasó elé. A megszürkült és megsárgult képek által az emlékek is ilyen szürkévé válnak az olvasó számára. A képek nézegetése a múlt előhívására és újraélésére szolgál. Ennek a múltnak az egészét azonban nem ismerhetjük meg, hiszen a képek csak pillanatnyi állapotot rögzítenek, és így csak a múltnak bizonyos szilánkjai tárulnak elénk. A képek által előhívott emlékek tehát a képzelet lenyomataiként jelennek meg, a képzelet játéka uralja a regényt, amely a Freud traumaelméletéből ismert múltidézéssel és az emlékek újraélésével párosul. Az emlékezések által betekintést kaphatunk a háború időszakában átélt gyötrelmekbe, a megszorítások, a kitelepítések, a börtönbüntetések, a zsidók elhurcolásának világába. A regényben több fényképleírás található, mint fénykép, és a jelenlévő fényképek nem feltétlenül

27 NÉMETH Zoltán, *A bevégezhetetlen feladat*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 46.

28 SZIRÁK, i. m., 14.

29 N. TÓTH Anikó, *Fényszilánkok*, Pozsony, Kalligram, 2005, 143.

következnek a leírás előtt vagy után, azonban megfelelő odafigyeléssel az olvasó össze tudja kapcsolni az időben és térben eltolt fotók mondanivalóját. Megfigyelhető, hogy egyes képek beállításai mintha ismétlődnének, több helyen olvashatjuk például, hogy a gyerekek „madárszerűen félrefordított fejfel”³⁰ szerepelnek, valamint az apa és az anya „elnéznek egymás mellett.”³¹ Itt is megjelenik tehát az ismétlődés.

A regényben ezen kívül megjelenik a Menyhért Anna által megfogalmazott elmondhatatlanság, a nyelvből való kiszakítotttság állapota, amelyet maga a szerző is megfogalmaz: „Anyám szóáradata mögött mélységes némaság. Hallgatói lehetünk csak.”³² És valóban így van, hiszen csak a nagymama beszédének vagyunk tanúi, a párbeszéd másik tagja soha nem szólal meg, csak a kérdésekre adott válaszokat kapjuk meg, a kérdés titok marad. Ez paradox, mivel az idézetben említett szóáradat a szó szoros értelmében értendő. Ezek a szövegrészek interpunkció nélküli mondatok, az elbeszélő egyik témából és történetből csap át a másikba, valódi emléketöréses áradás ez. Valamint a némaság megjelenik például abban a jelenetben, amikor a zsidó nő elmeséli a koncentrációs táborban átélt szörnyűségeket, ahol az anyák gyermekeik halálát látva megnémultak.

Dolgozatomban többek között arra is megpróbálok választ adni, hogy bár a szereplők beszélnek a múlt gyötrelmeiről, felidéznek azt, de vajon mindez segít-e nekik az őket ért traumák feldolgozásában, hogy különböző nézőpontú visszaemlékezéseikben kialakul-e a trauma elmondására alkalmas nyelv.

A regény három elbeszélő monológjaiból bontakozik ki: a nagymama megállíthatatlan szóáradataiból, fia, Andris képelemzéseiből, valamint Andris lányának, Annának gyermeki képzelőerejének mesékben való kibontakozásaiból. E három elbeszélő teljesen különböző hangon szólal meg, a nagymama tájszólásban gazdag nyelvet használ, Andris, a fényképész tárgyilagos és tömör elemzéseket nyújt, Anna, az unoka pedig csodákkal teli mesékkel szórakoztatja az olvasót.

Gyakran előfordul, hogy a három elbeszélő ugyanazt az eseményt mondja el, csak teljesen más hangon, teljesen más szemszögből, a saját átélése alapján. Nemcsak olyan emlékekről beszélnek, amelyeket közvetlenül átéltek, hanem olyanokról is, amelyeket elődeiktől hallottak vagy a fényképek alapján próbálják megszerkeszteni a történetet. Nem csupán a család élő tagjai kapnak teret, előkerülnek a megsárgult fényképek a régi elődökről, de korán elhunyt családtagokról is, mint például Laci, akinek elvesztésével szülei még sok év eltelte után sem tudtak megbirkózni. A képek elemzésénél Andris visszaemlékezik az egyes generációkra, az egyes vonásokra, amelyek az utódoknál is ismétlődnek, például a dacgödrök. Szülei kinézete alapján előrevetíti saját öregkori énjét:

30 *Uo.*, 187.

31 *Uo.*, 188.

32 *Uo.*, 168.

„Látom a rögzített múltban, a finom elmúlásban a jövőt.”³³ Ezt vonatkoztathatjuk a Marianne Hirsch által bevezetett postmemory fogalmára, ugyanis a műben az egyes generációk ösztönszerű ismétlődése jelenik meg. A fényképek feladata pedig nem más, mint megmutatni a múltban a maradandót, az tovaillanóban az örököt.

A regényt áthatja a titokzatosság, a sejtelmesség, újra fel-felbukkanó tárgyak, események. Jellegzetes például a barna kockás dunna, amely valamiféle múltbéli titokzatosságot hordoz magában, ez a fel nem oldott titok némaságot idéz elő a szereplők-nél, gyakran előfordul, hogy utalásokat tesznek a nagy titokra, de nem mondják ki azt ténylegesen, így az olvasó számára ismeretlen marad. A szöveg nem mondja ki, hogy mi a regény szereplőinek közös titka. Úgy vélem, hogy ez a trauma feldolgozásának útjában áll. Hiába hatják át a regényt az emléketörések, a traumaszövegekre jellemző fragmentált leírásmód, hiába alakul ki ezek által a trauma nyelve, viszont ez a titokzatosság nem engedi, hogy az olvasó azt érezze, hogy feldolgozásra került a trauma, mivel a titokzatosság által a trauma tárgya is a homály állapotában marad.

Az utolsó bekezdés, főként annak utolsó mondata, tovább fokozza a regényben eddig is uralkodó sejtelmességet. Ez a mondat a mesék elmaradhatatlan zárómondata, csak kicsit másként, egy nyugtalanságot sugalló szóval kiegészítve és egy megválaszolatlan kérdés formájában: „Azután pedig boldog-boldogtalanul élünk, amíg meg nem halunk?”³⁴

Összegzés

Következtetésképp elmondható, hogy a traumaelmélet alapos bemutatása, egyes jellemzőinek és jelenségeinek kutatása és áttanulmányozása alapján a vizsgált regényben egyértelműen kimutathatóak a trauma jegyei. Viszont mivel maga a trauma tárgya is rejtett marad az olvasó előtt, ezért a trauma feldolgozása sem történhet meg. Elmondható tehát, hogy a jelen dolgozatban vizsgált műben egy feldolgozatlan traumáról van szó, annak ellenére, hogy a trauma feldolgozásának esélyét szolgáltató nyelv létrejön a regényben.

³³ *Uo.*, 142.

³⁴ *Uo.*, 197.

Felhasznált irodalom

- BÉNYEI Péter, „Egy eltemetett világ halott dicsősége”, *Studia litteraria*, 2011/3-4.
GYÁNI Gábor, *Kulturális trauma: adott vagy teremtett?*, *Studia litteraria*, 2011/3-4.
HERMAN Judith, *Trauma és gyógyulás*, ford. Kuszing Gábor, Bp., Háttér Kiadó, 2011.
KANSTEINER Wulf, *Egy fogalmi tévedés származástörténete*, ford. Nemes Péter, http://www.ketezer.hu/menu4/2005_01/kansteiner.html
MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus-Ráció, 2008.
N. TÓTH Anikó, *Fényszilánkok*, Pozsony, Kalligram, 2005.
NÉMETH Zoltán, *A bevégezhetetlen feladat*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005.
SOMOGYI Gyula, *Dekonstrukció és etika között*, *Studia litteraria*, 2011/3-4.
SZIRÁK PÉTER, *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban* = Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

Abstract

My thesis intends to approach that part of the history of the Hungarian literature in Slovakia whose main aspects and different areas of trauma deal with theories from the minority literature. Furthermore, my thesis unfolds the existence of this theory in the novel Fényszilánkok from the author N. Tóth Anikó. The theoretical basis of my paper consists of two main research areas, in the first place trauma theory is explored, and then the second main part attempts to research the Hungarian literature in Slovakia. My analysis covers the professional literature about trauma theory, the main important summaries of its theoretical aspect, and also introduces phenomena which are the most important in my research. These aspects are remembrance, recurrence, trauma, and broken identities causing muteness. In brief, I also touch upon the research of Hungarian literature in Slovakia mainly dealing with the most important literary theoreticians. In the practical part of my thesis, my aim is to analyze the phenomena of trauma theory and show that this theory pervades the novel, which renders unprocessed trauma, since the object of trauma remains unknown to the reader.

TÓTH LILLA

A kortárs közéleti líra változatai – Erdős Virág költészete

Bevezetés

Tanulmányom elsősorban a kortárs közéleti líra változataira koncentrálok, kiváltképp azért, mert az utóbbi években jelentősen változott a közéleti költészet fogalmának meghatározása és megítélése. A tanulmányban két kérdést igyekszem megválaszolni. Az első kérdés a közéleti költészet értelmezésére vonatkozik: felállítottam egy nem irodalomtörténeti szempontrendszert, amely szerint megkísérelhető a fogalom meghatározása. A második kérdésfelvetés egy konkrét szerzőre és az alkotásaira irányul: Erdős Virág költészetét szeretném az első részben vázolt aspektusok, a közéletiség-fogalom szempontjából bemutatni. Erdős Virág két verseskötetét, a 2011-es *Trabantfejű Nőt*¹ és 2013-as *ezt is el*² című könyvet vizsgálom. A választásom nyilvánvalóan szubjektív. Azért döntöttem Erdős Virág bemutatása mellett, mert sajátos versnyelvet teremtett meg közéleti verseiben, amely alkalmassá vált a szélesebb publikum megszólítására, a közösségi hálókön több ezren közlik verseit, minden bizonnyal ma ő a legismertebb kortárs költő, és ez hipotézisem szerint a versek közéleti témájának, nyelvi-poétikai sajátosságainak is köszönhető.

A közéleti líra változatai – Erdős Virág költészete

A kortárs közéleti-politikai költészet – és a kortárs alatt most az egyszerűség kedvéért a 2011-gyel kezdődő jelenséget értem – már megjelenésével is vitát váltott ki. A vita résztvevői egyaránt foglalkoztak a hagyománnyal és aktuális jelenségekkel. Ezen előzmények, vélemények, versek és válaszversek, kommentárok hatására napvilágot látott 2012-ben az *Édes hazám – kortárs közéleti versek*³ antológiája Bárány Tibor szerkesztésében. Bárány Tibor az antológia utószavában megjegyzi, hogy a kortárs közéleti líra nem Kemény István *Búcsúlevelével* kezdődött, hiszen a rendszerváltás után sok vers született a politikai líra jegyében, de ezek fokozatosan kiszorultak az irodalmi centrumból, korszerűtlenné váltak. Ezért történhetett meg az is, hogy jeles költők, akik szintén a közéleti költészet jegyében alkottak a hatvanas-hetvenes években, hirtelen ellentmondásos reakciók keresztútjába kerültek, mint Nagy László vagy Juhász Ferenc, mások közéleti művei pedig háttérbe szorultak az életmű más témái, versei mögött

1 ERDŐS Virág, *A Trabantfejű Nő*, Bp., Palatinus, 2011.

2 ERDŐS Virág, *ezt is el*, Bp., Magvető, 2013.

3 *Édes hazám: kortárs közéleti versek*, szerk. BÁRÁNY Tibor, Bp., Magvető, 2012.

(példaként itt Petri György költészetét említhetjük). A kötet egy meghatározott, sajátos szempontból ad képet a mai magyar irodalomról, vállaltan a megelőző időszak egyfajta speciális összefoglalásaként értelmezhető. Kemény István és Térey János „vers-váltása”,⁴ Bán Zoltán András és Radnóti Sándor levelezése⁵ a magyar politikai költészetéről, továbbá a különböző, a versekhez vagy magához a jelenséghez kapcsolódó hozzászólások (például Nagy Gergely⁶ vagy Elek Tibor⁷ megszólalása) minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a közéletiséget újra felfedezzük, hogy foglalkozzunk a bizonyos mértékig kiüresedett fogalommal. Kemény István *Búcsúlevél* című verse 2011-ben jelent meg a Holmi februári számában, majd Térey János *Magyar közöny* című versében reagált rá az Élet és Irodalom 2011. június 3-i számában. Részletes elemzés nélkül a két vers legjelentősebb különbsége a hazához, nemzethez, néphez való hozzáállásban rejlik, mert míg Kemény István verse szentimentálisabban, érzékenyebben dolgozza fel a „haza” ígéreteiből való kiábrándulás folyamatát, addig a Térey-vers hangulata kevésbé rezignált, hangvétele szigorúbb. Maga Térey János írja Kemény István verséről: „Bár jó szándéka nyilvánvaló, személyessége süit, de – szándékolt sutaságával, csengettyűjével – első olvasáskor cserbenhagyó üzenetnek tűnik, amelyik a valódi bajok felgöngyölítése helyett megkerüli azokat.”⁸ Bán Zoltán András és Radnóti Sándor levelezése az Élet és Irodalom 46. számában jelent meg *A magyar politikai költészetéről* címmel, a szövegekben a közéleti-politikai költészetéről, annak szükségességéről, hiányáról és hanyagolhatóságáról van szó. E levelezés a poétikai szempontokon kívül történelmi, politikai, szociológiai és filozófiai érveket, illetve ellenérveket is felsorakoztat annak érdekében, hogy egységes konklúzió alakuljon ki a közéleti líra jelenségéről. Elek Tibor írása *A létező magyar politikai költészetéről* címmel elsősorban részletezi, hogy milyen okokból alakult ki ellenérzés a politikai költészettel szemben, másodsorban pedig védelembe veszi a közéleti lírát mint a magyar irodalmi hagyomány jelentős alkotóelemét. Elek Tibor szerint nem az a probléma a közéleti vagy politikai költészettel, hogy hiányzik a kortárs lírából, hanem az, hogy nem képes a nemzettudat és magyar sorsközösség erősítéséhez hozzájárulni a nagy magyar hagyományoknak híven.⁹ Nyilas Attila reakciója tartalmazza

4 KEMÉNY István *Búcsúlevél* című verse a Holmi 2011. februári számában jelent meg, amelyre Térey János a *Magyar közöny* című szöveggel válaszolt (Élet és Irodalom, 2011. június 3.).

5 BÁN Zoltán András, RADNÓTI Sándor, *A magyar politikai költészetéről*, Élet és Irodalom, 2011. november 18., http://www.es.hu/ban_zoltan_andras-radnoti_sandor%3ba_magyar_politikai_kolteszetrol%3b2011-11-16.html

6 NAGY Gergely, *Párbeszéd a magyar alkonyatban*, Élet és Irodalom, 2011. szeptember 9., http://www.es.hu/nagy_gergely;parbeszed_a_magyar_alkonyatban;2011-09-07.html

7 ELEK Tibor, *A létező magyar politikai költészetéről*, Élet és Irodalom, 2011. december 2., http://www.es.hu/elek_tibor%3ba_letezo_magyar_politikai_kolteszetrol%3b2011-11-30.html

8 Térey János, *Kedves Sándor és Zoltán*, Élet és Irodalom, 2011. november 25., http://www.es.hu/terey_janos;kedves_sandor_es_zoltan;2011-11-23.html

9 ELEK, i. m.

Kemény István *Búcsúlevelének* elemzését, illetve reagál Térey vádjaira a Kemény-verssel kapcsolatban, miszerint a *Búcsúlevel* megkerüli a konkrét problémákat: Nyilas Attila szerint ez a feladat nem a költészetben, hanem a sajtó hasábjain valósul meg jelenleg.¹⁰ Bazsányi Sándor *Hogy itt mi megy, nagymama – az alázúduló vörösiszapban...* című írása sorra veszi a korábbi álláspontokat, és szűkíti a politikai költészet fogalmát, továbbá kitér Kemény István és Térey János verseire, a *Búcsúlevelet* hazafias költeménynek nevezi, Kemény István *Nyakkendő* című versét és a *Magyar közönyt* pedig már politikai műnek.¹¹ Kálmán C. György megközelítése azért jelentős ebben a diskurzusban, mert a közéleti költészeti párbeszédben a figyelem középpontjába a befogadót helyezi, mivel „a politikai költészet attól az, ami, ahogyan befogadják”,¹² pontosabban arra a következtetésre jut, hogy ha egy alkotás képes arra, hogy az olvasóban a nemzeti identitástudat erősítését alakítsa ki, a folyamat valójában nem a versben jön létre, hanem az olvasóban zajlik le.

A felsoroltakon kívül természetesen más vélemények is születtek a közéleti-politikai költészet kapcsán, e kontextusok alapján pedig jól látszik, hogy a közéletiséget különböző aspektusokból közelíthetjük meg – politikai, poétikai, történelmi. Nehéz és bonyolult feladat egységes definíció és koherens közéleti költészet-meghatározás megalkotása. A „közéletiség” tematikája jóval hangsúlyosabban van jelen a kortárs irodalmi alkotásokban, mint a kilencvenes-kétezres években. Ez egyrészt a korábbi, közéletinek mondott szövegek újraolvasását és -írását, inter- vagy paratextusként való felhasználását jelenti, másrészt elmondható, hogy a közéleti tematika sok esetben újszerű versbezáradékkal párosul. Nemcsak az az igény jelent meg, hogy a vers egy adott közösségnek is képes legyen hangot adni, hanem a közéleti költészet újabb változatainak kialakítása is szükségessé vált.

A közéleti költészet létrejötte feltételekhez kötött: eltérő politikai és társadalmi kondíciók között más-más beszédmódot nevezünk közéletinek, másrészt a különböző korszakok, társadalmak, csoportok szempontjából eltérő dolgokat jelent a közéletiség. Németh Zoltán is társadalomtudományi szempontot vesz figyelembe, amikor a kortárs közéleti költészetet az ún. „antropológiai posztmodern” irodalmi irányzatához sorolja,¹³ hiszen ezeket a szövegeket – Németh szerint – foglalkoztatja a hatalom kérdésköre, a marginális nézőpontok, a politikai természetű kérdésfelvetések, továbbá hatalomellenes, és politikai jellegű. Érdemes ezt az állítást összevetni A. Gergely András *Politikai*

10 NYILAS Attila, *Hozzászólás a Búcsúlevelhez*, Élet és Irodalom, 2011. december 9., http://www.es.hu/nyilas_atilla%3bhozzaszolas_a_bucsulevelhez%3b2011-12-07.html

11 BAZSÁNYI Sándor, *Hogy itt mi megy nagymama – Az alázúduló vörösiszapban*, Élet és Irodalom, 2010. január 6., www.es.hu/bazsanyi_sandor;hogy_itt_mi_megy_nagymama_8211;_az_alazudulo_vorosiszapban;2012-01-04.html

12 KÁLMÁN C. György, *A politikai olvasásról*, Élet és Irodalom, 2012. január 13., www.es.hu/kalman_c_gyorgy;a_politikai_olasasrol;2012-01-11.html

13 NÉMETH Zoltán, *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája*, Pozsony, Kalligram, 2012, 35..

antropológia című tanulmányának terminológiájával, amely segít eligazodni a tekintetben, hogy miben különbözik a politikai antropológia más antropológiai területektől. Egy társadalmi szakanropológiai területről beszélünk, amely egy specifikus történelmet tanulmányoz. Olyan aspektusokat vizsgál, amelyek segítenek megérteni az adott társadalom politikai rendszerét, pozícióját, az egyén mint társadalmi lény értékszemléletét, a hatalmi viszonyokat, a társadalmi tagoltságot, a jelképeket stb.¹⁴ A közéleti költészet annyiban távolról rokon a politikai antropológiával, hogy nagyon széles spektrumú tematika foglalkoztatja, többek között a politika, mint egy adott ország specifikuma, és a hatása a mindennapi életre, értékszemléletet közvetít, stb.

A közéletiség mint társadalmi jelenség térben és időben egyaránt kötött fogalom: ami közéletiként felismerhető és értelmezhető itt és most, nem biztos, hogy évtizedek múlva, egy másik ország olvasója számára is bír ugyanazzal a jelentőséggel, olvasattal. Ezért szeretném megvizsgálni a térbeliség és a közéletiség összefüggését: nem véletlen, hogy a „közélet” elsődlegesen a „köztér” fogalmához kötődik, de kérdés, hogy a közéletiség lokalizációja mennyiben szűkíthető a közösségi térhasználat kérdésére. Csak akkor tudjuk megérteni, értelmezni, vizsgálni, kategorizálni ezt a típusú költészetet, csak akkor vagyunk képesek azonosulni a közéleti mondanivalóval, ha képesek vagyunk dekódolni a közéleti alkotásban alkalmazott üzenetet, utalásrendszert (ha számunkra is az a valós közélet, amit a szöveg megjelenít, vagy legalább tapasztalatunk van róla). Gyáni Gábor *A városi mikroterek társadalomtörténete*¹⁵ című tanulmánya a *Tér és Társadalom* című szakfolyóirat 1990/4. évfolyamának első számában jelent meg, középpontjában az urbánus életmód huszadik századi fejlődése áll. A városi mikrotereket nem izolált jelenségekként ábrázolja, hanem mindig a közösség számára betöltött funkciójuk szerint. A városi tér szerinte nem csupán lakóhely, hanem a legsokoldalúbb „egyéni és csoportos tevékenységek kerete és determinánsa”¹⁶ vagyis a város szolgáltatja azt a lehetőséget, hogy az egyén rendelkezze magánszférával, továbbá lehetővé teszi, hogy az ember, mint társas lény, közösségben működjék. Az urbanitás különböző szimbólumai és alkotóelemei – *sugárutak, közterek, utcák* – gyakorlati funkcionalitást kapott, mégpedig elsősorban a társadalom közösségi igényeinek való megfelelést. A közélet színterei különböző mértékben alkalmazkodnak a nyilvánosság gyakorlati megnyilvánulásaihoz, illetve szintén más módon töltik be a közösségi funkciókat. A nagyvárosok tereinek közéleti jellege kutatható a nagyvárosok szerkezeti adottságainak távlatából is. A társadalom rétegződése a közéleti költészet fontos tematikai egységét képezi, amely viszont a térben is elkülönülő egységeket jelent. A tanulmány természetesen több aspektust mozgósít, de a közéleti költészet szempontjából a legfontosabb a közterek jelenléte, mint a közéletiség

14 A. GERGELY András, *Politikai antropológia*, Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont, 1966.

15 GYÁNI Gábor, *A városi mikroterek társadalomtörténete*, *Tér és Társadalom*, 1990/1, 1–13.

16 *Uo.*, 1.

helyszíni szférája. Kérdés tehát, hogy a közéleti versek milyen mértékben koncentrálnak a köz- és magánszféra alkotta dichotómiára. A közéleti költészetet továbbá azért fontos térbeli kódjaiban vizsgálni, mert a közéletiség – ezáltal a közéleti költészet is – csak térben működik. Erdős Virág költészetéről elmondható, hogy főként nagyvárosi kódokat alkalmaz, de ez nem okoz problémát versei megértése során. Erdős Virág verseinek térbeli viszonyaira jellemző, hogy legtöbbször utcák, terek és a városi tömegközlekedés jelentik a helyszínt. A szereplők azonban nem csupán „átutaznak” (tehát nem a Walter Benjamin-féle kószáló figurája jelenik meg), hanem tevékenykednek, léteznek, összetartoznak, a várost nemcsak kívülről szemlélik, hanem maguk alakítják, a szereplők is alakulnak a város ritmusával. Ilyen mű a *Zizi a metró*n című vers, amelyből egyértelműen kitűnik a metró mint közterület (a verscím egyébként egy francia regényre utal Raymond Queneau *Zazie a metró*n című alkotására, illetve ezenkívül az Emil Rulez zenekar *Veled utazik Zazie a metró*n című dalára). A versben egy kommunikációs szituáció bontakozik ki édesanya és leánya közt a metrón, amely a társadalom lenyomataként értelmezhető, olyan közeg, ahol felsorakoztathatóak egyének, tevékenységek, szociális rétegek, szubkultúrák, de – szimbolikusa – a metró (mint a vonat toposza a közösségi funkcióján kívül az élet rohanását és az egyén elé gördülő akadályokat is kifejezi. Erdős Virág észrevétlenül vált a konkrét és absztrakt metró képe közt: „a hús itt persze képletes de mindegy/ mert a lábos is/ az angyalok az anyukád/ a metró meg a város is”. Gyáni Gábor tanulmányában fontos szerepe volt az urbanitás különböző szimbólumainak és alkotóelemeinek, Erdős Virág szinte minden verse tartalmaz utalást a városra, legtöbbször Budapestre. *Az öngyilkos merénylet dala* című verse, nemcsak a térbeli kódok alkalmazása és elrendezése miatt jelentős a közéleti versek tér-kontextusainak vizsgálatának tükrében, hanem a tér és idő által előhívott emlékek és képek is meghatározóvá válnak. A versben megszólaló alany utazik és szemlélődik, az időt nemcsak pillanatnyilag meghatározott momentumként jeleníti meg, hanem az idő mint emlékezés létezik, amelyet az adott tér (utca, épület, intézmény) hív elő: „A Felszabtérről indulunk/ a Jégbüfé elől,/ de állni látszik, s hopp,/ egy perc, és megáll/ az idő.”

Gyáni Gábor tanulmánya a köztereket vizsgálja, de kiváló keretet ad a közéletiség (vagy közéleti költészet) és a társadalmi terek vizsgálatára. Az egyik legérdekesebb problémakör, amelyet a tanulmány szerzője érint, az a társadalmi rétegződés problémájának tér-konceptiója. A szociális szegregálódás problémája tükröződik Erdős Virág *szóljatok légy*sz*i a* című versében, amely a 2013-as *ezt is el* című kötetben kapott helyet: „szóljatok légy*sz*i a/ **fővárosnak** meg a **vidéknek**/ szóljatok légy*sz*i a budiknak is/ meg a bidéknek/ zöldeknek liláknak kicsiknek/ nagyoknak közepeseknek/ szóljatok légy*sz*i az átlagnak is/ meg a **legeslegnek** (...)”. Erdős Virág verseiben a társadalmi osztálybeli különbségek a térbeli elrendeződés alapján is jelen vannak: „na most akkor mondjátok meg/ nagyokosok mi legyen/ ki ne legyen miközülünk/ maholnap és ki legyen (...)/ ki rágja a **Cafe Picard**/ mascarponés pitét/ ki mossa a **Szentiványi**/ nagyságosok

bidéjét”. Erdős Virág egyik legismertebb verse az *ezt is el* című költemény, amely már a címben a helybeli pozíció változására utal. Természetesen nem csak a tér változik a versben megszólaló alany számára, de érdekes megfigyelni, hogy a magánéleti térkódok hogyan változnak a közéleti térbeli pozícióivá. Erdős Virág elsőként az otthoni legkedvesebb tárgyait viszi magával, majd később személyeket, intézményeket, tájegységeket, társadalmat, országot.: „viszem a mindörökké/ Moszkva- / Moszkva teret (...)viszont az nem kérdés hogy/ Buda helyett: Pestet/ viszem a Duna-parton/ levetett cipőm (...)” Az említett példák is mutatják, hogy Erdős Virág több esetben inkább nagyvárosi, városi kódokat használ: például a levetett cipők motívumát csak az képes azonosítani, aki tudja, hogy ez egy holokauszt-emlékmű a Duna-parton. A város térbeli egységeinek kódjai a közéleti költészetben alapvető kérdéseket, politikai és társadalmi problémákat vetnek fel, szociális igényeket fogalmaznak meg, amelyek a főváros jelkép értékű helyszínei segítségével fejeződnek ki. Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy vajon a más tájegységeken élő emberek, olvasók mennyiben képesek ezt magukénak érezni – a közéleti költészet határáköre ezen a ponton megkérdőjelezhető.

A második szempont, amelyet segítségül hívok a közéleti líra meghatározásában a közéleti beszédmód aspektusainak vizsgálata. A társadalmi megszólalásmódok (azok változatai, változásai) érintik a politikát, a történelmet, a korszakolást – ez számomra azért érdekes, mert az említett aspektusok a közéleti versekben tematikai szinten jelennek meg. Foucault diskurzus-fogalmával, amelyet *A diskurzus rendje*¹⁷ című előadásában fogalmaz meg, azért szükséges számot vetni, mert Foucault a diskurzust rendszernek és hatalmi kérdésnek tekinti – a közéletiség is egyfajta diskurzus, amely szintén nem függetleníthető a hatalomtól. Ha elfogadjuk Foucault állítását, miszerint a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani, akkor az *ezt is el* kötet versei közt a *na most akkor* című alkotást érdemes elemezni. A versben a döntés lehetősége hatalmi kérdésként jelenik meg, amely azonban a nagyok, vagy „nagyokosok” által kimondottakon alapul, tehát a hatalom a közbeszéd feltétele: „na most akkor mondjátok meg/ nagyokosok mi legyen/ ki ne legyen miközülünk/ maholnap és ki legyen”. A vers többek közt azért kiemelkedő darabja Erdős Virág közéleti lírájának, mert konkretizál és felvázolja a társadalmi rétegek közti differenciálódást. A hatalom és tilalom, kimondás és a kimondás korlátozottságának dinamikája strukturálja a szöveget – Erdős arra mutat rá, hogy a közösségi létből a különböző társadalmi csoportok más-más módon vehetik ki a részüket: „kinek legyen hobbija a/ népi magyar hagyomány/ kinek jusson másfél bála/ angol-pólya-adomány/ kinek-bocskor rámás csizma/ cifra mente kacagány/ kinek jusson/ mér’ is jutna/ szar se jusson ha cigány”.

17 FOUCAULT, Michel, *A diskurzus rendje* = M. F., *A fantasztikus könyvtár*. Bp., Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998.

Babarczy Eszter tanulmányának¹⁸ legnagyobb jelentősége abban rejlik, hogy megkérdőjelezi a posztmodern diskurzus létjogosultságát, hangsúlyozza erőnyeit és elmarasztalja hibáit, ezeket pedig a történelem, a valóságról alkotott kép és a politika szemszögéből. A posztmodern sokszínűségével, komplexitásával sok területet érint és tartalmaz, de Babarczy felhívja a figyelmet arra is, hogy a „nyelvek, célok és értékek belső zavarait nem oldja fel”. Többek közt ezért számítanak érdekes és fontos jelenségeknek a közéletiség és megszólalásmódjai a posztmodernben, hiszen az értékek pluralitását képviselik, mindamellett különböző társadalmi csoportok nevében szólalnak meg külön-külön, de mégis egységesen, pl. keresztények, zsidók, melegek, nők stb. A posztmodern irodalom pluralizmusa nemcsak a szövegalkotásban és fogalomhasználatban jelentkezik. A közéleti megszólalásmódok szempontjából a legfontosabb az értékpluralizmus, vagyis hogy az értékek egymás mellett is kimondhatóak, ami természetesen a marxista irodalomszemlélet idején nem volt engedélyezett. A közéleti beszédmód csak úgy lehet teljes, ha az értékek egymás mellett is kimondhatóak – ez pedig teljes mértékben a posztmodern sajátja. A közéletiség értékeinek sokasága több versben is tükröződik. Az értékpluralizmus a posztmodern irodalom egyik legjelentősebb újítása és hozománya. Erdős Virág verseiben többszörösen is hangsúlyozódik a kisebbségek vagy a nők szélsőséges és nehéz helyzete, de mindig jelen van egy általánosabb és feljebbvaló érték, kívánság, morális igazság. A *Trabantfejű Nő* című verse egy dolgozó, elhanyagolt, rossz idegi és testi állapotban lévő nőt illusztrál, viszont nem törvényszerű, hogy nő legyen a vers tárgya, hiszen a munkásréteg tagjaira is illik a leírás, ezért a versről megállapítható, hogy a magyar munkásosztály elkésztető képét festi le Erdős: „s ha időközben csődöt mond a/ vértisztító/ léböjt/ kúra, /akkor itt már nem segít a /téli /gumi /garnitúra: /kipördül a padkára és máris ott a bukfenc, /inni kezd és /hármásával szedi a Seduxent/ a férje lassan rá se néz, hiába minden áldozat, /a szexuális téren nyújtott /turbó /delux /változat” (Erdős 2011, 7). Nemcsak egy társadalmi réteg nevében szólal meg Erdős Virág, hanem az elrettentő társadalmi keresztmetszetet jeleníti meg. A *Trabantfejű Nő* című vers az azonos című kötet nyitóverse, a *Trabantfejű Nő utolsó dala a szerelemről* című alkotás pedig e kötet záróverse, ezáltal a *Trabantfejű Nő* víziója, jelensége egyfajta keretként szolgál Erdős Virág 2011-es verseskötetének. Az utolsó vers pedig a női és közéleti megszólalásmód mellett, a vers írására is visszautal, vagyis az eklektikusság ebben a lírai önreflexióban is megjelenik: „zörögve zihál a/ felni/ melletted feküdni/ kelni/ állati primitív/ rímek/ nőstények/ kontra hímek” (Erdős Virág 2011, 87). Erdős Virág *Édes Hazám* (Erdős 2011, 79) című versében a haza egy férfi, a lírai alany pedig egy nő, történetesen egy prostituált. Az egyik legérdekesebb megszemélyesítése a hazának, versnyelvileg pedig az egyik legvulgárisabb, a szeretetet a szexualitással, az önfeláldozást a kihasználással ütközteti. „Édes hazám legkedvesebb/

18 BABARCZY Eszter, *Síralmas posztmodern*, Replika, 1998/30, 51–61.

kliensem/ szép vagy jó vagy másnak nem jut/ ilyen sem/ áhitattal suddogom a neved is/ csókolom ha el-eljár a/ kezed is/ ha megnövök úgy kell nekem/ eladnak(...) Édes Hazám hadd legyenek a/ himnuszod/ Hadd fényezzem tovább fényes/ nimbuszod”. A demokrácia sajátosságai érvényesülnek a posztmodernben is, hiszen a posztmodern szemléletek szakítanak a marxista eszkatológiával, céljuk leszámolni a baloldali „elidegenedéssel”.¹⁹ Ezért fontos a demokrácia a közéleti megszólalásformákban, hiszen lehetségessé válik különböző csoportok, társadalmi rétegek igényeit megfogalmazni a szövegekben. A demokrácia elterjedése lehetővé tette a közéletiség elterjedését, vagyis társadalmilag fontossá és megkerülhetetlenné válik a populáris kultúra, média, divat, reklám, politika stb.

A tanulmányom harmadik kategóriája, mely a közéleti költészet fogalmának meghatározását hivatott elérni, a közéletiség és identitás kérdéseit célozza meg. Különböző identitások által épül fel a társadalom, és alakul ki az adott réteg közéletisége, ám az egyéni identitásokon túl mindenkinek van egy közösségi identitástudata. Alabán Ferenc 2013-as *Identitás – Kontextus – Esztétika*²⁰ című előadásában megállapítja, hogy az „egyén azonosulása csoportjával elsősorban a kulturális hagyomány elfogadásában és közvetítésén alapszik”, többek közt ezért fontos kategória és elhanyagolhatatlan jelenség közösség és identitás viszonyának vizsgálata a közéleti líra kortárs megközelítésének aspektusából.

A közösségi identitástudat a közösséggel való azonosságtudatot képezi, ez pedig vizsgálható szociológiai vagy filozófiai tengelyen is. Jelen témát filozófiai oldalról közelítjük meg, mégpedig Vajda Mihály esszéi, illetve publicisztikái alapján. A politikai közösségi identitáskérdést *A politikai kétosztatúság dekonstrukciója*²¹ című esszéje alapján vizsgáljuk, amely 2012-ben az EX Symposion 78. számában jelent meg. Erre reagált Vári György írása, mely az EX Symposion online-on jelent meg 2013-ban. Bár a politikai kétosztatúság, a politikai dichotómia nem ismeretlen téma, meghatározása nem kevésbé nehezebb, mint a közéleti költészet definiálása. Vajda Mihály a politikai kétosztatúság tükrében vizsgálja a közösségi azonosságtudatot, vagyis a kérdés számára az, hogy mi alapján oszlik ketté (vagy többfelé) a társadalom. Vajda tanulmányában középpontba kerül a magyar és zsidó identitástudat, illetve a jobboldali és baloldali politikai kétosztatúság is. Vári György²² reakciója helyénvalónak tűnik, hiszen a magyar

19 Uo.

20 ALABÁN Ferenc, *Identitás – Kontextus – Esztétika*, 2013. május 22-én, Besztercebánya = *Az identitás metamorfózisa irodalomban és nyelvben I. (Metamorfóze identity v literatúre a jazyku I.)*, Belanium, 2013, 69.

21 VAJDA Mihály, *A politikai kétosztatúság dekonstrukciója*, EX Symposion, 2012/78., http://www.litera.hu/hirek/vajda_mihaly_a_politikai_ketosztatusage_dekonstrukcioja

22 VÁRI György, *Reflexiók Vajda Mihály szövegére*, EX Symposion online, 2012, http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&cscs=load_article&rw_code=vari-gyorgy_3005

aktuálpolitika és a társadalmi ellentétek is azt mutatják, hogy a kortárs közéleti megnyilatkozások, szövegek nem foglalkoznak elégségesen a témával, amely viszont sajnos extrém megnyilvánulásokig vezethet. A közéleti szövegek, többek közt a közéleti költészet, rendkívül gyakran tematizálja a többszörös közösségi identitástudatot, bizonyos alkotások épp a több identitás egymásmellettségét mutatják meg. Erdős Virág verseiben nem ritka az egyéni, közösségi vagy akár az ebből fakadó kisebbségi identitástudat jelenségének érintése. *Mikor* című verse talán kevésbé hevesebb hangot üt meg, mint többi műve, de az egész alkotás a különbségekre helyezi a hangsúlyt, az identitás és a közösségi identitástudat dichotómiája a társadalmi osztályok differenciálódását idézi elő „ha majd nem kell hülyeségből/ történelmet/ írni/ ha majd nem kell egyeseknek/ erőn felül/ bírni/ ha majd nem lesz élet-halál/ ura minden/ helyi/ jegyző/ ha majd nem küld mindnyájunkat/ padlóra egy/ hülye/ edző(...)/ ha majd nem lesz hungarista/ hecckampány az/ avason”. A versrészletből is kitűnik az a tény, hogy a jelen eseményei negatívan határozzák meg és formálják a közösségi identitástudatot. A közösségi identitás egyik legfontosabb és meghatározóbb közös alkotóeleme a történelem („ha majd nem kell hülyeségből/ történelmet/ írni”), a sport („ha majd nem küld mindnyájunkat/ padlóra egy/ hülye/ edző”), amelyek pozíciója meggyengült vagy jelentősen megváltozott, ezáltal a közéletiség is változásokon megy keresztül. Erdős Virág verseiben nemcsak a politika képes megosztani a társadalmat, hanem egyéb tényezők, jelenségek, események is. A *van egy ország* című vers követi a felsorolás alakzatát, az ütemszerű bemutatást, ebben az esetben az ország „alkotóelemeit” állítja az olvasó elé. A vers kuriózuma, hogy az elemek felsorolása nem az ország, a közösség sokszínűségét hivatott prezentálni, hanem szembeállítja őket, vagyis a differenciálódás sok esetben negatív pólusú értékke válik: „van egy város/ ahol élek/ ahány test épp/ annyi/ lélek (...) nem az összes/ csak a nagyja/ aki túri/ aki hagyja/ aki türte/ aki hagyta/ nem az összes/ csak a nagyja” (Erdős 2013, 5).

A közéleti versekben, ahogy a feltüntetett versrészletből is kiderül, a közösségi tudat gyakran kisebbségi identitástudatként jelenik meg, ez a vers például rámutat a mai társadalmi megkülönböztetés okozta helytelen világkép alakulására. A közéletiség egyik legtöbbször hangsúlyozott kérdése a közösségi identitástudat, amely a közéleti szövegekben is tükröződik. A különböző kisebbségként vagy többségként azonosítható közösségek rendelkeznek egyfajta saját sorsközösség-identitással, amely a közéletiségben is fontos szerepet játszik. Vajda Mihály szövegeire reflektálva, a kérdés csak az, hogy vajon a különböző közösségi identitástudatok mellérendelő vagy alárendelő viszonyban állnak egymással, illetve milyen pozíciót foglalnak el egy esetleges társadalmi hierarchiában. A közéletiség identitáskérdései egy nagyobb terjedelmű dolgozat részét képezik majd, hiszen ez a téma szisztematikusan vizsgálható és interpretálható a magyar közéleti költészet darabjai segítségével.

Összegzés

Sok vita, kritika, vélemény alakult ki különböző fórumokon az utóbbi években a közéleti versekről. A legfőbb problémát a korszerűség meghatározása jelentette, hogy milyen mértékben vannak jelen a közéleti művek a magyar irodalmi kánonban. Jelen tanulmány célja, hogy a kortárs közéleti lírát definiálja a felsorakoztatott kategóriák, szempontok alapján, Erdős Virág költészete által demonstrálva és interpretálva. Az elmondottak alapján az önálló közéleti líra egy lehetséges definíciója így hangozhat: a közéleti líra egy olyan térben és időben meghatározott irodalmi diskurzus, mely történelmi, politikai, nyelvi kontextusok alapján értelmezhető és vizsgálható. A közéleti költészet a közéletiségre mint társadalmi jelenségre, illetve az egyéni és közösségi identitástudatra koncentrálna. Nem véletlen, hogy Erdős Virág aktívan szerepel és együttműködik a *Rájátszás*-projektben, amelynek anyaga 2013-ban megjelent könyv és CD formájában, egy olyan fúziója a kortárs pop-rock szcéna és költészet jeles alakjai munkásságának, amelyben a költők és zenészek kölcsönösen „rájátszanak” egymás művészi alkotásaira. Erdős Virág versei és ez a fajta együttműködés újszerű és izgalmas lehetőségként jelennek meg a kortárs magyar irodalmi diskurzusban.

Felhasznált irodalom

- A. GERGELY András, *Politikai antropológia*, MTA Politikai Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont, 1966.
- ALABÁN Ferenc, *Identitás – Kontextus – Esztétika*, 2013. május 22-én Besztercebányán hangzott el = *Az identitás metamorfózisa irodalomban és nyelvben I. (Metamorfóze identity v literatúre a jazyku I.)*, Belanium, 2013, 69.
- BABARCZY Eszter, *Síralmas posztmodern*, Replika, 1998/30, 51–61.
- BÁN Zoltán András, RADNÓTI Sándor, *A magyar politikai költészetéről*, Élet és Irodalom, 2011. november 18., http://www.es.hu/ban_zoltan_andras-radnoti_san_dor%3ba_magyar_politikai_kolteszetrol%3b2011-11-16.html
- BAZSÁNYI Sándor, *Hogy itt mi megy nagymama – Az alázóduló vörösiszapban*, Élet és Irodalom, 2010. január 6., www.es.hu/bazsanyi_sandor;hogy_itt_mi_megy_nagymama_8211;_az_alazudulo_vorosiszapban;2012-01-04.html
- ELEK Tibor, *A létező magyar politikai költészetéről*, Élet és Irodalom, 2011. december 2. http://www.es.hu/elek_tibor%3ba_letezo_magyar_politikai_kolteszetrol%3b2011-11-30.html
- Édes hazám – kortárs közéleti versek*, szerk. BÁRÁNY Tibor, Bp., Magvető, 2012.
- ERDŐS Virág, *A Trabantfejű Nő*, Bp., Palatinus, 2011.
- ERDŐS Virág, *ezt is el*, Bp., Magvető, 2013.

- FOUCAULT, Michel, *A diskurzus rendje* = M. F., *A fantasztikus könyvtár*, Bp., Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998.
- GYÁNI Gábor, *A városi mikroterek társadalomtörténete*, Tér és Társadalom, 1990/1, 1–13.
- KÁLMÁN C. György, *A politikai olvasásról*, Élet és Irodalom, 2012. január 13., http://www.es.hu/kalman_c_gyorgy;a_politikai_olvasasrol;2012-01-11.html
- KEMÉNY István, *Búcsúlevél*, Holmi, 2011/február.
- NAGY Gergely, *Párbeszéd a magyar alkonyatba*, Élet és Irodalom, 2011. szeptember 9., http://www.es.hu/nagy_gergely;parbeszed_a_magyar_alkonyatban;2011-09-07.html
- NÉMETH Zoltán, *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája*, Pozsony, Kalligram, 2012.
- NYILAS Attila, *Hozzászólás a Búcsúlevélhez*, Élet és Irodalom, 2011. december 9., http://www.es.hu/nyilas_atilla%3bhozzaszolas_a_bucsulevelhez%3b2011-12-07.html
- TÉREY János, *Kedves Sándor és Zoltán*, Élet és Irodalom, 2011. november 25., http://www.es.hu/terey_janos;kedves_sandor_es_zoltan;2011-11-23.html
- TÉREY János, *Magyar közöny*, Élet és Irodalom, 2011. június 23.
- VAJDA Mihály, *A politikai kétségzettség dekonstrukciója*, EX Symposion, 2012/78., http://www.litera.hu/hirek/vajda_mihaly_a_politikai_ketosztatusag_dekonstrukcioja
- VÁRI György, *Reflexiók Vajda Mihály szövegére*, EX Symposion online, 2012., http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=vari-gyorgy_3005

Abstract

This paper focuses on the versions of social poetry in contemporary Hungarian literature. The work's main aim is to define the phenomenon of social literature and the structured theories are demonstrated by Erdős Virág's poetry. Erdős Virág is a famous contemporary Hungarian poet and author of some special and important music lyrics at the same time. The following paper analyses the social phenomenon from the aspects of space, the manner of speech and from the questions of identity. The work defines the social poetry and Erdős Viárg's literary work at the same by using the mentioned analyses.

HEGEDŰS NORBERT

Költészet és fantasztikum

Bevezetés

Amikor az ember meghallja a dark fantasy szókapcsolatot, általában regényekre, novellákra, tehát prózai szövegekre gondol. Ez egyáltalán nem véletlen, hiszen a műfaj ikonikus szövegei, zászlóshajói szinte kivétel nélkül prózai művek: így volt ez a múltban és így van ma is. Gondoljunk Poe novelláira (Az Usher-ház vége, A fekete macska), Lovecraft kisregényeire (Cthulhu hívása, Charles Dexter Ward különös esete), Stoker Drakulájára, vagy a kortárs alkotók közül King, Hamilton, Gaiman regényeire. Bármely tetszőlegesen kiválasztott könyvesboltban meggyőződhetünk róla, hogy a fantasy műfaja bizony prózacentrikus, s ez alól nem kivétel a dark fantasy sem.

Ez az első benyomás azonban igencsak csalóka lehet – bizonyos szempontból felszínes ismeretekre utal, s árnyalásra szorul. Nem szabad elfelejtenünk ugyanis azt, hogy már a műfaj születése óta jelen van a verses forma is. A leghíresebb példa kétségkívül Poe A holló című költeménye lehetne, de írt a műfajhoz köthető verseket Lovecraft (A Tenger Menyasszonya) és Gaiman is. Az általános vélemény az, hogy ezek a versek nem minden esetben érik el a prózai művek színvonalát (Poe ebben kivétel), és a kritika inkább kísérletként, szárnypróbálgatásként tekint rájuk.

Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy Neil Gaiman verseit elemezve megvizsgálja a dark fantasy és a költészet kapcsolatát, elhelyezze e verseket a gaimani életműben, és – ha úgy adódik – megcáfolja az előző bekezdésben megfogalmazott sztereotípiát.

Dark fantasy

Mielőtt még hozzáfognánk Gaiman verseinek elemző bemutatásához, röviden tisztázzuk, mit is értünk dark fantasy alatt. Ez a feladat nem lesz olyan egyszerű, mint hinnénk, ugyanis a fantasztikus zsáner egyik jellegzetes vonása éppen az, hogy műfajait meglehetősen nehéz megkülönböztetni egymástól. „Bár a műfaji meghatározásokkal való reménytelen, ám hősies küzdelem végigvonul az irodalomról írás történetén, a helyzet talán sehol sem olyan kusza, mint a spekulatív fikció (SF) varázslatos gazdagságú, folyamatos forrásban lévő területén.”¹

A kortárs populáris fantasyben számos műfajt különböztethetünk meg. A teljesség igénye nélkül itt a high fantasy, az ehhez nagyon közel álló heroikus fantasy,

---

1 STEMLER Miklós, *Világok teremtése és eltörlése: A dark fantasy találkozása a poszttoltkieni fantasyvel*, Prae, 2011/1, 24.

a kard- és-boszorkányság fantasy, a városi fantasy és természetesen a dark fantasy. „Az egyes almfajok legfőbb sajátossága, hogy vegytiszta formájukban szinte sohasem léteznek,”² mindig keveredve jelennek meg. Neil Gaiman Amerikai istenek című regénye megközelíthető például a dark fantasy felől, de tekinthetjük urban fantasynek vagy mitológiai fantasynek is, sőt akár utazási regényként is értelmezhető. Tekintve e friss fantasztikus műfajok definíciójának többnyire ingatag mivoltát, ez különösebben nem meglepő.

A dark fantasy szókapcsolatban a dark jelző többnyire a történetek hangulatát is jelöli, melyekre a sötét tónus, a fenyegetettség érzése jellemző. A természetfeletti jelenléte e történetekben elfogadott, gyakori a szörnyetegek (vámpírok, vérfarkasok) szerepeltetése. Mint egy horrorban, mondhatnánk. Csakhogy míg a horrorban az áldozatnak, addig „a dark fantasyben paradox módon bizony sokszor a szörnyetegnek drukkolunk.”³ Nem ritka, hogy a főhősünk természetfeletti képességekkel rendelkezik (Anita Blake), vagy éppen – mint a későbbiekben bemutatásra kerülő vers esetében – maga is szörnyeteg.

A természetfeletti jelenléte ezekben a művekben létrehoz egy alternatív univerzumot, amely a befogadó valós világa mellett létezik. Stemler Miklós ezeket osztott világoknak nevezi, „ahol a befogadó által a mindennapinak észlelt világba egy másik, természetfeletti, nem egy esetben horrosztikus jegyekkel rendelkező alternatív univerzum türemkedik be.”⁴ Ez a világ sok esetben fenyegetést jelent az olvasó által mindennapinak észlelt világra, s a művek cselekménye gyakran éppen arról szól, hogy hárítja el a főszereplő ezt a veszélyt.

Leginkább talán a high fantasyvel szembeállítva tudjuk körülhatárolni a dark fantasyt. Ez a két paradigma „számos transzformáción megy keresztül a peremműfajok kölcsönhatásának, illetve kánonközi interferenciájának köszönhetően,”⁵ de máig meghatározóak a fantasztikus irodalomban. Mindkettő visszavezethető egy-egy emblematiszta alkotásra: a high fantasy esetében ez J. R. R. Tolkien Középfölde-folyama, a dark fantasy esetében H. P. Lovecraft Cthulhu-mitológiája. Míg a high fantasy Tolkien-féle vonulata a világok teremtésére és bemutatására fókuszál, addig a dark fantasy Lovecrafttel az élen az elsődleges világ dekonstruálására koncentrál. Tolkien kiépít és bemutat egy részletes világot: „A Gyűrűk Ura elsődlegesen nem a gyűrű elpusztításának történetét kívánja elmesélni, hanem magát a világot, amelyben az események

2 Uo., 24.

3 HEGEDŰS Orsolya, *A mágia szövédéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I.*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2012, 104.

4 STEMLER, i. m., 24.

5 H. NAGY Péter, *Gaiman Lovecraft-újraírásai* =H. N. P., *Féregjáratok*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005. 83.

játszódnak; ha úgy tetszik, maga Középfölde a történet.”⁶ A teremtett világ nemcsak az események háttéréül szolgál, hanem maga is szereplővé lép elő. Jelzik ezt a műhöz tartozó térképek, a részletesen kidolgozott kronológia és az események háttéréül szolgáló mitikus háttér, a megkapó alapossággal megfestett világ minden egyes része. Ezzel szemben a Cthulhu-mítosz szövegeiben „Lovecraft módszeresen bontja le a kulturális rendet és egyben az értelem diskurzusát.”⁷ Egy olyan világot mutat be, ami nagyon hasonlít az általunk megélt valóságra, de egy bizonyos ponton megtöri a realisztikus elbeszélést és megbontja ezt a koherens világképet. A nyugalmasnak hitt világba más, idegen erők akarnak betörni, melyek veszélyeztetik annak pusztá létét is.⁸ Például élnek benne vámpírok, akik jelenlétükkel létrehozzák az emberiség egy alternatív történelmét. Míg a high fantasy történetek egyértelműen a todorovi csodás kategóriájához köthetők, addig a dark fantasy történetek inkább a fantasztkus-csodás címke alá sorolhatóak be.

Fontos még megjegyezni, hogy vegytiszta dark fantasy valószínűleg még elméleti szinten sem létezik, azonban az előbbi – tematikus – meghatározások a gyakorlatban használhatónak tűnnek.

Neil Gaiman versei

Neil Gaiman verseivel a magyar olvasó a Tükör és füst, valamint a Törékeny holmik c. kötetekben találkozhat, melyekben a költemények novellákkal és elbeszélésekkel változnak. Gaiman verseiről általánosságban elmondhatjuk, hogy mind hangulatukban, mind világlátásukban, mind tematikájukban szervesen illeszkednek az életműbe, mely tematikailag és műfajilag igen szerteágazó. Gaiman írt már gyermekmeséket, horrort, fantasyt, science fictiont, képregényeket, forgatókönyvet stb. Első ránézésre ezek a műfajok meglehetősen távol állnak egymástól, de egy alaposabb vizsgálódás után észrevehetjük, hogy bizonyos fogalmak és kódok rendszerbe szervezik és megközelíthetővé teszik ezt a sokszínű korpuszt. Ezek egyike a „történet” s az ezzel szorosan összefüggő „mítosz” és „mesélés” fogalmak. A szerző számára fontos, hogy a régi történetek ne merüljenek feledésbe, hogy a mítoszokat újra és újra elmeséljük. Hogy e folyamat során maguk a történetek is változásokon mennek keresztül? Ez természetes. Ez a nézőpont, amely a történeteket egyfajta organikus létezőkként fogja fel, amelyek az idő folyamán az emberi társadalommal együtt változnak, – amely szerint minden kornak újra el kell

6 STEMLER, *i. m.*, 25.

7 *Uo.*, 26.

8 Vö. „A jól felépített, megdönthetetlennek hitt világba hirtelen betörnek olyan erők, melyek a kultúra koherens rendszerét megbontják, legitimitását megkérdőjelezzik.” KISANTAL Tamás, *Fantasztkum, horror és töredékesség H.P. Lovecraft szövegeiben = Idegen univerzumok: Tanulmányok a fantasztkus irodalomról, a science fictionról és a cyberpunkról*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 45.

mesélnie és meg kell teremtenie a saját történeteit – leírható a posztmodern újraírás fogalmával is. Gaiman ezt a folyamatot komposztálás segítségével ábrázolja: „Minden mítosz komposzt. Vallásokként kezdik, a legmélyebben gyökerezőkként minden hiedelmek avagy (ha ez a szó nem találtatnék megfelelőnek) minden hitek közül – vagy éppen történetekként, amik növekedésük közben vallásokká forrtak össze. (...) És aztán, ahogy a vallások elavulnak, vagy ahogy a történetek megszűnnek szó szerinti igazságnak látszani, mítoszokká válnak. És a mítoszok sárrá komposztálódnak, termékeny földde más történetek és mesék számára, amik aztán vadvirágokként pompáznak.”⁹

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a verseire a hagyományhoz, mesés világhoz való kötődés (Utasítások), a mitikus alakok szerepeltetése és ezek újraértelmezése (Miklós) éppúgy jellemző, mint a töretlen mesélői kedv. Ez a jelenség – hogy a történetek mesélésének igénye a költeményekben is prioritást élvez – bizonyos következményekkel jár e művekre nézve.

Gaiman költeményei többnyire nem lírai alkotások, inkább versben elbeszélt történetek. Jellemzően szabad verselésben íródtak, a sortördelés és a gondolatritmus különíti el őket a prózától (ilyenek pl. a Bay Wolf, A fehér út, Kések királynője). Kivételek persze akadnak, mint pl. a Befásulni vagy a Vámpír sextina c. versek, de ezek jellemzően más formában is íródtak. Ezekben a lírai tartalom kötöttebb formát hoz magával. A dolgozat további részében egy kötöttebb (Vámpír sextina) és egy szabadabb (Bay Wolf) formában íródott verset vizsgálunk meg közelebbről.

Vámpír sextina

A Vámpír sextina (Vampire sestina) sokáig Gaiman egyetlen vámpírokról szóló műve volt. Ez egy kicsit meglepő lehet egy dark fantasy szerző esetében,¹⁰ de ez a vers meg lehetőségen magásra tette a mércét.

A vámpírizmus jelensége az irodalom egyik legfeldolgozottabb témái közé tartozik. A vámpír ikonná vált, mely megjelenik mindenhol, ahol a rettegés és a félelem kerül ábrázolásra. Ma már gyakorlatilag nincs olyan médium, ahol ne találkoznánk az alakjával. Jelen van az irodalomban, a filmek és a játékok világában, de még a zenében és az öltözködésben is. A népszerűség oka talán az, hogy „a vámpír alakjában két fontos tabu kapcsolódik össze: a halál és a szex.”¹¹ Ez pedig minden korban izgalmas témakör.

A vámpír egy olyan dinamikus, alkalmazkodó és folyamatos átalakuló figura, „aki szabadon közlekedik a különböző művészeti korszakok, irányzatok és műfajok között,

9 Neil GAIMAN, *Gondolatok a mítoszokról* = N. G., *Tükör és füst*, Bp, Beneficium, 1999, 336.

10 A tartózkodás lehetséges okairól korábban már írtunk itt: <http://kulter.hu/2013/12/ez-nem-elet/>

11 BENYOVSZKY Krisztián, *Szerteágazó vérvonal* = *Az éjszaka gyermekei: Tanulmányok a vámpírizmusról*, szerk. H. NAGY Péter, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2012, 19.

miközben a legkülönfélébb szimbolikus jelentéseket veszi magára.”¹² A vámpír alakjának megjelenése és népszerűvé válása az irodalomban arra az időszakra tehető, amikor a rút „a bűnös szenvedélyek által gyötört emberi test és lélek gondolatával (Hegel), a groteszk torzszülöttek és szörnyek felbukkanásával (Hugo, Stevenson művei), illetve a visszataszító és undorító jelenségek ambivalens szépségének felfedezésével (Baudelaire) esik egybe.”¹³ Ez az a kor, amely egy új megvilágításból közelít a rút felé – amely tkp. legitimálja a rút jelenlétét a művészetekben.

A halál és rút mellett a vámpír a szexuális csábítás jelképévé is vált a deviáns szexualitás megtestesítőjeként, akinél összekapcsolódik a viszolygás és a vágy. „A vámpír szexuális energiája a szemén és a szájában összpontosul.”¹⁴ Tekintetével megbabonázza áldozatát, ezután kerül sor a csókra és a marásra, mely megfertőzi az áldozatot, elveszi ártatlanságát. Legjobban talán a filmtörténetben figyelhető meg, hogyan alakul át a vámpír vérszívó szörnyetegből csábítóvá. Míg Murnau Nosferatuja még inkább visszataszító és félelmetes, addig a Lugosi által megformált Drakula már inkább jelenik meg csábítóként. Ez a változás az irodalomban is tetten érhető.

A Vámpír sextina első pillantásra egy lírai önreflexiókkal teletűzdelt költeménynek tűnik, amely a vámpír-létről, a szerelmestől való elszakítottságról, az örök szomjúságról szól – vagyis beteljesíti azokat az előfeltevéseket, amelyeket a címben szereplő „vámpír” szó hív életre az olvasóban. Ez önmagában még nem feltétlenül garantálná a mű esztétikai értékét; a forma az, ami jelen esetben kiemeli a költeményt az átlagból.

A sextina az egyik legköthetőbb versforma. Igen régi, eredete a középkorra tehető. Egy provanszáli trubadúr, Arnaut Daniel fejlesztette ki „lényege, hogy a versszakok mind a hat sorának végén rímek helyett kulcsszavak helyezkednek el, melyek az első hat strófában spirálformában ismétlődnek, az utolsó, hetedik versszakban, mely tkp. fél versszak csupán (cauda vagy tornada), mind a hat kulcsszó ismét megjelenik, oly módon, hogy a vers utolsó és az első verssorának kulcsszava azonos legyen. (...) A sextina-forma, mint a fentiekből kiderült, a 6-os szám variációira épül, ami különböző matematikai formulákhoz, számelméletihez vezet el az elemzőt, és kozmikus jelentéstartalomra utal. Művelői közé tartozott Dante, Petrarca, Sannazzaro, Bembo is, a portugálok közül Ribeirón kívül a Diana szerzője, Montemayor, és a Lusiadák költője, Camões is.”¹⁵

12 Uo., 26.

13 Uo., 27.

14 Uo., 33.

15 LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *Szefárd illetve converso irodalom a XVI. sz.-ban*, Palimpszeszt, 14. szám, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/14_szam/17.htm

Láthatjuk, hogy egy ilyen vers megalkotása nem csekély kihívást jelent (és a magyar nyelvre való átültetése fordító bravúrt sejtet¹⁶). A versforma kiválasztása nem esetleges: az első versszak végén lévő hat kulcsszó ugyanis – a folyamatos visszatérésnek, variációnak köszönhetően – komoly jelentésformáló és hangulatkeltő erővel bír. Gaiman versében ezek a *dream, night, love, stone, world, blood* szavak (a fordításban: álom, éj, szerelmem, kő, világ, vér). Mindegyik köthető a vámpír-léthez, de ezen kívül is jelentős asszociációs mezővel rendelkeznek. Erős szimbólumok, amelyek kozmikus, ősi jelentésre utalnak (akárcsak az ódon versforma). A mélyebb, elhallgatott, titkos tudásra utal a sextinákra eleve jellemző nyelvi gazdaságosság és a vámpír szó elliptikus elhagyása is – mely a címen kívül máshol nem szerepel a versben. Az ellipszis alkalmazása akár utalás is lehet e lények rejtőzködő, fényt kerülő létmódjára, a homályból szüggő kísértő álom-szerűségére.

A költemény beszélőjét ugyanis egy vámpírral azonosíthatjuk (a szörnyeteg, mint nézőpontkarakter jellegzetes dark fantasy vonás), aki mint már említettük az éjszakáról, a szerelmes meghódításáról, az öröklét magányáról (*“It is a lonely game, the quest for blood”*¹⁷) elmélkedik. A kétségek között őrlődő, a gyilkosságok morális súlyát nehezen viselő vámpír alakja Anne Rice Interjú a vámpírral c. regénye óta nem számít újdonságnak az irodalomban. Gaiman verse a formai megformáltságával, erőteljes szimbolikájával, nyelvi gazdaságosságával emelkedik ki a mezőnyből.

Bay Wolf

Egészen más megoldással találkozhatunk a Bay Wolf című mű esetében, ami egy klaszszikus Gaiman-féle dark fantasy történet – versbe szedve. A Bay Wolf érdekes keveréke a vérfarkas-történeteknek, Beowulf mítoszának és a Baywatch világának. A szerző régi olvasói már megszokhatták a szokatlan képzettársításokat, de lássuk be – ez még nekik is meredek. Gaiman is érzi, hogy ehhez némi magyarázatot kell fűzni. Az egész egy felkéréssel kezdődött: „Szeretném, ha írnál egy olyan verses történetet. Egy detektívstori kellene, ami a közeljövőben játszódik. (...) Úgy esett, hogy éppen befejeztem társszerzőként egy forgatókönyv írását. A régi angol elbeszélő költemény, a Beowulf legenda adaptációja volt. Kicsit meglepődtem, amikor többen félrehallották a nevet és azt hitték, írtam egy »Baywatch« epizódot. Így hát nekiláttam és újra feldolgoztam a Beowulf legendát egy futurisztikus »Baywatch« formájában, egy detektívtörténeteket tartalmazó antológiába. (...) Nézzék, én sem kérem számon, honnan szerzik az ötleteiket.”¹⁸ Ehhez nem is fűznénk kommentárt, mindössze rámutatnánk a mítoszok

16 Neil GAIMAN, *Vámpír sextina*, ford. PAPP Cseperke = N. G., Bp., *Tükör és füst*, Beneficium, 1999, 257–258.

17 Neil GAIMAN, *Vampire Sestina* = N. G., *Smoke and Mirrors*, London, Headline, 2013, 291–292.

18 Neil GAIMAN, *Bevezető*, ford. HORVÁTH Norbert = N. G., *Tükör és füst*, Bp., Beneficium, 1999, 36.

„újra-feldolgozásának” és a kortárs popkultúrával (Baywatch) való konfrontálásának gaimani gyakorlatára: a szerzői intenció szerint a jövőben játszódó szöveg a detektív-történetek, a mítosz és egy kilencvenes évekbeli sorozat keveréke akar lenni.

A Bay Wolf tehát egy krimiszerű történetet mesél el, ami a közeljövőben („hús-húsban”) játszódik a Venice Beachen. A hely Gar Roth fennhatósága alatt áll, aki „stimekkel, szteroidokkal pumpálta a népet.”¹⁹ Van azonban valaki/valami, aki/ami veszélyt jelent Roth embereire, ő ezért felbérel egy kárrendezőt, Talbotot, hogy intézze el a fenyegetést. Talbot elvállalja a munkát, és nekilát szimatolni.

Ez eddig egy klasszikus krimi felütés, a jövőbe helyezve és a 90-es évek iránti nosztalgiával átítatva (a Venice Beach, a szteroidokkal felpumpált izomagyú férfiak, a „csajok felfújt idomokkal” mindenkinek ismerősek, aki látott már egy Baywatch epizódot). Első pillantásra nincs ebben semmi természetfeletti, hiszen az alvilági háborúk során bizony előfordul, hogy eltűnik egy-két ember. Egy rivális bandára gyanakszik Roth is: „Én? Szerintem az Eurizraeli Maffia, / vagy a Tongok.”²⁰ Mi köze ennek a dark fantasyhez?

Az első utalást már a szöveg első sorában megkapjuk, igaz, csak egy név formájában. „Figyelj, Talbot. Valaki irtja az embereimet”²¹ – mondja Roth. Lawrence Talbot neve sokak fülében ismerősen csenghet. Ő ugyanis a Megint világvége c. novella narrátora is, ahol Innsmouth városában keveredett mindenféle zűrös ügyekbe. Detektív, kárrendező – és nem mellesleg egy alakváltó. A Bay Wolf elbeszélője tehát egy vérfarkas – klasszikus dark fantasy klisé. Gaiman nem árul zsákhamacsát: a nevet az 1941-es „A farkasember”²² c. filmből kölcsönözte. Aki tehát egy kicsit jártas popkultúrában, az a „Talbot” nevet olvasva már sejtheti, hogy a történetben előbb-utóbb fel fog bukkanni egy vérfarkas is. Az elbeszélő személyén kívül más párhuzamokat is felfedezhetünk a Megint világvége c. novellával. Az E/1 személyű retrospektív elbeszélés, Talbot fanyar humora és cinikus mondatai („Én vagyok az elit gárda.”²³) mind ilyenek. A főszereplő klisés macsó mentalitása ugyanakkor a Baywatch-ban szereplő Mitch Buchannon karakterét is az eszünkbe juttathatja.

A Beowulfról szóló elbeszélő költemény az óangol irodalom egyik legfontosabb alkotása. A Bay Wolf számos esetben reflektál a neves műre. Az alaphelyzet szinte

19 Az összes magyar nyelvű idézet forrása: Neil GAIMAN, *Bay Wolf*, ford. HORVÁTH Norbert = N. G., *Tükör és füst*, Bp., Beneficium, 1999, 191–198. Az angol eredetit lábjegyzetek formájában közöljük: „dealt in stims and pumps and steroids” Neil GAIMAN, *Bay Wolf* = *Curse of the Full Moon*, szerk. James LOWDER, Berkely, Ulysses Press, 2010, 371.

20 “Me? I’m thinking it’s the Eurisraeli Mafia / or the Chinks.” *Uo.*, 192.

21 “LISTEN, TALBOT. Somebody’s killing my people” *Uo.*, 371.

22 „*The Wolf Man*”, rendezte: George Waggner. (<http://www.imdb.com/title/tt0034398/>) Larry Talbot a főszereplője a 2010-ben készült remake-nek is: „*The Wolfman*” r. Joe Johnston (<http://www.imdb.com/title/tt0780653/>)

23 “I’m one of the avaut guard.” GAIMAN, *i. m.*, 375.

azonos: egy szörnyeteg veszélyezteti a hangosan mulatozó embereket,²⁴ ezért az uralkodó külső segítséget hív. Ez a segítség a klasszikus esetében Beowulf, Gaimannál Talbot. Míg Beowulf sok szempontból egy klasszikus hős-alkat, Larry Talbot egy igazi antihős. Fanyar, züllött, cinikus.²⁵ Ennek ellenére ő is elbánik a szörnyeteggel. Közös pont az is, hogy az igazi veszélyt a szörnyeteg anyja jelenti. Csakhogy míg az óangol elbeszélő költemény esetében a hős lefejezi Grendel anyját, Gaiman története másképpen végződik.

A Beowulf-mítosznak van ugyanis még egy verziója, amit figyelembe kell vennünk. Neil Gaiman társszerzőként jegyzi a 2007-ben bemutatásra került Beowulf – A legendák lovagja²⁶ c. film forgatókönyvét, mely neves színészek közreműködésével (Angelina Jolie, Antony Hopkins) készült, úttörő módon, motion capture technikával. Ezt azért kell megemlítenünk, mivel a film néhány megoldása visszaköszön a Bay Wolfban is. A filmben ugyanis Grendel anyja egy gyönyörű nő alakjában elcsábítja az elpusztítására készülő hőst. A nő hatalmat és hírnevet ígér neki, s mivel Beowulf nem tud ellenállni, magára vonja a korábban Hrothgart sújtó átkot. A Bay Wolfban is történik valami hasonló. Talbot követi a haldokló szörnyet a tenger mélyére, ahol találkozik annak anyjával: „Hemperegünk, prém és pikkely, / nyaka a fogaim közt, / karmaim a hátát szántották...”²⁷ A szerző viszont nem emeli át identikusan az elcsábítás akusát: míg a filmben Grendel anyja szörnyetegből emberre változik, hogy elcsábítsa Beowulfot; addig a versben Talbot, az ember alakul át szörnyeteggé, s így csábítják el. Vagyis Gaiman nemcsak az eredeti történetet, de a saját forgatókönyvét is felhasználja az írás során, mintegy alátámasztva azon elméletét, hogy a mítosz előzményei teljesen szabadon felhasználhatóak, csak az számít, hogy a végeredmény érdekes legyen. Ez pedig egy fontos következménnyel jár az irodalomtudományokra nézve. Nyilvánvalóvá teszi ugyanis azt, hogy ha egy adott történet, mítosz, alakulását, változásait, hatástörténetét akarjuk megvizsgálni, akkor komoly figyelmet kell szentelnünk a popkultúra vizuális médiumaira is, mivel ezek kölcsönösen oda-vissza hatnak az irodalomra.

Talán érdemes megemlíteni a műben fellelhető Cthulhu-áthallásokat is. Mint azt már említettük Talbot karaktere a Megint világvége c. novellából lehet ismerős, ahol a lovecrafti Innsmouth városában hárítja el a közelgő végététet. A Bay Wolf alaphelyzete nagyon hasonló – a tengerből érkező fenyegetés veszélyt jelent a felszínen élőkre

24 “They were partying. Everyone was partying, / dusted, shot up, cranked out, / the music was so loud you could hear it with your bones” GAIMAN, *i. m.*, 371.

25 Talán mégis találunk kapcsolatot. Beowulf neve a bee + wolf (méh + farkas = medve) összetétellel keletkezett, Talbot pedig, mint tudjuk vérfarkas. Egy bizonyos szempontból mind a kettő szörnyeteg.

26 *Beowulf – A legendák lovagja*, r. Robert Zemeckis, <http://www.imdb.com/title/tt0442933/>

27 “Rolling, pelt to scales, / Her neck between my teeth, / my claws raking her back...” GAIMAN, *i. m.*, 377. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a vers nem mondja ki egyértelműen mire utalnak ezek a sorok – lehet szexuális aktus, de harc is, ami Talbot győzelmével ér végét. A vers nyitva hagyja ezt a kérdést.

és itt is egy természetfeletti lényre van szükség, hogy ez a veszély elháruljon. Gaiman nagyon sokat merít a Lovecraft-féle dark fantasy klisékből. (Három olyan novellája van, melyekben ez nyilvánvalóan kimutatható: a már említett *Megint világvége*, a *Shoggoth* különleges és a *Smaragd zöld tanulmány*. Az első kettőről H. Nagy Péter,²⁸ a harmadikról Benyovszky Krisztián²⁹ közölt egy alapos tanulmányt.) A *Shoggoth* különleges című novellát elemezve megállapítottuk,³⁰ hogy Gaiman úgy idézi meg Lovecraft művét, hogy egyszerre imitálja annak felépítését, s ugyanakkor – az ironia segítségével – le is bontja a jellegzetes lovecrafti struktúrát. Ez a játék a *Bay Wolf* esetében is megfigyelhető. A történet fokozatos felvezetése, az óceán mélyéről érkező fenyegetés, mely a mélyben történő párharcban csúcsosodik ki, mind ilyenek. A novella zárása azonban elüt a megszokottól: nem tudjuk meg, hogy a szörny-anyának van-e köze az ősi istenekhez, s a mélyben lejátszódó szerelmes együttlét is igen távol esik Lovecraft lezárásaitól.

A *Bay Wolf* tehát egy szabad verses formában elmesélt történet. Ha a Vilcek Béla által felállított tipológiából³¹ indulunk ki, egy ún. sorképző (szólam- vagy mondatso-ros) szabadvers, amely „pusztán a vers alapkövetelményét, az ún. sorképzést teljesíti. Sorai páronként és leginkább valamilyen nyelvi-mondattani-tipográfiai szempont szerint feleltethetőek meg egymásnak, belső elrendezésük minimális mértékben (esetleg anafora, rím, metrumfoszlányok, hanglejtés, dallamív stb.) tartalmaz ismétlődő mozzanatot.”³² Ez a forma nagyon közel áll a prózához, ám annál ritmusosabb, dallamosabb, ami a sortördelésből és az ismétléses alakzatok gyakori használatából fakad. Találunk itt geminációs alakzatokat („El innét, szörnyeteg (...) / El innét? Kis szaros.”³³), halmazást és fokozást („Bőre sápadt, akár egy hálnak, / fogai élesek, akár egy cápának, / ujjain karmok és ráncok”³⁴), reflexiót („A kárrendező, akivel beszéltem? / Úgy van, (...) / neked pedig rendezni való károd van.”³⁵). A sortördelés pedig (a ritmikai megfontolások mellett) a történet dinamikájához is hozzájárul: szinte minden sor új információt közöl, szinte mindegyikben van egy ige, amihez valamilyen cselekvés társul. Míg a Vámpír sextina inkább az elhallgatásra, az ellipszisre épült, addig a *Bay Wolf* a felsorolást, a dinamikát helyezi előtérbe.

28 H. NAGY Péter, *Gaiman Lovecraft-újraírásai* = N. G., *Féregjáratok*, Dunaszerdahely, Nap kiadó, 2005, 83–97.

29 BENYOVSZKY Krisztián, *Baker Street-i színjáték*, Prae, 2012/4, 16–23.

30 HEGEDŰS Norbert, *Modern mítoszok. Neil Gaiman Lovecraft-újraírása*, Opus, 2011/3, 35–48.

31 VILCEK Béla, *Szabadvers és szabad vers napjaink költészetében*, Kortárs Online, 2010. szeptember, <http://www.kortaronline.hu/2010/09/szabadvers-es-szabad-vers-napjaink-kolteszeteben/342632> Uo.

33 “Avaunt, foul beast (...) / Avaunt? Shit, boy.” GAIMAN, *i. m.*, 375.

34 “His skin was fishskin pale, / his teeth were sharp as sharks’ / his fingers were webbed and claved” GAIMAN, *i. m.*, 375.

35 “You’re the adjuster I spoke to? / That’s righth, (...) and you got stuff that needs adjusting.” GAIMAN, *i. m.*, 372.

Összegzés

A dark fantasy tehát tökéletesen működik verses formában is. Mi következik ebből? Többek között az, hogy a műfaj (?) meghatározása nem köthető formai elemekhez. Ugyanúgy tud működni versben és prózában, leginkább a tematika felől ragadható meg.

Minden fiktív mű az általunk megélt valóság parazitájának számít, még az alternatív világokon játszódó high fantasy történetek is. De amíg ez a távolság a high fantasy esetében igen nagy lehet, a dark fantasy esetében sokszor csupán árnyalatnyi. Szinte minden ugyanaz, de egy kicsit sötétebb minden. A különbség csupán árnyalatnyi – rejtett, a sötétben, az árnyékok között kell keresni. Ezért lehetséges, hogy akár egy pár soros vers is képes megidézni a dark fantasyra olyannyira jellemző borús hangulatot. Elég pár megfelelően elhelyezett szó, melyek a megfelelő képzeteket hívják életre, és máris egy alternatív univerzumban vagyunk. A high fantasy esetében nem ennyire egyszerű a helyzet. Egy világ felépítéséhez, megismeréséhez tér és idő kell – ezért preferálja ez a zsáner a többkötetes regényfolyamokat. A dark fantasy ilyen szempontból sokkal közelebb áll hozzánk. Gaiman világa majdnem olyan, mint amilyennek a valóságot megismertük. Csak léteznek vámpírok (Vámpír sextina), az ősi istenek nem is tűntek el (Amerikai istenek) és ha óvatlanok vagyunk, olykor-olykor belefuthatunk egy trollba (Troll).

Felhasznált irodalom

- BENYOVSZKY Krisztián, *Baker Street-i színjáték*, Prae, 2012/4.
- BENYOVSZKY Krisztián, *Szerteágazó vérvonal = Az éjszaka gyermekei: Tanulmányok a vámpírizmusról*, szerk. H. NAGY Péter, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2012.
- HEGEDŰS Norbert, *Modern mítoszok: Neil Gaiman Lovecraft-újraírása*, Opus, 2011/3.
- HEGEDŰS Orsolya, *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I.*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2012.
- KISANTAL Tamás, *Fantaszttikum, horror és töredékesség H.P. Lovecraft szövegeiben = Idegen univerzumok: Tanulmányok a fantaszttikus irodalomról, a science fictionról és a cyberpunkról*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007.
- LADÁNYI-TURÓCZY Csilla, *Szefárd illetve converso irodalom a XVI. sz.-ban*, Palimpszeszt, 14. szám. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/14_szam/17.htm (Ellenőrizve: 2014. 03. 30).
- H. NAGY Péter, *Gaiman Lovecraft-újraírásai* = H. N. P., *Féregjáratok*, Dunaszerdahely, Nap kiadó, 2005.
- STEMLER Miklós, *Világok teremtése és eltörlése: A dark fantasy találkozása a poszttolkien fantasyvel*, Prae, 2011/1.

VILCSEK Béla, *Szabadvers és szabad vers napjaink költészetében*, Kortárs Online, 2010. szeptember <http://www.kortaronline.hu/2010/09/szabadvers-es-szabad-vers-napjaink-kolteszeteben/3426> (Ellenőrizve: 2014.03.30.).

Abstract

*This paper examines the connections between dark fantasy and poetry. There is a general opinion that poems written by dark fantasy authors are not as good as their prose. The aim of this thesis is to introduce Neil Gaiman's poetry and to disprove the foregoing stereotypical statement. The first chapter defines the genre of dark fantasy. This is followed by a general introduction to Neil Gaiman's poetry. The main part includes the interpretation of poems *Vampire sestina* and *Bay Wolf*. These two poems represent the two poetic techniques of Gaiman: in first type the lyrical content is followed by closed form, meanwhile in the second storytelling is happening in free verse.*

NYELVTUDOMÁNY

DEMJÉN IZABELLA

Északkelet-magyarországi nyelvváltozatok szociopragmatikai megvilágításban – kezdeti lépések

*Hangjelölési és helyesírási sajátosságok a 17. századi kárpátaljai egyházi és világi
nyelvhasználatban*

Bevezetés

A szociolingvisztika és nyelvtörténet kapcsolatával, utóbbi módszereinek nyelvtörténeti felhasználásával a nyolcvanas években foglalkoztak először (NÉMETH 2004). Maga a pragmatika „a nyelvtudománynak az a része, amely a nyelvi megnyilatkozásoknak (mondatoknak, szövegrészeknek) és a beszédhelyzeteknek a viszonyát kutatja” – olvashatjuk a Nyelvi fogalmak kisszótárában (szerk.: KUGLER–TOLCSVAI 2000). Az egész nagy tudományterület, a pragmatika, melyhez a történetiség is hozzátartozik, viszonylag fiatal és kiforratlan még, de már sok irányzata kifejlődött. Sárosi Zsófia meghatározása alapján a történeti szociopragmatika „a nyelvhasználat és a nyelv összefüggéseit vizsgálja a történetiségben, különös tekintettel a két vagy több résztvevős interakciókra és azok kontextusára” (SÁROSI 2003: 441). Míg a pragmatika többnyire a beszélt nyelvvel foglalkozik, addig a történeti szociopragmatika kizárólag írott nyelvi forrásokra támaszkodik. Nem szemléletváltást, hanem inkább szemléletbővítést jelent a rendszerközpontú nyelvtörténeti vizsgálathoz mérve.

Németh Miklós a történeti szociolingvisztikát azzal a céllal használta és alakította a saját elképzelései szerint, hogy a már lezajlott nyelvi változásoknak a társadalmon belüli terjedéséről, magáról a változás mechanizmusáról megtudjunk valami újat ahhoz az ismeretanyaghoz képest, amelyet eddig a nyelvtörténeti kutatás és a nyelvjárástörténet felhalmozott (NÉMETH 2008: 11). Hasonló célok elérése érdekében egy újkeletű vizsgálati módszert, a történeti szociopragmatikát alkalmazom.

Az anyag gyűjtésének egyik fő forrásául a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Fióklevéltárában található két fond, a Perényi (4 okirat) és a Pribék (5 okirat) családok iratai szolgáltak. A szintén helyben található Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltárában található 17. századi egyházi rendeletek, levelezések adták a másik fő alapot (8 okirat).

A lokalizálás szempontjából általában a legmegbízhatóbbaknak a missilisek bizonyulnak. A világi és az egyházi nyelvemlékek szövegeinek terjedelmében törekedtem az arányosságra.

Az egyházi anyag vizsgálatánál nem vettem figyelembe a szakrális nyelvet. Egyrészt, mert nemcsak vallással foglalkozó iratokat tartalmaz a forrás (például az 1630-as keltezésű levél, mely az egyháznak való telekeladásról szól), másrészt pedig nem a szókincs vizsgálat a cél. A nyelv olyan részeit vettem alapul, melyeket mindenki használ, melyek mindkettőben egyaránt jelen vannak: a hangjelölések vizsgálatának kiváló talaját képezik a kéziratok; a helyesírási sajátosságok ugyancsak jól kibontakoznak a levelekben. A vizsgálat arra terjed ki, hogy melyik nyelvhasználatban hogyan jelennek meg a felsoroltak.

A következő szempontok szerint végeztem vizsgálataimat a nyelvemlékeken:

1. hangjelölések; 2. helyesírási sajátosságok.

Arra a kérdésre keresem a választ – talán helyesebben megfogalmazva: a megerősítést –, hogy egy adott koron belül van-e a különbség a világi és az egyházi nyelvhasználat között.

A magyar helyesírás története c. tanulmányában Kniezsa István azt vizsgálja, hogyan keletkezett és hogyan változott az idők folyamán a nyelv írásképe a rendszere (Kniezsa 1959). Ez a vizsgálat több szempontból is fontos. Nálunk azok a folyamatok, melyek a középkor végére másutt már letisztultak, kellő társadalmi feltételek és irodalmi központok hiánya miatt csak a XIX. század elejére mentek végbe.

Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének történetét Farkas Vilmos vázolta fel (Farkas 1971). Az azonosító-megkülönböztető szerep betöltése mindenekelőtt azoknak a hangoknak a jelölésében okozott gondot eredetileg, amelyeknek a rögzítésére a latin betűsorban nem volt egyértelműen megfelelő jel. A helyesírás-történetben ezeket a hangokat problematikus hangoknak szokás nevezni. A problematikus hangok a következők: *ö, ü, c, cs, dz, dzs, gy, ly, ny, s, sz, ty, z, zs (v, u, j, i)*. Ma már a magánhangzók jelölésében inkább az egyjegy mellékjeles írásmód, a mássalhangzók jelölésében inkább a többjegy mellékjel nélküli írásmód érvényesül.

Szemere Gyula helyesírásunk alapelveit vázolja fel Az akadémiai helyesírás történetében (Szemere 1974). Minden helyesírás szabályrendszere olyan elvekre épül, amelyek az írás funkciójára vonatkozó nézetekben gyökereznek. Ezek az elvek különböző rangúak. Van közöttük olyan, mely döntően meghatározza az írás módját az egyes esetekben. Ezek a helyesírási alapelvek. Az akadémiai helyesírás kezdettől fogva a kiejtés, a szóelemzés és a kettő kivételeit magába foglaló hagyomány elvének rugalmas összezsírozódása, a nyelvi változásokhoz való igazodást mindenkor lehetővé tevő összhangja jellemzi. „Beszédünk láthatóvá tétele az írás. Az írásban különféle írásjegyeket használunk. Egy-egy hangnak egy vagy esetleg több írásjegy felel meg. Az egy-egy hangot jelölő írásjegyet vagy írásjegycsoportot betűnek nevezzük.” (AkH. 1954. 2. p.)

Rendkívül hasznos volt számomra Varjas Béla paleográfiai útmutatója (VARJAS 1982). Sokat segített az okiratok betűzésében, szavak kiolvasásában. A régi betűkapcsolásnak nem voltak merev szabályai, mint ahogy a mainak sincsenek. A gótikus

folyóírásban az egyik legfeltűnőbb jelenség, hogy az *e*-t általában nem az alsó szárával kötik a következő betűhöz, hanem a tollat felemelve az *e* feje mellől indítják a következő betűt. Ha ugyanis érinti az *e* fejét az összekötővonal, akkor a betű *c*-nek olvasható vagy olvasandó. A zöngés és zöngétlen hangokat írásban gyakran fölcserélik (*b-p*, *d-t*, *f-v*, *g-k*, *s-zs*, *sz-z*). A palatális mássalhangzót olykor nem jelölik (*hog* = *hogy*, *germek* = *gyermek*). A palatalizálás jele lehet a betű fölé vagy mellé helyezett vessző (*g'*, *t'*). De már a 16. században 2 betűjeggyel írnak.

Egriné Abaffy Erzsébet munkája jó képet ad arról, hogyan lehet nyelvterületet átfogóan elemezni (E. ABAFFY 1965). Megvizsgálta a történelmi hátteret – mely elengedhetetlen a nyelvjárás tanulmányozásánál –, továbbá Sopron megye nyelvének helyesírását is elemezte, az általa vizsgált levelek általános formuláit is bemutatta, ahogyan Papp Lászlónak is szól erről egy egész tanulmánya (PAPP 1964).

Gréczi-Zsoldos Enikő szerint a XVII. századi magyar nyelv alakulására kétféleképpen kell tekintenünk: egyfelől egy integrálódó folyamatot fedezünk fel, melynek átmeneti lépéseként jelennek meg az egységesült nyelvváltozat felé haladó, területileg a nyelvjárások fölé rendeződő regionális normák, másfelől differenciáló hatás érezhető, mert e változatnak a nyelvjárásokkal való kapcsolattartása egyes területeken konzervál egymástól eltérő regionális nyelvi elemeket (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007: 32).

Papp László a XVI. századi deákjaink nyelvi normáját vizsgálta munkájában (PAPP 1961). Időben a század második felét tanulmányozta. Az anyag tekintetében azért az irodalmon kívüli írásbeliséget vette alapul, hogy ennek az egy rétegnek a nyelvi egységesülésében, fejlődésében játszott szerepét vigye közelebb a tisztázáshoz. Földrajzilag pedig a keleti, északkeleti területeken működő deákok írásait kutatta. 18 földrajzi egységet vizsgált (többek közt a tanulmányban is érdekelt Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ung és Zemplén vármegyét).

1. A hangjelölési módok

A világi nyelvemlékekből a 4 Perényi- és az 5 Pribék-okirat, az egyházi nyelvemlékekből pedig 8 okirat alapján folytattam vizsgálódásaimat.

„Régi – és nem is megokolatlan – hagyomány az, hogyha azt nyomozzuk: van-e már norma, van-e már irodalmi nyelv egy bizonyos korban, akkor a hangtant fogjuk vallatóra” (DEME 1959: 17). Deméhez hasonlóan először én is a hangtanhoz nyúltam: milyen egyezések, illetőleg eltérések vannak a két nyelvezet hangjelölései között? Egyáltalán vannak-e?

Úgy tanulmányoztam a hangjelölési módokat, hogy az abc minden elemét átvizsgáltam. A magyar abc betűi mellett fontosnak tartottam az *y*, *ss*, *ssz* kiemelését, mivel ezeknek is színesen eltérő jelölésük van mindkét típusban. Viszont a *dz* és *dzs* betűkre nem találtam példát, így kimaradtak a felsorolásból. A könnyebb átláthatóság kedvéért

táblázatba szedve, minden hangjelölést példákkal illusztrálva közlök, külön oszlopban a világi, külön oszlopban az egyházi realizációt mutatva be. Az összehasonlítás alap a mai nyelv hangállapota.

Mai hangjelölés	Világi realizáció (példákkal)	Egyházi realizáció (példákkal)
<i>A, a</i>	<i>A, a</i> Aszony, faluban Azon, vala	<i>A, a</i> Adományunk, erőfzak,
<i>Á, á</i>	<i>A, a, á, ă</i> Instanciójára, fázaz Arva, párjával, aratás	<i>a, á</i> Alázatossan, fzanto, botránkozálaira
<i>B, b</i>	<i>B, b</i> Budahaza, bezűletetven Báró, emlékezetibe	<i>B, b</i> Birai, jobbagyinkat, különöfebb
<i>C, c</i>	<i>Cz, c, cz, c3, tz, t3</i> Czegledi, Vice, Ferencztűl, Ferencz helmecz, Debretzeni, Ferentz	<i>cz, c</i> Rakoczy, vice
<i>Cs, cs</i>	<i>Cs, cs, cf, c3, tf</i> Cseh, Parancsollyon, micfoda beczűltetven, Pecfetemmel, Ugotfában	<i>cs, f, tf, ts</i> diftelenűl, Kováts, tfínálni, Munkacs, Parancsollyuk, cselekedjenek, böltsen
<i>D, d</i>	<i>D, d</i> De, Dévényi, bantodás, küldendő	<i>D, d</i> Darab, Dominus, földre', illendő
<i>E, e</i>	<i>E, e</i> Ezek, Egrefl, jövedelembűl, fzerelmes	<i>E, e</i> Egyház, Erdötök, tfelekedeti, lehet
<i>É, é</i>	<i>E, é, e, ă</i> Edeff, En, lévén, terhelteffék örökfegevel, okaért	<i>E, é, e</i> Es, kötelezteffék, érdemes, Felsegtekhez, Retig
<i>F, f</i>	<i>F, f</i> Fiam, Forinton, forintokban, felől	<i>F, f</i> Falutok, Fejedelem, felyöl, fáradtflágának
<i>G, g</i>	<i>G, g</i> Gregorius, Gergelj, fürgellem, Ungvári	<i>G, g</i> Gabriel, Gergelynek, fzorgalmatofflággal, maganos

<i>Gy, gy</i>	<i>Gy, gy</i> Györgynenek, Győröcskét egyéb, legyen	<i>Gy, gy</i> György, Györgynek, igyekezzék, Kegyelmes
<i>H, h</i>	<i>H, h</i> Horvath, halaßsza házastársa, huszon	<i>H, h</i> Hungari, Harangozó, Bereghi, hofzan, háborítás
<i>I, i</i>	<i>I, i, ĩ</i> Isten, igafsaggal, annyit Görgeĳ, Nehaĳ, maradékys	<i>I, i, ĩ</i> Egyházfi, igazán, idején, Leöveĳ, fáczaĳ
<i>Í, í</i>	<i>í, i</i> említet, míg hijja, indíthat, ízolgabíró	<i>í, i</i> igazítása, udvarbíránk, Kerítéft, nehezítéfe, hiven
<i>J, j</i>	<i>J, j, i</i> Jakab, jövedelemből, ízolgája, íobagiunkot, ideien	<i>J, j, ly</i> János, Jobbagyi, jelenhetne, jobbitja, íalynálja, tellyefíteni
<i>K, k</i>	<i>K, C, k</i> Kis, Kereszturi, Curátor, következzik, kereszt	<i>K, C, k, ch</i> Karositnak, Kerítéft, Curator, fogatkozáfok, Parochiákat
<i>L, l</i>	<i>L, l</i> Ladmoczon, alkalmatlankodni, valtasara, ízlogalamat	<i>L, l</i> Levelünket, Leányokkal, olvásván, rendel, tölthető
<i>Ly, ly</i>	<i>ly, lj</i> folyamattýáig, Helységben, Gergelj, mellybűl,	<i>ly</i> melly, ízemelyeket, tfekély
<i>M, m</i>	<i>M, m</i> Mindeneknek, Mihaly, minden, femmi, kertem	<i>M, m</i> Meltatlan, Magunkkebul, ízáámara, mellett, jutalmául
<i>N, n</i>	<i>N, n</i> Negyven, Nemzetes, rendiben, nevedékem, talalna	<i>N, n</i> Nem, hajtván, menvén, panafztalanul
<i>Ny, ny</i>	<i>Ny, ny</i> Nyugat, ennyire, bizonnyal, lány	<i>Ny, ny</i> Nyomorult, Adomanyunk kinyitni, mennyire
<i>O, o</i>	<i>O, o, ó</i> Olsvát, Aranyon gondolván, tartozando, hólnapnak	<i>O, o</i> Orban, foglalatoffágaikh, azokon, gyakorta
<i>Ó, ó</i>	<i>ó</i> hajlandó, méltóztatfők, Halaízo, lakoival	<i>ó</i> hagyásából, morgolódás, pokhaloktól, Uraktol

<i>Ö, ö</i>	<i>Ö, ö, ő, eő, ó</i> Özvegye, közönséget, kőnnyebb, eőtöd, örökös	<i>ő, ő, o</i> következik, közöttök, elkülzöm, Kozel
<i>Ő, ő</i>	<i>ő, eő, eő, ő, ó</i> küldendő, fzőlöt, Eött, beőveben, kiről, levő	<i>ő, ő, o</i> előttünk, Temető, jövendőbelieknek, erdőnek, erdo
<i>P, p</i>	<i>P, p</i> Peter, Pufztakoz, femmiképpen, perpatvar	<i>P, p</i> Pál, Predikatornak, Koporsó, kapitányának
<i>R, r</i>	<i>R, r</i> Relatíot, Prokatora maradekanak, embert	<i>R, r</i> Rakoczy, dérrrel, régtől, fzerént, erdőnek
<i>S, s</i>	<i>S, s, f</i> Sandortul, bantodás örökös, fumma, Kaffa	<i>S, s, f</i> Septembris, adózás, közönlége, maradáfok
<i>Sz, sz</i>	<i>Sz, sz, f, fz, fz, 3, β, β3</i> Szerint, huszon, szolgálatomat, Kriřtina, , fzomfzédja, egyfzer, Puzta, támařtom, válařzát	<i>Sz, sz, fz, fz, fz, β, 3</i> Szaladoznak, személyekk, fzegen, fzüklfég, egéřfz, fzámára, egeř, 3okott, Tiztelet
<i>T, t</i>	<i>T, t</i> Tahinétül, Tallyeron, tizen, becsülettel	<i>T, t</i> Tifztelet, Törvény, gyakorta, találtató
<i>Ty, ty</i>	<i>ty</i> mutattyuk, réttyeivel, lálttyák, mutattyuk	<i>ty</i> Atya, parantsolattyából,
<i>U, u</i>	<i>U, u, ú</i> Uraimékhoz, Ungvari, udvar, Janostul, útaźni	<i>U, u</i> Urunk, pufztítókat, mulaffa, Magunkkebul
<i>Ú, ú</i>	<i>U, u, ú</i> Ur, Urnak, ut, hatalmú, újjolag	<i>Ú, U, ú, u</i> Űr, túli, Ujfalusi, elmulhatatlanul
<i>Ű, ű</i>	<i>ű, ű, ű, ű</i> együtt, Hirül, betfűlik, fzűksegűnknek, Becfűleteřf, jővedelembűlis	<i>ű</i> Helyünk, terjeřzetnűnk, Kerjük, gyűmölcřtermő
<i>Ű, ű</i>	<i>ű, ű, ű</i> nemű, Nevű, nemű	<i>ű, ű</i> hűségtek, nevezetű, hűléggel,
<i>V, v</i>	<i>V, v</i> Vavrinczot, Vice, gondolván, veheti	<i>V, v</i> Valaszt, Varahoz, vařárnapi, hiven

Z, z	z, ʒ tartozando, penzet kezerül, fʒaʒ	z, ʒ következendők, zugolódás, Alázatos, nevezetesebb
Zs, zs	ʃ, s Jófeph, Musajban	ʃ Ekklefiái
y	y, i, j melynek, egyebekkel, eggiüt, ugi, hogj, vegje	y Kegyelmes, Adomanyunk, tűkelyfegeként
ss	ss, sʃ, ʃʃ alázatossan, orvoslagaban, bizonyoflan	ʃs, ʃʃ Nyughalsunk, vifelteffen
ssz	szβ, βsz, ββ AszBonyomnak, halaßsza, AßBonyról	ʃʃz aßzon

2. Helyesírási sajátosságok

A nyelvmlékek helyesírási sajátosságait a most érvényben lévő szabályzat alapján vizsgáltam (AkH. 2000), ezt használtam viszonyítási alapnak. Az idegen szavakra, az elválasztási módokra, az írásjelekre és rövidítésekre külön nem tértem ki, az egyszerűsítő írásmódra pedig nem találtam példát. Az alábbi szempontok alapján tanulmányoztam az okiratokat:

- A kiejtés szerinti írásmód;
- A szóelemző írásmód;
- A hagyományos írásmód;
- A különírás és az egybeírás;
- A kis és a nagy kezdőbetűk;
- A tulajdonnevek írása;
- A számok írása.

Először azokat a helyesírási sajátosságokat mutatom be, amelyek mindkét nyelvhasználatban előfordulnak, majd azokat, melyek csak a világiban, végül pedig csak az egyháziban fellelhetőeket. Az említett írásmódok mindegyik típusa megtalálható mindkét nyelvhasználatban (kivéve a számok írása), csak az azokon belül szereplő szabályok előfordulása mutat néhol különbséget. A példák közlésénél a levelekben talált formát tartottam meg.

Az egyházi nyelvhasználat 17. századi kifinomultsága mellett szól, hogy a vizsgált 8 okiratban 93 helyesírási sajátosságot véltem felfedezni, míg a 9 világiban 134 eltérést.

2.1. A kiejtés szerinti írásmód

A szóelemek leírásának alapja a történeti hagyományban kialakult, a helyesírás által is őrzött mai köznyelvi kiejtés. A kiejtés szerinti írás elve azt jelenti, hogy a szóelemek írásformáját köznyelvi kiejtésük szerint rögzítjük (AkH. 2000: 18).

AkH. 21. – Egyes szavaknak minden alakjában hosszú a szókezdő, illetőleg a szóbelseji *í, ú, ű*.

Világi előfordulás: *igy* (Pr, 1679), *irja* (Pe, 1751), *ítélenie* (Pe, 1751), *mig* (Pe, 1694), *migh* (Pe, 1695), *miglen* (Pe, 1695).

Egyházi előfordulás: *ugy* (Hf, 1627), *Ujfalusi* (Mu, 1646), *szivből* (Hk, 1627).

AkH. 27. a) – Számos szó a toldalékos alakok többségében is megőrzi a többeli magánhangzó hosszúságát, s csak néhány származékban váltja rövidre.

Világi előfordulás: *Birák* (Pe, 1687), *birhassa* (Pe, 1687), *birtak* (Pr, 1661), *hire* (Pe, 1687).

Egyházi előfordulás: *Birai* (Bu, 1655), *birhajón* (Be, 1630), *bizattatott* (Hk, 1627), *biven* (Hk, 1627), *hívni* (Hk, 1627).

AkH. 34. – Mindig hosszú a magánhangzója az alábbi szóelemeknek: az *-ít*, a *-dít* és a *-sít* igeképzőknek; az *-ú*, *-ű*, *-jú*, *-jű* melléknévképzőknek.

Világi előfordulás: *bizonyicsam* (Pe, 1751), *emlitett* (Pe, 1751), *indithat* (Pe, 1751), *inditott* (Pe, 1751), *kényszerítetvén* (Pe, 1751), *megemlitet* (Pr, 1679), *minémü* (Pe, 1751), *neminemü* (Pr, 1647), *nevezetü* (Pe, 1694).

Egyházi előfordulás: *állítani* (Hk, 1627), *bizonyítáására* (Hk, 1627), *emlitenünk* (Bu, 1655), *emlitett* (Bu, 1655), *háborítás* (Mu, 1646), *igazítani* (Hk, 1627), *jobbítja* (Hk, 1627), *karofitasuk* (Bu, 1620), *nehezítéje* (Hk, 1627), *nevezetü* (Bu, 1655), *pusztítókat* (Hk, 1627), *szelidít* (Hk, 1627).

AkH. 39. – Több toldalékunk mássalhangzóját magánhangzó után megkettőzzük, mássalhangzó után nem. Az ilyen váltokozást mutató toldalékok a következők: a *-t*, *-tt* időjel; a *-t*, *-tt* igenévképző; a *-t*, *-tt* helyhatározórag; a *-t*, *-tt* a névutók végén; a *-b*, *-bb* középfokjel; a *-d*, *-dd* személyrag felszólító módbeli tárgyas ragozása, egyes szám 2. személyű rövidebb formában.

Világi előfordulás: *adatot* (Pr, 1600), *alab* (Pe, 1695), *alat* (Pe, 1695), *egyűt* (Pr, 1661), *előte* (Pr, 1661), *előt* (Pr, 1661), *említett* (Pe, 1751), *hitethetük* (Pe, 1751), *kelletet* (Pe, 1751), *lakot* (Pr, 1647), *maradot* (Pr, 1661), *veget* (Pr, 1647).

Egyházi előfordulás: *alab* (Be, 1630), *alat* (Bu, 1620), *melet* (Be, 1630), *mellet* (Mu, 1620), *miat* (Bu, 1620), *véget* (Bu, 1655).

2.2. A szóelemző írásmód

„Helyesírásunk a szóelemző írásmód elvének érvényesítésével biztosítja azt, hogy a toldalékos szavakban mind a szótő, mind a toldalék, az összetett szavakban pedig minden tag világosan felismerhető legyen” – olvashatjuk a helyesírási szabályzat 49. pontjában.

AkH. 51. – Vannak olyan mássalhangzópárok, amelyeknek tagjait ugyanazon a helyen és módon képezzük, csak az egyiket a hangszalagok rezgése nélkül, tehát zöngétlenül, a másikat a hangszalagok rezgésével, tehát zöngésen. Ilyen párok: p–b, t–d, k–g, f–v, sz–z, s–zs, ty–gy, c–dz, cs–dzs. Ha a felsorolt hangok közül egy zöngétlen és egy zöngés kerül egymás mellé, a kiejtésben az első hang zöngésség szempontjából többnyire hasonul az utána következőhöz.

Világi előfordulás: *atták* (Pe, 1751), *attá* (Pe, 1751), *attam* (Pe, 1695), *biztatkat* (Pe, 1751), *engette* (Pr, 1679).

Egyházi előfordulás: *kabfolata* (Bu, 1655), *nemzedsigre* (Be, 1630), *nemzedtségreül* (Be, 1630).

AkH. 53. – Két hang találkozásának gyakran az a következménye, hogy a két hang a kiejtésben teljesen azonossá válik. A teljes hasonulás révén előálló kiejtésbeli módosulásokat általában nem tüntetjük föl az írásban, hanem az eredeti szóelemeket jelöljük.

Világi előfordulása: *szabacslagaban* (Pe, 1695).

Egyházi előfordulás: *Fordicsa* (Bu, 1620).

AkH. 56. – Ha az *l* és az *ll* végű igékhez *j*-vel kezdődő tárgyas személyrag (*-ja*, *-juk*, *-jük*, *-játok*, *-ják*) vagy pedig a felszólító mód *-j* jele járul, kiejtésben általában teljes hasonulás következik be. Ezt a szóbelseji teljes hasonulást az írás nem jelöli, s így az igék eredeti *l*, illetőleg *ll* hangjának, valamint a toldalék *j*-jének jelét változtatás nélkül írjuk egymás mellé.

Világi előfordulás: *allyon* (Pe, 1695).

Egyházi előfordulás: *parancsollyuk* (Mu, 1620).

AkH. 58. – Ha a *t*, a *d* és az *n* végű igékhez *j*-vel kezdődő tárgyas személyrag (*-ja*, *-juk*, *-jük*, *-játok*, *-ják*), illetőleg – a *t* végű igék kivételével – a felszólító mód *j* jele járul, a kiejtésben a mássalhangzók összeolvadnak. Írásunk ezt a szóbelseji összeolvadást nem jelöli, s így mind az ige végső magánhangzóját, mind pedig a toldalék *j*-jét változatlanul hagyva írjuk.

Világi előfordulás: *adgiak* (Pr, 1661), *adgya* (Pe, 1751), *akarattya* (Pe, 1694), *folyamattyáig* (Pe, 1694), *halogattyák* (Pe, 1751), *idegenyegyék* (Pe, 1695), *lattyuk* (Pe, 1751), *mutattyuk* (Pe, 1751), *parancsolattya* (Pr, 1699), *retyeivel* (Pe, 1694), *réttyeivel* (Pe, 1695), *sajattyát* (Pe, 1694), *szomfzegya* (Pe, 1695), *tudgya* (Pe, 1751).

Egyházi előfordulás: *adgyuk* (Mu, 1620), *agyuk* (Bu, 1664), *fölgye* (Be, 1630), *parantsolattyából* (Bu, 1655), *szomfzegya* (Bu, 1664).

2.2.1. *A szóelemző írásmódnak csak a világi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 59. – A *t + sz*, *d + sz*, *gy + sz* hangkapcsolat a kiejtésben gyakran rövid vagy hosszú *c* hanggá, a *t + s*, *d + s*, *gy + s* hangkapcsolat pedig rövid vagy hosszú *cs* hanggá olvad össze. Az írás ezt a szóbelseji mássalhangzó-összeolvadást nem jelöli.

Előfordulása: *egyczer* (Pr, 1679).

AkH. 65. – Az *ll*-re végződő igék legnagyobb részének toldalékos alakjaiban megtartjuk a két *l*-es írást, noha a rá következő mássalhangzó hatására a hosszú *l* mindig megrövidül.

Előfordulás: *levalom* (Pe, 1687).

AkH. 82. – A *lesz*, *tesz*, *vesz*, *visz*, *eszik*, *iszik* ige felszólító alakjaiban a módjel *gy* alakban járul az igék magánhangzós tövéhez. A *bisz* ige felszólító alakjaiban hosszú *gy*-t ejtünk, és kettőzött *gy*-t írunk.

Előfordulás: *bidgye* (Pe, 1751).

AkH. 83. – Megváltozott, a névszó tövének végső mássalhangzójával azonos (teljesen hasonlított) formában járul a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* határozórag *v*-je minden mássalhangzóra végződő névszóhoz.

Előfordulás: *őrkésekel* (Pr, 1661), *penzünkkel* (Pr, 1661), *Uramval* (Pr, 1679).

AkH. 84. – Az *ez*, *az* mutató névmás *z*-je teljesen hasonlít a mássalhangzóval kezdődő határozórag első hangjához.

Előfordulás: *ahoz* (Pe, 1751).

2.2.2. *A szóelemző írásmódnak csak az egyházi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 55. – Ha a *gy* és a *ny* végű igékhez *j*-vel kezdődő tárgyas igerag (*-ja*, *-juk*, *-játok*, *-ják*) vagy a felszólító mód *-j* jele járul, a kiejtésben a *j* teljes hasonulása következik be. Előfordulás: *Hadgyuk* (Mu, 1620).

2.3. *A hagyományos írásmód*

Helyesírásunk bizonyos meghatározott esetekben a hagyományt követi a mai hangjelölési rendszer, a mai kiejtés, illetőleg a szóelemzés rovására (AkH. 2000: 38).

2.3.1. *A hagyományos írásmódnak csak a világi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 91. – Néhány szóban a hagyomány megőrizte a ma már nem érzett eredetet, illetőleg a régebbi írásformát.

Előfordulás: *minyájan* (Pe, 1687).

2.3.2. *A hagyományos írásmódnak csak az egyházi nyelvhasználatban való megnyilvánulása*

AkH. 89. – Köznyelvünk hangrendszerében már nincs meg a régi *ly* hang, írásunk azonban megtartotta az *ly* betűt, ezért számos szóban hagyományosan *ly* a *j* hang jele. Előfordulás: *fojttatni* (Hk, 1627), *Hellységek* (Bu, 1655).

2.4. *A különírás és az egybeírás*

„Az összefüggő szövegben egymás után következő szavakat általában egymástól külön írjuk le, hogy az írott szöveg világosan áttekinthető legyen. Ezt az alapszabályt azonban nem alkalmazhatjuk olyankor, ha két vagy több szó összekapcsolódásával keletkezett (azaz összetett) szavakat írunk le. Ezeknek szoros egységét ugyanis egybeírással vagy (ennek egyik megoldási formájaként) olykor kötőjeles kapcsolással fejezzük ki” – írja a szabályzat 95. pontjában.

AkH. 106. c) – A kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírjuk több alanyos kapcsolat tagjait.

Világi előfordulás: *Nap kellet* (Pe, 1695), *Nap Nyugat* (Pe, 1695).

Egyházi előfordulás: *nap feljötrül* (Be, 1630), *Nap keleten* (Bu, 1664), *Nap nyugat* (Bu, 1664).

AkH. 112. – Az *-ó*, *-ő* képzős igenevet, ha csak alkalmi minőségjelző, általában különírjuk jelzett szavától. Ha viszont az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak, a két egyszerű szót egybeírjuk.

Világi előfordulás: *szanto földemet* (Pr, 1647).

Egyházi előfordulás: *szanto földet* (Be, 1630).

AkH. 114. b) – Egybeírjuk a (általában fajtajelölő) főnévi minőségjelzős alakulatokat.

Világi előfordulás: *szolga birora* (Pr, 1600), *szolgabíró* (Pe, 1751).

Egyházi előfordulás: *köz napokon* (Hk, 1627).

AkH. 128. c) – A jelöletlen, azaz személyrag (-jel) nélküli birtokos jelzős összetételek tagjait mindig egybeírjuk.

Világi előfordulás: *ház helyet* (Pe, 1751), *házhely* (Pe, 1751), *korcsma házát* (Pe, 1694).

Egyházi előfordulás: *Harangzó* (Hk, 1627), *Kerites kapuig* (Hk, 1627), *Temető Kert* (Hk, 1627), *Törvény szék* (Bu, 1655), *Tplom Keritefék* (Hk, 1627).

AkH. 129. – Sok alárendelő összetett szavunknak elő- és utótagja között olyan bonyolult kapcsolat van, hogy az összetétel csak többszavas szerkezettel értelmezhető. Az ilyen jelentéstömörítő összetételek tagjait, köztük a hasonlító összetételeket, mindig egybeírjuk.

Világi előfordulás: *Udvar haznak* (Pr, 1679).

Egyházi előfordulás: *Esküt tárfaival* (Bu, 1664), *tüzi fát* (Hk, 1627).

AkH. 131. a) – Ha az igekötő közvetlenül a saját igéje (vagy igeneve) előtt áll, egybeírjuk vele.

Világi előfordulás: *bé iktatassuk* (Pe, 1694), *el kerülheffük* (Pe, 1751), *el múlt* (Pe, 1751), *el tavozhatatlan* (Pr, 1661), *el vetett* (Pe, 1751), *el-múlt* (Pe, 1751), *el-várván* (Pe, 1751), *fel indított* (Pe, 1751), *fél jegyzett* (Pe, 1751), *fel venni* (Pr, 1661), *fel-tenni* (Pe, 1751), *ki irtáfát* (Pe, 1687), *ki mulo* (Pr, 1679), *ki valtasara* (Pr, 1661), *ki-fzerzéffe* (Pe, 1751), *ki-vegen* (Pe, 1751), *le teven* (Pr, 1647), *le verte* (Pe, 1687), *leg tovább* (Pe, 1687), *meg betfültünk* (Pe, 1694), *meg előzni* (Pe, 1751), *meg erőfítet* (Pr, 1661), *meg irni* (Pe, 1751), *meg irt*, (Pr, 1661) *Meg Jedzés* (Pe, 1687), *meg rontott* (Pe, 1751), *megh beczültet-ven* (Pr, 1647), *megh Erőfítet* (Pe, 1695), *megh eskettetvén* (Pr, 1600), *megh Holt* (Pe, 1695), *megh irt* (Pe, 1695), *megh keöldöttem* (Pr, 1600), *megh vet* (Pr, 1647), *meg-tériteni* (Pe, 1751), *vijsa foglalhassa* (Pr, 1647).

Egyházi előfordulás: *bé vett* (Hk, 1627), *el hanyja* (Hk, 1627), *el igazitáfa* (Bu, 1655), *el járjon* (Hk, 1627), *el jövéen* (Hk, 1627), *el olvasván* (Mu, 1646), *el válalom* (Hf, 1627), *elő áljon* (Hk, 1627), *fel osztáfa* (Bu, 1655), *fel vágva* (Hk, 1627), *ki hajtani* (Hk, 1627), *ki kerni* (Hk, 1627), *ki tanulván* (Hk, 1627), *ki tudakóznán* (Hk, 1627), *meg edgyezés* (Bu, 1655), *meg erőfít* (Hk, 1627), *meg érthejsük* (Bu, 1655), *meg hallottuk* (Mu, 1620), *meg kivantatik* (Hk, 1627), *meg látogatni* (Hk, 1627), *meg mutatván* (Mu, 1646), *meg tifztittfa* (Hk, 1627), *viffza rakni* (Hk, 1627).

2.4.1. A külön- és az egybeírásnak csak a világi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai

AkH. 100. c) – A már teljesen összeforrott, ezért csak második tagjukon toldalékolt mellérendelő összetett szavakat egybeírjuk.

Előfordulás: *per patvar* (Pr, 1661).

AkH. 107. b) – A minőségjelzős összetételeket egybeírjuk.

Előfordulás: *edes anniatul* (Pr, 1661).

AkH. 128. b) – A jelölt birtokos jelzős kapcsolatokból keletkezett összetételeket egybeírjuk.

Előfordulás: *házas tárfa* (Pr, 1600).

AkH. 130. c) – Az *a*, *e*, *az*, *ez* mutató névmásból és a különféle névutókból álló kapcsolatokat egybeírjuk, ha egységes határozót alkotnak.

Előfordulás: *az alatt* (Pe, 1751), *aziránt* (Pr, 1600).

AkH. 135. – Olyan szavakat, amelyek beszédünkben gyakran fordulnak elő egymás mellett, nemegyszer új jelentést hordozó összetételekként forrnak össze. Az ilyen kapcsolatokat egybeírjuk.

Előfordulás: *ugyan akkor* (Pr, 1699).

AkH. 134. – Az *akár*-, *bár*-, *mind*-, *minden*- és *vala*- előtagú névmásokat és

névmási határozókat egybeírjuk.

Előfordulás: *akár menyit* (Pe, 1751).

2.4.2. *A külön- és az egybeírásnak csak az egyházi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 106. b) – Az alanyos összetételeket egybeírjuk.

Előfordulás: *hafzon vételért* (Hk, 1627).

AkH. 125. b) – A jelölt határozós kapcsolatokból keletkezett összetételeket egybeírjuk.

Előfordulás: *alá írása* (Mu, 1646).

2.5. *A kis és a nagy kezdőbetűk*

A magyar szavakat általában kis kezdőbetűvel írjuk, de egyes meghatározott esetekben naggyal is (AkH. 2000: 58).

AkH. 144. – Közszavainkat általában kisbetűvel kezdjük. Erős érzelmi töltés ellenére általában kisbetűvel írjuk a magasztos tartalmú, kellemes hangulatú és jelentéssű szavakat is.

Világi előfordulás: *Emberek* (Pe, 1694), *Esküt Ember* (Pe, 1694), *Földet* (Pe, 1751), *Jobbagyot* (Pr, 1661), *Kapálló* (Pe, 1694), *Kafzálloival* (Pe, 1687), *Levéllél* (Pe, 1751).

Egyházi előfordulás: *Egyház fi* (Hk, 1627), *Egyházfinak* (Hk, 1627), *Falunkhoz* (Bu, 1620), *Harangzó* (Hk, 1627), *Harangozó* (Hk, 1627), *Kapukon* (Hk, 1627), *Kerítését* (Hk, 1627), *Temető Kert* (Hk, 1627), *Tplom Keritefék* (Hk, 1627).

AkH. 150. – Közszavak nagybetűs kezdése lehet a megszemélyesítés eszköze, erősítheti a szavak hangulatát, felhívhatja a figyelmet fogalmi tartalmukra, sőt egyszerre is szolgálhatja mindegyik célt.

Világi előfordulás: *Fiam* (Pr, 1661), *Uramval* (Pr, 1679).

Egyházi előfordulás: *Tekintetes Törvényfőzők* (Bu, 1655).

2.6. *A tulajdonnevek írása*

A tulajdonneveknek több típusát különböztetjük meg: a személyneveket, az állatneveket, a földrajzi neveket, a csillagneveket, az intézményneveket, a márkaneveket, a címeket stb. (AkH. 2000: 61).

2.6.1. *A tulajdonnevek írásának csak a világi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 155. – Mind a családneveket, mind a keresztneveket nagy kezdőbetűvel írjuk.

Előfordulás: *pal* (Pr, 1679), *peter* (Pr, 1679).

AkH. 160. – A mitológia és a vallás fogalmkörébe tartozó személynévként használt nevek általában nagy kezdőbetűsek.

Előfordulás: *isten* (Pr, 1661).

AkH. 174. – Ha egy földrajzi név egyértelmű (azaz egyetlen egyszerű szó), az alapformát természetesen nagybetűvel, az *-i* képzős származékot pedig kisbetűvel kezdjük.

Előfordulás: *ungvar* (Pr, 1661).

AkH. 181. – A mai és a történelmi államrészek nevében a kis kezdőbetűs *megye, járás, városkörnyék, bánság, grófság, terület* stb. utótagot különírjuk az előtte álló névrészekről.

Előfordulás: *Unghvarmegieben* (Pr, 1647).

2.6.2. *A tulajdonnevek írásának csak az egyházi nyelvhasználatban való megnyilvánulásai*

AkH. 175. a) – A több elemből álló, *ország, föld, alföld, part* utótagú országneveket, valamint jelentésükben tömbösödött tájneveket.

Előfordulás: *Berek Uj falu* (Bu, 1620), *Magyar Ország* (Mu, 1646), *Magyar országba* (Mu, 1646).

2.7. *A számok írása*

AkH. 289. a) – Ha a tőszámneveket betűvel írjuk, kétezerig minden szám nevét egybeírjuk; ezen felül csak a kerek ezresek és a milliósokat.

Előfordulás: *tizen négy ezer négy szaz* (Pr, 1679), *harmincz hat ezer* (Pr, 1679), *huszon öt* (Pe, 1694), *huszon negi* (Pr, 1661), *Nyolcz ezer* (Pr, 1679).

Összefoglalás

Kutatásomban a 17. századi kárpátaljai világi és egyházi magyar nyelvhasználat hangjelölési és helyesírási sajátosságaiból adtam ízelítőt, s egyben megkísérek választ adni arra a kérdésre, hogy észlelhető-e egy adott koron belül közöttük különbség.

Hangjelölés

A hangjelölési módoknál egyik érdekesség, hogy mindkét nyelvhasználatban ugyanazoknál a hangoknál fordultak elő a jelölési változások a mai nyelvhez viszonyítva – de nem mindig ugyanolyan formában realizálódva.

A 38 (+ y, ss, ssz) betűből 21 az eltérő hangjelölésű, 20 hangnál pedig nem találtam differenciát – mindez a mai nyelvhez viszonyítva.

A következő hangok egyeznek mind a kis, mind a nagybetűs írásban a mai jelölési módokkal a világi és az egyházi nyelvhasználatban egyaránt: *a, b, d, e, f, g, gy, h, l, m, n, ny, o, ó, p, r, t, ty, u, v*.

Olyanra nem találtam példát a két nyelvezet vizsgálata közben, hogy míg az egyik megegyezett volna a mai hangjelöléssel, addig a másik eltért volna tőle. Viszont egyes hangoknál előfordult, hogy nem leltem a nagybetűs változatára példát egyik típusban sem (ilyenek: *Í, Ly, Ó, Ő, Ű, Ű, Z, Zs*).

Az alábbiaknál figyeltem meg eltérő jelölési módokat a világi és az egyházi realizáció során: *á, c, cs, é, í, j, k, ly, ő, ő, s, sz, ú, ü, ű, z, zs + y, ss, ssz*. Ezek közül az egységesen eltérő jelölésű hangok közül kitűnik, hogy többségében a világi nyelvhasználatban egy-egy hangnak a jelölése változatosabb képet mutat, mint az egyházi nyelvhasználatban. Ezt jól szemlélteti az alábbi táblázat.

Problematicus hangok és jelölésük		
Mai hangjelölés	Világi realizáció	Egyházi realizáció
Á, á	A, a, á, ă	a, á
C, c	Cz, c, cz, c3, tz, t3	cz, c
Cs, cs	Cs, cs, cf, c3, tf	cs, f, tf, ts
É, é	E, é, e, ě	E, é, e
I, i	I, i, ĩ	I, i, ĩ
í	í, i	í, i
J, j	J, j, i	J, j, ly
K, k	K, C, k	K, C, k, ch
ly	ly, lj	ly
Ő, ő	Ö, ö, ő, eő, ô	ő, ő, o
ő	ő, eő, eő, ő, ô	ő, ő, o
S, s	S, s, f	S, s, f
Sz, sz	Sz, sz, f, fz, f3, 3, 3, 3	Sz, sz, fz, fz, 3, 3
Ú, ú	U, u, ú	Ú, U, ú, u
ü	ü, ü, û, ü	ü
ű	ű, ü, ü	ű, ü
z	z, 3	z, 3
zs	f, s	f
y	y, i, j	y
ss	ss, sf, ff	fs, ff
ssz	sz3, 3sz, 33	ffz

Helyesírás

Az egyházi nyelvhasználat 17. századi kifinomultsága mellett szól, hogy a vizsgált 8 okiratban 93 helyesírási sajátosságot véltem felfedezni, míg a 9 világiban 134 eltérést. Ez rávilágít és megerősíti azt a feltevést, hogy a világi nyelvezet a „használtabb”, szélesebb réteg fejezi ki magát vele – és egyben sokszínűbb is. Épp ezért fordul elő benne több helyesírási sajátosság több formában, mint az egyháziban.

A kiejtés szerinti írásmódnál az egyik leggyakrabban előforduló példa volt mindkét esetben az *-ít*, *-dít*, *-sít* melléknévképző *-i*-vel való írása volt: *megemlitet* (Pr, 1679), *igazítani* (Hk, 1627).

A szóelemző írásmód vizsgálata mutatja a legváltozatosabb eltéréseket a két nyelvezet között, sokszínűen jelennek meg az okiratokban. A közösen előforduló sajátosságok mellett a világi nyelvhasználatban még 5 szabályszerűség is megfigyelhető (*fabacfaban* (Pe, 1695), *Uramval* (Pr, 1679), *levalom* (Pe, 1687), *hidgye* (Pe, 1751), *aboz* (Pe, 1751)), viszont az egyháziban csak kettő: *Fordicsa* (Bu, 1620), *Hadgyuk* (Mu, 1620).

Elenyésző számú – mindössze három – példát találtam a hagyományos írásmód jelölésére az okiratokban: *minyájan* (Pe, 1687), *fajtatni* (Hk, 1627), *Hellyfégek* (Bu, 1655).

A kutatás során az egyik legszámottevőbb helyesírási sajátossággént jelent meg a különírás és az egybeírás. Főképp az ige előtti igekötők különírása fordult elő nagy számban egységesen mindkét nyelvhasználatban: *ki mulo* (Pr, 1679), *megh beczültetven* (Pr, 1647), *fel ofztafa* (Bu, 1655), *viffza rakni* (Hk, 1627). Ennél az írásmódnál is a világi nyelvezetben találtam a jelentősen több különálló szabályszerűséget (összesen hetet), míg az egyháziban mindössze kettőt.

A levelekben leginkább a közszavak következtlenül nagybetűvel való írása volt a jellemző, csupán egy-két esetben volt indokolt a nagy kezdőbetű: *Esküt Ember* (Pe, 1694), *Jobbagyot* (Pr, 1661), *Harangfő* (Hk, 1627), *Falunkhoz* (Bu, 1620).

A tulajdonnevek írása egyik legkevesebbszer előforduló helyesírási sajátosság a levelekben. Mindkét típusban előfordul, de másképp jelenik meg a világiban (5 szabályszerűség), mint az egyháziban (1 szabályszerűség): *isten* (Pr, 1661), *Unghvarmegieiben* (Pr, 1647), *Berek Uj falu* (Bu, 1620), *Magyar Ország* (Mu, 1646).

Csak a világi típusú iratok között találtam a számok írására példát, amelyekből kitűnik, hogy következetesen minden elemet külön szóként írtak le: *tizen négy ezer négy fáz* (Pr, 1679), *huszon negi* (Pr, 1661).

	Világi nyelvhasználat	Egyházi nyelvhasználat
Hangjelölés	96	74
Helyesírás	134	93

Végeredményben a feltett kérdésre a vizsgálatok alapján elmondhatom, hogy határozottan érzékelhető a két nyelvhasználat közötti különbség, de Deme Lászlót idézve: „Mint a tudományban mindenütt, itt is óvatosság kell, kritikus alázat a tényekkel szemben. Alázat, mert nem beléjük magyarázni kell összefüggéseket és törvényszerűségeket, hanem meglátni bennük; de kritika is, mert a valóság gyakran nemcsak bonyolult, hanem kuszált is, s a bonyolultság elidegeníthetetlen sajátja ugyan, de a kuszáltság már nem föltétlenül” (Deme 1959: 91).

A téma természetesen további kutatásokat kíván mind a nyelvjárás, mind a köznyelv vizsgálata terén, mint ahogy az is egy későbbi vizsgálat tárgyát képezi, hogy miből fakadnak ezek a különbségek a két bemutatott nyelvhasználat között. Jelen tanulmány azt a célt szolgálja, hogy alátámassza a feltevést, miszerint van – és egyes esetekben jelentős – különbség a két nyelvhasználat között, a következő lépés pedig ezeknek a különbségeknek a feltételezhető okait kívánja majd feltárni.

Felhasznált irodalom

- BENKŐ Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DEME László 1959. *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*. Nyelvtudományi Értekezések 20. sz.
- EGRINÉ ABAFFY Erzsébet 1965. *Sopron megye nyelve a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS Vilmos 1982. *A magyar hangtörténet és helyesírástörténet rendszerbeli összefüggése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS Vilmos 1971. *Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.
- HEGEDŰS Attila 2003. Marginális megjegyzések. Ómagyar kori labiális utótagú záródó kettőshangzóink megmaradásának kérdéséről. In: *Magyar Nyelvjárások XLI*: 211–215.

- KNIEZSA István 1959. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KNIEZSA István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH Miklós 2004. *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH Miklós 2008. *Nyelvi változás és váltakozás a társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században*. Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- NÉMETH Miklós 2013. *Történeti szociolingvisztika – három évtized mérlege* –. In: Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásából). Gondolat Kiadó, Budapest.
- PAPP László 1961. *Nyelvjárás és nyelvi norma a XVI. századi deákjaink gyakorlatában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAPP László 1964. *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Nyelvtudományi Értekezések 44. sz.
- RÉVAY Valéria 2010. *A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon*. Iskolakultúra, Veszprém.
- SÁROSI Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – a magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99, 434–448.
- SZEMERE Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VARJAS Béla 1982. *Paleográfiai útmutató 15–17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához*. ELTE Könyvtártudományi Tanszék, Budapest.

A magyar helyesírás szabályai 2000. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai 1982. Helikon Kiadó, Budapest.

Nyelvi fogalmak kisszótára 2000. Szerk.: Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor. Korona Kiadó, Budapest.

Mellékletek

1. sz. melléklet

A feldolgozott iratok keletkezési ideje, helye

Világi okiratok

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Fióklevéltárából:

A Pribékek családi fondja (777. fond)

Pr, 1600 = Hivatalos írása Csicseri Orosz Zsigmondnak az örökség felosztása végett

Pribék Ferenchez

- Pr, 1647 = Pribék Ferenc kiváltja zálogba adott földjét Gregorius Endefit úrtól
Pr, 1661 = Sztrogi Péter kiváltólevele zálogba adott jobbágyukért (Lakard)
Pr, 1679 = Tárkányi István feleségének Kistárkányban és Darócon vásárolt földjeinek és szőlőinek feljegyzései
Pr, 1699 = Becski Judit panaszlevele nemes Pribék Ferenchez
A Perényi bárók családi fondja (60. fond)
Pe, 1687 = Perényi Istvánnak telket adományoznak
Pe, 1694 = A badalai telek adományozásáról (Badaló)
Pe, 1695 = Károly Krisztina Ugocsában eladja egy telekét Ungvári Ferencnek (Ugocsa)
Pe, 1751 = Ifjabbik Czékus András levele Perényi bárónéhoz

Egyházi okiratok

- A Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltárából:
Bu, 1620 = A beregújfalusi jobbágyok kérése (Beregújfalu)
Mu, 1620 = Bethlen Gábor erdőt adományoz (Munkács)
Hk, 1627 = A harangozó kötelességeiről (Beregszász?)
Hf, 1627 = A harangozó fogadalomtétele (Beregszász?)
Be, 1630 = Orbán János eladja az egyháznak földjét (Beregszász)
Mu, 1646 = Rákóczy György odaadja az erdőt a beregieknek (Munkács)
Bu, 1655 = A beregújfalusiak igazságtétel-kérése az erdő felosztásáról (Beregújfalu)
Bu, 1664 = Lucats Pap Úrtól vásárolt föld szerződése (Beregújfalu)

Abstract

The main goal of my work was the study of Transcarpathian Hungarian language, including the use of religious and secular language. Hereinafter I would like to apply a new kind of scientific approach – sociopragmatic, which served as an initial step for this study. The research material includes archival documents, old Hungarian letters from the Transcarpathian Protestant Church and the Transcarpathian Governmental Archives. I compared the basics of spelling and sound tagging peculiarities between the two types of language use. While in the secular language usage I found 96 sound tagging feature, in the religious only 74. Also a more significant amount of spelling peculiarities appeared in the secular language usage (134), as in the religious one (93). The aim of this present work is to illustrate the differences. The next step is finding answers to the reasons for the assumed differences.

ILLÉS ATTILA

Szlovák-magyar névpárok vizsgálata a csilizközi falvak mai személynévanyagában

Bevezetés

Munkámban Csilizköz utóneveinek tanulmányozom. Előttem már néhányan foglalkoztak utónévvizsgálattal, és feldolgozták jó néhány szlovákiai település névanyagát. E munkáknak köszönhetően bepillantást nyerhetünk az egyes települések család- és utónévanyagába, valamint az anyakönyvezési szokásokba is. Jelen munkámmal a tágabb szülőföldem mai keresztnévanyagát szeretném bemutatni, illetve rá kívánok mutatni az anyakönyvezési szokásokra, valamint az esetleges hibákra is. A hét község névanyagának speciális szempontú feldolgozásával az volt a célom, hogy feltárjam, a szlovák nyelv milyen hatással van egy úgymond „színmagyar” környéken a névanyag alakulására.

Vizsgálódásomhoz Csilizköz hét települését (Balony – Baloň, Csiliznyárad – Ňárad, Csilizpatas – Pataš, Csilizradvány – Čilizská Radvaň, Kulcsod – Kľučovec, Medve – Medvedov, Szap – Sap) választottam. Ebben a mikrorégióban a 2012-es népszámlálási adatok szerint 4966 személy él, a lakosok több mint 90%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Minden településen csak a tíz leggyakoribb férfi és női utónevet dolgoztam fel. Ennek oka a nagy mennyiségű névanyag, valamint a munka terjedelmi korlátai.

Csilizköz rövid története

Fontosnak tartom bemutatni a vizsgálódásom területét, kitérek a Csallóköz és azon belül Csilizköz történetére, pár mondatban felelevenítem a vizsgált hét község sok száz éves történetének pár mozzanatát. Csallóköz nemcsak a Duna, hanem Európa legnagyobb folyami szigete is. Délről a Nagy-Duna, északról a Kis-Duna határolja. A tájegység az egykori Csalló folyóról kapta a nevét. A névadás arra utal, hogy a terület eredetileg nem sziget volt. A *-köz* összetételű tájnevek általában egy nagyobb és egy kisebb vízfolyás által közrefogott földdarabot jelölnek (vö. Barangoló 1995: 8).

A mai Csallóköz nyugati fele a történelmi Pozsony (vár)megyéhez tartozott. Ezt a tájegységet a népi tájmegjelölés Főtajnak nevezi. Az alsó rész a volt Komárom (vár)megyéhez tartozott, melynek népies neve Altáj. Ezek a megnevezések tükröződnek vissza a Felső- és Alsó-Csallóköz megnevezésekben is.

„A Csilizköz megnevezés is tipikus tájnév. Előtagjában a Csiliz patak neve áll, utótagja pedig ősi *-köz* szavunk. Első írásos említése tájnévként elég kései, 1773-ból

maradt ránk. A *Csiliz* név eredete tisztázatlan. A tájnév utótagja, azaz a *-köz* szavunk finnugor eredetű. Jelentése ebben az esetben ’közbülső, középső’, amely a folyó/k által közbezárt területre utal” (Barangoló 1995: 8).

Csilizpatas (Pataš) a középkorban a nyúl-szigeti apácák birtoka volt. Református temploma a türelmi rendelet után 1794-ben épült. Ez már a harmadik temploma a falunak, az ősi 1621-ben elpusztult. Nagy károkat okozott a faluban az 1965-ös árvíz (vö. KONCSOL 2001: 229–236).

Szap (Sap) a középkorban a pozsonyi várispánsághoz tartozott. Később helyi nemesek, a Dóczy- és a Héderváry-család birtokolta. Régi református temploma a tűz martaléka lett, helyén 1885-ben építettek újat (vö. KONCSOL 2005: 328–334).

Balony (Baloň) előbb a győri vár birtokába tartozott, majd 1270-ben a király a győri püspöknek adományozta. A falunak a múlt század elejéig csak egy nádfedeles kápolnája volt. Ennek helyén 1836-ban építettek templomot, amelyben 18. század végi, értékes Madonna-faszobor található (vö. KONCSOL 2001: 99–108).

A középkorban Csilizradvány (Čiližská Radvaň) előbb a pozsonyi, majd a komáromi vármegyéhez tartozott. Később nemesi családok birtokolták. 1861-ben az egész falut elpusztította egy tűzvész. A régi templomot se kímélte, mely valószínűleg középkori, gótikus eredetű volt. A falu határában lévő természetvédelmi terület a Csiliz-patak és a hajdani mocsárvilág növény- és állatvilágából őriz egy darabot (vö. KONCSOL 2001: 237–244).

Kulcsod (Kľúčovec) közvetlenül a Csiliz partján fekszik. Birtoklásának alakulása jellegzetes példa a környék kusza birtokviszonyaira. Előbb királyi udvarnokok alá tartozott, majd 1268-tól a komáromi vár birtoka lett. Később egy újabb Kulcsod is kialakult, melyben a komáromi vár nemesei laktak. A 16. századtól a pannonthalmi apátságé lett, és visszacsatolták a történelmi Győr vármegyéhez. Református temploma 1847-ben épült egy korábbi helyén. Számos árvíz pusztított a településen, a legutolsó 1965-ben (vö. KONCSOL 2003: 289–295).

Medve (Medvedov) a pozsonyi vár tartozéka volt, később a Héderváry-család birtokába került. Már a 10–11. század fordulóján dunai átkelőhely volt itt. A 18. századtól ezen keresztül vezetett a pest-pozsonyi postaút. A gőzhajózás megindulása után az átkelőnél gőzkomp közlekedett (vö. KONCSOL 2005: 26–32).

Csiliznyárad (Ňárad) neve a Lajtafalvy Levéltár Doczyana csomagjában lévő, 1468-ban keletkezett oklevélben tűnt fel először. Mivel a történelmi Magyarország területén nyolc Nyárad nevű település volt, ezért a község 1908-ban megkapta a Csiliz előnevet. Csiliznyárad néven szerepelt 1948-ig, ekkor nevét hatósági úton Topolovecra változtatták. A közelmúltban eltörölték a ráerőszakolt elnevezést, és azóta viselheti a magyar Csiliznyárad nevet, párhuzamosan a szlovák Ňárad névvel (vö. KONCSOL 2001: 223–229).

Az anyaggyűjtés módszere és a névadás törvényi háttere

A gyűjtést nem anyakönyvekből végeztem, mert Szlovákiában az anyakönyveket nem az állandó lakhely szerinti településeken vezetik, hanem az anyakönyvi kerületekben, tehát azokon a nagyobb településeken, ahol van kórház. Így forrásként a lakosság-nyilvántartásokat vettem alapul, melyek a helyi községi hivatalokban (Obecný úrad) érhetők el. Ezek a nyilvántartások a neveket az anyakönyvekben szereplő formában tartalmazzák.

Röviden szólni szeretnék a törvényi háttérrel, mely a szlovákiai magyarok anyakönyvezési gyakorlatát szabja meg. 1959. október 1-jén született meg a rendelet, mely szerint a kisebbségek a saját anyanyelvükön jegyeztethetik be keresztneveiket. 1977-ben jelent meg a 22. számon ismertté vált végrehajtási utasítás, amely kimondja, hogy akik 1959. október 1-je előtt születtek, s nem az anyanyelvükön jegyezték be nevüket az anyakönyvbe, azok díjmentesen módosíthatják a bejegyzést. 1979. március 14-én látott napvilágot az 1977-es végrehajtási utasítás melléklete, mely a szlovák belügyminisztérium és a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézete által az anyakönyvezőknek kiadott ajánlójegyzéke, mely 1436 keresztnévet tartalmaz. Az ajánlójegyzéknek külön érdekessége, hogy a II. számú része 85 magyar nevet is felsorol, mely egyesek szerint ajánlást, mások szerint korlátozást jelentett (vö. BAUKO 2011: 413, VÖRÖS 1999: 74–76). Az 1989-es „bársonyos forradalom” sem rendezte a vitákat, az új nyelvtörvény az anyakönyvezéssel kapcsolatos korábbi passzusokat nem helyezte hatályon kívül.

1994. évi 154. számú anyakönyvi törvény kimondja, hogy a nem szlovák nemzetiségű nő családi nevének bejegyzése a nemre utaló szlovák végződés nélkül (-ová) történik. Ha nem szlovák nemzetiségű személy utóneve az anyakönyvben szlovák névformában van bejegyezve, az érintett személy írásbeli kérelmére a születési anyakönyvi kivonatban utónevét anyanyelvi névformában tüntetik fel (vö. Bauko 2011: 413).

Magyar-szlovák névpárok vizsgálata

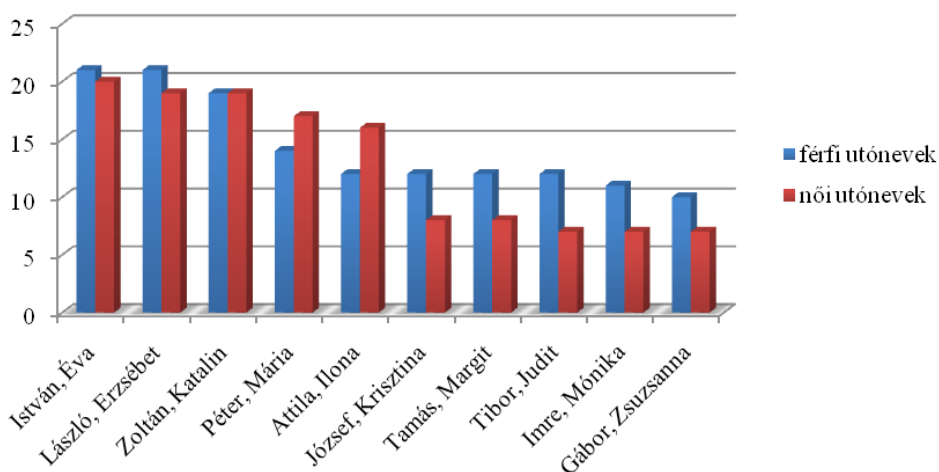
Az egyes településeknél külön vizsgáltam a női és a férfi utóneveket. A tíz-tíz leggyakoribb férfi és női utónevet gyakorisági sorrendben közlöm az összes településen. A szlovák és a magyar névpárokat is feltüntettem a gyakorisági listán, valamint vagy csak a szlovák, vagy csak a magyar névalakot aszerint, hogy milyen alakban szerepelnek a lakosság-nyilvántartásban. A nevek eredetének meghatározását Ladó János és Bíró Ágnes *Magyar utónévkönyv*, Fericsík Erzsébet és Raátz Judit *Keresztnévek enciklopédiája*,

valamint Milan Majtán és Matej Považej *Vyberte si meno pre svoje dieťa* című munkája alapján végeztem.

Röviden kitérek az egyes települések leggyakoribb férfi és női utóneveire. A kutatásba bevont nevek arányát és a gyakorisági listákat alább részletesebben tárgyalom.

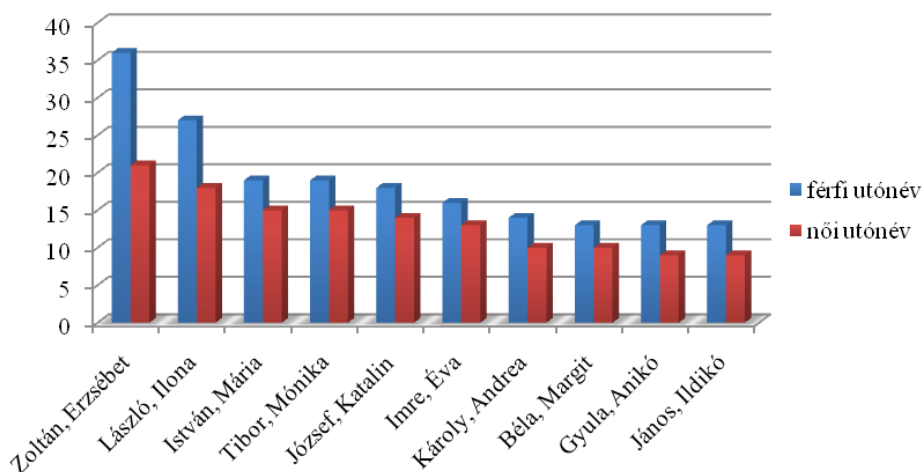
Csiliznyárad község lakossága a 2013 lakosság-nyilvántartás szerint 643 fő. A vizsgálódásaimba összesen 32 nevet vontam be, melyek az összlakosság 42,3%-át (643 névből 274 vizsgáltam) teszik ki. A leggyakoribb utónevek gyakorisági listája a következőképpen alakul: A leggyakoribb férfi utónevek Csiliznyáradon: *István* (2) ~ *Štefan* (19), *László* (1) ~ *Ladislav* (20), *Zoltán* (19), *Péter* (2) ~ *Peter* (12), *Attila* (12), *József* (3) ~ *Jozef* (9), *Tamás* (7) ~ *Tomáš* (5), *Tibor* (12), *Imre* (2) ~ *Imrich* (9), *Gábor* (5) ~ *Gabriel* (5). Leggyakoribb női utónevek Csiliznyáradon: *Éva* (1) ~ *Eva* (19), *Alžbeta* (19), *Katalin* (1) ~ *Katarína* (18), *Mária* (17), *Helena* (16), *Krisztina* (2) ~ *Kristína* (4) ~ *Krisztína* (2), *Margita* (8), *Judita* (7), *Monika* (7), *Zsuzsanna* (1) ~ *Zuzana* (6).

1. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Csiliznyáradon

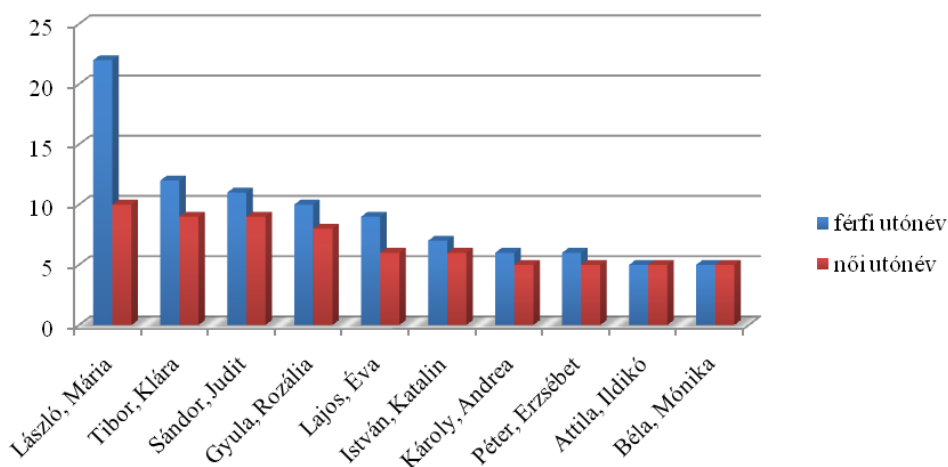
Csilizpatas lakossága a 2013-as lakosság-nyilvántartás szerint 845 fő volt. Összesen 324 nevet vontam be a vizsgálódásomba, amely az összlakosság 38,1%-át teszi ki. A község utóneveinek gyakorisági listája a következő: Csilizpatas leggyakoribb férfi utónevei: *Zoltán* (36), *László* (3) ~ *Ladislav* (24), *Štefan* (19), *Tibor* (19), *Imre* (2) ~ *Imrich* (14), *József* (2) ~ *Jozef* (16), *Karol* (14), *Vojtech* (13), *Gyula* (1) ~ *Július* (12), *János* (1) ~ *Ján* (12). Csilizpatas leggyakoribb női utónevei: *Alžbeta* (21), *Helena* (18), *Mária* (15), *Mónika* (3) ~ *Monika* (12), *Katalin* (1) ~ *Katarína* (13), *Eva* (13), *Andrea* (10), *Margita* (10), *Anikó* (9), *Ildikó* (9).

2. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Csilizpatason

Kulcsod község lakosainak száma a 2013-as lakosság-nyilvántartás szerint 374 fő volt, melyből a vizsgálódásomban 162 nevet vontam be, mely az összlakosság neveinek 43%-át teszi ki. A község leggyakoribb utóneveinek gyakorisági listája a következő: Kulcsod község leggyakoribb férfi utónevei: *László* (3) ~ *Ladislav* (19), *Tibor* (12), *Sándor* (2) ~ *Alexander* (9), *Július* (10), *Lajos* (2) ~ *Ludovít* (7), *István* (2) ~ *Štefan* (5), *Karol* (5) ~ *Karel* (1), *Péter* (3) ~ *Peter* (3), *Attila* (5), *Vojtech* (5). Kulcsod község leggyakoribb női utónevei: *Mária* (10), *Klára* (9), *Judit* (1) ~ *Judita* (8), *Rozália* (8), *Eva* (6), *Katarína* (6), *Andrea* (5), *Alžbeta* (5), *Ildikó* (5), *Mónika* (3) ~ *Monika* (2).

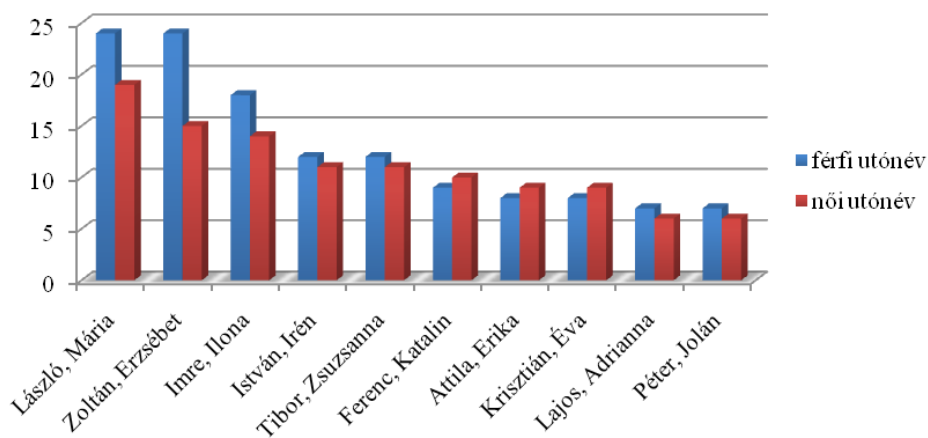
3. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Kulcsodon

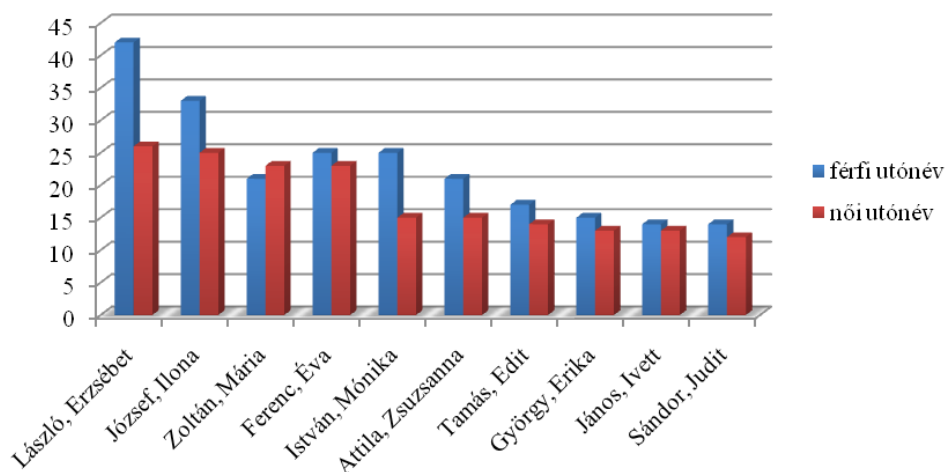
Szap községről elmondható, hogy lakossága 532 fő, melyből 240 fő személy utónevét vizsgáltam, mely az összlakosság 44,9%-át teszi ki. A leggyakoribb utónevek gyakorisági listája a következő: Szap község leggyakoribb férfi utónevei: *László* (2) ~ *Ladislav* (22), *Zoltán* (24), *Imrich* (18), *István* (3) ~ *Štefan* (9), *Tibor* (12), *František* (9), *Attila* (8), *Krisztián* (8), *Ludovít* (7), *Péter* (1) ~ *Peter* (6). Szap leggyakoribb női utónevei: *Mária* (19), *Alžbeta* (15), *Helena* (14), *Irena* (11), *Zuzana* (11), *Katarína* (10), *Erika* (9), *Éva* (1) ~ *Eva* (8), *Adriana* (6), *Jolana* (6).

4. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Szapon

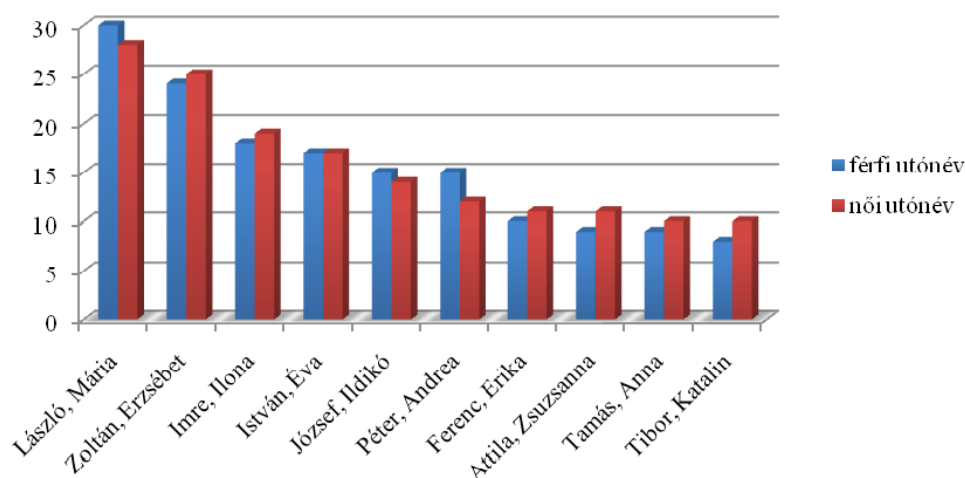
Csilizradvány lakossága a 2013-as lakosság-nyilvántartás szerint 1215 fő volt, melyből a leggyakoribb női és férfi utóneveket 426 személy viseli, mely az összlakosság 34,9%-át teszi ki. Leggyakoribb férfi utónevek: *László* (9) ~ *Ladislav* (42), *József* (3) ~ *Jozef* (30), *Zoltán* (31), *Ferenc* (2) ~ *František* (23), *István* (5) ~ *Štefan* (20), *Attila* (18) ~ *Atilla* (2) ~ *Atila* (1), *Tamás* (11) ~ *Tomáš* (6), *Juraj* (15), *János* (1) ~ *Ján* (13), *Sándor* (2) ~ *Alexander* (12). Leggyakoribb női utónevek: *Erzsébet* (3) ~ *Alžbeta* (23), *Helena* (25), *Mária* (23), *Eva* (23), *Mónika* (2) ~ *Monika* (13), *Zuzana* (15), *Edita* (14), *Erika* (13), *Iveta* (13), *Judita* (12).

5. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Csilizradványon

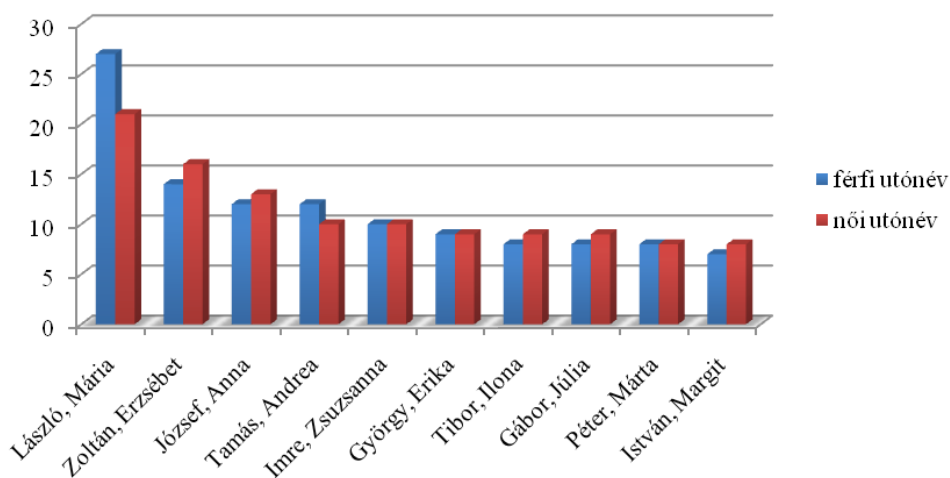
Balony község lakossága 747 fő, melynek 41,8%-át azaz 313 fő utónevét vontam be a vizsgálódásomba. A gyakorisági lista szerint a következő neveket vizsgáltam. A leggyakoribb tíz férfi utónév: *László* (2) ~ *Ladislav* (28), *Zoltán* (24), *Imre* (2) ~ *Imrich* (16), *István* (2) ~ *Štefan* (15), *József* (1) ~ *Jozef* (14), *Péter* (4) ~ *Peter* (11), *František* (10), *Attila* (7) ~ *Atila* (2), *Tamás* (6) ~ *Tomáš* (2) ~ *Tamás** (1), *Tibor* (8). Balony község leggyakoribb tíz női utóneve: *Mária* (28), *Erzsébet* (3) ~ *Alžbeta* (22), *Helena* (19), *Éva* (1) ~ *Eva* (16), *Ildikó* (14), *Andrea* (12), *Erika* (11), *Zsuzsanna* (1) ~ *Zuzanna* (10), *Anna* (10), *Katalin* (1) ~ *Katarína* (8) ~ *Katarina* (1).

6. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Balonyon

Medve község lakossága 574 fő a 2013-as lakosság-nyilvántartás szerint, melyből 220 személy nevét vizsgáltam, mely az összlakosság 39,7%-át teszi ki. A leggyakoribb férfi utónevek Medve községben: *László* (1) ~ *Ladislav* (26), *Zoltán* (14), *József* (1) ~ *Jozef* (11), *Tamás* (6) ~ *Tomáš* (6), *Imrich* (10), *Juraj* (9), *Tibor* (8), *Gábor* (5) ~ *Gabriel* (3), *Peter* (8), *István* (1) ~ *Štefan* (6). A leggyakoribb női utónevek Medve községben: *Mária* (21), *Alžbeta* (16), *Anna* (13), *Andrea* (10), *Zuzana* (10), *Erika* (9), *Helena* (9), *Júlia* (9), *Márta* (2) ~ *Marta* (6), *Margita* (8).

7. ábra: Leggyakoribb férfi és női utónevek Medvén

A magyar–szlovák névpárokat Vörös Ferenc felosztása alapján vizsgáltam és az általa megállapított kategóriákba soroltam:

1. Szlovák helyesírású nevek

A) Olyan szlovák nevek, amelyeknek nincs magyar névpárjuk

B) Olyan szlovák nevek, amelyeknek van magyar névpárjuk

a) Írásban a magyar névpártól 1–2 betűnyi eltérést mutató nevek

b) Írásban a magyar névpártól 1–2 betűnyinél több eltérést mutató nevek

c) Tükörfordítással megadható magyar névpárjuk van

d) Egyéb névpárok

2. Magyar helyesírású nevek

A) Olyan magyar nevek, amelyeknek nincs szlovák névpárjuk

B) Olyan magyar nevek, amelyeknek van szlovák névpárjuk

a) Írásban a szlovák névpártól 1–2 betűnyi eltérést mutató nevek

b) Írásban a szlovák névpártól 1–2 betűnyinél több eltérést mutató nevek

c) Tükörfordítással megadható szlovák névpárjuk van

d) Egyéb névpárok

3. Egyező írásmódú nevek (VÖRÖS 1999: 76).

Vörös Ferenc kategorizálásához kiegészítésként hozzáfűzném, hogy külön névként vettem fel a magyar–szlovák névpárokat. A szlovák helyesírású nevek csoportjába azokat a neveket soroltam, melyek szlovák helyesírással szerepelnek a nyilvántartásokban. Azokat a neveket is ide soroltam, melyeknek van magyar párjuk, de a nevek listájában szlovákul szerepelnek (pl.: *László* ~ *Ladislav*, *Zsuzsanna* ~ *Zuzana*). A tollhibás neveket külön kategóriába soroltam. Nem vettem figyelembe, hogy a magyar vagy a szlovák írásmód ellen vétettek a bejegyzés esetén. Az egyező írásmódú neveknél Vörös Ferenc besorolását használtam, aki így vélekedik e nevekről: „Az egyező írásmódú neveket külön csoportban tüntettem fel, valójában azonban kettős arculatuk miatt a szlovák és a magyar nevek közötti sajátos átmenetet képeznek, hiszen mindkét nyelv írásgyakorlatának tökéletesen megfelelnek” (VÖRÖS 1999: 76).

A kutatás eredménye

A vizsgált hét település leggyakoribb tíz férfi és női utóneveiről elmondható, hogy nincs egyetlen olyan sem, amelyik ne magyar név lenne, illetve ne lenne a szlovák névnek magyar megfelelője. A szlovák helyesírással bejegyzett nevek mindegyikéről megállapítható, hogy hangzásban és írásmódban nagyon közel állnak a magyar névpárjukhoz. A vizsgálódásomba bevont utónevekről elmondható, hogy egyik településen sem érik el az összlakosság felét. A legkisebb mennyiségű adat Csilizradvány községből származik, itt az utónevek 34,9%-át vizsgáltam (itt szeretném megjegyezni, hogy bár a legkisebb százalékos arány Csilizradványnál mutatkozik, mégis itt sikerült a legtöbb utónevet, szám szerint 425-öt bevonnom a vizsgálataimba), míg a legnagyobb százalékos arányban Szap (44,9%), Kulcsod (43%) és Csiliznyárad (42,3%) községek utónévanyagának több mint 45%-át sikerült bevonnom a kutatásomba.

Az utónevek gyakorisági listájából kiolvasható, hogy Csiliznyárad és Csilizpatas (ezen a két településen az *István* ~ *Štefan*, valamint a *Zoltán* utónevek szerepelnek a gyakorisági lista első helyén) községek kivételével a *László* ~ *Ladislav* férfi név a legelterjedtebb Csilizközben. Elmondható még, hogy a második leggyakoribb utónév a Zoltán, míg a harmadik helyen az *István* ~ *Štefan* név található. A női utónevekről megállapítható, hogy a leggyakoribb női utónév a *Mária*, mely négy település (Kulcsod, Szap, Balony, Medve) utónévanyagának gyakorisági listáján szerepel az első helyén. A második leggyakoribb női utónév az *Erzsébet* ~ *Alžbeta*, míg a harmadik a *Helena*.

Mielőtt rátérnék az utónevek kategorizálására előtte még pár szót szeretnék szólni a táblázatok felépítéséről. Minden települést külön oszlopban jelöltem. A „fő” megnevezés alatt azt értem, hogy hány személy visel egy adott nevet, melyet a vizsgálódásaim alá bevontam, a „név” megnevezés alatt azt értem, hogy hány névalak tartozik az adott kategóriába. Az utolsó sorban pedig a százalékos arányt tüntettem fel, mégpedig

úgy, hogy nem a teljes lakosság számarányához viszonyítva, hanem csak a vizsgálódásom alá bevont utónevek százalékos arányához képest.

A vizsgált települések mindegyikében a névanyag jelentős hányadát teszi ki a szlovák helyesírású nevek. A számszerű adatokat az alábbi táblázatban foglalom össze.

1. táblázat: Szlovák helyesírású nevek

Csiliznyárad		Csilizpatas		Kulcsod		Szap		Csilizradvány		Balony		Medve	
fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név
183	16	211	14	91	13	152	14	300	17	173	13	128	13
67,3	50	65,5	51,8	56,5	47,5	63,6	58,3	70,6	54,8	55,4	39,4	56,1	50

Ezek alapján elmondható, hogy minden településen a vizsgált nevek ötven százaléka (ez alól csupán Kulcsod és Balony községek a kivételek) ebbe a kategóriába tartozik, és a vizsgálódásomba bevont személyek 50–70%-a szintén ebben a csoportba található. A fennmaradó részt a magyar helyesírású és az egyező nevek csoportja teszi ki (1. táblázat).

A magyar helyesírású nevek a vizsgált névanyag kisebb részét alkotják, mint a szlovák helyesírású nevek. A vizsgált nevek 21–35%-át teszik ki, míg a vizsgálódásba bevont népesség csupán 4–10%-át teszik ki.

2. táblázat: Magyar helyesírású nevek (az egyező nevek nélkül)

Csiliznyárad		Csilizpatas		Kulcsod		Szap		Csilizradvány		Balony		Medve	
fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név
27	11	13	7	16	7	15	5	38	9	23	10	16	6
9,9	34,4	4	25,9	9,9	25	6,3	20,8	8,9	29	7,4	30,3	7,1	23,1

Szembeötlő, hogy Csilizpatason elenyésző, csupán 4% azoknak a személyeknek a részaránya, akik magyar helyesírású neveket viselnek. Itt szeretném megemlíteni, hogy a magyar helyesírású nevek kategóriájába a következő kritériumok alapján soroltam be a neveket: ide soroltam azokat, amelyeknek van ugyan szlovák névpárjuk, de a nyilvántartásban magyar helyesírással szerepelnek. Nem soroltam ebbe a kategóriába az egyező neveket, valamint azokat a magyar neveket, melyeknek nincs szlovák névpárjuk (2. táblázat).

A magyar helyesírású neveknél is kisebb részarányban fedezhetők fel a nyilvántartásokban azok a magyar nevek, melyeknek nincs szlovák névpárjuk. A vizsgálatba bevont nevek 3–12%-át, míg a vizsgált lakosság 3–11%-át adták ezek a nevek.

3. táblázat: Magyar nevek, melyeknek nincs szlovák párjuk

Csiliznyárad		Csilizpatas		Kulcsod		Szap		Csilizradvány		Balony		Medve	
fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név
12	1	18	2	18	3	8	1	20	2	31	3	22	2
4,5	3,1	5,6	7,5	11,2	12	3,3	4,2	4,7	6,5	9,9	9	9,6	7,7

Ebbe a csoportba öt női nevet (*Anna, Júlia, Ildikó, Rozália, Anikó*) valamint egy férfi nevet soroltam, melynek két írásmódja ismert (*Attila ~ Atilla*) (13. táblázat). Meglepőek ezek az adatok, bár nem tudom elégszer hangsúlyozni, hogy csak a leggyakoribb tíz utónévet vizsgáltam, nem az egész utónévanyagot, de itt is csak Vörös Ferenc már fentebb említett munkájára tudok hivatkozni, aki így fogalmazza meg ezt a helyzetet: „Mindez azért érdekes, mert a szlovák környezetben élő magyarságnak elvileg ez a névcsoport lehetne a tudatos védekezési eszköze, s itt lenne leginkább szembeötlő a passzív rezisztencia a szlovákosítással szemben. A számokból kitűnik, hogy (...) jellemző az »ellenállásnak« ez a formája” (VÖRÖS 1999: 77).

Az egyező nevek csoportjába tartozó nevek már nagyobb részarányban fordulnak elő a nyilvántartásokban, mint az előbbi kategória. Ahogy a táblázatból kiderül, ezek a vizsgálatba bevont nevek 3–5 %-át, míg a vizsgált lakosság 16–27%-át teszik ki.

4. táblázat: Egyező nevek

Csiliznyárad		Csilizpatas		Kulcsod		Szap		Csilizradvány		Balony		Medve	
fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név
48	3	80	4	36	4	64	4	67	3	83	5	62	5
17,6	9,4	24,9	14,8	22,4	15,5	26,8	16,7	15,8	9,7	26,7	15,2	27,2	19,2

A nyilvántartásokban felbukkanó egyező nevek a következők: *Mária, Andrea, Erika, Klára; Tibor, Zoltán*. Elmondható, hogy több női egyező nevet találtam, mint férfit, és több olyan nő nemű személy van, aki ezen kategóriába tartozó nevek egyikét viseli (4. táblázat).

Végül a tollhibás nevek kategóriájába azokat a neveket soroltam, melyeknél vagy a magyar vagy a szlovák helyesírás szabályai ellen vétettek a bejegyzést végző személyek.

5. táblázat: Tollhibás nevek

Csiliznyárad		Csilizpatas		Kulcsod		Szap		Csilizradvány		Balony		Medve	
fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név	fő	név
2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–	–
0,7	3,1	–	–	–	–	–	–	–	–	0,6	6,1	–	–

Ezek alapján a vizsgált nyilvántartásokban 3 tollhibás nevet találtam, melyeken 4 személy osztozik. Két tollhibás nevet találtam Balony község utónévanyagában. Ezek a *Katarina*, valamint a *Tamáš* nevek voltak. A *Katarina* esetében elmondható, hogy a bejegyzéskor a szlovák írásmódot vétették el (a helyes szlovák névforma a *Katarína* lenne). A *Tamáš* név esetében viszont a magyar írásmód ellen vétettek a bejegyzők (a helyes magyar alak a *Tamás*, míg a helyes szlovák alak a *Tomáš* lenne). A harmadik tollhibás névre Csiliznyárad utónévanyagában bukkantam, ahol kétszer is rosszul bejegyzett formában leltem rá a *Krisztína* (ez a helytelen alak) névre. Itt szintén elmondható, hogy a bejegyzők a magyar írásmód ellen vétettek, mivel a helyes magyar névalak a *Krisztina*, míg a helyes szlovák írásmód a *Kristína* lenne. Összegzésként elmondható, hogy a három tollhibásan bejegyzett név közül kettő a magyar és egy a szlovák írásmód ellen vét (5. táblázat).

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a vizsgált hét község 4966 személynévéből 1959-et (a hét község leggyakoribb tíz férfi és női neveinek összege) dolgoztam fel, ami az összlakosság 39,3%-a. Az adatokból kiderül, hogy 1068 férfi (mely a vizsgált lakosság 55%-át teszi ki) és 891 női (a vizsgált lakosság 45%-a) lakost vontam be a vizsgálódásaimba. A vizsgált névanyagról elmondható, hogy a legtöbb utónév a szlovák helyesírású nevek csoportjába tartozik. Ide 1238 név sorolható, melyek a vizsgálódásba bevont népesség 63%-át teszik ki. Ezek az adatok első látásra furcsának tűnnek, de itt meg kell említenem, hogy a szlovák helyesírású nevek csoportjába csak olyan nevek tartoznak, melyeknek van magyar megfelelőjük, de a hivatalos jegyzékekben a szlovák névpár szerepel. Valamint még azt is meg kell említenem, hogy a vizsgált névanyagban egyetlenegy szlovák vagy szláv nevet sem találtam. A második legnépesebb kategóriát az egyező nevek csoportja alkotja. Ide 440 személy neve tartozik, melyek a 22,6%-át teszik ki a vizsgált népességnek. A harmadik legnépesebb kategória a magyar helyesírású nevek csoportja, melyet csupán 148 személy alkot, és a vizsgált népesség 7,6%-a. Itt el kell mondanom, hogy ez a számadat nem tükrözi vissza hűen a magyarság részarányát ezen a területen, még akkor sem, ha hozzávesszük azokat a magyar neveket is, melyeknek nincs szlovák megfelelőjük. Az így kapott csoport tagjai is csupán a vizsgált lakosság 14,2%-át adják, és még ez a számadat is jócskán elmarad a magyarság több mint 90%-os részarányától a Csilizközben. Ezeknél az adatoknál is figyelembe kell venni, hogy az újszülöttek anyakönyveztetésénél a szülők beleegyezésével, vagy az anyakönyveztetést végző személy önkényesen választotta a szlovák névpárt a magyarral szemben. Ennek a problémának a megoldása egy mélyebb kutatást igényelne, valamint személyes érintkezést (interjú, beszélgetés) az érintettekkel. A vizsgált névanyag 6,6%-át (ez 129 személy

érint) tették ki azok a magyar nevek, melyeknek nincs szlovák párjuk. Végül a legkisebb csoportot a tollhibás nevek adják melyek a vizsgált névanyag 0,2%-át teszik ki.

A munkám csupán az első lépése volt egy hosszabb útnak, melynek a végén a Csallóköz szívében elterülő Dunaszerdahelyi járás településeinek személynévanyagát szeretném feldolgozni. Ezen tanulmányommal remélhetőleg elősegíthetem mind a szlovákiai, mind a magyarországi névkutatás fejlődését.

Felhasznált irodalom

- BAUKO János 2011. *A szlovákiai magyarok személynévhasználatára*. In: SZABÓ MIHÁLY Gizella–LANSTYÁK István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában VII. Kötet*. Nyelv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 407–423.
- BOGOLY János, CSAKY Károly, CSÍK Zoltán, PhDr. DANTER Izabella, GUDMAN Ilona, JÓKAI Mária, PhDr. KOVÁCS István, MIHÁLYI MOLNÁR László, PhDr. MÉSZÁROS Klára. 1995. *Barangoló*. Terra Könyvkiadó, Pozsony.
- FERCSIK Erzsébet – RAÁTZ Judit. 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinévek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KONCSOL László 2001 – 2005. *Csallóköz falvai és városai I–III*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- LADÓ János – BÍRÓ Ágnes. 2005. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- Milan MAJTÁN–Matej POVAŽAJ. 1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Art Area, Bratislava.
- VÖRÖS Ferenc 1999. Két szlovákiai település mai névadási szokásainak összevetése. *Magyar nyelv*, 95. évf. 1. sz. 71–83.

Abstract

In my presented work I am examining the surnames in the region of Csallóköz. In the past, several studies have been dealing with the aim to process the names of the local settlements. Thanks to these studies the first and surnames as well as the habits in birth registration can be revealed. The aim of my current study is to focus on the first names used in my broader motherland as well as to point at the traditions of birth registration and of course incidental mistakes. Processing the local settlement names from a special point of view was aimed at the purpose of pointing at the influence of Slovak language on the first names in a "purely" Hungarian region.

As the region of my examination seven settlements of Csallóköz (Balony – Baloň, Csiliznyárad – Ňárad, Csilizpatas – Pataš, Csilizradvány – Čilizská Radvaň, Kulcsod – Klučovce, Medve – Medvedov, Szap – Sap) were chosen. This micro region according to the census in 2012 has 4966 inhabitants, which of them 90% declared themselves Hungarians. In every settlement the mostly common male and female surnames were processed. This was due to the limitation given by the amount of name materials as well as by the extension of my thesis.

KISS TÍMEA

Alakzatvizsgálat Ady Endre Az eltévedt lovas című versében és angol fordításaiban

Bevezetés

Az Ady-versszövegek szembetűnő szervező alakzata az ismétlés. Az ismétléses alakzatok, valamint ezekhez társulva a paralelizmus, az ellentét és más alakzatok összekapcsolódása Ady költészetének fontos összetevői. Munkám e részében azt vizsgálom meg, hogy azonos forrásnyelvi szövegből a három célnyelvi variáns milyen hasonlóságokat és eltéréseket mutat, és hogy az angol fordításban megjelennek-e, és ha igen, milyen funkciót töltenek be ezek az alakzatok, elsősorban az ismétlések.

Az eltévedt lovas című verset mint forrásnyelvi szöveget hasonlítom össze angol nyelvű célnyelvi szövegvariánsaival. Választásom azért erre az Ady-szövegre esett, mert disszertációmban Ady költészetének kései szakaszát is vizsgálom, így *A halottak élén* című kötet versei közül választottam a mintát. Ez a vers a megértés szempontjából is problematikus lehet a fordítók számára, hisz Ady érzelmeinek ambivalenciája kerül előtérbe a szövegben. Dolgozatomban bemutatom, hogy e verset hogyan ültették át angol nyelvre, hogyan vívódtak a fordítók *Az eltévedt lovas* témájával, a versekben küzdő régi és új gondolatok, az elmúlás visszafordíthatatlanságának fordításával.

Dolgozatomban a funkcionális stilisztika módszerével dolgozva a kommunikatív ekvivalencia megvalósulását vizsgálom párhuzamos szövegekorpuszok egybevetésével. A funkcionális stilisztika megteremtője Charles Bally. Szerinte a stilisztika feladata, hogy a nyelv kifejezőeszközeit affektív tartalmuk szempontjából tanulmányozza. A hangoktól a legbonyolultabb mondatokig minden nyelvi elemnek lehet stilisztikai értéke (KABÁN 2008: 50).

Párhuzamos szövegekorpuszok vizsgálata a funkcionális stilisztika módszerével

Dolgozatomban bemutatom, hogy e verset hogyan ültette át angol nyelvre Papp Faber Erika, J.C.W. Horne és Anton N. Nyerges. H. Nagy Péter elemzéséből kiindulva a legfontosabb domináns szövegkohéziós alakzatokat és alakzattársulásokat vizsgálom a forrásnyelvi és célnyelvi szövegben a teljesség igénye nélkül.

A vers címe variációsan ismétlődik a kezdő verssorban geminációs ismétlést hozva ezzel létre (*Az eltévedt lovas / Eltévedt hajdani lovasnak*). *Vak ügését hallani / Eltévedt hajdani lovasnak, / Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak*. Azonban a közbeékelődő *hajdani* és az *az* névelő elhagyásával a fordító már a vers kezdetén

elbizonytalanítja az olvasót. Az *az* névelő hiánya differenciát ír szöveg és cím viszonyában egy nem konkretizálható alanyt hozva létre (vö. H. NAGY 2003: 120). Ezt nyomatékosítja a *hajdani* melléknév betoldása is. A lovas eltűnik térben és időben: *hajdani és eltévedt*, csak *vak ügetését hallani*, ami az érzékszervek összekapcsolásával új korlátokat emel az értelmezésben. Lőrincz Csongor véleménye szerint a lovasnak egyáltalán nem bizonyos a létezése, mivel csak hang utal rá (LŐRINCZ 2002, idézi H. NAGY 2003: 95). Azonban a *lovas* lovon való léte nem bizonyított. A rész-egész viszonyán alapuló metonimikus alakzat funkciója az elbizonytalanítás, hisz az ügetés a lovas mozgása, illetve a ló része. A *lovas* ügetése azonban nem hallható, csak látható, de a *vak* jelző megakadályoz minket ebben, így a szinesztézia funkciójában társul a metonímiával. Hajdanisága azt is jelölheti, hogy már nem az, ami régen volt (vö. H. NAGY 2003: 96). Ilyen kontextusban a *lovas* lehet, hogy nincs is jelen fizikai valójában, hisz az ügetés hallhatósága inkább a lovához köthető. Így a *lovas* nem létezése / hajdanisága nem ellentételezi az ügetés tényét. Az *eltévedt* jelző kapcsolatot teremt a *láncolt lelkekkel*, melyet az alliteráció tovább nyomatékosít, szövegbeli és hangzásbeli effektust is létrehozva ezzel.

A célnyelvi szöveg címét Papp szemantikailag módosította. A lovas eltévedtségét másodlagos olvasatban elveszettségként értelmezte, mely módosításokat okoz az egész vers értelmezésében. Az angol szövegvariánsban az alakzatok és más nyelvi és stíluslemek eltérnek a forrásnyelvi szövegtől. *The blind cantering may be heard / Of a rider of times gone by, / Chained spirits of the ancient swamps / And of former forests frightened cry.* Nyersfordítás: '*Vak ügetése hallható / régi idők lovasának / Ősi mocsarak láncolt szellemei / és az egykori erdők rémült kiáltása*'. Az eredeti *eltévedt* (*lost*) jelző hiányával a variációs ismétlés és vele együtt a gemináció is hiányzik a fordításszövegből. A határozott névelő határozatlanra cserélése ugyan a forrásnyelvivel adekvát a célnyelvi szövegben, betölti funkcióját, de az *eltévedt* jelző angol megfelelőjének (*lost*) elhagyásával és a közbeékelte *hajdani* körülírással (*Times gone by*) sérül az ekvivalencia. Az alany konkretizálhatatlanságát a *hallani* igenév *may be heard* igealakkal való fordításával erősíti a fordító, feltétellel alakítva az eredeti formát, de egyidejűleg meg is szüntette a hanghatás bizonyosságát. A *lovas* ezáltal nemcsak térben és időben tűnik el, hanem a szövegben is eltévedtté válik, hisz a címben szereplő lovast a kezdő verssor eltávolítja: *The blind cantering may be heard of a rider.* A hanghatás bizonytalanná válásával azonban a ló léte is megkérdőjeleződik. A kezdő versszak utolsó két sora felcserélődik, és a riadozást a rémült kiáltásra jelentő angol kifejezésre cseréli a fordító, ez pedig az ige intenzitásában okoz változást. A *láncolt lelkei* alliterációt a *former forest frightened* szavak kezdő hangjainak egybecsengetésével ugyan helyettesíti a fordító, de a nyomatékosító funkció az *eltévedt* jelző ismétlésének eltűnésével sérül.

A célnyelvi szöveg címét Horn is módosította. A *lovas* eltévedtségét elveszettségként értelmezte, mely módosításokat okoz az egész vers jelentésében. Az alakzatok és

más nyelvi és stíluselemek itt is eltérnek a forrásnyelvi szövegtől. *Lost and ancient, the horseman rides, / Blind the trot of the horse's feet, / Of the forest that was, of the reeds that waved / The fettered spirits start at their beat.* A cím ugyan variációsan ismétlődik a kezdő verssorban, de a határozott névelő meghagyásával és a *lovas* cselekedtetésével az alany konkretizálódik a fordításszövegben (*the horseman rides*). A *hajdani ősi*re való fordításával sérül az ekvivalencia, hisz a szövegrész másodlagos jelentése, a 'nem az, ami régen volt' olvasata eltűnik a szövegvariánsból. A *lovas* lovon való léte megkérdőjelezhetetlen. Rész-egész viszonyán alapuló metonimikus kapcsolat ugyan létrejön a célnyelvi szövegben a ló lábának szerepeltetésével, de funkciója már nem az elbizonytalanítás, hanem inkább a kapcsolatuk nyomatékosítása, melyet a harmadik sor geminációs ismétlése (*of the forest that, of the reeds that*) felerősít. Míg a forrásnyelvi szöveg láthatatlanságba taszít a *vak ügetéssel*, a fordításszöveg ellentétezi a *vak* jelzőt az ismétlődő körülírással, melyet a fordító a ló lábához kapcsol. Az alany konkretizálhatatlansága mellett a hanghatás bizonyosságát is megszünteti a fordító a *hallani* igenév kihagyásával. Az ellipszis funkciója az ügetés tényének nyomatékosítása. A *lovas* térben és időben való eltűnése megkérdőjeleződik a célnyelvi szövegben a határozott névelő (*the*) ötszöri ismétlésével, ezt erősíti az *ancient* jelző és *rides* ige is, mely időben is megköti a *lovas*-t, a múltba helyezve. A forrásnyelvi szövegből kiolvasható szövegbeli elveszettség érzése/ténye teljesen eltűnik a fordításból. A bizonytalanságot a bizonyosság váltja fel, így egyszerű értelmező célnyelvi szöveg jön létre. A *riadozás* szót a fordító a *waved* szóalakra cseréli, mely változtatás az ige intenzitálásában és jelentésében is változást okoz. A versszak végi alliteráció sem adekvát a fordításszövegben, így az eredeti nyomatékosító funkciója is elvész, hisz az angol variánst a fordító minden hanghatástól megfosztja, mely a forrásnyelvi szövegben alapvető funkciót tölt be.

Nyerges is módosította szemantikailag a címet. A *lovas* eltévedtségét másodlagos olvasatban szintén elveszettségként értelmezte. *You hear the hollow hoofbeats / a horseman lost since ago. / The shackled souls of ghosted woods / and ancient reedlands wake to woe.* A cím variációsan ismétlődik a kezdő verssorban, a határozott névelő határozatlanra cserélése és az ezzel ellentétes patadobogás konkrétsága a forrásnyelvi szöveggel adekvát, betölti funkcióját. Az elbizonytalanítás azonban megbomlik a *you hear* kijelentés betoldásával, mintegy az olvasó által konkretizálva a hanghatást (te hallod), grammatikai módosulást is okozva ezáltal (a *hallani* és személyhez kötött *you hear*). Rész-egész viszonyán alapuló metonimikus kapcsolat itt is létrejön a ló patájának szerepeltetésével, funkciója az elbizonytalanítás, kapcsolatuk ellentétességének nyomatékosítása. A *hajdani eltévedt lovas lost since ago*ra való fordításával sérül az ekvivalencia, a szövegegész másodlagos jelentése itt is eltűnik a variánsból. A *lovas* lovon való léte megkérdőjeleződik a fordításszövegben, melyet a *vak* jelző helyetti *hollow* tovább nyomatékosít. A jelző elsődleges jelentése üreges, mely utalhat a pata valódi jellegére, de konnotatív jelentése, mint a 'hamis/ nem őszinte, síri' erősíti a metonímia funkcióját (csak te hallod, de a

hang is hamis). A lovas térben és időben való eltűnése és a hanghatás bizonytalan-ná válásával a lovas és ló léte is megkérdőjeleződik. Az alliteráció funkciójával együtt jelen van a fordításban (*wake to woe*). Azonban a riadozást *wake* szóalakra szelídíti a fordító (felkelnek), ami az ige intenzitásában okoz ugyan változást, funkcióját azonban megőrzi.

A második versszakban elindul a helyképzés, de a strófa második felében mesebeli tájra vált Ady, antitézist hozva ezzel létre. *Hol foltokban imitt-amott / Ős sűrűből bozót rekedt meg, / Most hirtelen téli mesék / Rémei kielevenednek*. Az igeek intenzitása is ellentétes: a bozót megrekedt, a rémek kielevenednek. Az antitézist a módhatározó (*hirtelen*) és az igeekötő (*ki*) használata is erősíti.

A második versszakban Papp célnyelvi szövegének eltérései az eredetitől nem olyan jelentősek. *Where here and there in sundry spots / The ancient thicket grouped into brush, / Suddenly spooks of winter tales / Now come alive and forward rush*. Nyersfordítás: 'Ahol itt-ott különböző helyeken / ősi bozót csoportosul / Hirtelen téli mesék kísértetei / életre kelnek és előre rohannak'. A *megrekedt* és *kielevenednek* igeek helyett a fordításban a visszafogottabb 'csoportosulnak' jelentésű ige szerepel, a kielevenedést pedig tovább fokozza (életre kelnek és előre rohannak). Így az antitézis jelen van a fordításszövegben is, csak módosult intenzitással.

Az első strófa módosulásaival az antitézis nem olyan erőteljes Horne célnyelvi szövegének második versszakában. A *megrekedt* és *kielevenedik* igeeket körülírással helyettesíti a fordító. *Where the trees of the silent past / Brooded still in the chequered shade, / On a sudden the shapes of a winter's tale / Leap to life in the listening glade*. A *téli mesék rémeit* visszafogja, s *téli mesék alakjaivá* változtatja a fordító. A *megrekedt* és *kielevenednek* igeek helyett a szintén visszafogottabb *brooded* szerepel, a kielevenedés jelentését pedig gyengíti (*leap to life*). A fordító a *silent trees* és a *listening glade* szembeállításával, a *tisztás* szó betoldásával nyomatékosítja az ellentétet a strófán belül. Így az antitézis módosult intenzitással, de jelen van e fordításszövegben is.

Nyerges szövegében az első versszak módosulásai nyomán a strófák közti antitézis hatása gyengébb. *And where patches here and there / a tangled coppice used to thiver, / unaudible and ghostly troops / of wintry tales become alive*. A *téli meséket* dermedtté, a *hirtelen kielevenedést* életre kelésre módosítja, máshova helyezve az ellentétet ezáltal. (A rémeket seregek váltják föl, melyeket hallhatatlansággal vértéz fel. A *troops* konnotatív jelentése 'lovas katona', ilyen kontextusban a dermedt mesék halhatatlan szellemlovakai kelnek életre. Ebben az olvasatban az eltévedt lovas e rémek egyike (ezt jelezheti a határozatlan névelő is), így a strófák közti antitézis paralelizmussá alakul, melynek funkciója metonimikus kapcsolat felerősítése: a kísértetes erdő (*ghosted wood*) része a kísértetes sereg (*ghostly troops*), mely az első strófában ébred (*wake*) a másodikban életre kel (*become alive*). Hallhatatlanságuk ellentétes a lovas patadobogásával, de a hamis jelző, és az érzékelés megszólítottira helyezése elbizonytalanít a hanghatás

bizonyosságában. Így az antitézis funkciójával együtt módosul a fordításszövegben.

A forrásnyelvi szöveg harmadik versszakában variációs ismétlésként az előző strófa jelzői anaforikus ismétléses szerkezetben jelennek meg. *Itt van a sűrű, a bozót, / Itt van a régi, tompa nóta, / Mely a süket ködben lapult / Vitéz, bús nagyapáink óta.* A *sűrű, a bozót, a régi tompa nóta* felsorolásnak, de egyben egymás szinonimáinak is tekinthetők. Nem dönthető el, hogy a *mely süket ködben lapult* sor melyik elemre vonatkoztatható, hisz a *lapult* inkább a sűrűben megrekedt bozóra utalhat (vö. H. NAGY 2003: 101). De ha egymás szinonimáinak tekintjük (ha a dombok lehetnek kerítések, a dalok funkcionálhatnak bozótként, hisz mesebeli tájon járunk), az azonosítás egyértelmű. A *köd süket* jelzője szemantikailag ellentétben áll a *nótával*, de a hangzás hallhatatlansága a *nóta tompaságát* is értelmezi. A strófa végén a felsorolást követően a költői én a többes szám első személyű birtokos személyjeles alakban önmagát (*nagyapáink*) is azonosítja. Kormos Mária értelmezése szerint a *tompa nóta* most hangzik fel először *vitéz, bús nagyapáink óta*. Közülük, a harcos, cselekvő emberek közül jön a lovas. A ló mint a küzdő, harcoló ember társa jelenik meg. A lovashoz tehát rokonként, annak szinonimájaként kapcsolhatjuk a *nagyapáink* motívumot (vö. KORMOS 1985; idézi H. NAGY 2003: 102). A ló létezése elvileg megkérdőjelezhetetlen, de a lovasé már annál inkább. Ha a ló a küzdő embert jeleníti meg, akkor a ló lovas nélküli léte éppen ennek ellenkezőjét, melyet a negyedik strófa nyomatékosít. *Kísértetes nálunk az Ősz / S fogyatkozott számú az ember: / S a domb-kerítéses síkon / Köd-gubában jár a November.* A többes szám első személy használata paralelizmust hoz létre a strófák közt. Az *ember fogyatkozott száma*, a *járás*, a szavak áttűnésére épülő rímszerkezet tovább fokozza a lovas nemlétének tényét. Az *ember Novemberben* s az *Ős Őszben* való bennléte (vö. H. NAGY 2003: 105) kapcsolatot teremt a lovassal (az *ős kísértetes*, a *November köd-gubában jár*), s az *ember fogyatkozott számát* szövegbeli előfordulásának ritkasága illetve a *Novemberhez* viszonyított alaki rövidülése is magyarázza (vö. H. NAGY 2003: 105). A *köd* a szöveget is átítatja, ezáltal a gépies megfeleltetésen alapuló rendszert fedi el, s emeli ki a nyelv elemeinek mozgósításával.

A harmadik versszak anaforikus ismétlése és funkciója adekvát a célnyelvi szövegekben. *Here is the thicket, here the brush, / here is the old obtuse, muted song / Which since our brave forefathers' times / In the deaf fog lay hid so long.* Nyersfordítás: '*Itt van a sűrű, itt van a bozót / itt van a régi tompa néma dal / mely bátor elődeink óta / a süket ködben feküdt elrejtve sokáig*'. Papp a dalokat a *tompá* jelző mellett a *némaság* minősítéssel is ellátja (antitézis és antiklimax formájában : a *nóta tompa*, majd néma, *süket a köd*, azért néma a nóta), amely a *nóta* és *süket* köd szemantikai ellentétét oldja fel. A versszak második felében a fordító *vitéz* jelzőt a *brave* 'bátor' jelentésű jelzőre cseréli, mely az Ady-versben működő utalásrendszer módosítja (a csataterek lehetséges jelenléte eltűnik a fordításból).

A negyedik versszakban az *ember* szónak a többes számú *men* szóval való fordítása azonban az eredeti jelentést felidézheti: *Autumn is ghostly in our land / And men are fewer now once again, / November in a fog-cloak stalks / Over the hill-surrounded plain.* Nyersfordítás: 'Az őszi kísérteties a mi földünkön / és a férfiak kevesedtek (fogyatkoztak) már megint / November a köd köpenyében követ titokban / a dombbal körülvett síkon'. Emellett a ló *lovas nélküli* létét is nyomatékosítja a fordító. A lexikai módosítások mellett a paralelizmus ekvivalens a fordításszövegben, a változatlan elemisméltés is létrejön (*our brave forefathers, our land*). A szavak áttűnésére épülő rímszerkezet (*ősz-ős, november-ember*) a lovas nem létezésének nyomatékosító funkciójával együtt azonban eltűnik az angol szövegből. A *köd gubában járó November* képét pedig értelmezi a *stalks* szó használatával és a *guba köpenyre* való fordításával, pragmatikai jelentésmódosulást hoz létre a fordító a szövegben. (A fordításszövegben a Halál jelenléte kirajzolódni látszik).

Here dense and solemn the forest stands, / here the song of the years of old, / Since the days of our forefathers, fighters sad, / Lives in the deaf mist's silent hold. Horne a felsorolást körülírással helyettesíti, a dalok tompasága színezetét elhagyja, mellyel a *köd* süket-ségének funkcióját módosítja. A *lapult* igét az 'él' jelentésű szóval helyettesíti, ezzel az eredeti ige szövegbeli hovatarozásának dilemmáját szünteti meg. A strófa második felében a *vitész* jelzőt felsorolással helyettesíti a fordító (*our forefathers, fighters*), mellyel megtartja a forrásnyelvi szövegben működő utalásrendszert (a csataterek lehetséges jelenlétét, melyet a *chequered shade* kifejezés is nyomatékosít).

A negyedik versszakban az *ember* alanynak a többes számú *men*nel való felcserélése felidézheti ugyanezt: *Spectral autumn is with us now, / Men are few, and their numbers wane, / In his cloak of eddying mist-wrack treads / Grey November the hill-girt plain.* A többes szám első személy használatával a fordító paralelizmust hoz létre a szövegben, a lexikai módosulások pedig variációs ismétlést eredményeznek a strófák közt (*our/us*). A szavak áttűnésére épülő rímszerkezet eredeti funkciójával együtt azonban eltűnik az angol szövegben. A versszak utolsó két sorát felcseréli, s körülírással helyettesíti a fordító. A *köd gubában járó November* képét pedig saját kontextusba helyezi a *Grey November* szerepeltetésével, mellyel az angol parlament elleni november 5-i összeesküvést idézi fel a célnyelvi olvasóban, kirajzolva ezzel a halál jelenlétét. A pragmatikai jelentésváltozás funkciója a célnyelvi kontextusban lehet a fordításszöveg jelentésének megfeleltetése.

A harmadik versszak anaforikus ismétlése és funkciója adekvát a harmadik célnyelvi szövegben is. *Here is the denseness of the copse, / here are the blunt and brazen songs, / which lurk within the deafened fog / since our brave fathers died in throngs.* Nyerges a *dalokat a tompa* jelző mellett a *brazen* ('pimasz, arcátlan') jelzővel is ellátja, a régi lexéma kicserélésével törli a *dalok* időbeli elhelyezését. A *süket* jelző helyetti passzív szerkezetes forma használatával (*deafened*) pedig a létüket is módosítja (valaki által megsüketített). A versszak utolsó sorában a *vitész* jelzőt a *brave* 'bátor' jelentésére cseréli, mellyel a

versben működő utalásrendszer módosítja. A csataterek lehetséges jelenlétét az apák halálának kimondásával (*fathers died*) próbálja érzékeltetni a fordító a szövegben. A negyedik versszakban az ember *men*-re való cserélése felidézheti ugyanezt: *The autumn is macabre here; / the dwindling sums on men are small, / and on the hill-encircled plain / November walks in a misty shawl*. A többes szám első személy, a *here* helymegjelölés, a halott apáink és fogyatkozott számú ember kifejezések használatával a fordító paralelizmust hoz létre a szövegben, egyben a strófák közt is. A köd gubában járó November képének másodlagos jelentésének lehetősége eltűnik a fordításból, viszont lexikailag adekvát a célnyelvi szövegrész.

A felsorolással indító eredeti szöveg ötödik versszakának első sorában a *pöre sík* szemantikai ellentétet alkot az *erdővel* és a *náddal*, s egyúttal kapcsolatot teremt az előző strófa megszemélyesítésével, hisz a *pöre*, a *guba* és a *bújás* felsorolás inkább vonatkozik emberre, mint síkra. *Erdővel, náddal póre sík / Benőtteti hirtelen, újra / Novemberes, ködös magát / Múlt századok kódébe bújva*. Az intenzitásváltozás is az antitézist erősíti (*benőtteti, hirtelen*). Az erdő, mező, november, köd variációsán ismétlődve újra megjelenik, erősítve a strófák közt létrejövő paralelizmust. A *ködös magát, kódébe bújva* elemismétlés epiforát, az előző strófa *köd-gubája* metaforával a fordító szimplokét hoz létre a szövegben. A névmás és az ige (*magát, bújva*) a megszemélyesítést nyomatékosítja a strófán belül, miközben a póreséggel alkot szemantikai keretet.

Az ötödik versszak felsorolása Papp fordításából eltűnik, a szemantikai ellentéttel együtt. Egyszerű, értelmező szöveg jön létre. *The bare plain lets its foggy self / Anew with forests be overgrown, / Slipping suddenly once again / Into the fog of centuries flown*. Nyersfordítás: '*A csupasz sík hagyja ködös magát / megújítani fákkal benőttetve / hirtelen csúszva még egyszer / századok kódébe repülve*'. A fordításszövegben a *sík* utóismétlése geminációs ismétlésként jelenik meg, így a megszemélyesítés nyomatékosító funkciója adekvát a két szövegben. A *fog / foggy, once again* elemismétlések fenntartják a paralelizmust a strófák között, de a felsorolás és a *November* szó ismétlésének elhagyásával gyengébb az intenzitása. Ezt ellensúlyozva a *forest* ismétlése a középső, kezdő és záró strófákban is megjelenik, melynek funkciója a párhuzam erősítése és a mese életre kelésének nyomatékosítása.

Az ötödik versszak felsorolása lexikai módosulásokkal ugyan, de jelen van Horne fordításszövegében a szemantikai ellentétekkel együtt. *Suddenly, strangely the plain anew / Clothes with rushes and woodlands green / Its limbs of November, its limbs of fog / And hides in the mist of the years that have been*. A fordításszövegben a *sík* utóismétlése geminációs ismétlésként jelenik meg, így a megszemélyesítés nyomatékosító funkciója adekvát a célnyelvi szövegben. A *plain / November, mist* elemismétlések a paralelizmust fenntartják a strófák között, melyet a felsorolás (*suddenly, strangely*) és az *its limbs of* kifejezések geminációs ismétlése nyomatékosít. Értelmező célnyelvi szöveg jön létre, de az elhagyásokat új ismétlések betoldásával helyettesítve az alakzatok szintjén létrejön

az ekvivalencia. Az ismétlések funkciójának fontosságát mutatja a *forest* ötszöri és *wood / trees* szinonimáinak háromszori ismétlése, melynek funkciója itt is a strófák közti paralelizmus erősítése és a mese életre keltésének nyomatékositása a helyképzés folyamatos ismétlésével.

Az ötödik versszak felsorolása Horn szövegéhez hasonlóan módosulásokkal, de jelen van a harmadik fordításszövegben a szemantikai ellentétekkel együtt. *And once again the naked plain / is overgrown with reeds and trees, / hiding its bleak November self / in fogs of bygone centuries.* Nyerges fordításában a *plain* utóismétlése geminációs ismétlésként jelenik meg, a megszemélyesítés nyomatékositó funkcióját adekvátan adva vissza. A *plain / November, fog* elemismétlések itt is fenntartják a paralelizmust a strófák között, melyet a felsorolás (*reeds, trees*) és fokozás (*naked plain, bleak November*) tovább nyomatékosit. Nyerges Horne-hoz hasonlóan értelmező célnyelvi szöveget hoz létre, de az alakzatok szintjén fenntartja az ekvivalenciát. Az ismétlések funkciójának fontossága jelen van ebben a szövegvariánsba is, ezt mutatja a *wood / trees* szinonimáinak négyszeri ismétlése, melynek funkciója hasonlóan az előzőhöz a strófák közti paralelizmus erősítése és a mese életre keltésének nyomatékositása.

A hatodik versszakban a *csupa* lexéma négyszeri ismétlése anaforikus szerkezetet hoz létre. *Csupa vérzés, csupa titok, / Csupa nyomások, csupa ősök, / Csupa erdők és nádasok, / Csupa hajdani eszelősök.* A felsorolás a nominalitásra helyezi a hangsúlyt. A gemináció funkciója pedig a mozdulatlansággal ellentétes, a *csupa* hangsúlyos ritmusának felerősödése, mely az ügetés hanghatásának is tekinthető, antitézist is létrehoz a *köd-gubában járó November* megszemélyesítéssel. A *köd*, ahogy megbontja a hely és időkezelést, úgy elhomályosítja a felsorolást is. Ezt jelezheti a *titok, a vérzés, a nyomások, eszelősök* gradációt alkotó elemek megjelenése a szövegben. A *hajdani* jelző kapcsolatot teremt az első és az utolsó versszak *hajdani lovasával*, és a hetedik versszak *hajdani utasával*. A hatodik és hetedik versszak között geminációs ismétlés is erősíti a kapcsolatukat. *Hajdani, eltévedt utas / Vág neki új binárú útnak, / De nincsen fény, nincs lámpa-láng / És hírük sincsen a faluknak.* A jelzős szerkezetek párhuzamot vonnak közéjük, mely a *titok* felfedéséhez, az értelmezéshez vezethet. A ló *lovas* nélküli léte beigazolódní látszik, hisz utasról beszél, aki új útnak vág. Az *utas-útnak* variációs ismétlése az *új* és az *ős* között feszülő antitézist nyomatékositja (*Ó nádasokról, ős sűrűről, régi nótáról, nagyapákról* beszél, mellyel az *új út* ellentétes). Az *új* kétszeri variációs ismétlése az alulmaradottságot sugallja. Az *újra* lexéma is elbizonytalanítja az olvasót, többletjelentésével és hovatartozásának ellehetetlenítésével (sorátlépéssel tartozhat az *újra Novembereshez*, illetve az *újra benőtteti* határozós szószerkezethez is). Az *új út* felvillantása után jön az ellentétezés (*de nincs fény*), mely a vaksággal és a süketséggel alkot szemantikai keretet. A fénytelenység vakságot okoz, a hír nemléte is a nem hallhatóságot támasztja alá.

A hatodik versszak anaforikus ismétlése és a hanghatással ellentétes nominalitás is adekvát az eredetivel a célnyelvi szövegekben. *Only bloodshed, only secrets, / Only*

nightmares, only ancestors, / Only forests and reedy swamps, / Only demented predecessors (Papp). A felsorolásban lexikai szinten változás áll be a fordításszövegben: a *nyomásokat* a *rémálmok* váltják fel, a szavak áttűnéséből körvonalazódó új jelentés is elvész, a *hajdani* jelző anaforikus és geminációs ismétlése paralelizmust nyomatékosító funkciójával együtt, amely változásokat okoz a versértelmezésben.

Only bloodshed and mystery, / Footprints ancentral in ancient ways, / Only forests only reeds, / Only the madmen of vanished days. (Horne) Az *only* négyszeri ismétlését az *ancient* variációs ismétlésével oldja meg a fordító. A célnyelvi szöveg a felsorolásban lexikai szinten is adekvát a forrásnyelvi szöveggel, viszont a második vesszorát körülírással helyettesíti, így ott a felsorolást értelmező szöveg váltja fel. A *hajdani* jelző anaforikus és geminációs ismétlése paralelizmust nyomatékosító funkciója ekvivalens a fordításban, azonban a szavak áttűnéséből körvonalazódó új jelentés már elvész, mely változásokat okozhat a vers pragmatikai jelentésének síkján.

Nothing but secrets, nothing but sires, / nothing but power, nothing but gore / nothing but reedlands, nothing but woods, / Nothing but madmen feared of yore. (Nyerges) A felsorolásban lexikai szinten változás áll be a fordításszövegben: a *nyomásokat erő* váltja fel, a szavak áttűnéséből körvonalazódó új jelentés is elvész, a *hajdani* jelző anaforikus és geminációs ismétlése paralelizmust nyomatékosító funkciójával együtt. Az utolsó sort teljesen módosítja a fordító, a *hajdani eszelősök* helyett a hajdankortól félő örülteket találunk, amely szintén változásokat okoz a versértelmezésben.

A hetedik versszak címben szereplő *lost* jelző variációsan ismétlődik (*the lost, lost*), a *hajdani* jelzőt viszont csak körülírással helyettesíti a fordító. *Lost traveler of ages past / Starts down a path dense with new-grown weeds, / But there's no light, no shining lamp, / No sign of village among the reeds.* (Papp) A ló *lovas* nélkülisége ekvivalens a célnyelvi szövegben is. A variációs ismétlést (*utas, útnak*) azonban elhagyja a fordító, mely így az új és elmúlt közti eredeti antitézist nem nyomatékosítja kellőképp. A pragmatikai jelentésmódosulások eredményeképp sérül a szövegekvalencia. A jelzők, illetve jelző-jelzett szó kapcsolatának módosításával az antitézis gyengébb célnyelvi szövegben, hisz az újat a fordító növeshez kapcsolja, módosítva ezzel az eredeti szöveg jelentését, hisz nem *új útról*, hanem *újonnan nőtt* gazról beszél a fordító, ezáltal a versszakon belüli ellentét sem adekvát a fordításszövegben. Papp szövegvariánsában a fénytelenység jelen van, de a *hír* szót *jelre* módosítja, ezzel a hanghatást törölve, melynek következtében a strófák közötti eredeti szemantikai keret is sérül. A fordításszöveg nemcsak az eredeti hanghatásban okoz változást, hanem a lokalizálhatatlanságot is módosítja azzal, hogy a *falut* a *nád* közé helyezi (megszüntetve ezáltal a vakság tényét is). Így a célnyelvi szövegvariánsban a forrásnyelvi szövegen végigvonuló antitézis eltűnik a lokalizálhatatlanságot kifejező funkciójával együtt.

A hetedik versszak első sorának jelzői (*lost, ancient*) anaforikus ismétlést hoznak létre, a vesszor pedig variációsan ismétlődik a kezdő és záró strófában. *Lost and ancient*

the traveler rides / Through new grown brushwood upon his way, / No light shines forth, and no lamp burns, / Unseen the villages of today. A ló lovas nélküliségének kérdése eltűnik a fordításból a *traveller rides* beékelésével, elhagyva ezzel az *utas / útnak* variációs ismétlését is. Az *új* és *ősi* közti szemantikai ellentét létrejön a fordításban, de funkciójában módosulás áll be a fent említett változtatások miatt. A pragmatikai jelentésmódosulások eredményeképp e variánsban is sérül az ekvivalencia. A jelzők módosításának következményeképpen az antitézis ebben a szövegben is gyengébb. Azzal, hogy az *újat* a *növés*hez kapcsolja a fordító, módosítja az eredeti jelentést, hisz az *új út*at *újonnan nőtt* gazra cseréli, ezáltal az ellentét itt sem adekvát. Horne szövegvariánsában a fénytelenység, s ennek halmozása (*No light shines forth, and no lamp burns*) jelen van, de a hírt észrevehetetlenségre módosítja a fordító, törölve a hanghatást, mely következtében a szemantikai keret is sérül a strófák között. Az elemzett fordításszöveg Pappéhoz hasonlóan nemcsak az eredeti szöveg hanghatásában okoz változást, hanem a lokalizálhatatlanságot is módosítja azzal, hogy a falut észrevehetetlenné teszi, viszont az időben elhelyezi (*today*), a fény helyét is megnevezi (*forth*) a fordító.

A hetedik versszak címében szereplő *lost* jelző variációsan megismétlődik (*the lost, lost*), a *hajdani* jelző viszont törlődik a harmadik célnyelvi szövegből. *Toward a new and tangled path / gallops the horseman lost in night, / he sees no trace of village life, / or even a glimmer of lamplight.* A ló lovas nélküliségének kérdése eltűnik a fordításból a *gallops the horseman* beékelésével, mert az *újat* ugyan az ösvényhez kapcsolja a fordító, az elveszettséget azonban időhöz illetve helyhez köti (*in night* inkább helyszínt jelöl, mint napszakmegjelölést). A variációs ismétlést (*utas, útnak*) elhagyja, mely így az új és elmúlt közti antitézist nem nyomatékosítja kellőképp. A jelentésmódosulások eredményeképp sérül az ekvivalencia. Nyerges szövegvariánsában a fénytelenység jelen van, de a hírt *nyomra* módosítja, a hanghatást törölve, a lovast megnevezve és cselekvést kötve hozzá, mely következtében a szemantikai keret is sérül a strófák között.

A hetedik és nyolcadik strófát a *faluk* alany variációs ismétlése kapcsolja össze. *Alusznak némán a faluk, / Multat álmodván dideregve, / S a köd-bozótból kirohan / Ordas, bölény s nagymérgű medve.* A strófán belül a *faluk* passzivitását felváltja a *köd-bozót* lakóinak kirohanása, mely szemantikai és dinamizmusbeli antitézist hoz létre a strófán belül, a második versszakkal pedig szemantikai keretet alkot. A felsorolás funkciója a szövegben a mese lezárása, a téli mesék rémeinek felsorakoztatása.

Papp fordításszövegében is jelen vannak az eredeti szöveg szavainak megfelelő lexikai jelentések, így létrejönnek a célnyelvi szövegben is az Ady-szöveg elemezett alakzatai, funkciójukkal együtt. *The villages sleep mutely on, / Shiver and dream of times long ago, / And from amidst the foggy brush / Rush angry bear, wolf and buffalo.*

A második célnyelvi szövegben is újraalkotja a fordító az elemismétlést a jelzett szóval együtt (*unseen villages/ villages unseen*), ezzel anaforikus ismétlést is létrehozva. *Villages unseen, shuddering, / Dream of the past and dumbly sleep. / From the mist and the*

forest, the ancient, the dark, / The wolf, the bear and the great elk leap. Horne, a fordító az eredeti szöveg szavait módosítja, a *köd-bozót* helyett ködöt, erdőt, ősit és sötétet alkalmaz a szövegvariánsban. A forrásnyelvi szövegbeli antitézis módosul, a passzivitás az erdő lényeire is áttérjed, a nagymérgű medve *great elkre* (nagy jávorszarvas) szelídül. A forrásnyelvi szöveg ellentétét a fordításszövegben a felsorolás váltja fel, mely az alakzatok funkcióját is módosítja. A felsorolás megkettőzésével a mesét a mese síkján hagyja létezni, jelentősen módosítva ezáltal az eredeti szöveg jelentését.

A harmadik fordításban az elemismétlés variációs ismétlésként jelenik meg a szövegben. *Mute hamlets huddle in their sleep, / and dream of days that were more fair, / while from the foggy thickets rush / the auroch, wolf, and raging bear.* Az eredeti szöveg szavait Nyerges is módosítja, didergő faluk helyett összebújó tanyákat (*mute hamlets huddle*), a múltat álmódás helyett pedig értelmező szöveget hoz létre (*dream of a day that were more fair*). A lexikai módosítások ellenére az időmeghatározás ebben a szövegváltozatban is jelen van (*days*), mely az előző strófa éjjelével és az alvással antitézist hoz létre a strófák között, a strófán belüli ellentétet is nyomatékossítja, hatását az alliterációk is erősítik (*hamlets, huddle, fair, from, foggy, dreams od day*).

A záró strófa reddíciót hoz létre a szövegben. A változatlan, keretes ismétlésen belül a *hajdani* és *eltévedt* szavak felcserélése a hely- és időmeghatározás ellehetetlenítése mellett a pragmatikai jelentésmódosulás révén a lovas kilétét is elfedi a fordító, a hangzás előtérbe helyezése pedig a *ló-lovas-utas / ügetés-járás* kapcsolatát is kitágítja, hisz a ködön az idő- és hely érzékelése módosul. A fordító az akusztikumra irányítja a figyelmet, hisz a köd megvakít. A versben a nézőpontváltozásokat is elhomályosítja a fordító. A *téli* mesét mesélő közé olykor beépül az *utas / lovas* perspektívája is, de szétválasztani őket szinte lehetetlen. Így a *ló-lovas* közti kapcsolat párhuzamos a narrátor és *lovas* megkülönböztethetlenségével.

A reddíciót létrehozó változatlan ismétlés Papp forrásnyelvi szövegével adekvát. Annyi módosulás történt csak, hogy a variációt nem a jelzők felcserélése, hanem az *lost* 'elveszett' szó beékelése hozta létre, mely ellentétet is alkotott a fordításszövegben, hisz a címbeli konkrétság (*the lost rider*) a szövegben eltűnik a határozatlan névelő használata révén (*a lost rider*). Tehát az *eltévedt lovas* a szövegben is elveszett. Papp angol szövegvariánsában a megfogyatkozott hanghatások is ezt nyomatékossítják, ennek ellenére a fordításszöveg közelebb visz a lokalizálhatósághoz. A paralelizmusra épülő alaphelyzet létrejön a fordításban a lexikai és szemantikai módosulások ellenére is, de az ige feltételes módúvá alakításával, a helymeghatározás beékelésével és a hanghatás csökkentésével az antitézis funkciója sérül. A *lovas* a vers központi motívuma, az antropomorfizáció, amely a fordításszövegben megszűnik (körülötte minden más életre kel, de az ő létezése kísérteties), a *riderre* való fordítása pragmatikai jelentésmódosulást okoz, hisz a *rider* utast is jelent, s ebben az olvasatban csak az *ügetés* vonatkoztatható rá, de ezt az olvasatot a *may be* grammatikai szerkezet használatával a fordító rögtön el is

bizonytalanítja. Így az Ady-szöveg másodlagos olvasata, az elmúlás és pusztulás lidérce még nehezebben érzékelhető az angol szövegvariánsban.

A második célnyelvi szöveg reddíciót alkotó változatlan ismétlése adekvát a forrásnyelvi szövegével, viszont a variációs ismétlés nem jön létre a célnyelvi szövegben, ezáltal végleg megszűnik az eredeti versszövegnek a megfeythetlenséget sugalló jelentéssíkja. A megfogytakozott hanghatások, a lokalizálhatóság, az időbeli egyértelműség, a lovas létének bizonyossága is ezt nyomatékositja a célnyelvi szövegvariánsban. A paralelizmusra épülő alaphelyzet létrejön a fordításban a lexikai és szemantikai módosulások ellenére is, de a *lovas* konkretizálhatóságával, a helymeghatározás beékelésével és a hangok csökkentésével az antitézis funkciója sérül. A *rider* helyett az egyértelmű *horseman* szerepel, ezáltal a fordító megszünteti a *lovas* elveszettségének értelmezését, hisz a szubjektum lokalizálható térben, időben s szövegben egyaránt. A bizonytalanság, a forrásnyelvi szöveg lényegi jelentése elvész, a vers másodlagos olvasata, az elmúlás lidércének jelenléte pedig még csak föl sem vetül a célnyelvi szövegvariánsban.

A paralelizmusra épülő alaphelyzet létrejön a harmadik fordításban is a lexikai és szemantikai módosulások ellenére, de a helymeghatározás beékelésével, a hanghatás személyhez kötésével az antitézis funkciója sérül. Nyerges célnyelvi szövegében is megszűnik az antropomorfizáció a *lovas horsemanra* való fordításával, konkrétágát azonban elbizonytalanítja, hogy létezését csak a megszólított hallja. Miközben a lovas elveszettsége megszűnni látszik, hisz a szubjektum térben lokalizálhatóvá válik, a bizonytalanság mégsem vész el teljesen, mert az éjszaka korlátokat emel az észlelésben, a lovas elveszettségét pedig maga az olvasó határozza meg, ahogy a vers másodlagos olvasatának lehetségeségét is. Hisz ha a megszólított hallja a síri hangot (*you hear the hollow hoofbeats*) az elmúlás lidércének jelenléte lehetséges, melyet a határozatlan névelő geminációs ismétlése a címmel, ellentéte a határozatlan névelőjű lovassal, valamint a kiazmussal társítva felerősít (*the hollow hoofbeats, a horseman*). A reddíciót létrehozó változatlan ismétlés adekvát Nyerges célnyelvi szövegében is, viszont a variáció eltűnik, mely ellentétet is létrehoz a fordításszövegben, hisz a címbeli konkrétág (*the lost horseman*) a szövegben eltűnik a határozatlan névelő alkalmazásával (*a horseman lost*). Az ellentétel együtt kiazmus is létrejön a szövegben, s ez a szintaktikai természetű kereszteződés szemantikailag az egész verset átszövi. Tehát az *eltévedt lovas* a szövegben is elveszett, csak az olvasó érzékeli jelenlétét, de számára is lokalizálhatatlan. Az angol megfelelőjében a megfogytakozott hanghatások, a te és ő névmások jelenléte (*you hear, he sees*) és cselekedtetésük ellentétessége is ezt nyomatékositják.

Összegzés

A vers alaphelyzete paralelizmusra épül konkrét hely- és időmeghatározás nélkül. A reddíció és az ismétlődő elemek funkciója ennek erősítése, antitézissel társulva. Ugyanis

az ismétlések változásokat hoznak, a köd mindent átjár, a képek egymásba tűnnek át, hallani a ló ügetését, de a címbeli lovas létezése megkérdőjelezhető. Bár azonos jelzővel az utas megjelenik, de ő már új utaknak vág. A versen végigvonuló antitézis az ősi és új harcát is felveti. Embertelenség és tehetetlenség áll szemben a kielevenedő és kirohanó rémekkel, s az ügető lóval (vagy / és lovassal). Az elmúláshoz, pusztuláshoz köthető a rémálomló vagy lidércmén is. Egy legenda szerint a kísértetek alkottak egy lovat, melyet a halál paripájának tartanak. A halál ezen érkezik a haldoklóhoz, vagy csak a pokol lovát küldi egyedül, hogy elkísérje a lelket a túlvilág kapujához. Teste ködszerű, rémálomokban is feltűnik mint lélekrabló. Csatatereken is felbukkannak ezek a rémek a katonák lovainak szellemeként. Ebben az olvasatban az eltévedt lovasról szóló téli mese azonosítható e ködszerű lélekrablóval, melytől a lelkek riadoznak, és az őszi kísértetes. A csataterek magyarázhatják az emberek fogyatkozott számát, s a köd-guba, a posztó a ködszerű halál-ló lovasáé is lehetne. Az utas hínáros útnak vág, mely akár a pokolba is vezethet. Ez az olvasat magát a címet is újraértelmezi, mert nem a helyszínt tekintve, hanem inkább lélekben és szövegben tévedt el a lovas. E legendát az 1908-ban keletkezett, a *Halál lovai* című vers dolgozza fel először, majd e szöveg értelmezi a négy évvel későbbi alkotást, mintegy folytatva a korábbi, ahol *ügetnek a halál-lovak*, igaz a *világ még csak szendereg, de mindig van gazdátlan nyereg, s aki előtt megállnak, elsápad és nyeregbe száll, új utasokért nyargal vele a Halál*. Itt kap másodlagos jelentést a *hajdani eltévedt utas új útnak vágása* is. Ez alapján az értelmezés a versen kívülséig tágítható, a megjelenő ellentét és párhuzam pedig egy másik szöveggel is kapcsolatot teremt, miközben az elmúlással s el nem múlással, a végtelennel, az örökléttel, illetve örök kárhozattal azonosítható. A körkörös szerkesztés funkciója ennek kiemelése is lehet, mely felidézti a háború kirobbanása utáni lélekállapotot.

Az általam vizsgált ismétléses alakzatok a célnyelvi szövegekben többnyire jelen vannak, a lexikai, pragmatikai és szemantikai változások hatására funkciójuk és intenzitásuk azonban gyengébb, mint a forrásnyelvi szövegben. Papp és Nyergesszövegében a *köd áttetszőbb, a téli mesék rémei* a mesék síkján rekedtek, az elmúlás rémének jelenléte pedig csak lehetséges. Horne szövegvariánsában is áttetszőbb a *köd*, viszont az elmúlás rémének jelenléte már lehetetlen.

Felhasznált irodalom

ADY Endre *összes versei* 1998. Osiris Kiadó, Budapest.

H. NAGY Péter 2003. *Ady-kollázs*. Kalligram, Pozsony.

HORNE, Joseph Christofer William 2000. The lost rider. In: *Quest of Miracle Stag*. Atlantis-Centaur, Chicago, 502–503.

- KABÁN Annamária 2008. *Alakzat és stilsztika*. In: SZATHMÁRI István (főszerk.): *Alakzatlexikon – A retorikai és stilsztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 50–54.
- KORMOS Mária 1985. Ady Endre: *Az eltévedt lovas*. In: BALASSA Péter, KOVÁCS András Bálint (szerk). *Az elemzés kalandjai*. ELTE Esztétika Tanszék, Budapest, 18–25.
- LŐRINCZ Csongor 2002. *A retorika temporalitása*. In: H. NAGY, P. (szerk.). *Iskolakultúra – Ady-értelmezések*. Molnár Nyomda és Kiadó, Pécs.
- NYERGES Anton N. 2000. The lost horseman. In: MAKKAI Adam (szerk.) *Quest of Miracle Stag*. Atlantis-Centaur, Chicago, 504–503.
- PAPP FABER Erika 2012. The lost rider. In: *Ízelítő a magyar költészetből*. Romanika kiadó, Budapest, 106–107.

Abstract

In my paper I examine figures of speech in English translations of Ady's poem. A repetition, parallelism, antithesis and other figures are the main organizers in Ady's texts. The connection of these figures is an important component of his style. I examine whether the translations are showing these figures, and if so, what is their function. I mostly concentrate on repetition in the translations. I present an analysis of one poem by Ady through the translated texts.

VALLÁS-, KULTÚRA- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

BAKÓ EDIT

A „journaliszta”-kép a *Magyar Polgár* és a *Kolozsvár* hasábjain¹

Megközelítés

A 19. század második felének sajtójáról és főként annak munkatársairól kívánok hiteles képet nyújtani úgy, hogy két kolozsvári lap, a *Magyar Polgár* és a *Kolozsvár* azon cikkeit emelem ki, amelyek a korabeli sajtóról nyilatkoznak. Néhány fontos szempont kiválasztása, kérdés megfogalmazása látszik elsődleges feladatnak.

Témaválasztásom egyik fő indoka az, hogy a század ezen időszakában igen élénk sajtóélet indul meg Erdélyben, a sajtó igazi erőként funkcionál, viszont az utókor számára a sajtóról szóló diskurzusok kevésbé térnek ki arra az önmeghatározó jellegre, amellyel maguk az újságírók próbálkoznak saját szakmájuk és önmaguk pozicionálására. Ennek a kutatásnak a fő hozadéka nem más, mint egy új nézőpont megvilágítása, hiszen azzal, hogy a sajtótermék maga önmeghatározó médiummá válik, nemcsak a korhűséget ragadhatjuk meg, hanem az újságírásról és az újság fogalmának mikéntjéről szóló diskurzus is új pozícióba kerülhet.

Hogy az egyes korok, népek hogyan és milyen eszközökkel határozzák meg az újságíró alakját, számos példa áll rendelkezésünkre. Mivel e széleskörű betekintés csupán történeti vonulatában lehet érdekes és fontos, kutatásom nem tekinti fő irányvonalnak. A magyar sajtóval foglalkozó munkák inkább átfogóan kívánnak az erdélyi sajtóról beszélni, így nem a kisleptékű, mikrotörténeti vonulat a mérvadó.² Sajnos igen kevés az olyan korabeli lejegyzés, amely a sajtóról mint hivatásról a maga részleteiben tájékoztatna. A Kuncz Aladár szerkesztette *Újságíró Almanach* az egyik alapmű, amely olyan újságírók írásait foglalja magában, akik a 19. században kezdik pályájukat, illetve

1 Jelen tanulmány a Soós Kálmán ösztöndíj támogatásával jött létre.

2 A 19. század második felének sajtóviszonyai leginkább összefoglaló munkák részét képezik csupán. A *Magyar sajtó 250 éve* című munka a fővárosi sajtóviszonyokat tekinti át, a regionalitás kérdését nem érinti. A *magyar sajtó története* a sajtó politikai, társadalmi és esztétikai vonatataira fekteti a hangsúlyt, s az erdélyi sajtóról csupán összehasonlításképpen jelennek meg bizonyos szegmensek. A Kókay–Buzinkay–Murányi által írt *A magyar sajtó története* című munka médiatörténeti szempontból világít rá a sajtó alakulására, jelentős kitekintéssel az erdélyi vonatatokra, főként azokat az okokat sorolja fel a 19. század második felének sajtója kapcsán, amelyek történelmi, társadalmi és médiaváltozásokat hoznak. Buzinkay Géza sajtótörténeti írásai is főként a fővárosi sajtóra fókuszálnak. A *Kis magyar sajtótörténet* a 18. század végének magyar sajtójától a 20. század elejéig különíti el az egyes szakaszokat történelmi, társadalmi események mentén. A *Magyar hírlaptörténet 1848–1918* című munka is a fővárosi publicisztikát részesíti előnyben. Konkrétan erdélyi sajtótörténeti munka *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közbatalom változásáig (1867–1919)* című írás az, amely közelebbi képet ad a korabeli sajtóról.

aktívan művelik e hivatást erdélyi területen.³ Sokkal több a 20. század elejéről fellelhető visszaemlékezés, amely a sajtó munkásairól, a sajtó működéséről szól. Néhány korabeli sajtótörténeti munkán kívül csupán a sajtó anyagában fellelhető írások, levelezések, naplók, memoárok, véletlenszerűen előbukkanó almanachok, évkönyvek, naptárak segíthetnek csupán az újságíró karakterének 19. századi alakját rekonstruálni. Kutatásom jelen szelete a lapokban megjelenő ábrázolásokra fókuszál elsődlegesen.

Azt a tényt figyelembe véve, hogy maguk a sajtó munkásai fogalmazzák meg állításaikat saját hivatásukról ezekben a lapokban, elsősorban arra figyelek, hogy milyen módon történik ez az önreflexív diskurzus. A lapok számos megközelítésből járják körül e tematikát. Egyrészt a magyar, erdélyi újságírók igyekeznek más népek véleményeit összegezni a sajtóról. Hangot adnak e hivatás, e szakma nehézségeinek és annak, hogy mi a feladata és a szerepköre egy 19. század második felében élő újságírónak. Felsorakoztatják azokat az elvárásokat, amelyeket az olvasóközönség, illetve maga a nemzet kér számon rajtuk. Különbséget tesznek az egyes feladatkörök között, megkezdődik az egyes területek szakosodása, egyes újságírói szerepek professzionalizációja. Az egyletek megalakulása a nyolcvanas, kilencvenes években kiszélesíti és tételelessé teszi az újságírók jogait, anyagi juttatásait, nyugdíjazását, ugyanakkor mint közösség jóval nagyobb hatalmat harcolnak ki maguknak. Az önmeghatározás igen fontos válfajai is elkülönülnek e lapokban: látszik egy komoly, egy ironikus, valamint egy humoros vonulat.

Az önreflexív diskurzus számos témát domborít ki, jelen tanulmányban főként az újságíróra mint szakmabelire koncentrálok kiemelve sajátosságait, szakmai felkészültségét, feladatkörét, továbbá rávilágítok az újságíróról szóló diskurzus komoly és humoros oldalaira a két politikai lap tükrében.

Mesterség/szakma/hivatás?

A 19. század második felében az újságírásnak mint szakmának a presztízse nem hivatalosan elismert. Számos vita folyik arról, hogy az újságírást mint szakmát, hivatást vagy éppen mesterséget kell számon tartani. Maga a terminológia is folyamatosan változik, nincsen egységes megfogalmazás. Mivel hosszú ideig nem áll intézményszerű háttér a sajtó munkásai mögött, helyzetük kiszolgáltatott és számos jogtól megfosztott, mindez nagyban hozzájárul a szakma bizonytalanságának elterjedéséhez. Úgy a Magyar Királyságot, mint az erdélyi területeket tekintve a hírlapírói egyletek,

3 Lásd bővebben KUNCZ Aladár (szerk.): *Újságíró Almanach 1927*. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1926.

társulatok, egyesületek csupán a 19. század nyolcvanas, kilencvenes éveiben realizálódnak.⁴ Viszont az intézményesülésre törekvés már korábban is számos olyan szöveget termel a lapok hasábjain, amelyek a sajtónak, a sajtó munkásainak önmeghatározására törekszik. Az újságírók már korábban is egy adott közösséget formálnak, egyes terek kimondottan az újságírói csoportokat hivatottak egybefogni. Ilyenek a szerkesztőségi irodák, a kiadóhivatalok, irodalmi és nem irodalmi kávéházak, ahol megosztják tapasztalataikat, információkat cserélnek, amelyek olykor igen érdekes cikkek témái is lesznek. Ugyanakkor a színházak, a jótékonyági mulatságok, bálók, a parlamenti ülések, a világkiállítások és az utca szintén ideális térnek bizonyul egy újságíró számára. A felsoroltak mind olyan terek, amelyek egy 19. századi újságíró számára bizonyos módon a közös találkozások és eszmecserék színtereivé avatódnak. Mégis hiányzik az a szervezet, amely egybefogná e szakma munkásait, amely meghatározná azokat az elvi és gyakorlati jogokat és kötelezettségeket, amelyekkel egy újságíró rendelkezhet. Ugyanakkor az intézményesült keret egyben nagyobb erőt is jelentene, hiszen nemcsak az újságírók szakmabeli presztízsét növelné, hanem egyesítené az egyes elkülönült vidékek zszurnalisztáit és eszméiket.

Az általam vizsgált lapokban az elhivatottság számít talán a legfontosabb szempontnak a korban, hiszen anyagi tekintetben semmiképpen nem tartozik a legmegbecsültebb foglalkozások közé. Az elvi elkötelezettség jóval nagyobb hatásfokkal bír. Egyik cikk szerzője kiemeli, hogy külföldön jobban megbecsülik e munkát, habár az anyagiakat tekintve ott sem él meg az ember csupán újságírásból: „A kontinensen a sajtó képviselőit tagadhatatlanul bizonyos prestige környezi, különösen Franciaországban. Hozzá tartozik azon külön világhoz, azon szellemi arisztokráciához, melyet az irodalom és művészet emberei alkotnak, és a nagy közönség szemében bizonyos nimbuszal veszi őket körül foglalkozásuk.”⁵ A *Kolozsvár* hasábjain jelenik meg Dr. Darvai Móricz cikke, melyben az angol újságírást járja körül, összehasonlítja más szakmákkal: „Orvos, ügyvéd, mérnök oly jövedelemre tehet szert, melyről az újságíró álmodni sem mer. [...] Az angol lapoknál a takarékoság a főelv, a helyesen értett takarékoság. Bőven költenek ott, ahol szükséges, expedíciókat küldenek például Abysziába, de a munkatársakat nem jutalmazza nagylelkűen. Az újságírás terén a kínálat nagyobb a keresletnél; nincs ok a munkát drágán fizetni.”⁶ A szerző kiemeli, hogy az editor busás díjat vesz fel fizetésként, de az alkalmazottak nem igen vannak megfizetve. Összehasonlítja e szakmát a tanári munkával, amely szintén nem irigylésre méltó a korban: „Hogy szombaton nincs dolguk és július meg november között egy havi szabadságot kapnak, anyagilag

4 Lásd PÉTER (BAKÓ) Edit: *Az erdélyi sajtó intézményesülése a 19. század második felében.* In: BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Tanulmányok. Történelemtudományi Doktori Iskola.* ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 189–198.

5 Dr. DARVAI Móricz: Az angol újságírók. *Kolozsvár*, 1887. jan. 27. 27. sz. 1–2.

6 Uo.

bizonyára épp oly keveset használ nekik, mint nálunk a tanároknak a sokak által irigyelt szabadság.”⁷ A nem túl jól fizetett újságírók magyar területen ezért is kényszerülnek rokonszakházakban vagy egészen más szakterületen is állást betölteni. Akár Mikszáth, Jókai, Bródy, Brassai, úgy K. Papp Miklós és Petelei István, a két lap szerkesztője, a kor más újságíróival együtt irodalmi, történelmi illetve politikai körökben is tevékenykedik, akár egyszerre több szerepet is vállalva magára.

Az újságírói hivatás egyfajta életstílus is egyben, ezért különül el a század végére a mesterség fogalmától. Az újságírói lét egyben életforma is, amely gyakran évtizedekig is rabul ejtheti a vele foglalkozót: „Ezért tapasztaljuk, hogy aki az újságíróasztal mellől más pályára tért is, mindig keresi az újságírók társaságát, s Budapesten az úgynevezett inspekciós órák alatt, mikor éjjel a kávéházak füstös levegőjében vártuk a táviratokat, folyton nagy társaságunk volt ilyen ex-újságírókból, akik nem mentek addig haza, míg egy pár friss hírt vagy táviratot meg nem tudtak tőlünk. Így ment ez éjfélről éjfélre, s én vagy húsz éven át ritkán mentem haza éjfél után két-három óra előtt, mert én sem akartam addig lefeküdni, míg a táviratokat nem láttam.”⁸ Az újságíró figurája számos esetben a művész fogalmával is összekapcsolódik, igen gyakran a bohémiséggel fonódik össze, amely teret nyit a függetlenség és szabad életstílus felé is.⁹

Az újság című könyv egyik, az újságírókra vonatkozó passzusát idézném: „Újságíró az, aki kellő készséggel pályájául választja az újságírást és ezt mint kenyérkereső foglalkozást folytatja. A jó újságírótól olyan dolgokat kell megkövetelni, amelyek nem minden emberben találhatók meg. Az újságíráshoz születni kell, jó fül, jó szem, gyors és biztos ítélőképeség kell hozzá. De meg kell követelni minden újságírótól, hogy a kötelességteljesítésben állhatatos legyen.”¹⁰ Az ilyen jellegű szövegek mind azt hangsúlyozzák, hogy ez a foglalkozás nem egy megtanulható mesterséggel egyenrangú, hanem az ember predesztinálva van erre a hivatásra. A vele született tehetség teszi őt jó újságírónak. Ilyen értelemben a művész kategóriához közelít, s nem ritka a korban az újságírói hivatást az irodalmi szakmával egybevetni. A korban élénk vita alakul ki, hogy milyen pontokon különíthető el az irodalommal foglalkozók és a sajtóval foglalkozók szerepe. Gyulai Pál is élénk vitába keveredik K. Papp Miklóssal, hogy milyen szabályszerűségek mentén választható el a történelemtudós, az irodalomtudós és az újságíró feladatköre, illetve mennyire tekinthetőek egységesnek a szerzői jogokra vonatkozó szabályok.¹¹ Számos írás viszont azt tematizálja, hogy az irodalmi szakma főként az ihleten alapul és a veleszületett tehetségen, míg az újságírói szakma bárkinek hozzáférhető és nem

7 Uo.

8 HINDY Árpád: A verseny a napi sajtóban. *Kolozsvár*, 1893. nov. 27.

9 Lásd XANTUSZ Boróka Kinga: *Mesterember vagy íróművész? Bohémiség, újságírás és hivatás kapcsolata a századforduló irodalmában*. Mesteri szakdolgozat, Kolozsvár, 2011, témavezető: dr. T. SZABÓ Levente.

10 N.N.: *Az újságírás*. In: SAJÓ Aladár, RÓNA Lajos: *Az újság*. Budapest, 1902, 122–123.

11 Lásd GYULAI Pál: Az újságírásról. *Kolozsvár*, 1895. febr. 12. 35. sz. 1.

föltétlenül az ihlet a fő szempont, hanem a gyakorlatiasság, a figyelem, az érdeklődés és a határidők betartása. Ezt támasztja alá a következő szövegrészlet is: „Minthogy minden reggel arról van szó, hogy másnapra nem valami múlandó ívet, hanem oly értékes dolgot írjon, mely regényíróinknak két nyolcad rétű kötetével fölér: a sajtó minden munkása kivette a maga részét a közös feladatból; s élete szakmakörének kiaknázásából áll.”¹² A szerző kiemeli, hogy a sajtótörténetről beszélni csak úgy lehet, hogyha visszamegy a művészet forrásáig „mert rendesen az a vélemény, hogy a hírlapírás mestersége tegnapi keletű, tiszta véletlen és oly foglalkozás, melyben az első jöttment egyén is fölléphet esze hulladécai és nyelve tapogatódzásaival.”¹³ Kiemeli, hogy az újságírói hivatás egy rágalmozott munka és a közvélemény szempontjából teljes mértékben félreértett.

Az ilyen megfogalmazások vezetnek el oda, hogy az újságírók számára természetes igényként alakul ki, hogy csoportba szerveződjenek és érdekeiket képviseljék, hiszen számos probléma merül fel arra vonatkozóan, hogy miként kezelhető e hivatás.¹⁴

Az újságíró értékrendje

Hogyan is határozható meg a dualizmus korában tevékenykedő újságíró értékrendje? Semmiképpen nem húzható rá egy értékrendséma, hiszen több újságíró típus különíthető el. Viszont érdekes arra figyelni, hogy milyen széles palettán mozog az a fogalomtár, amellyel az egyes diskurzusok élnek, amikor a 19. századi újságíró alakját igyekeznek megragadni: apostol, próféta, távfutó, a tudás maratoni futója, harcos, orvos, hajós stb. Földes Anna igen tömören így fogalmazza meg, hogy mi is az újságíró, főként 20. századi vonatkozásban: „Újdondász, firkász, pennaforogató – újságírással hivatásszerűen foglalkozó személy. A társadalom szószólója, lelkiismerete és bírálója. Kosztolányi szerint a perc művésze. Móra Ferenc »fajtam írnokának« vallja magát. Juhász Gyula verse szerint az újságíró a toll katonája, Bálint György ironikus megfogalmazásában a lélek cukrásza. Mikor »A nap lovagja«, máskor a sajtó parazitája. Legutóbb Oriana Fallacinál azt olvastam, hogy tücsök a hangyák világában...”¹⁵

Az az értékrend, amit az erdélyi, kolozsvári sajtó saját munkásaitól megkövetel, a vizsgált lapok mentén szépen körvonalazható: igaz, elvhű, hazafi, becsületes, gyors, merész, figyelmes, társasági ember. A 19. századi újságírónak nagy előny, ha „jól forgatja

12 Jules JANIN: A sajtó történetéhez IV. *Magyar Polgár*, 1882. dec. 19. 290. sz. 1–2.

13 Uo.

14 Lásd PÉTER (BAKÓ) Edit: *Erdélyi sajtóviszonyok a 19. század második felében (A sajtó „szabadsága” a kiegyezést követően)* [elektronikus dok]. Győr, 2011 [2013. 10. 15.], http://www.ak.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/atfk/apaczainapok/2011/02_XV_Apaczai_NAPOK_Megmaradas_megujulas_szekcio.pdf, 55–60.

15 FÖLDES Anna: *Újságírói szerepfelfogások változása*. In: BUZINKAY Géza (szerk.): *A magyar újságíró múltja és jelene*. Tudományos Konferencia az Eszterházy Károly Főiskola Média tudományi Tanszékének rendezésében. 2005. máj. 6–7. Eger, 2006, 9.

a tollat”, de korántsem csupán ezáltal válik valaki jó újságíróvá. Sokkal nagyobb hordereővel bír, ha élénk társasági életet él, nem is említve azt az előnyt, ha az újságíró egyben politikai hivatást is betölt vagy politikusként még újságíró is. A politikai újságírás terén ez utóbbi a legerősebb társítás, hiszen így a közönségre kettős eszközzel lehet hatást gyakorolni. Ugyanakkor az irodalommal magas szinten foglalkozók számára is nagy előny, nagy népszerűséget biztosító fogás, hogyha a sajtóban is gyakran közölnek, esetleg új lap szerkesztéséhez kezdenek.

A sajtó és maga az újságíró is gyakran határozza meg önmagát mint a nép szószólója. A politikai pártok különböző lapjai saját ideológiájuknak megfelelően formálnak véleményt az eseményekről. Erdélyi lapokról, regionális lapokról lévén szó, figyelembe kell vennünk azt a megváltozott körülményt, miszerint az erdélyi fővárosból, Kolozsvárból vidéki város lesz. Ez a megváltozott helyzet az erdélyi sajtó magatartását is módosítja. Jelen téma kapcsán annyiban, hogy a sajtó igyekszik ebben a periódusban az újságíró alakját úgy felmutatni, mint aki emberfeletti küzdelmekre hivatott, a haza, egy kisebb régió vagy népcsoport érdekeit képviseli, akikért felelősséggel tartozik. Feladata, hogy a sajtó által jogokat vívjon ki Erdélynek, és kötelessége, hogy hangját a fővárosig hallassa. A regionalitás kérdéskörét is olyan módon avatja témává a kolozsvári sajtó, hogy gyakran egyfajta mártírszerepben állítja be önnön létét. A sajtó munkásáról szóló diskurzusok felemelő, olykor pátoszi megfogalmazások mégsem takarják el azt a nehézséget, amellyel „harcolniuk” kell ezeknek az újságíróknak. Egy korai, 1880-as szöveg jól láttatja ezt: „Ő nem önmagáé és nem családjáé, mint más kenyérkereső ember; ő mindenkié, ha ítéletet mondanak fölötte; és senkié, ha védelemre szorul. De a folytonos lázas tevékenység, ez, örökös izgalommal járó hivatás nagy hatalmat is ad a hírlapíró kezébe, s nagy felelősséget ruház reá. És ha ő e nagy hatalmat nem mérsékli becsületes lelkiismeretességgel, ha e nagy felelősséget nem fontolja meg minden szavában: akkor a hírlapíró a legkárosabb és legveszélyesebb mesterséget gyakorolja. Most az ő szava olyan, mint a kilőtt golyó: nem állapodik meg, és futásában nem visszavonható, míg meg nem talált valakit vagy valamit. Az ő kezében veszélyesebb a szó, mint máséban a kard; mert a kard csak testet ölt, de a szó a lelket öli meg. Ő egy és ugyanazon tárgyban, és ugyanazon személy fölött vádló is, bíró is; s amint agyában az ítélet megfogamzik, tolla és nyomdája már végre is hajtja azt. Éppen ezért kötelessége első sorban saját ítélete fölött a legszigorúbb bíraskodást gyakorolni.”¹⁶ A sajtó nem fizikai erejével, hanem szellemi erejével képes a pusztításra, s akinek e fegyver a kezében van, az az újságíró maga. Az újságíró egyik kiemelkedő tulajdonsága, hogy önmaga írása, személye fölött is ítéletet kell mondania, szögezi le a szöveg. Itt a bíró szerepében is feltűnik, akinek joga van a társadalom bírāja lenni, s ezzel hatalmas erőt is birtokol. E nagy hatalom mellett viszont számolni kell azzal a lázas munkatempóval is, amely elszakítja

16 ZONGOR: A sajtó szövetkezete. *Magyar Polgár*, 1880. jan. 14. 10. sz. 1.

öt családjától. A lelkiismeretesség, az önfeláldozás, a becsület, tiszta önismeret mind az újságíró értékrendjéhez tartozók. Legalábbis elviekben ezt határozzák meg a lapok.¹⁷

A hírlapírói foglalkozás mint fegyver jelenik meg számos megfogalmazásban: „Erő, mely szavakkal nagy tömegekre tud hatást gyakorolni. Az újságíró presztízse, beosztása révén valóban nagy hatalom birtokosa: a szóé. A közéleti érdekeket úgy szolgálhatja legjobban, ha hangot ad egy-egy célkitűzésnek, tervnek.¹⁸ Kötelessége, hogy mindenhol jelen legyen, fontos a közéleti pályán is az állandó jelenléte. A vérbeli újságíró a 19. században valóságos örökmozgó, hiszen olyan szinten vesz részt a társadalmi életben, hogy majdhogynem minden területen jelen van. Mint több szöveg is hangsúlyozza, a zurnalisztát a kíváncsisága hajtja, a lelkesedés, az új hírek megosztásának vágya, ugyanakkor a másik oldalon egy nagyon is konkrét hajtóerő motiválja: az idő. Minden nap új és új információ kell, hogy megtöltse a lapot. Nagyon érdekes, hogy az idő kérdése milyen új látásmódokat kezd működtetni az újságírói hivatás kapcsán.¹⁹

Két újságírói karakter

K. Papp Miklós, a *Magyar Polgár* szerkesztőjének pályáját figyelve határozottan látható az a zurnalisztatípus ötvözte, amely igen gyakori a század második felében. Szinte hihetetlen az a munkabírás és az a sokrétű érdeklődés, tevékenység, amely teljes életét jellemzi. Újságíró, szerkesztő, nyomdatulajdonos, író, drámaíró, színi kritikus, politikus, gyűjtő, a történelmi anyagok bűvára és számos egyet tagja. Mindezen szerepek közül nehéz a választás, ha arra a kérdésre szeretnénk felelni, hogy mely foglalkozás az, melyet hivatásszerűen űzött. Lelkesedése oly nagy, hogy mindenben a tökéletesre törekszik. Amit biztosan állíthatunk, hogy újságírói karakter, ízig-vérig. A nagy lelkesedés mellett is olykor csüggedés és szomorúság vesz erőt rajta. Többször hangsúlyozza, hogy a hírlapírás nemcsak anyagiakban igen nehéz, hanem az olvasók pártfogásának, támogatásának hiánya is sokszor nagy fejtörést okoz. Petelei István, a *Kolozsvár* szerkesztője elsősorban irodalmi pályán elért eredményeivel válik a kor ismert értelmiségévé, ezért hajlamosak is vagyunk mint újságírót feledni. Habár újságírói tevékenysége mérvadó és jelentős, elmondható, hogy hivatásszerűen az irodalommal foglalkozik. Nemcsak alkata, hanem munkabírása és tempója is főként az irodalmi pálya fele vezet.

Mindkettőjüknek adott a feltétel, hogy újságíróként működjenek, ambíciójuk is megvan hozzá, mindketten szerkesztőként is jelen vannak a sajtótörténetben, mégis

17 N.N.: *Újságíró-iskola* In: SAJÓ Aladár, RÓNA Lajos: *Az újság*, Budapest, 1902. 141–142.

18 K. Papp Miklós számos gyűjtés, adakozás kezdeményezője, szoborépítés, árvaház megalapítása, számos bál, rendezvény, ünnepély szervezője, hirdetője lapja révén.

19 Vizsgálataim azt mutatják, hogy az időnek mint befolyásoló tényezőnek igen erős hatása van az újságírói létre. Nemcsak a maga időmérő értelmében, hanem metafizikai távlatokat is hoz, amikor a sajtó munkásának létformáját vizsgálom.

egészen más újságírói karakterek bontakoznak ki. Csupán egy tényt emelnék ki érdekességképpen. Petelei utolsó éveit magányban, elvonultságban tölti vidéken, nem is járta a lapokat, keveset levelezik, szinte teljesen elszakad a külvilágtól, míg végül a kolozsvári elmegyógyintézetben hal meg 1910-ben. K. Papp egy meghűlés következtében esik ágynak, tüdőgyulladással és az orvos megtiltja, hogy olvasson, főként a napilapokat, amelyek felizgathatják lelkiállapotát. Ő mégis titokban beszerzi a lapokat és átfutja még élete utolsó napjaiban is.

Nem akarom e két újságírót érdemei szerint pozícionálni, csupán azt hangsúlyozom, hogy számot kell vetni azzal a ténnyel is, hogy az eltérő szerkesztői attitűdök és az ebből születő karriernek nagyban hozzájárulnak egy-egy sajtóorgánium alakulástörténetéhez. Azzal, hogy milyen módon láttatják és látják magukat újságírói szerepben, nagymértékben alakítóják saját lapjuk arculatának, társadalmi, politikai viszonyuknak is.²⁰

A fanyar humor

Az elvhűség, hazaszeretet, becsület és kitartás mellett az újságíró karaktere magában rejt egyfajta játékoságot, bohémséget is. A sajtó nemcsak találekonytságot követel az újságírótól, hanem olykor humort, gúnyt, élcet, iróniát és nem utolsósorban egészséges öníroniát is. Az újságíró karakterének humoros megjelenési formáit igen jól tükrözik azok a szövegek, amelyeket K. Papp Miklós írt Jónás álnév alatt. Ezek a szövegek öníroniával tekintenek a sajtóra mint orgánumra és a benne dolgozó zurnalisztákra is.²¹

A két kolozsvári lap olyan más cikkeit tekintem még át, amelyek a sajtó munkakörét érintik. Ezek a szövegek azért válnak kiemelten érdekessé, mivel az újságírók önvizsgálatából született írásokról van szó, illetve arról a tükörről, amelyet a társadalom tart feléjük. Az ironikus hangvételén túl, felfedezhető egy másfajta vidámság is, hiszen a sajtó munkásainak e szakma örömteli forrásokat is rejteget, számos olyan újságírói fogásra is rámutatnak, amelyek a korabeli sajtóban gyakoriak és bevettek, valamint retrospektív szemléletből igen humorosnak is hatnak. Az újságíró feladatkörei olykor eltérnek az előírtaktól, olykor az újságíró leleményessége old meg egy-egy problémás kérdést. Az újságírói kacsa, az ollózás, illetve más praktikák számos cikk témájává is válnak, ezek leleplezése is humort generál.

20 Lásd e témában további tanulmányaimat: PÉTER (BAKÓ) Edit: Petelei Kolozsvárja. *Korunk*, 2012/10. 95–98.; PÉTER (BAKÓ) Edit: A szerkesztő postája. *ME.dok*, 2011/4. 107–115.; PÉTER (BAKÓ) Edit: K. Papp Miklós és Orbán Balázs szakmabeli és baráti szerepköre. *ME.dok*, 2012/ 3. 75–82.

21 E témában tartott előadásom a Bolyai Társaság, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem közös szervezésében rendezett *Játék és tudomány* című konferencián hangzott el 2013. október 18-án Kolozsváron. Előadásom éppen azt hangsúlyozta, hogy az álnév rejtőzködést biztosít az újságíró számára, s nemcsak az újságírói szerepet, hanem magát az újságírást is többszörös játékba hozza.

Petelei lapjáról a visszaemlékezések megemlítik, hogy a *Kolozsvár* is gyakran ilyen módszerekhez folyamodik. Nyáron, amikor a politikai élet elcsendesül, megesk az újságírókkal, hogy kevésnek bizonyul az a híryanag, ami feldolgozható, ilyenkor folyamodnak az újságírók a kacsához. Egy ilyen kitalált történet megszületését éppen Petelei István meséli el 1887-ben. Szúnyog álnév alatt írt cikke beszámol egy „újságbeli kövér kacsá születéséről”.²² A szerző elmeséli, hogy olvasott egy cikket, melyben arról volt szó, hogy egy kígyóméreggel bekent nyíllal eltaláltak egy misszionáriust. Eszébe jut Peteleinek, hogy ő is hallott egy kígyóról, a Pelias Belusról, mely „Nedves, berkes helyt lakik, tarkabarka, hol kicsiny, hol nagy [...]”.²³ Így születik meg egy cikk, *Mérges kígyó Erdélyben* címmel, mely arról tudósít, hogy egy vasútépítésnél dolgozó férfit megmarta a kígyó, és erre a katonai hatóságot rendelték ki, hogy figyeljen. Mindezt átvitt értelemmel ruházza fel, miszerint a vasútépítés terén nem folynak a munkálatok kellő ütemben, és most a katonai erőket is bevetették. Két nap múlva a budapesti lapokban az jelenik meg, hogy Arthur B. Wood nevű mérnököt megmarta egy kígyó. A bécsi lapok arról érdeklődnek, hogy a katonaságnak milyen szerepe van ebben. A francia lapokban már a hír tárgya is módosul, azt állítja a cikk, hogy Erdélyben, amely „egy kis falu Ázsiában”, a nomád magyaroknál elszaporodott a Pelias Belus, s a kiküldött katonaság nem tudta kezelni a helyzetet. Az angol lapok pedig arról cikkeznek, hogy az angol fiatalemberért milyen nagy kár, s ők erről mit sem tudtak. A cikk csattanóval zárul, hogy még maga az író, Petelei, is elhitte mindazt, amit írt és olvasott, s kijelenti, hogy ezentúl kerülni fogja a „kígyós helyeket”. A cikk szépen körvonalazza a kacsá megszületésének és terjedésének módját.

Az ollózás is igen gyakori módszernek bizonyul, hiszen a külföldi lapok híreit gyakran átveszik a magyar lapok is, ugyanakkor a magyar sajtótermékek egymás szövegeit is ollózzák saját lapuk számára. Ugyanakkor előre megírt cikkek is lapulnak az újságírói fiókokban, a következő szövegrészlet is erről tanúskodik: „Néha bizony furcsa kis mesterség a mienk. [...] ha a közpályán vagy irodalmi téren szereplő ismeretes egyéniség súlyos betegségéről értesülünk, életrajzát és nekrológiát előre megírjuk. [...] Nagy esetekben, mint pl. Deák Ferenc haldoklása, kétféle lap állott készen: egy tele Deák halálával, egy pedig anélkül.”²⁴ Majd humorosan hozzáteszi, hogy IX. Pius pápa nekrológiát egy és fél évig javígtatták, mivel állapota folyamatosan ingadozott.

Az önirónia talán az egyik legnagyobb és legerősebb erény az újságíró kezében, hiszen saját helyzetének meglátása nem nélkülözheti azt a viszonyulást, mely önmagára mintegy külső látószögből is képes reflektálni. Az újságíró feladatai közé nemcsak az írás, hanem az aktív olvasás is hozzátartozik, s a sok teendő mellett erre a tevékenységre így utal egy cikk: „A hírlapírónak nem éppen kellemes kötelessége az is, hogy muszáj

22 SZÚNYOG: Egy kacsá története. *Kolozsvár*, 1887. nov. 5. 259. sz. 2.

23 Uo.

24 HINDY Árpád: A hírlapírás titkaiból. *Kolozsvár*, 1891. nov. 28. 272. sz. 1–2.

neki minden áldott nap mindenféle újságot elolvasnia. Így jutunk mi ahhoz, hogy a denúciálásról hírhedt Magyarország rendes olvasói közé tartozunk, amivel aligha sok ember dicsekedhetik a két magyar hazában.”²⁵ Egy másik szövegrészletet emelnék ki, mely szintén önróniával áthatott. Mikszáth Kálmán egyik beszédét idézi a *Kolozsvár*: „[...] Kenedi Géza, Veigelsberg Leo szerint, az újságíró olyan, mint a szép asszony: sokan udvarolnak neki, de egy sem szereti igazán. Csak bizonyos célt akarnak elérni. (Zaj. der.) Az újságíróknak nem szabad nagyon megvénülni, de nagyon fiatalnak sem szabad lennie.”²⁶ Majd elmesél egy történetet, mely szerint más egyletek az újságírókat skiblereknek nevezik, amikor szapulják őket.

Kitekintés

Az önreflexív diskurzusok vizsgálata felszínre hozza az újságírói hivatás olyan szegmenseit is, melyek ritkán kerülnek előtérbe, ugyanakkor az újságírásnak mint foglalkozásnak az értékelése is több irányból megközelíthető. A szövegek érdekessége mellett érzékelhetjük a korabeli újságírók problémáját, feladatát, célkitűzését, ugyanakkor bepillantást nyerünk a vidám, humorral teli újságírói világba is.

Az újságíró alakjának megragadása komplex feladatnak tűnik. A kolozsvári 19. századi sajtóanyag feltérképezése még korántsem fejeződött be, számos lap, lapcsalád nem került még a kutatások körébe. Jelen kutatás továbbvihető lenne más kolozsvári, elsősorban politikai lapok irányába, ugyanakkor érdemes lenne a fővárosi sajtóban megjelenő képekkel is összevetni, ez az irány kiszélesítené a regionális sajtóviszonyok eddigi megállapításait.

Felhasznált irodalom

BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest, 1993.

BUZINKAY Géza: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008.

DEZSÉNYI Béla–NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954.

FÖLDES Anna: *Újságírói szerepfelfogások változása*. In: BUZINKAY Géza (szerk.): *A magyar újságíró múltja és jelene*. Tudományos Konferencia az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszékének rendezésében. 2005. máj. 6–7., EKF Líceum Kiadó, Eger, 2006.

GYULAI Pál: Az újságírásról. *Kolozsvár*, 1895. febr. 12. 35. sz. 1.

HINDY Árpád: A verseny a napi sajtóban. *Kolozsvár*, 1893. nov. 27.

25 N.N.: Színházunk ügye. *Magyar Polgár*, 1879. nov. 13. 260. sz. 2.

26 N.N.: A budapesti újságírók közgyűlése. *Kolozsvár*, 1897. ápr. 13. 84. sz. 2.

- HINDY Árpád: A hírlapírás titkaiból. *Kolozsvár*, 1891. nov. 28. 272. sz. 1–2.
- Jules JANIN: A sajtó történetéhez IV. *Magyar Polgár*, 1882. dec. 19. 290. sz. 1–2.
- KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest, 1994.
- KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története. II./1 kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KRISTÓF György: *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919)*. Részlet a *Hetven év (1849–1919) az erdélyi magyarság szellemi életéből* című nagyobb tanulmányból. [elektronikus dok.] 41–66. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00192/pdf/041-066.pdf>.
- KUNCZ Aladár (szerk.): *Újságíró Almanach 1927*. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1926.
- N.N.: A budapesti újságírók közgyűlése. *Kolozsvár*, 1897. ápr. 13. 84. sz. 2.
- N.N.: *Az újságírás* In: Sajó Aladár, Róna Lajos: *Az újság*. Budapest, 1902.
- N.N.: Színházunk ügye. *Magyar Polgár*, 1879. nov. 13. 260. sz. 2.
- PÉTER (BAKÓ) Edit: A szerkesztő postája. *ME.dok*, 2011/4. 107–115.
- PÉTER (BAKÓ) Edit: *Az erdélyi sajtó intézményesülése a 19. század második felében*. In: BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Tanulmányok. Történelemtudományi Doktori Iskola*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 189–198.
- PÉTER (BAKÓ) Edit: *Erdélyi sajtóviszonyok a 19. század második felében (A sajtó „szabadsága” a kiegyezést követően)*. [elektronikus dok]. Győr, 2011, [2013.10.15.], 55–60. http://www.ak.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/atfk/apaczainapok/2011/02_XV_Apaczai_NAPOK_Megmaradas_megujulas_szekcio.pdf.
- PÉTER (BAKÓ) Edit: K. Papp Miklós és Orbán Balázs szakmabeli és baráti szerepköre. *ME.dok*, 2012/ 3. 75–82.
- PÉTER (BAKÓ) Edit: *Petelei Kolozsvárja. Korunk*. 2012/10. 95–98.
- SZÚNYOG: Egy kacsá története. *Kolozsvár*, 1887. nov. 5. 259. sz. 2.
- XANTUSZ Boróka Kinga: *Mesterember vagy íróművész? Bohémiség, újságírás és hivatás kapcsolata a századforduló irodalmában*. Mesteri szakdolgozat, Kolozsvár, 2011, témavezető: dr. T. SZABÓ Levente.
- ZONGOR: A sajtó szövetkezete. *Magyar Polgár*, 1880. jan.14. 10. sz. 1.

Abstract

My work differentiates on three fundamental aspects, by which I talk about the workers of the press as professionals based on two newspapers from the 19th Century. My research deals with the newspapers Magyar Polgár and Kolozsvár, both printed in Kolozsvár. First I discuss the problem of professionalization, which is a significant subject in the press of that particular period. I dissect the problem of vocation from a specific point of view: how do the journalists of the period determine their own work and occupation. The second subject

analyzes the values, based on which the journalists define the characteristics of a journalists' existence in the second half of the 19th Century. What kind of system of values can be set up, and which are the specifics a contemporary journalist shall have? The third subject builds up around another question: what kind of mood do the works written on the functioning of the press and the journalist himself suggest in both these newspapers?

PATÓCS LÁSZLÓ

A vajdasági magyar népi önéletírások érzelmi aspektusai¹

A tanulmányban vizsgált két mű, Müller Teréz és Erős Istvánné Kovács Teréz könyve a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet *Emlékezet: önéletírás, élettörténet, napló* című autobiografikus szövegeket megjelentető sorozatának ötödik és kilencedik köteteként jelent meg 2010-ben és 2013-ban. Mindkét önéletírás az életelbeszélések nem fiktív vonalához sorolható azon értelemben, hogy szerzőik az élettörténet hiteles és megélt személyes események elbeszélését vállalják, illetve egyikük sem a szó szoros értelmében vett szépíró, életnarrációik tehát nem sorolhatóak az irodalmi alkotások közé. Azonban, mint ahogy az önéletírás-elmélet egyik legnagyobb klasszikusa fogalmaz, ennek a műfajnak nem feltétlenül a szépirodalmi igények kielégítése a célja: „az önéletírások nem az esztétikai fogyasztás tárgyai, hanem az egyének közötti kommunikáció társadalmi eszközei. E kommunikációnak több szintje van: etikai, érzelmi, referenciális. Önéletírás azért készül, hogy átadjunk egy értékvilágot, a világ iránti sajátos nyitottságot, ismeretlen tapasztalatokat” (LEJEUNE 2002: 284).

Müller Teréztől tudni kell, hogy rokoni kapcsolat fűzi a huszadik századi szerb irodalom egyik meghatározó alakjához, Aleksandar Tišmahoz, a nagyanyja. A ténylegesen csupán alig 63 oldal hosszúságú Müller-féle önéletírás véleményem szerint az utóbbi évtizedek legizgalmasabb ilyen jellegű Vajdaságban publikált munkája. Noha a szerző sosem foglalkozott szépirodalommal, mégis kiemelkedően élvezhető, finom stílusban írja meg életrajzát, mintegy érvényt szerezve annak a kötetben vállalt igényes kultúréhségnek, amelyet az önéletíró egyik legfontosabb tulajdonságaként emel ki. Az érzelmek műbeli értelmezésének kulcsa az olvasatom szerint az, hogy hogyan írja körül a szerző az önéletírás és egyben az élettörténet egyik legnagyobb traumáját úgy, hogy közben egy konkrétumot nem említ meg a – dolgozatom későbbi bekezdéseiben kulcsszerepet játszó – családi tragédiának.

Erős Istvánné Kovács Teréz önéletírása jóval terjedelmesebb, ám stílusát és nyelvi megformáltságát tekintve talán kevésbé sikeres vállalkozás. Az újvidéki Híd folyóirat az 1980-as évek végén több részletet is közölt Kovács Teréz önéletírásából – erről lásd Bognár Antal kötetbeli utószavának vonatkozó mondatait. A szöveg mint alkotás sajnos nem áll olyan stabil lábakon, ahogy például a másik vizsgált önéletrajz. Ennek hátterében Kovács Teréz alacsony iskolai végzettsége és származása is nagy mértékben szerepet játszik. Azonban ebben az írásban is jelen van az az igény, hogy a szerzője a szó legtágabb értelmében vett igazságot írja meg. Ezen autobiográfia kitüntetett szerepet szán egy interszubjektív érzelmi kapcsolat emlékének és elmondásának: jószerivel

1 A kutatási eredmény a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja által támogatott tevékenység keretében jött létre.

példa nélküli a nem fikciós életnarrációkban az, ami itt megvalósul: egyazon szerelmi történet képféleképp, két eltérő nézőpontból és két különböző narrációs technikával kerül elmondásra.

A szépirodalmi ihletésű önéletírásoknál is elkerülhetetlen, hogy szerzőjük a saját élettörténetéből vett tényekkel, eseményekkel foglalkozzon, vagyis a megélt életút egyes mozzanatait örökítse meg. Nincs ez másképp a dolgozatban vizsgált autobiográfiákkal sem, ahol – valószínűleg a szerzők életútjából, kulturális és tudásbeli háttérükből kifolyólag – az érzelmek ugyan más dimenziókat nyitnak meg, tehát eltérő módon, de egyaránt lényegi mozzanatok megörökítői és kísérő jelenségei. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a művekben a biografikus elemek csak erősen korlátozott szerepet játszanak a fikcióteremtő műveletekben, ugyanis e munkák sokkal inkább az előzőek visszaszorítását, háttérben tartását vállalják. Mindkét mű az igazság megörökítésére vállalkozik – sőt, az egyik mű ezt rögtön a címben vállalja –, azonban ezeknél is, mint az önéletírói hagyomány más szövegeinél „a történetileg igaz vagy hamis állítások csupán annyiban fontosak, amennyiben kifejezik a szerző identitását. Ilyen értelemben az autobiográfia, mivel szimptomatikus, a tényszerű írással ellentétben mindig igaz” (ABBOTT 2002; 304).

Amikor érzelmekről beszélünk, nemcsak valamely mentális állapotra vagy tudati folyamatra gondolunk, az érzelmek ugyanis ennél jóval szélesebb perspektívát rejtenek önmagukban. Személyiségünk általuk pozicionálja magát a mindennapokban, ám az egyén kulturális, szociológiai és történelmi horizontjának is elengedhetetlen velejárói – sőt, mint ahogy azt a vizsgált alkotások jól mutatják, az autobiográfiáknál a szépirodalmi alkotásokban megjelenő érzelmváltozatokkal és érzelmnarratívákkal szemben talán egy kicsit fontosabb jelentőséget is tulajdoníthatunk nekik. Az emóció nem csak egy lelki folyamat személyiségben történő realizációja, hanem a világhoz való viszonyulás sajátos módja is. „Az érzelmek mindig egyszersmind az emberi élet értelemhordozó alakzatai” (DEMMERLING 2011; 24), nem kerülhetjük meg tehát a kérdésfeltevést: mekkora súllyal nehezednek ránk ezek a viszonylati elemek, s vajon van-e egyáltalán értelme kiutat keresni az egyes érzelmkoncepciók olykor elementáris, letaglózó terhe alól? Ezekre a kérdésekre más-más választ ad Müller Teréz és Erős Istvánné Kovács Teréz önéletírása.

Antonio Damasio meglátása szerint az embernek „nemcsak érzései és érzelmei vannak, hanem ezeknek tudatában is van, s az érzéseit képes összekapcsolni a saját élettörténetével” (DAMASIO 2004). Az érzelmek ezen dimenziója, illetve az a tény, hogy életút és emóció külön vizsgálata szinte elképzelhetetlen, elvezet ahhoz a kérdésfeltevéshez, hogy vajon nem fikciós háttérű autobiográfia-műfajváltozatban milyen szerepet kell tulajdonítanunk a kettő érintkezésének, esetleg mit tudunk kezdeni azokkal a megnyilatkozásokkal, amelyek az egyiknek nagyobb szerepet kölcsönöznek, a másikról pedig lehetőség szerint még csak nem is tesznek említést? Vajon ugyanolyan

jelentőséget kell tulajdonítanunk az életnarrációkban megjelenő érzelmeknek és azoknak, amelyek a szövegben érezhető kimondási tabu alá esnek? Erre a kérdésre keresi a választ a Müller-féle önéletírást vizsgáló fejezet. A másik mű horizontjában megkerülhetetlen tényező az, hogy az önéletírás szerzője egyazon kapcsolatát két, időben egymástól távol eső szövegben is megjelenítette – a kiadvány mindkét változatot tartalmazza. Első pillantásra az olvasó azt tapasztalja, hogy a szerző a két különálló szövegben csupán más jelentőséget tulajdonít ugyanannak az emóciónak. Ám véleményem szerint itt sokkal több történik: nemcsak hogy átértelmez egy az egész életútjára lényegi hatással lévő érzelmi megnyilvánulást, hanem – részben a kötet szerkezet sajátosságaként, mely a később keletkezett változatot tárja előbb az olvasó elé – egyazon érzelmi momentumot egy időben kétféleképp értékel és fogad be az életútja során. Itt a szöveg egy sajátos olvasási módot kínál fel, amely annyira más olvasói szövegközelítést generál, mint amilyen hozzáállásbeli különbségekről beszél H. Porter Abbott a regény és az önéletrajz kapcsán (ABBOTT 2002; 292). A műfaji ideáltípusok kérdése kapcsán meg kell jegyezni, hogy a szövegek esetében inkább a leírás, mint az előírás a járható út, ezért a dolgozatban a műfajkonstruáló elemek, előírásoktól történő ellépéseket csak azokban az esetekben emelem ki, amelyeknél valamiféle lényegi következtetés vonható le az alkotásról.

A vizsgált művek mint kommunikatív töltettel bíró szövegek az érzelmeket több szempontból is motivációs tényezőként működtetik. Ezek a gesztusok tetten érhetőek magában az emlékezések létrejöttére utaló részekben, például azoknál a szöveghelyeknél, ahol a megírás szándékának megszületésére, illetve ott, ahol a leírt történet igaz voltára utalnak, de ezek mellett a többi önprezentációs eljárások esetében is megkerülhetetlennek mutatkoznak az írói tudatossága és a kifejezési képességre vonatkozó textusoknál is.

Az emóciók vizsgálata során arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az érzelmeknek szinte kivétel nélkül van valamiféle testi aspektusa is. Az általam vizsgált szövegekben e dimenzió teljesen háttérbe szorul. Az önéletírók talán íráskészségük milyensége, talán a zavaró prűdéria vagy esetleg világértelmezésbeli álláspontjuk okán nem tesznek megnyilatkozásokat arról, vajon milyen testi változások mentek végbe náluk a heves, az érzelmi világot felkavaró és gyakran nagyon komoly következményekkel járó emocionális szituációkban. Valószínűleg ebben hatalmas szerep van annak is, hogy míg az autobiográfiák szépirodalomhoz közelebb álló változatai szabadabb teret engednek a testi reflexiók, változások és test-alapú megnyilvánulások számára, addig az irodalmi felhangokat szándékosan megkerülő, a fikcionalitást tudatosan visszaszorítani akaró és a tényekre való visszaemlékezésre, az életesemények elmesélésére koncentráló alkotásokban ez nincs így. Noha teljesen egyet kell értsünk Christoph Demmerlinggel abban, hogy a gondolatoktól eltérően az érzelmek felindulttá teszik a testet, és valamtól *érintetté* teszik azt” (DEMMERLING 2011; 10), ez a szempont a tudatos (ám az

is lehetséges, hogy épp egy nem szándékos) narrációs forma miatt szinte lényegtelen háttér-információvá alakulnak, ha egyáltalán szerepet kapnak. A test-manifesztációk cáfolhatatlanul az érzelmek kifejeződésnek lényegi hordozói, s azzal is teljes mértékben egyet kell értsünk, miszerint „az érzelem mindig testi változásokon alapszik” (DAMASIO 2004), ám hangsúlyozom, hogy a testdimenziók ezirányú szerepeltetése és megjelenítése korántsem tartozik a szövegek lényegi horizontjához.

Az előzőekben tárgyalt testvonatkozásoknál sokkal fontosabb és lényegre törőbb megállapítás az, hogy még az epizodikusan, tehát csupán rövid ideig megjelenő érzelmeknek is van előtörténetük az illető individuum teljes élettörténete részeként, s ami talán még fontosabb, még ezeknek az érzelmeknek is van utóéletük, „utótörténetük”, hisz belefolynak az adott individuum döntéseinek meghozatalába (BOROS 2011: 154). Amint egyfajta időbeli perspektívát is bevonunk a vizsgálódásba, meg kell említsük, hogy a narratívák időkezelése magától értetődően fontos emlékezőespoétikai tényező: egy érzelem, amely a szövegben megjelenik, mindig az emlékezet révén tárul elénk, tehát ki kell térjünk, vajon mennyire érvényesül a linearitás elve, illetve mi lehet az oka annak, ha ezt a ciklikus időkezelés váltja fel. Az emocionális olvasat során külön ki kell térni azokra a fontosnak mutató, konkrét időponthoz köthető életeseményekre, amelyek érzelmi töltettel bírnak, ugyanis ezek a visszaemlékezés lényegi elemeiként határozhatók meg.

Ahogy azt Boros Gábor írja, „egy történet elbeszélése átalakítja az adott érzelmet egy aleatorikus, véletlenszerűen adódó szenvedélyből, abszolút értelemben vett elszenvetésből egy értelmezett, azaz történeti érvel megindokolt szenvedéllyé, ami egyszerűsmind racionalizálja is a szenvedélyt, amely ennek révén legalábbis közel kerül ahhoz, hogy aktív, cselekvésszerű érzelem váljék belőle (BOROS 2011: 159). Müller Teréz és Erős Istvánné Kovács Teréz életnarrációjának ez utóbbi szenvedélyrationalizáló vetülete lesz az érzelmek szövegbeli megjelenítésének legfontosabb szabályzó eszközét. Az emlékezés aktusa által mindkét műben egyfajta érzelemátélés, érzelemfelidézés játszódik le, amely a megrendítő, letaglózó vagy éppen eufóriát kiváltó émoációs eseményt beépíti a szubjektum érzelmháztartásába.

Az érzelem mint újraírható és rekontextualizálható fogalom

Mekis D. János az önéletrajzi aspektusokkal foglalkozó könyvében James Olneyra hivatkozva azt írja, „az autobiográfiai jelleg minden olyan megnyilatkozásban felfedezhető, amely a jelenségek megértésével kísérletezik” (MEKIS 2002: 16). Ezen szempont – tehát egy múltban lejárolt esemény értelmezői horizontra történő emelése – Kovács Teréz önéletrírásának kiindulópontja és a szerző által vállalt, már-már programszerű feladat. Az igazság elmondása, illetve elmondhatósága mint módszertani alapelv mindkét életnarráció legfontosabb rétegét képviseli, Kovács Teréz önéletrírása elején így vall:

„Igaz történetemet szeretném leírni, de meglátom, hogy tudok-e egy élettörténetet leírni, mikor se iskolám, se segítő kéz nincs mellettem. Csak az óra ketyegése tudatja velem az idő múlását, a múltnak az örömei és árnyai kísérik nagy magányomban, és ez a magány adta a tollat a kezembe” (KOVÁCS 2013: 9). Az igazság, a megtörtént események dokumentarista pontossággal történő rögzítése és az életút megírásával történő továbbhagyományozása azonban nem képes egy életút minden egyes pillanatát megragadni. Ahogy arról több elméletíró is értekezik, mindig kérdéses egy életút végpontja, hiszem annak szükségszerűen időben a szöveg lezárása utánra kell esnie – ebben az értelemben egy önéletírás sosem lehet teljes. Az életpálya másik végpontja, a születés sem megragadható az önéletrajz írója számára, hiszen egy emlékezet nem terjedhet ki például a megszületés pillanatára és körülményeire, vagy az első hónapok történéseire. Kovács Teréz vizsgált önéletírása ezt a problémát megkerülve arra vállalkozik, hogy az elbeszélő én narrációja a létező legkorábbi elbeszélő én, a megszületett csecsemő első pillanatait is láttatja az olvasóval „1912. július 23-án a gólya Hertelendyfalván, a Magyar utca 367-es számú házába hozott. Igaz, minderre én nem emlékezek, de ezer mondból annyira beleéltem magam, mintha pontosan én emlékeznék” (KOVÁCS 2013: 10). A kommunikatív emlékezet továbbította történetstilánkból konstruálja meg önnön születésének körülményeit, tehát egy olyan közeget, amelyre ő személyesen nem emlékezhet vissza, ám ezt – ahogy arra az első oldalon vállalkozik – az igazságmegíró program szellemében objektív tényekként kezeli.

Az önéletírás nagy teret szentel annak bizonyítására, hogy a benne található események – legyen szó az első napról vagy egy szerelmi történetről – a teljes hitelesség hangján legyenek bemutatva: „Életem alkonyán jutott eszembe csak, mint sok másnak, lehetett volna másként is. De akaratos maradtam végig, azaz mostanig, és ki tudja, mit hoz még az idő. Egy biztos: könnyeket s elmúlt emlékeket, de igazat írok, egy szóig. Nem hajtott senki, hogy írjak, magam jószántából, mások okulására” (KOVÁCS 2013: 14). Az idézett mozzanatban az önéletíró elhivatottsága, a saját történet papírra vetésének készítése képzi meg azt az érzelmi alapot, amely végigvonul a szövegen és amelynek döntő szerepe lesz abban, hogy Kovács Teréz életnarrációjának egy mozzanata két változatban, két külön szövegtestben is megjelenjen – ezáltal a személyes múlt egy töredékének nem egy, hanem két lehetséges reprezentációját tárva az olvasóközönség elé.

Íme a szóban forgó esemény első említése, amelyben annyit tudunk meg, hogy az önéletíró második házassága tragikus véget ért: „Később, mikor igazi menyasszony lettem, újra csak a vége olyan volt, mint gyermekkoromban. Igaz, háromszor volt a fejemen menyasszonyi koszorú, de a másodikról nem jó az emlékezés. Az majd 18 éves koromban. A harmadik az igazi lakodalmam, ami hozott örömet, bánatot felváltva. De mégis ez volt a legboldogabb, mikor igazi oltár előtt álltam. De ezt sorjában! Nem vágok a dolgok elé” (KOVÁCS 2013: 49). A tömören összefoglalt, szomorú véget érő kapcsolat érzelmi alapvetése lesz az a tényező, amely a másodszori elmondás során

új szöveggörnyezetbe, tehát teljesen új megvilágításba helyezi ezen érzelmi szituációt. Kovács Teréz az önéletírás főszövegében leírja, hogy e szerelem több okból sem tudott beteljesedni. A háttérben családi konfliktus húzódik meg, a boldogtalan szerelmespár a férjjeölt családjának beleegyezését csak a sír mellett kapja meg – a gyász pillanatában. Noha már a főszövegben is érezhető, hogy e tragikus esemény mély nyomot hagyott az emlékezőben, az érzelmi megnyilvánulás tényleges rekontextualizálása csak később, a törzsszöveghez kapcsolt függelékekben történik meg.

Ez a szövegrész – Bognár Antal alapos és körültekintő utószavából tudjuk – korábban íródott, mint a törzsszöveg. Kovács Teréz egy szerb nyelven megjelenő lap szerelmi történeteket közlő pályázatára küldte el – magyar nyelven. A megjelenésből nem lett semmi, ám a Szerelmem története címet viselő szövegből pontosan láthatjuk, hogy az emlékező én hogyan értelmezi újra élettörténetének egyik lényegi pillanatát. Míg a törzsszövegben az érzelmekeket taglaló narráció kis jelentőséget tulajdonít az eseménynek, addig az időben előbb keletkezett, de a kötetben hátrébb helyet kapó szövegrész lényegében erről az egy mozzanatról, az igaz és mélyreható szerelem átéléséről és szövegesítéséről szól. A szöveg utóbbi részében tanúságtételszerű közlésekként olvashatjuk és általuk értelmezhetjük újra az érzelmet kíséző mozzanatokat, az emlékezés folyamatát és azt, hogyan képes egyazon önéletíró önnön élettörténetének újraírása révén a korábban sorsmeghatározó jelentőségű eseményt majdnem mindennapi – szögezzük le: a halál után érzett gyász mindkét változatban elkülöníthetetlen a történetektől – mozzanatként bemutatni.

A traumatikus érzélem elhallgatása

A kommunikatív emlékezet írás általi továbbvitelének szándéka, a történet továbbhagyományozódásának lehetősége kerül centrális pozícióba Müller Teréz *Igaz történet* címet viselő önéletírásában: „Fájdalom, ezek közül a drága személyek közül egy sincs már az élők között, csupán én élek talán azért, hogy drágáim nevét felsorolva átadjam az utánam jövő nemzedékemnek! Hátha valaki, valaha valaki elolvassa írásaimat, és ezáltal tovább élnek” (MÜLLER 2010: 16). Az előbbieken vizsgált életernarrációval szemben ez a textus nagyobb szerepet szentel az emlékezésnek, a múlt felidőzésének a mikéntjére – így van ez akkor is, ha véleményem szerint Müller Teréz önéletírásának narratív technikája az emlékek szelekciójára, a mindenre kiterjedő emlékezés korlátozására épül. Az önéletírói érv – vagyis az igaz történet olvasók elé tárása – itt nem, még pontosabban nem úgy sérül, mint történik az Kovács Teréznél: az *Igaz történet*-ben egy traumatikus esemény elhallgatása, a róla szóló csend emelkedik a narratíva szervezőjévé.

Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy Müller Teréz élettörténete nem más, mint sorozatos családi tragédiák és perpatvarok összessége. Kezdve a legapróbb viszályoktól

a komolyabb családi összezörrenésekig és az úgynevezett „nagy történelem” egyes éle-tutakat alakító eseményeiig mindegyik történés narratívája valamiféle családi intimi-tásalakzatot sértő, szétziláló mozzanatot tár elénk – miközben az elbeszélő én szólama igyekszik korlátozni, visszafogni az érzelmek szöveg feletti eluralkodását. Jól példázza ezt az a tárgyilagos és tömör, sőt, az érzelmi megnyilvánulásokat is kimért modorban elénk táró szövegrész, amely egy évekig tartó családi ellenszenv kialakulásának pillan-atát rögzíti: „Nem sokkal később Malvin nővérem és Horváth jegyesek lettek. Amint megtudtam, többé a lakásra nem mentem fel, elköltöztem Ninuska nővéremhez, aki férjével és Vilmuskával, aki akkor pár hónapos baba volt, már egy nagy lakásban lakott a Valéria téren. Ezzel kezdetét vette egy évekig tartó harag. Nekem nagyon fájt az a szörnyű csalódás, mert azokban csalódtam, akiket drága szüleim után legjobban szerettem. Azonnal írtam János bátyámnak, elpanaszoltam sérelmemet, és jelentettem, hogy nem vagyok hajlandó Malvinnal együtt dolgozni” (MÜLLER 2010: 22).

Az önéletíró házasságkötésének oka is egy komoly sérelem lesz, anyja ugyanis megsértette, amire ő úgy reagált, hogy hozzámegy az első zsidó vallású kérőhöz. Meg is tette, majd talán a szöveg leghevesebb érzelmi reakcióit közvetítő részében így számol be makacsságáról: „Természetesen meg voltak elégedve valamennyien, csak én nem, és elhatároztam, hogy viselkedésemmel kényszeríteni fogom vőlegényem, lépjen vissza ő a házasságtól, amit én nem tehettem meg esküm és fogadalmam miatt. Ő azonban erre nem volt hajlandó” (MÜLLER 2010: 26). A következetesség és a nézőponthoz való makacs ragaszkodás Müller Teréz autobiográfia-értésének lényeges pontja. Vagyis az önéletíró számára az önprezentációs gyakorlat legfontosabb mozzanata pontosan az a mód, ahogy önnön határozottságáról beszél, ám lehetőség szerint teljesen elfedi a lelki folyamataiban lejátszódó érzelmeket.

Ennek legfigyelemreméltóbb példája Böske (Erzsébet) nevű lányának történet-beli szerepeltetése. A kötet legelején található családfa alapján tudjuk, Böske Müller Teréz legfiatalabb lánya volt. Az önéletírásban először a 37. oldalon esik róla említés: „Nem sokkal később jött a harmadik kislány, a drága boldogult Böském, de már akkor Margit ötödik éves volt, Olga harmadik, és Margit szorgalmasan húzogatta a kis kocsit, amelyben a baba feküdt” (MÜLLER 2010: 37). Figyelemreméltó és lényeges mozza-nat, hogy a „boldogult” szó már itt egyfajta állandó jelzőként funkcionál. A további szöveghelyeken a „Böske”, a „drága Böske” és a „drága boldogult Böske” formák szerepelnek. A történetből nem sokat tudunk meg az említett lányról, annyi azonban világ-os, hogy megélte a felnőttkort és Szombathelyen telepedett le. A lány utolsó említése a 66. oldalon történik: „Mikor felöltöztem, elővettem a táskám, amelyben elrejtettem egy aranybroszt, melyet boldogult Böskémtől kaptam. Mintegy hat centi hosszú volt, gyönyörű két ékkővel. Már az egyiket kivette a hölgy a hosszú tüvel együtt” (MÜLLER 2010: 66). Az elmondottak alapján felmerülhet a kérdés, vajon miért beszél az önéle-tíró úgy saját lányáról, hogy a többi közeli családtagjaihoz képest szinte semmi fontos

információ nem derül ki róla? Az önéletírást kötetbe rendező szerkesztők kiderítették, hogy Böske a második világháború vége felé egy koncentrációs táborban lelte halálát. Müller Teréz számára ez a háttérnarratíva egy olyan traumatikus szituációt képezett, amely ellen csak a történet tragikus részének az elhallgatásával tudott védekezni. Heller Ágnes az érzelmek elméletéről szóló könyvében megjegyzi, „felejtetni tudni éppen olyan fontos, mint emlékezni tudni” (HELLER 2009: 56). Noha ezt a traumatikus életeseményt az önéletíró magától értetődően nem tudja elfelejtetni, a róla szóló beszédet – s ezáltal az emlék szövegesítését – nélkülözi, megteremtve egy érzelemmentes, pontosabban az érzelmek elfojtásán alapuló kommunikációs szituációt. Ezt bizonyítja az is, hogy az önéletíró emlékezete, illetve narratív stratégiája nem tudja elválasztani az újszülött lány emlékeitől a tragikus esemény következtében eltávozó felnőtt nő által hátrahagyott hiátust.

Összegzés

A vizsgált életnarrációkban megjelenő önprezentációs modellek érzelmi megalapozottságú dimenziói az önéletrajzok egyik legfontosabb aspektusaként határozhatók meg. Mindkét szerző a szövege elején azt vállalja, hogy a múlt egy lehetséges interpretációja helyett a teljes, mindenre kiterjedő igazságot tárja az olvasók elé. A feladat korántsem egyszerű, és mindkét esetben beteljesítetlen marad. Míg ez Kovács Teréznél egy életesemény kétszeri elbeszélése és annak teljesen más értékelése miatt játszódik le, addig Müller Teréz szövege egy olyan elhallgatás-alapú életnarrációt tár elénk, amelyben az önéletíró saját érzelmi világának megóvása érdekében hallgat élete talán legmeggrázóbb és legfájdalmasabb eseményéről.

Felhasznált irodalom

- KOVÁCS Teréz, Erős Istvánné 2013. *„Mint vadmadár a vadonban...”*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- MÜLLER Teréz 2010. *Igaz történet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.
- ABBOTT, H. Porter 2002. Önéletírás, autobiográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására. Ford.: Péti Miklós. *Helikon* 3, 286–304.
- BOROS Gábor 2011. *Szenvedélyek, érvek, történetek*. In: BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület – Német-Magyar Filozófiai Társaság, 154–165.

- DAMASIO, Antonio 2004. Az érzelmek Damasio-féle elméletéről. *Valóság* 47. URL: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=508&lap=0> (Utolsó megtekintés: 2014.03.20.)
- DEMMERLING, Christoph (2011): *Az érzelmek filozófiája – problémák és perspektívák*. Ford.: Boros Gábor. In: BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület – Német-Magyar Filozófiai Társaság, 2011, 9–26.
- HELLER Ágnes (2009): *Az érzelmek elmélete*. Jászöveg Műhely, Budapest.
- LEJEUNE, Philippe (2002): Az önéletírás meghatározása. Ford.: Z. Varga Zoltán. *Helikon* 3, 272–285.
- MEKIS D. János (2002): *Rendszertanok és elméletek: az autobiográfia megközelítésének néhány lehetősége*. =Uő: *Az önéletrajz mintázatai*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest.

Abstract

In this paper I would like to point out the dimensions of emotionality in art forms of the self, but also highlight its role in the narrative, and process of recollection. The authors of the examined texts were born in Vojvodina, but their educational and other social backgrounds differ. Through the analysis of three folk autobiographies I'm going to point out that in these empathetically and communicatively charged texts emotions work as motivational factors in several aspects; they can be traced to the parts that refer to the creation of recollections. Also, in many cases in the self-representation of self-narratives they seem to be unavoidable in texts that refer to the author's awareness and the ability of expression. During the examination of self-representing forms of fictional narratives, the duality of fictional, and referential reading has an important role. Regarding these narratives, they are major factors affecting the handling of time in these texts, since the concept of time is a significant element in the poetics of recollection; to what extent does the concept of linearity prevail, and why is it discarded for a cyclic way of handling time. During the emotional reading, one must pay special attention to emotionally charged, important life events linked to a specific point in time because these can be defined as the vital elements of recollection. Furthermore, one can examine the role of biographical elements as the possible source of fiction creating actions, since the self-narratives also offer a whole range of attitudinal aspects in this regard. In the event and story based recollections, personality, and the varieties of personal discourse can also be defined as areas where emotions appear, and in many cases they contain vital attitudinal aspects.

PALCSÓ ATTILA

Az ember és az állatvilág kapcsolata a Bibliában

Bevezetés

Dolgozatom célja kiemelni az egész teremtettségnek és ezen belül az állatvilág megővésének szükségességét. A hagyományos keresztyén gondolkodás – főleg a görög filozófia hatására – az emberek szükségleteit tartja a legfontosabbnak, azokat a kérdéseket helyezi előtérbe, amelyek az emberek gondjairól és problémáiról szólnak. Ez a szemlélet elsősorban a keresztyén antropocentrizmusban gyökerezik, amely évszázadokon keresztül befolyásolta az emberiség erkölcsi és morális gondolkodását. A keresztyén antropocentrizmus ugyanakkor tévesen mutatja be az embert, amikor azt hangsúlyozza róla, hogy ő a „teremtés koronája”. A bibliai üzenetnek ez a téves magyarázata arra próbálja ráirányítani a figyelmet, hogy a teremtés úgy működik, hogy benne az embernek van központi helye és szerepe. Ebből az állításból pedig valóban csak az következhet, hogy az emberek nyilván a teremtés koronái, és így joguk van valóban mindent felhasználni, ami körülveszi őket a saját érdekükben: az egész Földet, a természetet, a növényeket és természetesen az állatokat is.

A jelezett kérdéskör egyik kulcsszava ezért az „uralkodik” kifejezés. A teremtett élőlények és az ember kapcsolatának komplex megoldása éppen ennek a kifejezésnek a helyes magyarázatában rejlik. Ebben a szövegösszefüggésben alapvetően fontos azt tisztázni, hogy ki is az valójában, aki „uralkodik”, azaz ki az igazi úr, akinek hatalma van. A bibliai teremtéstörténetben egyértelműen látható, hogy valóságos hatalma csak Istennek van az uralkodásra és semmiképpen sem az embernek, hiszen az ember csak egy teremtmény a többi más élőlény közül, melyet Isten megformált. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az ember teremtésénél kijelentett isteni szándék a „saját képmás” megfogalmazásánál, valamilyen különleges státuszt és küldetést hordoz, de ez alapvetően nem változtat az ember teremtmény jellegén. Ezért a teremtés központi személye csakis maga az Úristen lehet, nem az ember. Ahogy Andrew Linzey az „Állatok teológiája” (*Animal Theology*) c. művében kihangsúlyozza: „Ha feltesszük a kérdést: Valójában miért is van a teremtés? ... erre csak egyetlen kielégítő válasz lehetséges. A teremtés a Teremtő akaratának a következménye. Évek antropocentrizmusa szinte teljesen elfedte ezt az egyszerű, de annál lényegesebb nézőpontot.”¹

Ennek értelmében, bár az ember helyzete különleges, ebből mégsem az következik, hogy azért lett megteremtve a világ körülöttünk, hogy nekünk kényelmes és kellemes életünk legyen, mintha Istennek ez lett volna az akarata, hogy az ember kedvére

1 LINZEY, Andrew: *Animal Theology*. University of Illinois, Illinois, 1995, 24.; Fordítás: szerző

tegyen a világ megformálásával. Andrew Linzey azt állítja, hogy a teremtésről teocentrikus látásunknak kell lennie, ezért a kérdés megértéséhez négy főbb megközelítési szempontot javasol: „1. A teremtett világ Isten tulajdona; 2. Isten a teremtett világé; 3. Ez a „kölcsonhatás” dinamikus, inspiráló és értékes; 4. Amennyiben a teremtett világ Istené és Isten a teremtett világé, milyen más szerepe lehet az embernek, mint éppen a teremtett világért való létezés.”²

Andrew Linzey álláspontja teljes egészében a Szentírásban kijelentett Atya és Fiú egységből táplálkozik, ahol azt olvassuk, hogy „...Isten volt az Ige. Ő kezdetben az Istennél volt. Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött”³ Ez az Ige János evangéliumában Krisztusra utal, aki a „látható Ige”, aki által, és aki miatt létrejött a látható világ Isten szavára, amikor Ő azt mondta: „legyen ... és lett”.

Az állatok és az ember kapcsolata a Bibliában

Őszövség – az állatok és az ember teremtése

J. Wellhausen Bibliával kapcsolatos felfedezéseit követően a 19. század második felében egyfajta kritikai konszenzus terjedt el a Pentateuchusszal, Mózes öt könyvével kapcsolatban. Megállapítást nyert, hogy a Pentateuchusz legkevesebb négy különböző rétegből állt össze, amelyek különböző korokban, különböző teológiai hangsúlyokat követve születtek meg: a Jahwista (J) a K.r.e.10/9., az Elohista (E) a 9/8., a Deuteronomista (D) a 7. és a Papi irat (P) 6/5. században keletkezhetett. Ezeket a különböző forrásokat aztán a későbbi korok szerkesztői egyesítették, s megalkották a századok folyamán Mózes öt könyvének mai formáját, amely feltehetőleg a K.r.e. 444. év környékén alakult ki, amikor Ezsdrás vezetésével elkezdődött a jeruzsálemi „Jahwe” kultusz újjászervezése a templomban. Az említett forrásokat öt főbb elv szerint különböztették meg: 1. Isten nevének használata; 2. a történetek ismétlődése; 3. megkülönböztethető szókincs; 4. másfajta stílus; és végül 5. különböző teológiai szemlélet szerint.⁴

A Szentírásnak ez az irodalomkritikai megközelítése nyilvánvalóvá tette, hogy két különböző teremtéstörténetet találunk az Őszövségben. Ezek különböző korokban íródtak és Isten nevének megjelölésére két különböző héber kifejezést használnak: Jahwet és Elohímot. A bibliai szövegek szerzői az egyes korokban más-más nevet használtak Isten megnevezésére. A „Jahwe” kifejezést a mi ökumenikus fordítású Bibliánk „Úristennek”, az „Elohím” kifejezést pedig „Istennek” fordítja. Az irodalomkritikai vizsgálódás azt is megállapította, hogy az Őszövségben azok a legrégebbi versek és szövegek, amelyek a „Jhwh” (Úristen) megnevezést használják megközelítőleg

2 LINZEY 1995, 24–25.; Fordítás: szerző

3 *Biblia*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. (ökumenikus fordítás); János evangéliuma 1,1–3

4 Vö. WENHAM, G.J.: *Word Biblical Commentary*, Waco, Texas, 1987, 26.

százötven évvel idősebbek azoknál a szövegeknél, amelyek az E forrásban az „Elohim” (Isten) megnevezést használják és kb. négyszáz évvel idősebbek, mint a P forrás. Annak alapján, hogyan nevezik Istent a szövegek, valamint, hogy milyen teológiai szemlélet húzódik meg a szövegek mögött, alapvetően J és P teremtetéstörténetet különböztetünk meg. A teremtetéstörténet P forrása a Gen. 1,1-től a Gen. 2,4-ig terjed; a J forrás pedig a Gen. 2,4b-től a 2,25-ig olvasható.⁵ Ennek alapján az ember teremtetésével és küldetésével kapcsolatosan is kétféle híradást olvasunk, amely nagyon jól kifejezi az embernek a teremtetésen belüli helyzetét is: az első a Gen. 1,28-ban olvasható: *„Isten megáldotta őket és ezt mondta nekik Isten: Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain és az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen.”*; a második pedig a Gen. 2,15-ben olvasható: *„És fogta az Úristen az embert és elhelyezte az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze.”*

Az ember teremtetéséről szóló két különböző híradás, amely a teremtetéstörténet egy különálló része, azt mutatja, hogy az ember és a világ a megformálásának leírása is változott az idők folyamán. Az általános közgondolkodás az ember életével kapcsolatos alapvető kérdésekre a kornak megfelelő válaszokat adott, és ennek lehetünk tanúi a Szentírás szövegeiben is. Ezért ez a két leírás nem ellentétben van egymással, hanem jól kiegészíti egymást. Amennyiben tehát a teremtetés összefüggéseiben is megfelelően, az eredeti teremtetői szándék alapján akarjuk érteni „Isten akaratát”, konkrétan az ember és a környezetében élő más élőlényekkel, az állatvilággal kapcsolatosan, akkor szükséges a bibliai verseket kontextusban olvasni és értelmezni, mert a szövegösszefüggések segítenek igazán az eredeti szándék felfedezésében. Ez az egyetlen módja annak, hogy el lehessen kerülni a helytelen értelmezést és az ebből fakadó ellentmondásokat.

Ennek alapján látható a fent említett két bibliai vers szövegösszefüggésében, hogy „uralkodni”, nem azt jelenti, hogy az ember minden teremtményt a saját eszközének tekinthet, amely kizárólagosan az ő javát szolgálja, hanem az „uralkodni” kifejezés azt jelzi, hogy az embernek „művelnie” és „őriznie” kell az egész teremtettséget, mindent, amit Isten az Éden kertjében az embernek adott. A „művelni” ennek értelmében konkrétan azt jelenti, hogy: gondoskodni róla, vigyázni rá; az „őrizni” pedig azt, hogy: óvni, nevelni és megtartani az egész teremtetett világot, amit a Biblia Édennek nevez és benne minden élőlényt, természetesen az állatokat is.

Az egész teremtettség megóvására utal az ember teremtetésének bibliai története: *„Akkor azt mondta Isten: Alkossunk embert a képmásunkra, hozzánk hasonlónak: uralkodjék a tenger halain, az ég madarain és az állatokon ...”* (Gen.1,26). Az említett „képmás” és a „hozzánk hasonlónak” kifejezések jelzik, hogy az ember teremtetésénél Isten a saját tulajdonságaiból valamit átadott az embernek. Az egyik hasonlóság éppen az „uralkodásban” fedezhető fel. Ahogy Istennek van hatalma uralkodni a teremtetés felett, mert

⁵ Vö. WENHAM 1987, 10.

Ő az Úr. De amikor Ő uralkodik, akkor egyben gondoskodik és vigyáz is a teremtett világra. Az ember istenképűsége szintén nem a könyörtelen uralkodót jelenti, hanem azt, hogy az embernek kötelessége vigyázni és óvni a teremtettséget, valamint állandó együttműködésben lennie a Teremtővel.

Az istenképűség lelki és szellemi képességekre is utal, amelyeket a Teremtő megoszt az emberrel. Többek között az istenképűség ismertetője az emberi értelem, a személyiség, a szabad akarat, az öntudat és az emberi intelligencia. Ezek képességek, vagy másként ajándékok, amelyekkel ez a „kép” belső tartalmat kap. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az Isten személyes kapcsolatba léphet az emberrel, beszélhet vele, szövetségeket köthet vele. „Az ember teremtésénél a teremtő akarat egy különleges fajtája ismerhető meg, amely az embert egyedülálló kapcsolatba helyezi a Teremtővel, képessé teszi őt reagálni rá. Ugyanakkor ez az istenképűség nem része az emberi természetnek, ez inkább leírása annak a teremtési folyamatnak, amely az embert másnak alkotta.”⁶

Újszövetség – az evangélium és az állatok

Az újszövetség felületes ismerete azt az érzést keltheti bennünk, hogy benne nem sok található az ember állatokhoz fűződő kapcsolatáról. Ez a benyomás megerősítésre talál azáltal is, hogy az újszövetség kutatása gyakorlatilag semmilyen figyelmet nem szentel ennek a témának. Ugyanakkor az állatok és emberek közötti kapcsolatra vonatkozóan hasznos és tanulságos az evangéliumokban megtalálni Jézus értelmezését.⁷ Két kiemelt példán figyelhetjük meg, hogy Jézus hogyan tekint az állatokra. Az első egy példázatot a verebekről, a másik pedig a gadarai megszállott története:

„Ugye, a verébnek párja egy fillér, és egy sem esik le közülük a földre Atyátok tudtán kívül? Nektek pedig még a hajatok szála is mind számon vannak tartva. Ne féljeteek tehát: ti sok verébnél értékesebbek vagytok.”⁸ A példázatban említett verebeket Jézus korában párosával, esetleg ötösével a piacon ételként árulták a legszegényebb embereknek. Akik ezeket a madarakat megvették, feltehetőleg nem engedhették meg maguknak más húsételek megvásárlását. A verebek nyilván a legolcsóbb madarak voltak, amelyeket a piacon árultak, éppen ezért használja fel Jézus őket egy példázat elmondására. A fő hangsúly ebben az esetben azon a jelentéktelen értéken van, ahogy az emberek erre a kismadárra tekintenek a természetéből adódó hasznosság szempontjából. Jézus ugyanakkor a példázatban kiemeli, hogy amit az emberek elhanyagolhatóan jelentéktelennek tartanak, még az sem kerüli el Isten gondoskodó figyelmét. Ez azt is jelenti, hogy Isten számára – Jézus tanításában – nem csupán az egyes fajok fontosak, hanem

6 WENHAM 1987, 30–31.; Fordítás: szerző

7 Vö. Andrew LINZEY and Dorothy YAMAMOTO (eds.): *Animals on the Agenda*, SMC Press, London, 1988, 33.

8 *Máté evangéliuma* 10,29–31

minden egyes önálló élőlény minden fajból. Jézus arra akar rámutatni, hogy ami igaz az állatok esetében, annak igaznak kell lennie az emberek esetében is: amennyiben Isten nem téveszti szem elől a kis verebeket sem, úgy a tanítványok (az emberek) biztosak lehetnek abban, hogy ők is állandóan Isten gondoskodó szeretetében vannak.

Amennyiben Jézus tanításában létezik valamilyen felsőbbrendűség az ember számára az állatok felett, akkor az „a teremtés közösségén belül van, ahol mind az ember, mind az élőlények Isten dicsőségére léteznek, és ahol a teremtmények között kölcsönösség és partneri viszony van, mégpedig úgy, hogy amennyiben valamelyik élőlénynek szolgálnia kell az embert, úgy az embernek is be kell biztosítania a róla való gondoskodást.”⁹

Jézus sohasem használja az embernek az állatok feletti felsőbbrendűségét, hogy azokról negatív véleményt mondjon. Jézus nem ért egyet azzal, hogy az embernek semmilyen morális felelőssége nincs az állatok irányában pusztán azért, mert az állatok a teremtés rendje szerint alacsonyabb szinten vannak, ahogy ezt a görög filozófia hatása alá került keresztyén teológia is hirdette. Jézus nem ért egyet azzal sem, hogy egyszerűen azért, mert az állatok alacsonyabb rendűek, róluk Isten mintha kevesebbet gondoskodna, mint az emberről, esetleg Isten előrelátó gondviselése csak a teljes fajokra vonatkozna és nem az egyedekre. Viszont amikor Jézus olyan példázatokban beszél, ahol állatok is szerepelnek, mindig nyilvánvalóvá teszi, hogy az ember is, és az állatok is Isten teremtményei, s mint ilyenek, egyenként is nagyon értékesek.¹⁰

A következő történet a gadarai megszállott esete: „*Ott a hegyen legelészett egy nagy disznónyáj; azt kérték tehát a gonosz lelkek, engedje meg, hogy azokba mehessenek. Ő pedig megengedte nekik. Kijöttek hát az ördögök az emberből, és belementek a disznókba. Ekkor a nyáj a meredekről a tóba rohant, és belefulladt.*”¹¹

A gadarai megszállott példázata – leginkább Hippói Ágostontól (IV.sz.) kezdődően – annak a bizonyítékaként volt értelmezve, hogy Jézus milyen kevésre értékeli a disznókat. Ágoston azt mondja, hogy semmi rossz nincs az állatok leölésében, hiszen Jézus is megtette azt, amikor a gonosz démonokat a disznónyájba küldte, és azok ott elpusztultak. Jézust azért tette ezt meg, mert az ember és az állatok számára nem létezik semmilyen közös, összehasonlítható jog vagy elbírálás. A sztoikus filozófia azt állítja, hogy az emberek racionálisak az állatok pedig irracionálisak. Ezért az állatok és az emberek kapcsolatában nem lehet igazságról, vagy igazságtalanságról beszélni, ezért amit és ahogy egy ember tesz egy állattal, az úgy helyes.

Azonban ebben a történetben van egy érdekes pont, amely nagyon fontos: ez pedig az, amikor a démonok azzal a kéréssel fordulnak Jézushoz, hogy küldje őket a disznónyájba. Jézus parancsa tulajdonképpen a megengedése annak, amire ők maguk is kérték Jézust. Az esemény és a helyzet megfelelő értelmezése Jézus kora történelmi

9 *Animals on the Agenda*, 46.; Fordítás: szerző

10 Vö. *Animals on the Agenda*, 47.

11 *Lukács evangéliuma* 8,32-33

hátterének és a démonokról általánosan elterjedt korabeli felfogás ismeretében található meg. „A démonok ugyanis félnek attól, hogy nem lesz lehetőségük semmilyen élőlényt uralniuk, ezért nyilvánvaló, hogy nem maradnának sokáig lakás nélkül. A korabeli zsidó felfogás szerint, ha nem találnak valamilyen más otthont, ahová beköltözhetnek, akkor visszatérhetnek oda, ahonnan már eltávoztak.”¹² A disznónyáj elpusztítása mutatja a démoni, gonosz erők igyekezetét mindannak megsemmisítésére, ami csak a hatalmukba kerül, de ez nem Jézus elutasító vagy megvető hozzáállására utal ezekkel a szegény és szájalomra méltó állatokkal szemben.¹³ Ugyanakkor a korabeli zsidó felfogás szerint az alvilágban, a víz alatt található a gonosz lakhelye, így valójában a démonok visszakerültek oda, ahová valók voltak. Az állatok szolgálatot végeztek, segítettek az embernek, hiszen áldozatukkal hozzájárultak a démonok és a gonosz eltüntetéséhez.

Az állatok jogaiért küzdő kortárs mozgalom – Darwin evolúciós elméletének hatása

Az állatok jogaiért küzdő kortárs mozgalmak igyekeznek megvédeni az állatok érdekeit attól, hogy az ember, mint az eszközöket és a tárgyakat, korlátok nélkül kihasználja őket azért, hogy magasabb életszínvonalat érhesse el. Alapvetően ez teljesen elfogadható, és összhangban is van a bibliai tanítással, „Isten akaratával”, hiszen az ember van a teremtetésért és nem fordítva – Isten az embert feladattal bízta meg, ami abban nyilvánul meg, hogy minden erejével az egész teremtetett világ, ezen belül az élőlények megóvására is munkálkodjon. Ennek a kérdéskörnek fundamentális megközelítése a fájdalom érzékelésében rejlik, mert a fájdalom alapvetően ugyanaz, tekintet nélkül arra, hogy azt az ember, vagy egy állat szenved el.

Peter Singer Gyakorlati etika c. művében a következőket mondja: „A szenvedni és örülni tudás az elengedhetetlen feltétele annak, hogy egyáltalán foglalkozzunk ezzel a kérdéskörrel. Ennek a feltételnek teljesülnie kell, mielőtt elkezdenénk érdemben beszélni a különböző érdekekről. Semmi értelme sem volna azt mondani, hogy nem volt a kő érdekében, hogy belerúgjon egy iskolás az úton. A kőnek nincs érdeke, mert nem tud szenvedni. Feltehetőleg semmi sem tudna változtatni az ő „jó közérzetén”, bármit is tennénk vele. Viszont a másik oldalon, egy egérnek érdeke van abban, hogy ne szenvedjen, mert az egér szenvedni fog, ha rosszul bánnak vele.”¹⁴ Ennek alapján és minden olyan dologban, ami ezzel összefügg, Peter Singer elutasítja az állatok táplálékként való hasznosítását és tudományos kísérletekben való felhasználását. Különösen az ún. „szpecieszizmus” ellen van, amely megnevezést Richard Ryder alkotta meg a rasszizmus modellje szerint, aki szintén az állatok felszabadítási mozgalmának nagy

12 *Animals on the Agenda*, 47.; Fordítás: szerző

13 Vö. *Animals on the Agenda*, 47.

14 HURSTHOUSE, Rosalind: *Ethics, Humans and other Animals*. Routledge, London, 2000; Peter SINGER: *Equality for Animals?* The Open University, London, 2000, section 5.; Fordítás: szerző

harcosa.¹⁵ A szpecieszizmus valójában egy eszme, amely megengedi az embernek, hogy az állatokat másodrendű lényekként kezelje, pontosan ahogy a rasszizmus vagy a szovinizmus is kategorizálja az embereket első és másodrendűekre, mégpedig nemzetiségük vagy bőrszínük alapján. Peter Singer meg van győződve arról, hogy az emberek közötti egyenlőség alapelveit (az érdekek azonossága miatt) nem lehet csupán az emberekre korlátozni. Amikor morális alaphangként a mi saját fajunkkal kapcsolatban elfogadtuk az egyenlőség alapelvét, akkor egyben köteleztük magunkat arra is, hogy ez legyen az alaphangja a többi élőlénnel való kapcsolatunknak is, azaz a „nem ember-jellegű állatok” (non-human animals) irányában is.¹⁶

Tom Regan, az állatok jogainak elkötelezett védője, még tovább megy. Singerhez hasonlóan azt állítja, hogy az állatokkal kapcsolatos bánásmódunkat az egyenlőség elvére kell helyeznünk. Ebből az következik, hogy bármilyen különbséget tenni az állatok és emberek között, vagy az embernek az állatokkal szemben valamilyen különleges értéket tulajdonítani, az is már szpecieszizmus. Tom Regan az állatok jogaival kapcsolatosan három fő pontba összegezte céljait: 1. a tudományos kutatásban teljesen megszüntetni az állatkísérleteket; 2. teljesen felszámolni a kereskedelmi alapú állattenyésztést; 3. teljesen megszüntetni a kereskedelmi és sport céllal történő vadászatot és befogást.

Tom Regan meglátása szerint, ahogyan mi az állatokhoz viszonyulunk, azt mutatja, hogy az egész rendszer alapjaiban rossz, és nem csupán azért, mert ők is képesek fájdalmat érezni, ahogy ezt Singer állítja. Már pusztán a lehetősége annak, hogy egyáltalán fájdalmat tudunk nekik okozni, már mutatja azt, ami rossz. Hiszen az egész jelenlegi rendszer megengedi, hogy úgy nézzünk az állatokra, mint természeti forrásra az ember számára – elsősorban, mint táplálékra, vagy mint a biológiai kutatás eszközeire, a sportolás tárgyaira, vagy mint pénzért megvett szórakozásra. „Ahogy elfogadtuk az állatokkal kapcsolatban azt az elvet, hogy ők számunkra csupán egyfajta energiaforrás, már önmagában sajnálatra méltó. Miért kellene foglalkozni a magányukkal, a fájdalommaikkal, vagy a halálukkal? Mivelhogy az állatok ilyen vagy olyan módon értünk, a mi érdekeinkért léteznek, azért ami károsítja őket, az már bennünket nem érint. Esetleg csak akkor, ha az már megzavarja a nyugal munkát, felháborít, vagy kellemetlen érzést okoz...”¹⁷ Tom Regan az állatok jogai mellett való érvelésekor kihangsúlyozza, hogy figyelembe kell venni az élőlények „belső értékét”. Mert minden élőlény hordoz magában egy egyedi értéket, hiszen él és épp ezért élete egyszeri és megismételhetetlen. Ha figyelembe vesszük, hogy egyformán minden élőlény rendelkezik ezzel a belső értékkel, akkor lehetetlen, hogy olyan igazságtalanságok történjenek, mint pl. a rabszolgaság, vagy a diszkrimináció. Az egyének belső értékének tudatosítása után már nem lehetséges különbségeket tenni faji, vallási, nemzetiségi, származási, vagy nemi hovatartozás

15 Vö. HURSTHOUSE 2000, 169.

16 Vö. HURSTHOUSE 2000, section 1.

17 HURSTHOUSE 2000; Tom REGAN: *The Case for Animal Rights*, section 3.; Fordítás: szerző

szerint. Ha nem vagyunk képesek elfogadni a másik egyedi értékét és jogát a szabadságra és az éltre, akkor nagyon rossz úton járunk és egyáltalán nem állunk a jó erkölcs talaján. Tom Regan szerint az-az „igazságos szemlélet”, ha a természetes erőnyeket mint belső értékeket figyelembe vesszük. Hisz abban, hogy ez a megközelítés a legmegfelelőbb morális alap, amit szerinte nem lehet csupán az emberekre vonatkoztatni. Nyilvánvaló, hogy az állatok nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, amivel az emberek, de a döntő és alapvető hasonlóság mindenképpen nyilvánvaló: mindannyian egyformán az élet „kísérleti alanyai” vagyunk. Az állatokra is így kell tekinteni, minden belső értékükkel együtt.¹⁸

A fentiekkel ellentétben Roger Scruton, angol konzervatív filozófus elutasítja azt, hogy az állatoknak bárminemű jogaik legyenek és kihangsúlyozza, hogy az emberek, ellentétben az állatokkal, gondolkodó, racionális lények, akik képesek morális közösséget alkotni. Ezért vannak jogaik és kötelességeik, éppen ennek alapján tartoznak az „erkölcsi törvények” fennhatósága alá. Azt állítja, hogy amennyiben az állatoknak lenne saját személyiségük, vagy öntudatuk, akkor a morális társadalom teljes jogú tagjaivá kellene válniuk (megj.: jogokkal és kötelességekkel együtt). De mivel az állatok nem rendelkeznek önálló személyiséggel, így a kérdés morális megközelítése éppen ezért továbbra is problematikus. Továbbá, az állatok jogainak erkölcsi szempontból való indoklása azért is kérdőjelezhető meg, mert tekintettel sajátos, természetes adottságaikra, nem tartozhatnak ugyanazon erkölcsi törvények alá. E miatt pedig nem lehetnek tagjai ugyanannak a társadalomnak, mint az ember (megj.: a rókát hiába zárjuk be, mert ellopott néhány tyúkot, nem lesz rá nevelő hatással). Ezért Roger Scruton kijelenti, hogy bár nem tulajdoníthatunk az állatoknak „erkölcsi jogokat”, de kinyilvánítható számukra a szimpátia, a tisztelet, a szeretet, teljes általánosságban a nevelés és tanítás, az erények és a bűnök nyilvánvalóvá tétele.¹⁹ Az állatok jogainak védői általában azt a tényt szokták hangoztatni, hogy az állatok az emberekhez hasonlóan fájdalmat, hideget, félelmet és magányt éreznek, ezért nekik is lehetnek „érdekeik”, ami miatt számukra is szükséges kialakítani bizonyos jogokat és létbiztonságot. Ugyanakkor, ebben az esetben – ahogy Scruton érvel – inkább erkölcsi kérdésekről van szó, mint csupán a fájdalom korlátozásáról valamilyen törvényi eszközökkel. Hiszen továbbfolytatni az emberi életet a számunkra megszokott színvonalon alapvetően erkölcstelen, mert az valójában mindennemű élet fokozatos megsemmisülését vonja maga után. Két példa erre:

„Évente több mint 100 ezer tengeri emlős, egy millió madár (pl. albatrosz) pusztul el a szemét miatt, mert a tengerben úszó hulladékot tápláléknak nézik, és megeszik, majd azokat a fókák fogyasztják el, ami emiatt azok is elpusztulnak. Több mint 270 különböző állatfajt (teknősbékát, fókát, halakat és rákokat) veszélyeztet a tengerbe

18 Vö. HURSTHOUSE 2000; Tom REGAN: *The Case for Animal Rights*, section 23–2

19 Vö. HURSTHOUSE 2000; Roger SCRUTON: *The Moral Status of Animals*, 209.

dobott hulladék. (...) A kutatók azt feltételezik, hogy a műanyag hulladék szivacsoként szívja magába a veszélyes környezeti mérgeket, mint például DDT-t és PCB-t. A Tokiói Egyetem kutatói a pellet felületén több mint egy milliószor nagyobb mérgek koncentrációt találtak, mint a környező vizekben. A mérgek a táplálékláncban keresztül a halakhoz is eljutnak, a halak pedig a tányérjainkon landolnak.”²⁰

Az alábbi táblázatot a dániai sertéstenyésztés kutatási központja készítette és mutatja a termelés fejlődését 1992–2012-ig:²¹

1. táblázat: A sertéstenyésztés Dániában 1992–2012 között

Productivity					Pig Research Centre	
						
Sows	1992	2002	2012		Kg feed	
Weaned Piglet/sow/year	21	24	29		2012	
Feed unit/sow/year	1300	1400	1540		1465	
Weaning weight, kg	7.5	7.2	7.2			
Weaners 7.2–30 kg	1992	2002	2012		Kg feed	
Daily gain, g	420	420	450		2012	
Feed units / kg gain	2.10	2.05	1.95		1.75	
Growing/finishing pigs	1992	2002	2012		Kg feed	
Slaughter at live weight	98	98	107		2012	
Daily gain, 30–100 kg	700	825	890		2.63	
Feed units/kg gain, Corr. to 30–100 kg	2.98	2.87	2.79			

01.05.2013

8

A fenti, 1. táblázat jól mutatja, hogy húsz év alatt a csökkentett táplálékmenyiség mellett is a sertéstenyésztésben több mint 20%-os súlygyarapodást értek el, ami 2012-ben a 30–100 kg-os hízók esetében csaknem napi 890 gramm súlygyarapodást jelent. Ez azt jelenti, hogy Dániában ma egy átlagos hízó kb. három hónap alatt éri el a vágósúlyt, ami természetes körülmények között 6–9 hónapot venne igénybe. Milyen összetételű táplálékot, milyen adalékanyagokat fogyasztanak, milyen tartási viszonyok mellett, és az milyen környezetkárosítással jár?

Ezért „kötelességünk és felelősségünk van velük (az állatokkal) szemben, vagy legalább is némelyikükkel szemben, ami túlmutat azon az utilitarista mérlegelésen, amely elkülöníti azokat az állatokat, amelyek hozzánk közeleiek és szükségük van a mi védelmünkre azoktól, amelyek megóvása egy tágabb értelemben vett törvényi szabályozás alá kellene, hogy essen.”²²

20 <http://www.reduce.org/hu/blog/m%C5%B1anyag hullad%C3%A9k-minden%C3%BCtt> (Utolsó letöltés: 2014. február 28.)

21 http://dce.au.dk/fileadmin/Resources/DCE.medarbejdere/Groen_Vaekst_-_SGY/11._Sustainable_Pig_Production_Per_Tybirke.pdf (Utolsó letöltés: 2014. február 27.)

22 HURSTHOUSE 2000; Roger SCRUTON: *The Moral Status of Animals*, section 5.; Fordítás: szerző

Az állatok jogaiért küzdő mozgalom és az erről szóló filozófiai diskurzus leginkább Darwin evolúciós elméletében találja meg a támaszát, amely szerint az ember az állatvilág legmagasabb fokra eljutott képviselője, az evolúció csúcsa. Ebből táplálkozik az az igyekezet, amely az állatok számára valamilyen morális-jogi státuszt biztosítana az emberi társadalomban.

A másik oldalon ugyanakkor a Szentírás egyértelműen azt mondja, hogy az ember „Isten képmására”, külön lett megteremtve az állatoktól. Semmiképpen sem az állatvilágból emelkedett ki valamilyen evolúciós, fejlődési folyamat következtében. Ezért az embernek a teremtésen belül különleges helyzete, felelőssége és feladata van. Az állatok az emberi társadalmon belül nem kaphatnak külön morális, vagy jogi státuszt, azzal a céllal, hogy biztosítva legyen a védelmük. Legalábbis nem ez a célravezető megoldás, hiszen a jognak mindig köteleességgel is kell társulnia. Azonban szeretettel kell minden élőlényről gondoskodni, hiszen Isten teremtő akarata alapján mindegyik megismételhetetlen étellel és értékkel rendelkezik. Elsősorban Istenhez tartozik, az Ő tulajdona és az Ő teremtménye, ezért az Ő dicsőségét és akaratát szolgálja.

Összegzés

Az állatvilág és az ember közötti viszony tárgyalásánál a fentiek alapján kijelenthető, hogy a kérdésben nem elég pusztán a morális-filozófiai megközelítés, amely a jelenlegi tudományos ismeretekre, vagy az azokon alapuló feltevésekre támaszkodik. Az élőlények, és ezen belül az ember is, a teremtő hatalom akaratából létezik, ezért a Teremtő akaratának figyelembe vétele és ismerete nélkülözhetetlen. Amennyiben helyes döntésekre szeretnénk jutni, elengedhetetlen párbeszédet folytatni Isten Igéjével, mert csak annak fényében érhetünk el valóban kielégítő morális és etikai megoldásokat. Sajnos a keresztyénség történelme folyamán előfordultak olyan félreértések és tévedések is, amelyekről azt állították, hogy a Szentírásból származnak, ám később a mélyrehatóbb elemzések után kiderült, hogy azok csak valamilyen rossz értelmezés következtében alakultak ki és terjedtek el. E helytelen magyarázatok miatt történhetett, hogy a keresztyén egyház tanítása is olyan eszközzé vált, amely az ember egoizmusának következtében lehetővé tette morális és biológiai szempontból is tarthatatlan folyamatok megtörténését az állatvilágban, valamint az egész teremtettségben. Századokon keresztül elfelejtették, hogy az állatok nem csupán eszközök vagy használati tárgyak, esetleg valamilyen forrásai az ember boldogulásának, hanem élőlények. Olyan teremtmények, amelyeknek egyedi és megismételhetetlen életük van, érzik a szeretetet és a gyűlöletet, van félelmük és van örömük is. Isten akaratát kutatva a Szentírás szövegeiben, párbeszédben a morális-filozófiai és társadalmi elméletekkel, meg lehet találni az állatvilág és az ember közötti kapcsolatrendszer igazi és kielégítő megoldásait. A legfontosabb azonban az, hogy tetteinkben is megéljük velük szemben azt a szeretetet, amellyel Isten felénk fordul, hiszen végtelen szeretetéből teremtette meg őket.

Felhasznált irodalom

Biblia, Kálvin Kiadó, Budapest, 2006.

HURSTHOUSE, Rosalind: *Ethics, Humans and other Animals*, Routledge, London, 2000.

Andrew LINZEY: *Animal Theology*. University of Illinois, Illinois, 1995.

Andrew LINZEY and Dorothy YAMAMOTO (eds.): *Animals on the Agenda*, SMC Press, London, 1988.

Tom REGAN: *The Case for Animal Rights*. In: HURSTHOUSE, 2000.

Roger SCRUTON: *The Moral Status of Animals*. In: HURSTHOUSE, 2000.

Peter SINGER: *Equality for Animals?* The Open University, London, 2000.

WENHAM, G.J.: *Word Biblical Commentary*. Waco, Texas, 1987.

<http://www.reduce.org/hu/blog/m%C5%B1anyag hullad%C3%A9k-min-den%C3%BCtt> (Utolsó letöltés: 2014. február 28.)

http://dce.au.dk/fileadmin/Resources/DCE.medarbejdere/Groen_Vaekst_-_SGY/11._Sustainable_Pig_Production_Per_Tybirk.pdf (Utolsó letöltés: 2014. február 27.)

Abstract

We are accustomed generally to have in view only human needs and only have questions about human problems, about our own worries of life in our traditional Christian religious thinking. It has origin in anthropocentrism which has influenced centuries of human moral thinking. Anthropocentrism in Christendom has traditional and incorrect view about humans as the "crowns" of the creation. It is misinterpretation of the biblical creations story that the creation was made in the way, where central positions have humans. If it would has been like this, then would be right to say that humans are kings of the creation, and our privilege is to use all surrounding and created things about us without limitations: our planet, the nature, and the plants and of course the animals. It would mean that all creation is given humans to live in prosperity and plentifulness.

The key word in this issue is "dominion", which was and still is in the light. The key solution of the relationship between humans and other creations is in interpretation of this word "dominion". The basic think is to consider who is the "dominus", the Lord? In biblical view God is the Lord, what means that He has only the right dominion and not humans, because they are also only creatures. Then He, the Lord is the central point of the creation and not the man. Years of anthropocentrism have almost completely obscured this simple but fundamental point." It means that "even if humans are uniquely important in creation, it does not follow that everything in creation is made for us, to be pleasing for us, or that our pleasure is God's chief concerns." We need theocentric view of the creation.

PALÁDI VIKTÓRIA

Skizma és egyházi zavargások Podkarpatszka Ruszban az 1920-as években

Bevezetés

A XVII. század elején Kárpátalján is megindult egy egyházi uniós mozgalom, melynek eredménye lett a munkácsi püspökség egyesülése Rómával. Hasonló törekvések jelentek ez időben a magyarországi románoknál is, akiknek mintegy fele, a délszlávoknak pedig egy töredéke egyesült Rómával.¹ A görög katolikus egyházat létrehozó unió megkötésére Kárpátalján több nehézség után 1646. április 24-én, Ungváron került sor, ahol 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök kezébe, és ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés.² Ez a folyamat Erdélyben folytatódott, és az itt élő románság áttéréseivel (1699) több ezer négyzetkilométeres térségben megjelent e „köztes egyház”.

A pravoszlávia terjedésének körülményei

A XX. század első éveiben kialakult Kárpátalján egy skizmatikus parasztmozgalom, amelynek lényege a görög katolikus vallásról a pravoszláviára való visszatérés volt, és eközben megszabadulás az unitus egyházban a hívőkre háruló súlyos anyagi terhektől. A látszólag vallási kérdések mögött a skizmába öltöztetett pánszláv gondolat húzódott. „A pánszláv eszme nem kevesebbet akar, mint az összes szlávokat nagy orosz fennhatóság alá terelni. A sizma pedig a nagyorosz uralkodó vallás... A pánszláv sizmának azonban legújabbán csak alapja a faji jelleg, és takaró köpönyege a hitvallás, ... immár inkább politikai kérdés.”³

A Monarchia felbomlása után a két világháború között Romániában és a szláv utódállamokban (mint pl. Csehszlovákiában) szorgalmazták a görög katolikusság visszatérését az ortodox egyházba. Bár a magas népszaporulat miatt a romániai Erdélyben kismértékben nőtt a bizánci rítusú katolikusok száma, Kárpátalján a görög katolikusok számaránya 1910 és 1930 között 64,1%-ról 49,1 %-ra esett vissza.⁴

1 BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. A görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, 1997, 17.

2 PIRIGYI István: *A magyarországi görög katolikusok története. I-II. köt.* Nyíregyháza, 1990, 98–99.

3 ROMANECZ Aladár: *A pánszláv sizma Beregfelvidéken. Bilke, 1913. február 6.* Felvidéki Könyvnyomda, Bereg-Ilosva, 4.

4 KOCSIS Károly: A Kárpát-medence változó vallási térszerkezete. *Földrajzi Közlemények* 1999 CXXIII (XLVII) évf. 1-2 sz. 11–18

„A görög katolikus egyház második világháború utáni romániai és csehszlovákiai megszüntetésében elsősorban a nemzeti kisebbségek, a kisebbségi egyházak és a kisebbségi egyházi nyelvhasználat gyengítése volt a cél.”⁵ Az első világháború utáni romániai egyházi viszonyokra leszűkítve a következőket olvashatjuk Keményfi Róbertnél: „Romániában a bizánci rítusú katolikus egyház felszámolásában az a félelem is nagy súllyal szerepelt, hogy az Erdélyben élő, főként magyar római katolikus és református kisebbség ellenpontjaként nem lesz elegendő a román nyelv mentén megteremthető nemzeti egység. Az etnikai identitás fontos másik – a nyelvvel azonos hangsúlyú – oszlopa kell, hogy legyen az egységes nemzeti egyház is. A cél tehát a „sajátos erdélyi identitású” görög katolikus románság leválasztása a magyarokat is tömörítő katolikus egyházzal, így a vallás nem más, mint egy lehetséges nemzeti homogenizációt szolgáló technikai eszköz. Ez a törekvés burkoltan az ország területi épségének megőrzését is szolgálja.”⁶

Az ezzel párhuzamos csehszlovákiai elgondolást, úgymint a homogén csehszlovák nemzet megalkotásának eszméjét példázza Edvard Beneš (az első világháború után külügyminiszter, majd 1935-től Csehszlovákia elnöke) gondolatmenete a 30-as évek elején: „30-40 év múlva, amikor Csehszlovákiának már 20 millió lakosa is lehet... a kisnemzeti problémák jelentősen csökkenhetnek. Még mindig fennmaradna azonban a veszély az erős 60-70 milliós szomszédos német nemzet részéről, de a 15 milliós népet már nehéz lenne elpusztítani és asszimilálni, annál inkább, minthogy a magyarok létszáma akkora már csak 10-12 millió lenne. Ezért az európai egyensúly érdekében fenn kell tartani a nemzeti egységünket és állami függetlenségünket... Én határozottan ellenzem a szlovák szeparatizmust és autonomizmust.”⁷

A Görög-Katolikus Szemle, a Magyar Görög-katolikusok Országos Szövetségének hivatalos közlönye, 1929-ben így ír erről a folyamatról: „Legújabban köztudomásúvá lett, hogy a prágai kormány foglalkozik egy pravoszláv püspökség létesítésének kérdésével. A terv még nem alakult ki egészen, a székhely, javadalom stb. kérdéseiben még nincs döntés; de jellemző, mennyire támogatja a cseh kormány a pravoszlaviát minden tekintetben. Minthogy ezt nem lehet annak a törekvésének tulajdonítani, hogy a kommunista Oroszország kedvét akarná ezzel keresni, – ezt az erőltetett módon meghonosított vallást csak arra akarja kihasználni, hogy ezzel is segítsen megosztani, egymással ellentétbe hozni az autonóm terület lakosságát. Ez, úgy látszik, minden áldozatot megér Prágának. – Érdekes találkozása az eseményeknek, hogy csaknem ugyanazon

5 KEMÉNYFI Róbert: *A kisebbségi tér változatai*. MTA Társadalomkutató központ, Budapest, 2003, 86.

6 KEMÉNYFI Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen, 2004, 58–59.

7 ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és szlovák politika érdekerében 1920–1945*. Politikatörténeti Füzetek X., Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 36. (Eduard BENEŠ: *Masarykovo projéti narodni a problem jednotu Československá*. Bratislava, 1935, 13.)

időben a bukaresti szinódus is előterjesztést tett a kormánynak egy görög-keleti – ez esetben román – püspökség alapítása iránt. Az új pravoszláv püspökség székhelyéül Máramarossziget van kiszemelve. A megszálló hatalmak ugyancsak igyekeznek kihasználni az időt, hogy minél jobban elszakítsák a megszállott területek lakosságát Nyugat képviselőjétől, a magyarságtól.”⁸

A hasonló történelmi múlt, a háttérben meghúzódó kisebbségi létből fakadó komplexusok, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után azonos félelmeket és reményeket, azonos perspektívákat eredményeztek a felszabaduló nemzeteknél. Ezzel magyarázható az a történelmi párhuzam, ami a román és a csehszlovák vezetés egyházpolitikájában megmutatkozik, még ha a következmények az eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális körülményeknek megfelelően változtak is.

Skizmatikus mozgalom a mai Kárpátalja területén az 1920-as években

Az 1910. évi népszámlálás 577 görögkeleti vallású személyt jegyzett fel a későbbi Podkarpatszka Rusz területén, 1919–1920 körül a számuk már 55 000 lehetett, 1922 végén már 76 görögkeleti egyházközséghez 70 000 hívő tartozott.⁹

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye Főhatósága 1920. június 1-én tartott szentszéki ülésének jegyzőkönyvéből¹⁰ szintén értesülhetünk a skizmatikus mozgalom megjelenéséről a kárpátaljai hívők körében, azonban ennek nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget. A jegyzőkönyv megemlíti, hogy Bacsinszky Mihály érds. esperes, nagylucskai lelkész a felvidéki „ínséges nép” (ruszinság) részére eszközölt gyűjtése a község arányaihoz mérten feltűnően csekély összeget (753 koronát) eredményezett, amit a „szizmatikus agitátorok” tevékenységének tudtak be. A lelkész ezen kívül jelentette, hogy egy gyűlés alkalmával a Rómától való elszakadás „és az úgynevezett pravoszláviára való áttérés is szóba került”. A gyűlésen egy bizonyos Nicsaj javaslatára nyolctagú bizottság alakult a pravoszláv érzelmű hívekből, melynek célja házról házra járva aláírásokat gyűjteni a skizma támogatására. Mivel azonban a lelkész a nagylucskai „virágzó hitélet” semminemű rosszabbodását nem észlelte, az agitátorok tevékenységét sikertelennek könyvelték el. Az összegző határozatokban megnyugvásnak adtak hangot a nagylucskai lázítók tevékenységének kudarcát illetően, és felhívták a lelkészek figyelmét a hasonló tevékenységekre.¹¹

8 A pravoszlávia erőszakolása a megszállott területeken. *Görög-Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. május 5. I. évf. 3. sz. 5.

9 BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005, 231.

10 Kivonat az 1920. évi június hó 1-jén tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvéből. KTÁL. Fond 29., Opisz 3., Szpr. 72., Ark. 30–31.

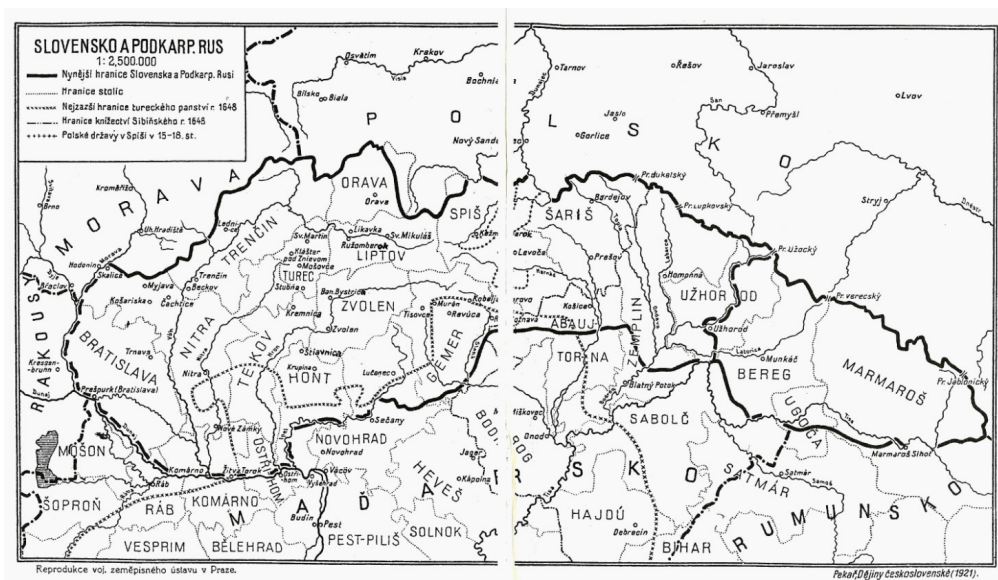
11 Kivonat. KTÁL. Fond 29., Opisz 3., Szpr. 72., Ark. 30–31.

A jegyzőkönyv olvasásakor meggyőződhetünk róla, hogy a görög katolikus egyház vezetése nem volt tudatában annak a nagyszabású propagandának, amely Podkarpatszka Ruszban abban az időben folyt.

1921 júliusában kárpátaljai pravoszláv küldöttség kereste fel a március óta Prágában tartózkodó Doszifej szerb püspököt, hogy felkérje: legyen az ő pátriárkájuk is. A püspök elfogadta a felkérést, majd augusztusban meg is érkezett Ungvárra. A Ruszinszkoí Magyar Hírlapnak azt nyilatkozta: „Egész Podkarpatszka Rusz el fog szakadni Rómától. Ez történelmi igazság.”¹²

Néhány település már 1918–19-ben áttért a pravoszláviára (Huszt, Iza, Husztköz, Herincse, Szeklence), azonban nagyobb ütemben az áttérés csak a 20-as években indult meg és Podkarpatszka Rusz keleti részében volt jellemző (Talaborfalu, Taracköz, Úrmező).¹³

1. ábra. Slovensko és Podkarpatská Rus Csehszlovákiában – 1921

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL) iratanyagában 1920. augusztus 28-i keltezés alatt olvashatunk egy kormányzósági rendeletet, amely a válásváltás hivatalos formáját vázolja. Az irat ruszin, cseh és magyar nyelven is olvasható:

12 FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002, 90.

13 ДАНИЛЕЦЬ Ю. В.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині XX. століття*. Ужгород, „Карпати”, 2009. (DANÉLEC J. V.: *Pravoslávna cerkva na Zakarpattji u persij poloveni XX. stotolittja*. Uzsgorod, „Kárpát” Kiadó, 2009.) 101.

„A Csehszlovák Köztársaság és Podkarpatszka Rusz területén élő minden egyes polgárnak joga van tetszés szerinti hitvallást követni, e szerint egyik hitvallásból a másikba átléphet. Ily esetek alkalmával (...) tekintetbe kell venni az 1868. évi LIII. törvény rendelkezéseit (...) Mindazok, akik más hitre térnek át, öttagú egyházi tanácsot választhatnak, akik aztán saját kebelükből választanak elnököt, titkárt, pénztárnokot és két ellenőrt (...) Az új egyház előjárói gondoskodni kötelesek saját templomukról, temetőről, egyházi iskoláról (...) Más egyház vagyonát eltulajdonítani semmi körülmények között nem engedhetjük meg.”¹⁴ Rendelkeztek arról is, hogy aki megzavarja a másik fél istentiszteletét, vagy egyházellenes tevékenységet folytat, azt megbüntethetik 2000 cseh koronára, vagy le is csukhatják.¹⁵

1921. augusztus 21-én Kárpátalja pravoszláv községeinek küldöttei Izán megtartották az első pravoszláv kongresszust, melyen megválasztották a Központi Pravoszláv Bizottságot, döntöttek a hivatalos elnevezésről is: Kárpátorosz Keleti Pravoszláv Egyház, illetve jóváhagyták az ideiglenes alapszabályt, melyet 1921 novemberében Doszifej püspök E. Beneš külügyminiszter elé terjesztett.¹⁶

1922. augusztus 13-án Homicsko Vladimir, a Pravoszláv Komité világi elnöke nyilatkozott a Ruszinszkói Magyar Hírlapnak: a pravoszláv mozgalom célja Ruszinszkóban „a nemzeti és népegyház itteni megteremtése”. A mozgalom élén áll „a Komité, mely három egyházi és négy világi tagból áll”. „Egyházunknak ideiglenesen megválasztott püspöke Doszifej szerb püspök, aki egyelőre lelkiekben intézkedik.” Abban az időben Máramarosban volt 80 hitközség és néhány Szlovenszko területén, Zemplén, Sáros, Szepes megyékben. A papnövendékeket Szerbiában és az Egyesült Államokban taníttatták.¹⁷

A kormányzói hatóságok által kihirdetett rendeletek Podkarpatszka Ruszban nem teremtettek megfelelően kialakított jogalapot a vallásváltásnak, valamint nem foglalkoztak kellőképpen az egyházi vagyont illető jogsértések kivizsgálásával sem. Ez ahhoz vezetett, hogy a 20-as évek elejétől állandósultak a vallási viszályok. Mindennaposokká váltak az atrocitások, mind pravoszláv, mind görög katolikus részről, melyekről olvashatunk az olyan magyar nyelven megjelenő folyóiratok hasábjain, mint a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, az *Új Közlöny*, *Kárpáti Híradó*. Ezek a tudósítások nemegyszer tettelességről számolnak be. Az alábbiakban ezekből szeretnénk bemutatni néhányat.

A leggyakoribb esetekben a görög katolikus templom elfoglalása merül fel, illetve a görög katolikus lelkész kilakoltatása az egyházi birtokról. Nagylucska görög katolikus lelkésze, Mihajló Bacsinszkij 1920. november 9-én jelentette, hogy a településre

14 Felhívás Podkarpatszka Rusz lakosságához. 1920. augusztus 28., Ungvár. KTÁL. Fond 29., opisz 3., szpr. 72, ark. 68.

15 DANÉLEC 2009, 101.

16 FEDINEC 2002, 91.

17 FEDINEC 2002, 109.

pravoszláv pap érkezett, aki felszentelte a templomot a pravoszláv istentiszteletek számára. Még november hónapban erőszakkal a templom is átkerült a pravoszlávokhoz.¹⁸ A Ruszinszkói Magyar Hírlap (Ungvár. Felelős szerkesztő: dr. Zsombory Dezső), amely a ruszinszkói Magyar Jogpárt napilapja, 1920. december végén a következőről tudósított: „Bereg megyében újabban megerősödött pravoszláv mozgalom egyik eredménye volt, hogy a pravoszlávok kacap izgatásra önhatalmúlag elfoglalták Nagylucskán a templomot. A gör. kath. hívek dr. Kaminszky pártelnököt kérték fel az ügy orvoslására, kinek közbenjárására a kormányzó a templom visszaadását rendelte el”¹⁹ 1921 áprilisában azonban a pravoszláv hívek újból elvették a templomot és elüldözték a görög katolikus lelkészt, ami után a falu görög katolikus lakossága a munkácsi körzeti hatósághoz folyamodott igazságtételért. A munkácsi és az ungvári bíróság kötelezte a 118 felelőst, hogy szolgáltatassák vissza a templom kulcsait és az egyházi vagyontárgyakat. A Nauka nevű folyóirat 1922. május 22-i számában közölte, hogy Munkácson egy hónap börtönre és 700 cseh korona bírság megfizetésére ítélték a nagylucskai felbujtókat, név szerint: Iván Balogát, Iván Balkát, Petr Szidunt, Vaszil Balogot.²⁰

1923 őszén Nagylucska lakosságának 85%-a volt pravoszláv. Általánosságban elmondható, hogy azokon a településeken történtek komolyabb összetűzések, ahol nem tért át a lakosság túlnyomó többsége, és jelentős mennyiségű híve maradt a görög katolikus egyháznak. 1923-ban Száldobos, Husztsófalva, Alsóbisztra, Herincse, Alsószeléscse, Szeklence és Huszt településeken 60% körül volt a pravoszlávok aránya. Monostorban, Ósándorfalván, Izán ez az arány 80-20% a szizmatikusok javára. 90% körüli volt az áttértek aránya Keselymezőn. Görög katolikus többségű maradt Veléte, Kövesliget és Mihálka. Ez utóbbi települések, Nagylucska kivételével, mind a Huszti járásban helyezkedtek el.²¹

Előfordult, hogy anyagi károkozással próbálták meggyőzni egyik felekezet hívei a másikat választásuk helytelenségéről. A Kárpáti Híradó a következő esetről tudósított 1927-ben: „Mint értesülünk, a Munkácshoz közel fekvő Dávidfalván eddig ismeretlen pravoszláv tettesek f. hó 22-ikére virradó éjjel lekaszálták több gör. kath. hívő 2 holdnyi búzavetését. A terror-aktus azért történt, mert az illetők nem akartak áttérni a pravoszláv hitre. A vizsgálat megindult.”²²

Másutt a vizzálykodás tettelegességig fajult, mint azt a máramarosi Irhóczon 1921 nyarán feljegyzett eset is tanúsítja: „Június 8-én, szerdán este, úgy féltíz óra tájban három irhóczi schizmatikus megleste, hogy a nyéresházi gör. kath. lelkész fia apjának

18 DANÉLEC 2009, 103.

19 A nagylucskaiak visszakapják a pravoszlávoktól templomukat. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*. 1920. december 31. I. évf.

20 DANÉLEC 2009, 104.

21 KTÁL Fond 151, opisz 7, szpr. 1041, ark. 29, 14.

22 Újabb pravoszláv terroreset. *Kárpáti Híradó*. 4. évf. 67. sz. 1927. máj 28. (szombat)

a községen kívül fekvő gyümölcsösében van. A szürkületben rárohantak és földre teperték, miután megkezdődött a legvadállatibb kínzások sorozata.” A folyóirat részletes leírással közli a bántalmazást: kifeszítették a száját és beleköpködtek, majd teletömtek földdel, a combjába és a mellkasára „schizmatikus keresztet” véstek késükkel, végül összevagdosták a sarkát. „Az így megkeresztelt fiú most aztán irtózáttal gondol vissza az állati lelkű hittérítőkre, akik felrúgva erkölcsöt, törvényt, társadalmi rendet, anarchikus állapotokat idéznek elő a legsötétebb Máramarosban, ahol hiába főszolgabíró, hiába csendőrség, mit sem használ, mivel a centralisztikus politika e híveinek – mindent szabad. Ajánljuk ezt az újabb esetet is az alkormányzó figyelmébe” – írja a Ruszinszkoí Magyar Hírlap.²³

Több esetben követelt emberéletem mindkét oldal részéről a templomok körüli torzalkodás, amibe nem egyszer a csendőrséget is bevonták. Bedőházán (Técsői járás) 1922. június 15-én a pravoszláv hívek elüldözték a görög katolikus papot a faluból, minek folyamánként Técsőről egy kisebb csapat csendőrt vezényeltek a faluba. A csendőrök visszavonulásra kényszerültek a lázongók nagy száma miatt, majd megsegítésükre Ungvárról küldtek csendőröket. A falubeliek mezőgazdasági szerszámokkal felfegyverkezve támadtak a rendfenntartókra, akik szuronyokkal támadtak vissza. Az elfajult összetűzésben tizennyolcan sérültek meg és ketten meghaltak.²⁴

Hasonló esetről jelent az Új Közlöny 1925-ből is: „A felekezeti türelmetlenség újabb véres összeütközésre vezetett egy kis verchovinai ruszin községben, Vereckén. Január 4-én vasárnap reggel körülbelül 40-50 pravoszláv hívő papja vezetése mellett behatoltak a vereckeai görög katolikus templomba, ahol isteni tiszteletet tartottak. Az eset a görög katolikusok között nagy izgalmat keltett, mert egy régebbi megállapodás szerint a pravoszlávok az iskola helyiségben tartották eddigi isteni tiszteleteiket, a templom pedig a g.k.-é volt.” Az eset a következő módon folytatódott: a csendőrös parancsnoka meg akarta akadályozni a bevonulást a templomba, amiből szóváltás lett. Egy ismeretlen ember elvette az egyik csendőr fegyverét és rájuk lőtt. Mikor félreütötték a kezéből a fegyvert az elsült és két polgárt megsebesített, egyikük a helyszínen meghalt. „A kis községben még mindig nagy izgalom uralkodik. A csendőrös százfőnyi megerősítést kapott Ungvárról.”²⁵

A konfliktus a két fél között 1926. április 24-én érte el csúcspontját, amikor a rahói járásbeli Felsőapsán puskával lelőtték a helyi pravoszláv papot, Ivan Popovicsot.²⁶ Erről az esetről a Russzkaja Zemlja nevű folyóirat tudósított.

23 Működnek az irhóczi schizmatikusok. *Ruszinszkoí Magyar Hírlap*. 1921. június 12. II. évf. 133. sz.

24 Véres zavargások Bedőházán. *Új Közlöny*. 1922. június 20. 10. sz. 2.

25 Véres összeütközés a pravoszlávok és a csendőrök között. *Új Közlöny*. 1925. január 8. 5.

26 DANÉLEC. 2009. 110.

Kibívások és válaszok a 20-as évek második felében

A Podkarpatszka Ruszban fennálló tarthatatlan egyházi viszonyok rendezésére a helyi közigazgatási és a központi hatalmaknak több apró próbálkozása is volt.

Égető probléma volt a 20-as évek közepén a pravoszláv papok előtt kötött házasságok ügye. Erről tudósított az Új Közlöny is: „A nemzeti és a Trudovaja párt a szenátusba indítványt nyújtott be, hogy ismerjék el érvényesnek a pravoszláv pópa előtt kötött házasságot. Mert ma az a helyzet, hogy érvénytelenek és az ebből származó gyerekek törvénytelenek. Minthogy Ruszinszkóban mintegy 100 000 pravoszláv vallású ruszin él, ennek az ügynek törvényes úton való elintézése, meglehetősen sürgős.”²⁷ Beszkid Sándor, Podkarpatszka Rusz egyházi referense az Új Közlöny munkatársának adott interjúja során a következőképpen ecsetelte a problémát: „A pravoszláv egyház terjeszkedésével az elmúlt öt esztendő folyamán igen megszorodott ezeknek a házasságkötéseknek a száma, amelyet a felek „bona fide”, jóhiszeműleg csak a pravoszláv pap előtt kötöttek meg, de amelyeket eddig törvényesnek mégsem lehetett elismerni. Nagyon természetes, hogy ha a dolog továbbra is így marad az idő haladásával igen súlyos természetű magánjogi (öröklődési s más ehhez hasonló) per támadhatott volna belőle, ami nemcsak a felekre lett volna káros, hanem kétségtelenül zavart okozott volna az igazságszolgáltatásban, közigazgatásban s a közélet egyéb megnyilvánulásaiban is.”²⁸ 1925-ben megoldódott ez a probléma, azáltal, hogy utólag is érvényessé tették a pravoszláv papok előtt kötött házasságokat, illetve törvényessé nyilvánították az e házasságokból született gyerekeket is.

Ugyan ebben az évben került sor az áttérési folyamat leegyszerűsítésére is, ugyanis a korábbi rendeletnek nagyon kevesen tettek eleget az áttérések alkalmával, teljesen mellőzve így a hivatalos jogi utat. Ezen változtattak a következő módon: „az 1925. évi 96. számú törvény (...) megelégszik annyival, hogy a felekezetet változtató fél egyszerűen bejelenti a járási főszolgabírói hivatalnak, hogy egyházából kilépett. Az erre vonatkozó bejelentés így hangzik:

Bejelentés. A ....i főszolgabírói hivatalnak: Az 1925. évi április hó 23-án kiadott 96. számú törvény 6. §-a alapján ezennel bejelentem magam, valamint kiskorú gyermekeim kilépését a ... egyházból (s egyidejű belépésüket a ... egyházba) – Dátum. Aláírás. Foglalkozás. Lakhely. A 16 éven aluli gyermekek neve.”²⁹

A másik nagy problémakör a templomok ügye volt. 1926 augusztusában a görög katolikus egyház polgári peres úton próbálta meg érvényesíteni jogait a pravoszlávokkal szemben. A bíróság kimondta, hogy a templomok nem a hívek, hanem a görög

27 Érvényesek a pravoszláv pópa előtt kötött házasságok. *Új Közlöny*. 1925. október 11. XLVII. évf. 236. sz.

28 Békés Mederbe terelődött a pravoszláv egyházi mozgalom. *Új Közlöny*. 1925. október 22. XLVII. évf. 245. sz.

29 Uo.

katolikus egyház tulajdonát képezik, illetve ugyanez vonatkozik minden egyéb egyházi tulajdonra. A döntés értelmében néhány templomot a pravoszlávok visszaadtak, de kérték, hogy továbbra is tarthassanak azokban istentiszteletet. A görög katolikus egyház ezt megtagadta arra hivatkozva, hogy a kánonjog tiltja templomaiban a más felekezetek általi szolgálatot. A vita rendezésére a kormány úgy döntött, hogy szubvenciót biztosít pravoszláv templomok építésére.³⁰ Az évtized folyamán több alkalommal biztosítottak állami támogatást templomépítésre. Egyik ilyen esetet taglalja a *Görög-Katolikus Szemle* 1929. márciusi száma is: „A munkácsi pravoszláv egyház 20.000 cseh korona segélyt kért a várostól templomépítésre és egyéb címenek. A pénzügyi bizottság a kérés elutasítását ajánlotta, a tanács azonban cseh nyomásra csekély többséggel 5000 korona segélyt ajánl.”³¹ Majd a következő számban közli a fejleményeket az ügyben: „A város képviselőtestülete március 20-an tárgyalta (...) a kérést, amely meglehetősen élénk vitát keltett. Jellemző módon a csehek voltak a segély megadása mellett, a magyarok és rutének kivétel nélkül ellene szólaltak föl, kifejtve, hogy a szóban forgó egyházközség nem is munkácsi, hanem oroszvégi, hogy hívei nem a város adófizetői, de meg csak nem is autonóm területi származásúak, hanem bevándorlott idegenek s így semmiképpen sem áll meg az az érv, hogy a pravoszláv egyház a többi felekezetekkel egyforma elbánásra tarthat igényt. Mindamellet a képviselőtestület megszavazta a segélyt, 13 szavazat ellen 16 szóval.”³²

A pravoszláviát támogatók körében nem volt ismeretlen a negatív propaganda sem, mely sok esetben nem merült ki a hívek közötti összetűzésekben, hanem a görög katolikus egyház vezetői ellen irányult.

Jól példázza a Podkarpatszka Ruszban uralkodó egyházi helyzetet a magyar származású görög katolikus püspök, Papp Antal ellen folytatott „hajtóvadászat” is. A püspök eltávolítására hivatalából már 1920-ban voltak próbálkozások a szlavofil érzelmű munkácsi-egyházegyei lelkészek részéről a csehszlovák adminisztráció támogatásával. Többek között neki tulajdonították a felelősséget a skizma terjedéséért, mondván: nem tud ruszinul, nem látogatta az egyházközségeket, és bevezette a Gergely-naptárt.³³ A püspök legnagyobb bűne a hivatalos körökben az volt, hogy nem volt hajlandó letenni a csehszlovák állampolgárság felvételével járó hűségesküt, elmozdítása a 20-as évek elején azonban Rómában elakadt (XV. Benedek pápa nem fogadta az audienciára jelentkező E. Beneš külügyminisztert 1921-ben).³⁴

30 FEDINEC 2002, 160.

31 A munkácsi pravoszláv egyház segélyt kér a várostól. *Görög-Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. március 31. I. évf. 1. sz. 4.

32 A pravoszlávia a megszállott területen. *Görög-Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. április 14. I. évfolyam. 2. sz. 4.

33 BOTLIK 1997, 232.

34 Uo. 234.

2. ábra: Papp Antal munkácsi püspök

1923-ban Francesco Marmaggi prágai pápai nuncius külön felhatalmazást kap XI. Pius pápától a Papp ügyében való rendelkezésre, minek eredményeként 1924 elején a Szentszék felszólítja Papp Antalt, hogy mondjon le püspöki székéről. A pápa még ez évben kinevezi Pappot az új, Miskolcon létesítendő egyházmegye apostoli kormányzó-jává, azonban lakhelye további egy évig püspöki palota maradt. Az új munkácsi püspök Gebé Péter, addigi nagyprépost lett, aki ez után hét évig töltötte be a főpásztori tisztséget Podkarpatszka Ruszban.³⁵

A mai Kárpátalja területét végül erőszakos kitoloncolással 1925 őszén hagyja el egy kiutasítási határozat miatt.³⁶ Az egykori munkácsi püspök így nyilatkozott a személye körül kialakult helyzetről: „Hogy a cseh kormány következetesen törekedett eltávolításomra, az 1922. január elsején derült ki félremagyarázhatatlan igazsággal. Beneš felkeresett és nagy aktatáskájából egymás után szedte elő az ellenem szóló feljelentéseket magyar voltom miatt. A Benešsel folytatott magánbeszélgetésem folyamán Beneš kijelentette, hogy a reszpublika presztízse kívánja, hogy elmenjek. Ne is tegyek most már fogadalmat, mert úgy sem fogadják el. Hiába hivatkoztam arra, hogy a trianoni békeszerződés értelmében csehszlovák állampolgár vagyok, mert hiszen ott 1916. október havában állandó lakásom volt. Nem használt a tételes törvény. A múlt év folyamán az ungvári püspökséget át kellett adnom Gebé Péter püspöknek, aki eddig az egyházjogot tanította a teológián.”

35 Uo. 237.

36 MARINA Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végezte*. Torontó, 1997, 95.

Habár Gebé püspök megpróbált jó kapcsolatokat kialakítani a csehszlovák vezetőséggel, ami az alkormányzó, Antonín Rožypal esetében sikerrel is járt, a negatív hangulatkeltés őt sem hagyta érintetlenül. Az Új Közlöny munkatársai 1925 nyarán készítettek interjút a püspökkel, akik többek között arról is kérdezték a püspököt, hogy mit szól a Ruszkaja Zemlja azon állításához, miszerint „Volosin és több kánonok kíséretében Benesnél és Hodzsánál járt, hogy a »rokovina és koblina (feudális egyházi kötelezettségek – P.V.)« visszaállítását kieszközőljék”. „Tény az, hogy Prágában voltunk és eljártunk Benešnél és Hodzsánál, hogy a rokovina és koblina ügye rendezést nyerjen. A koblina visszaállításáról szó sincs, arra józan ember nem is gondolhat” – hangzott Gebé Péter válasza. Arra, hogy mi a véleménye a pravoszlávok térhódításáról a következő – mai távlatból naivnak tűnő – feleletet adta: „Azt hiszem, hogy az egész mozgalom túl van a kulminációs ponton. Mi még az elmúlt évben eljártunk elrabolt templomok visszaadása ügyében. Most visszakaptuk a bedóházi és kirvai templomot. Sajnos a visszakapott templomaink és a parochiális lakásaink a legrosszabb karban vannak, mert nem javították őket. Nem tudom ki lesz a felelős, illetve ki fogja a szenvedett károkat megtéríteni? A pravoszláv agitáció olyan eszközökkel harcol ellenünk, hogy már a nép előtt is elvesztették hitüket. Így most azt a hírt terjesztették el rólam, hogy én követelem a parlamenttől, hogy törölje el az ünnepnapokat...”³⁷

Gebé főpásztor működése alatt nem hanyatlott a skizmatikus mozgalom, sőt, kiépült az önálló kárpátaljai görögkeleti egyház, amit a szerbiai ortodox egyház segített elő. 1927-től Irenej újvidéki püspök látta el a kárpátaljai pravoszlávok lelki gondozását. „Ruszenszkóban csak a belgrádi patriarcha kiküldötteit illeti meg a szervezési és adminisztrációs munka (...) Azon a jogcímen, hogy II. József császár óta a volt monarchia területén alakuló görögkeleti egyházi alakulatok mind a volt karlócai metropolita, illetve most a belgrádi pátriárka hatásköre alá tartoznak (...) Mint organizátor én vagyok az első görögkeleti egyházfő Ruszenszkóban. Doszifej püspök csak mint kezdeményező és vendég, Benjamin püspök pedig csak mint magánszemély voltak előttem itt.” – fejtette ki a püspök a Ruszenszkói Magyar Hírlap munkatársával folytatott beszélgetése során 1927 februárjában. „Most azon dolgozom, hogy a szervezéssel összefüggően a ruszenszkói pravoszláv egyház státútumait a kormány jóváhagyja. A templomok építése is folyamatban van. Az építéshez a hívők adják a pénzt, a kormánytól is kapunk egy bizonyos mennyiségű szubvenciót, de a szubvenció törvényes járulékunk, amelyet az állam minden egyháznak egyenlően ad. (...) Hiszem, hogy a görög katolikus egyházzal békét tudunk teremteni, mert én a békességet keresem.” – nyilatkozott Irenej püspök.³⁸

37 Látogatás Gebé püspöknél. *Új Közlöny*. 1925. július 28. XLVII. évf. 173. sz.

38 FEDINEC 2002, 166.

A mozgalom sikeressége és a pravoszlávia kiterjedtsége e területen az 1930. december 1-jei csehszlovák népszámlálás adataival is alátámasztható. Az összlakosság 725 357 fő volt, ebből csehszlovák állampolgár 709 129. Felekezeti hovatartozás szerint: görög katolikus 359 167 (49,5%), pravoszláv 112 034 (15,4%), zsidó 102 542 (14,1%), evangélikus és református 72 425 (10,2%), római katolikus 69 262 (9,5%).

Összegzés

Az 1920-as években tetőpontjára hágott Podkarpatszka Ruszban az a vallási konfliktus, amely a skizmatikus mozgalom újjáéledésével jelent meg a területen. A csehszlovák kormány által politikai megfontolásokból támogatott mozgalmat az első világháború után a területre érkező orosz emigránsok, és az Amerikából hazatért ruszinok is erősen támogatták, míg a helyi lakosságnak főként anyagi érdeke fűződött az áttéréshez. A területen domináns görög katolikus egyház vezetői eleinte nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a skizma megjelenésének, később pedig a kormánysszervek támogatásának hiányában voltak tehetetlenek.

A 20-as években a konfliktus Podkarpatszka Rusz keleti részében, főként a Huszti járás településein, összetűzésekhez vezetett a helyi áttért és görög katolikus lakosság között, ami nem egyszer kívánta a csendőrség közbeavatkozását, sőt emberéletert is követelt. A zavargások főként a templomok és azok használati joga körül alakultak ki. A helyi közigazgatás vezetői több kisebb intézkedést tettek a helyzet enyhítésére (a pravoszláv papok előtt kötött házasságok érvényesítésével, a hivatalos áttérési folyamat leegyszerűsítésével és templomépítési szubvenció megszavazásával), de ezek ritkán hoztak látványos javulást. A 20-as évek folyamán megindult a pravoszláv egyház hivatalos kiépítése is, amelyet jellemzően a Szerbiából érkezett egyházi méltóságok irányítottak. A mozgalom rendezett egyházi keretek közé szervezésének is köszönhető, hogy az 1931-es csehszlovák népszámlálás Podkarpatszka Ruszban több mint 100 000 pravoszláv vallású személyt jegyzett fel.

Felhasznált irodalom:

- BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. A görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig* (1646-1997). Budapest, 1997.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945*. Nyíregyháza, 2005.
- ДАНИЛЕЦЬ Ю. В.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ століття*. Ужгород, „Карпати”, 2009. (DANÉLEC J. V: *Pravoslavna cerkva na Zakarpattyi u persij polovenyi XX. sztolittyi*. Uzsgorod, „Kárpáti” Kiadó, 2009.)

FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.

KEMÉNYFI Róbert: *A kisebbségi tér változatai*. MTA Társadalomkutató központ, Budapest, 2003.

KEMÉNYFI Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen, 2004.

KOCSIS Károly: A Kárpát-medence változó vallási térszerkezete. *Földrajzi Közlemények* 1999 CXXIII (XLVII) évf. 1–2 sz. 11–18.

MARINA Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Torontó, 1997.

PIRIGYI István: *A magyarországi görög katolikusok története. I–II. köt.* Nyíregyháza, 1990.

ROMANECZ Aladár: *A pánszláv szizma Beregfelvidéken. Bilke, 1913. február 6.* Felvidéki Könyvnyomda, Bereg-Ilosva.

ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920–1945.* Politikatörténeti Füzetek X. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 36. (Eduard BENEŠ: *Masarykovo projéti narodni a problem jednotu Československá*. Bratislava, 1935, 13.)

Korabeli periodikák:

A munkácsi pravoszláv egyház segélyt kér a várostól. *Görög–Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. március 31. I. évf. 1. sz. 4.

A nagy lucskaiak visszakapják a pravoszlávoktól templomukat. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*. 1920. december 31. I. évf.

A pravoszlávia erőszakolása a megszállott területeken. *Görög–Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. május 5. I. évf. 3. sz. 5.

A pravoszlávia a megszállott területen. *Görög–Katolikus Szemle*. Budapest, 1929. április 14. I. évf. 2. sz. 4.

Békés Mederbe terelődött a pravoszláv egyházi mozgalom. *Új Közlöny*. 1925. október 22. XLVII. évf. 245. sz.

Érvényesek a pravoszláv pópa előtt kötött házasságok. *Új Közlöny*. 1925. október 11. XLVII. évf. 236. sz.

Látogatás Gebé püspöknél. *Új Közlöny*. 1925. július 28. XLVII. évf. 173. sz.

Működnek az irhóczi schizmatikusok. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*. 1921. június 12. II. évf. 133. sz.

Véres zavargások Bedőházán. *Új Közlöny*. 1922. június 20. 10. sz.

Véres összeütközés a pravoszlávok és a csendőrök között. *Új Közlöny*. 1925. január 8. 5.

Újabb pravoszláv terroreset. *Kárpáti Híradó*. 4. évf. 67. sz. 1927. május 28. (szombat)

Források:

Felhívás Podkarpatszka Rusz lakosságához. 1920. augusztus 28., Ungvár. KTÁL Fond 29., opisz 3., szpr. 72, ark. 68.

Kivonat az 1920. évi június hó 1-én tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvéből. KTÁL. Fond 29., Opisz 3., Szpr. 72., Ark. 30–31.

Abstract

The study brings into focus a contentious and many-sided question of the religious history of the interwar Transcarpatia. After the Treaty of Trianon Transcarpatia was drawn into Czechoslovakia, where the religious affairs come to the front. One of the main goals of the Prague government was to support the schism (the covert to Eastern Orthodox Church), thus to slacken the pro-Hungarian Greek Catholic Church of Mukachevo.

From the year of 1920 the Czechoslovakian government always propagandized that in 1646 the Hungarian prepared the union with the Roman See, what is known as the Union of Uzhhorod. This union resulted the rise of the church taxes which was a real difficulty for the poor ruthenian population of the region. The covert from one religion to the other was not peaceful, there were serious riots between the Orthodox and Greek catholic population of the area. In the 20's the main cause of the disturbance was the case of the churches. The Czechoslovakian advertising had its efficiency: the number of orthodox believers in Transcarpatia increased from nearly zero in 1910 (577 believers) to 15,4 % in 1930. Side by side the number of believers of the Greek Catholic Church decreased from 64,1 % to 49,1% between 1910 and 1930.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY, POLITIKATUDOMÁNY

BRAUN LÁSZLÓ

Az 1879. évi erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára

Az 1879. évi XXXI. törvénycikket hosszas tárgyalások előzték meg, míg végül sor került az elfogadására 1879. június 11-én, valamint 1880. július 1-jén életbe lépett. Az Erdőtörvényre nagy szükség volt a kiegyezés után. A gazdasági élet fellendülése és az infrastruktúra kiépülése jelentősen megnövelte a fafogyasztást. A vasút gyors fejlődése következtében az ország vasútjainak a hossza 1866-ban 2160 km volt, 1873-ban már meghaladta a 6000 km-t. Kialakult a gyári nagyipar, a XIX. század utolsó évtizedeiben világvárossá épült Budapest, gyorsan fejlődtek a vidéki városok is. A birtokosok figyelme jövedelmük visszaesése következtében egyre inkább az erdő felé terelődött. A fakereskedők is felismerték a kedvező gazdasági helyzetet, és ajánlataik következtében különféle szerződések jöttek létre a szakemberek megkérdezése nélkül. A fa iránt megnövekedett igény az erdők jelentős csökkenésével és ezzel együtt szakszerűtlen kivágásával járt együtt. A kivágott erdő helyén legelőterületekhez jutottak. Az erdő valódi értékét nem ismerték, erdősítésre kevesen gondoltak.¹ 1880-ban, az erdőtörvény hatályba lépésének évében 100 ezer katasztrális hold felújítatlan vágásterület volt az erdők kisebb részét kitevő állami erdőkben.²

Az erdőtörvény tervezetének részletes, gyakorlati kidolgozása három erdészeti szakember – Divald Adolf, Wagner Károly és Bedő Albert – nevéhez fűződik. Divald Adolf (1828-1891) még 1879 előtt megjelent munkáival nagyon sokat tett a törvénycikk előkészítéséért. 1864-től már működött egy törvény-előkészítő bizottság, amelynek tagja volt Divald Adolf is. 1865-ben a bizottság első ülésén felolvasta értekezését Közgazdasági eszmetörédek az erdészet köréről címmel, amelyben megalapozta az erdőtörvény szakmai céljait és elérésének eszközeit.³ Munkáiban részletesen foglalkozott az erdők kiterjedésével, állapotával, tulajdonviszonyaival és jogi helyzetével. 1870-ben az Erdészeti Lapokban megjelent Máramaros-, Ung- és Liptó megye kincstári erdőségeiről a pénzügyminiszterhez írott jelentésében pontos helyzetképet adott az ország legnagyobb kiterjedésű erdőin keresztül az erdők állapotáról, valamint azok helyreállításának és fejlesztésének lehetőségeiről.⁴ Az erdészeti szakemberek közül öt tartják az erdőtörvény elsődleges megalkotójának.⁵

1 Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtörvényt. *Az Erdő*. 1980. 29. (115.) évf. 1. füzet, 16.

2 KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. *Az Erdő*. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet, 75.

3 Uo. 74.

4 Máramaros-, Ung- és Liptómegye kincstári erdőségeiről. *Erdészeti Lapok. Az Országos Erdészeti Egyesület Közlönye*. Kilencedik évfolyam, VI. füzet, Június. 1870, 195–216. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00564/pdf/00564_192-204.pdf

5 KIRÁLY Pál 1980, 80.

Wagner Károly (1830-1879) szintén a kezdetektől részt vett a törvény előkészítésében. Divald Adolffal együtt tagja volt a törvény-előkészítő bizottságnak. 1871-ben főerdőtanácsosi ranggal kinevezték a Pénzügyminisztérium erdészeti osztályának vezetőjévé. Hivatali munkaidejét elsősorban a készülő erdészeti törvény kidolgozása töltötte ki. A Divald által lefektetett szakmai célok biztosítása a törvényben, azok megtárgyalása, egyeztetése, módosítása éveket vett igénybe, amelyek Wagner Károlyhoz kapcsolódtak. Wagnernek az erdészeti szaknyelv létrehozásáért folytatott munkája úgyszintén jelentős. 1862-ben Divald Adolffal együtt elindították az Erdészeti Lapokat. 1867-re Wagner Károly kidolgozta a magyar nyelvű erdészeti és bányászati szakoktatás teljes dokumentációját. 1868-ban pedig szintén Divald Adolffal közösen megjelentették a Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótárt.⁶

Bedő Albert (1839-1918) úgyszintén még az 1860-as években kapcsolódott be az erdőtörvény kidolgozásának munkálataiba. A jogot végzett erdész az Országos Erdészeti Egyesület elsőként megválasztott titkáráként (1866-1880) az előkészületi munkálatokban, majd 1880-tól alelnöki tisztségében a törvény végrehajtásában vállalt nagy szerepet. 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1881-ben országos főerdőmester, 1885-ben a földművelésügyi minisztérium államtitkára lett.⁷

Az 1879. évi erdőtörvény 2. §-a kimondta: „Azon erdőkben vagy erdőrészekben, melyek magasabb hegyek kőgörgetegjein, havasok fennsíkjain vagy hegytetőkön és gerinczekben, meredek hegyoldalakon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hógörgetegyek és vízmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy melyek elpusztulása folytán alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyitnatnék – az irtás és tarvágtat tiltatik.” A folytatásban a 7. §. alapján: „A 2. §. alá eső véderdőkben és futóhomokon álló erdőkben a legeltetés mindaddig tilos, míg a fák és sarjadékok vagy a talajban kárt okozhat...”. A 165. §. rendelkezése értelmében: „Oly kopár területek, melyeken hegyomlások, hó vagy kő-görgetegyek megakadályozása, szélvészek és vizek rombolásának, valamint futóhomok tovább terjedésének meggátlása végett, a talaj megkötése közgazdasági szempontból szükséges, - beerdősítendőek s azontúl a 2-ik, illetőleg a 4-ik § szerint kezelendőek.”⁸

Az erdőtörvény kiadása után nem szűntek meg a viták az erdők gazdasági hasznosításáról. Felvetődtek olyan kérdések, amelyek pl. az egyes törvénycikkelyek gyakorlati

6 Országos Erdészeti Egyesület. Wagner Károly (1830-1879). http://www.oee.hu/upload/html/2013-03/WagnerKarolyElete-2009_végleges2.pdf

7 KIRÁLY Pál 1980, 81–82.

8 Az erdőtörvény 4. §-a a futóhomokon és más, mezőgazdasági művelésre nem alkalmas földeken levő erdők irtását tiltotta. 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5861>

végrehajtásának a körülményeit vagy az állam szerepvállalásának a módzatait vitatták meg. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1879. március 2-án tartott közgyűlésén gróf Károlyi Sándor indítványára az egyesület választmányából egy bizottság tanulmányozta az ország különböző helyszínein a gazdasági viszonyokat. A tapasztalatokat összegezték és szakértők bevonásával megtárgyalták a problémákat, majd javaslatokat nyújtottak be a kormánynak. A gazdasági kérdések egyik csoportját alkották az erdészeti kérdések, amelyek szakértő előadóinak Wagner Károlyt és Bedő Albertet, az erdőtörvény két megalkotóját kérték fel.⁹ Az 1881 januárjában megtartott szaktanácskozáson azonban Wagner Károly már nem tudott részt venni, mivel rövid betegség után, alig egy évvel korábban elhunyt (1879. december 21-én). Bedő Albert – ahogyan a bizottság egyik elnöke, Korizmics László említette – kiegészítette Wagner Károly munkáját, és szakszerűen beszámolt a fennálló helyzetről és fejlesztési lehetőségekről. A tanácskozás érdekessége az volt, hogy az élő beszámolókon kívül Wagner Károly hátrahagyott iratait is felhasználták.¹⁰ Az erdők ügyének megtárgyalása során többször felmerültek az erdőtörvény cikkelyei, és egyes kérdések során részletesen foglalkoztak azokkal a körülményekkel, amelyek következtében a törvénycikkelyek keletkeztek, illetve a várható hatásokról.

Beszámolójában Bedő Albert kiemelte a hegyvidéki erdőségek jelentőségét és azok felértékelődését – különösen az 1870-es évektől az ország ipari és közlekedési fejlődése következtében. A közlekedés korszerűsödésének hatására a dús erdőséggel borított hegyes vidékek előnyös helyzetbe kerültek, a korábban veszteséges, értékesíthetetlen fatermés jövedelmezővé vált. A fakereskedelem elsősorban külföldre irányult – Németországba, Franciaországba és Hollandiába –, s elsősorban a fenyő- és a tölgyfa kivitelét jelentette. Az ország gazdasági érdekeinek szempontjából nem a síkvidéki, elszórt erdőségek jelentettek hasznót, hanem a hegyvidéken fekvő, más gazdasági művelésre fel nem használható talajon fekvő erdők.¹¹

A megbeszélésen felvetődött a havasi öv erdeinek védelme, mivel a havasi legelők pásztorai, hogy területeiket kibővítsék, a közelükben levő erdőket kivágták. Megvitatták a bükkerdők hasznosításának kérdését is, amelyeknek a jövedelmezősége jóval alacsonyabb volt a tölgy- és a fenyőerdőkénél a bükkfa korlátozott felhasználása miatt. Felmerült a bükkből készült talpfák készítése a vasút részére, valamint iparvállalatok létrehozása, amelyek bükkfát a működésükhöz alapanyagként használhatták.

Az erdőtörvény arra is kötelezte az államot, a törvényhatóságokat, a községeket,

9 Divald Adolf miután 1872-ben lemondott állami pályafutásáról, a későbbi eseményeknek már nem volt aktív részese. KIRÁLY Pál: Az első magyar erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. *Az Erdő*. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet, 80–82.

10 *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatolása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások*. IV. csoport. Erdészeti kérdések. Budapest, 1880, 7–22.

11 Uo. 8.

az egyházi testületeket és személyeket, a köz- és magánalapítványokat, a hitbizományokat, a közbirtokosságokat és a volt úrbéréseket, valamint a részvénytársaságokat, hogy erdeiket hatóságilag jóváhagyott, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeljék, ahhoz szakképzett erdőtiszteket és erdőőröket alkalmazzanak.¹² Az erdőtörvény 18. §-nak rendelkezése értelmében az erdőbirtokosoknak öt év leforgása alatt önköltségen gazdasági terveket kellett készíteniük. A határidő 1884. június 14-én lejárt, de Bedő Albert akkori országos főerdőmester felmérése szerint még 1894 végéig is csak a törvény hatálya alá eső erdők 49,54 %-ról hagytak jóvá gazdasági tervet.¹³

A késedelem oka az volt, hogy sem szakember, sem pénzügyi lehetőség nem állt a birtokosok rendelkezésére. A gazdasági tervek kivitelezésével elkésett birtokosok kivétel nélkül igazolták a késedelmüket és haladékot kaptak. Ideiglenes terveket kellett készíteniük, nem térkép, hanem a terület vázlata alapján. Az erdők mindössze 5,15 %-ára nem készült megfelelő terv, de ott a fakitermelést azok elkészítéséig beszüntették. Az 1881. évben az erdőrendezésre előirányzott költségvetés 19 636 forint volt, ami az alkalmazottak fizetésével együtt 26 350 forintot tett ki. Ez az összes kiadás 0,65, illetve 1,16 %-át tette ki.¹⁴

Az Északkeleti-Kárpátok vidékét az erdőtörvény által előirányzott intézkedések jelentős mértékben érintették. Az erdő az összterületnek majdnem a felét foglalta el, a szántó viszont mindössze az egyötödét. Az országos átlagnál másfélszer nagyobb volt a rétek aránya is. Az egy lakosra jutó szántóterület az erdők arányából kifolyólag azon a területen volt a legkisebb. Még az 1914-es adatok szerint is a szántóterület több mint négyötöde a 100 holdon aluli gazdaságok tulajdonában volt, de a térségben a szántók az összterületnek csak a 20%-át alkották. Országos viszonylatban a vidékre jellemző volt a 100 holdon felüli birtokok magas aránya, amelyeknek legnagyobb része 10 ezer hold feletti, főként erdőség tette ki. Az egy mezőgazdasági keresőre jutó bruttó termelési érték a szántóra vonatkoztatva alig több mint az országos átlag felét jelentette, az összes termőterületre jutó érték a ruszinok lakta térségben volt a legalacsonyabb.¹⁵

1897-ben, majd két évtizeddel az erdőtörvény kiadása után a földművelésügyi minisztérium keretében Egán Ede vezetésével gazdasági program indult el az Északkeleti-Kárpátok hegyvidéken élő, főleg ruszin parasztok megsegítésére, amely a hegyvidéki akció néven vált ismertté.

12 1848-tól az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig. In: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Szerkesztette: KOLOSSVÁRY Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 54.

13 NÉMETH Ferenc: *A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig*. Budapest, 1998, 64.

14 Uo. 64.

15 NAGY Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003, 138–139.

Egán Ede az 1879. évi erdőtörvénynek nagy jelentőséget tulajdonított az ország hegyvidékeinek megóvása és az árvízveszély meggátolása szempontjából: „Az erdőtörvényre tagadhatatlanul szükség volt, hogy országunknak a közgazdaságilag szükséges famennyiséget a jövőre nézve biztosítsuk s hogy országunk hegyvidékét a Karszt szomorú sorsától megóvjuk, s kontinentális éghajlatunkat a szélsőségek és rónaságainkat a hóolvadás okozta vizek akadálytalan beözönléséből származó árvíz veszélyek ellen megvédjük.” Azonban Egán úgy vélte, hogy az erdőtörvény rendkívüli szigorításokat tartalmazott, s ezután szorultak ki a falusiak a legelőkről. Jelentésében beszámolt arról, hogy ahol a parasztok területet kaptak, az erdőtalajon álló fákat kivágták, a kitermelés után legeltetni kezdtek, amíg végül az egész „*elkopárosodott*”.¹⁶ Elsősorban nem az erdőtörvényt, hanem az 1853. évi úrbéri pátens alapján az úrbéri rendezés és a tagosítás hibás végrehajtását okolta a kialakult helyzetért. Úgy vélte, hogy két nagy hibát követtek el az úrbéri rendezés során. Az egyik az volt, hogy az úrbéri bíróság intézte az egész nagy fontosságú átalakítást, amelyből hiányzott a „*közgazdasági érzék*”, a „*gyakorlati érzék*” és a „*szükséges jóindulat*”. A mezőgazdasági szakértőket nem kérdezték meg, a jogászok végezték az úrbéri rendezést, amit igazságtalanul vittek véghez. A másik hiba a miniszteri biztos véleménye alapján az volt, hogy a pásztorkodásból élő népeket a „*nagy átalakítás*” után – amelyet a hegyvidéki területek többségében az 1870-es években valósítottak meg – magára hagyták tanácsadás és segítség nélkül. Egán Ede szerint: „A nép anyagi helyzete ma tényleg rosszabb, mint akkor volt, midőn még úrbéres viszonyban állott az uradalommal... kiszorult az erdőből és saját korlátolt községi területére szorítottatott vissza.[...] A tényleges szituáció ma sok helyen az: hogy a parasztok kertkerítésénél kezdődik az uradalmi erdő. Ellenben a kisbirtokosok legelőterülete a községtől távol eső helyeken, gyakran sziklás, nagyon lejtős és így állandóan legeltetésre nem használható, illetőleg a törvény értelmében beerdősítendő területre osztattak ki.[...]”¹⁷

A kormányzati megbízott annak ellenére, hogy összességében pozitívan viszonyult az erdők megóvását előirányzó törvényhez, annak alkalmazásával, illetőleg végrehajtásával nem minden esetben értett egyet, s remélte, hogy egyes helyekre vonatkozólag felülvizsgálják és módosítani fogják. Mivel a hegyvidéken élő lakosság nem rendelkezett elegendő legelővel, fokozatosan visszaesett az állattartás, és azzal együtt jelentős mértékben csökkent az életszínvonal is. A következményei is súlyosak voltak a szűkös legelőterületeknek: „...a legelső és legfőbb baj, amely a népet a kivándorlásra hajtja és csakugyan tűrhetetlenné teszi mai állapotát: a legelőhiány.”¹⁸

A miniszteri biztos Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez írott jelentésében több ténnyel támasztotta alá az állattenyésztés jelentőségét. Arról számolt be, hogy a rutén nép inkább foglalkozik állattenyésztéssel, mint földműveléssel, abból tud több

16 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Fond 772., opisz 7., odinicja zberihanja 35., folio 86.

17 NAGY Mariann 2003, 139.

18 KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 38.

pénzt előteremteni. Véleménye szerint az állatállomány az 1/3-ra esett vissza, de voltak olyan községek, ahol az állatok száma az 1/10-re csökkent. Ennek következtében visszaesett a szántóföldek és kaszálók minősége, mivel azokat nem tudták mivel megtrágyázni.¹⁹ „Ma tehát körülbelül az a helyzet, hogy a mezőgazdasági földek, rétek, igen csekély termőerejűek, legelőjük nincs s erdejökben vagy nem szabad vagy nincs mit legeltetni.”²⁰

A parasztok a korábbi úrbérrendezések idején – általában a földesurak tudtával – nem mondtak be annyi földet az összeírásokba, mint amennyi valóban a kezükön volt. Csak az úrbéri táblázatba felvett földek szolgálhattak az állami adó alapjául, viszont a be nem vallott úrbéres földek járadékából a földesúr pótlólagos bevételekre tarthatott igényt. Rövid időn belül a különböző összeírásokból kiderült, hogy a parasztok több földdel rendelkeznek, mint amennyit az úrbéri táblázatok feltüntettek. A felmérések és összeírások alkalmával megjelenő területet „*remanentiális*” földnek, vagyis földtöbbletnek kellett tekinteni, s az adóbevétel szinten tartása végett azokból új úrbéres jobbágytelket kellett alakítani.²¹ A 1853. évi pátens értelmében a parasztok az úrbéres földekkel szabadon rendelkezhetek,²² de a pátens és az 1871. évi törvények²³ is úgy rendelkeztek, hogy a parasztok csak külön megváltással lehettek a maradványföldek tulajdonosai, viszont utánuk erdő- és legelőjárandóságot nem kaphattak.²⁴ Megtörtént, hogy a parasztok földjének egy részét, amelyről nem tudták bizonyítani azok úrbéres jellegét, remanentiális földnek minősítette a bíróság. Az Ugocsa megyei Terebes község egyes földterületeit is maradványföldnek ítélték meg, amelyek megváltási összege 60 ezer forintot tett ki.²⁵ A parasztok tehát az úrbéri pátens után nem, vagy csak megváltás után juthattak hozzá földjeik egy részéhez.

A legelőről mindössze azt írták elő, amennyire a terület fekvése megengedi, úgy elegendőt bocsássanak a jobbágyok rendelkezésére. A jobbágylegelő ezért helységenként különbözött. Az erdővidéken, ahol a gyeplegelő kevés volt, legeltetésre használták az erdőket is. Azonban legelőből csak az úrbéres jobbágyok és zsellérek részesülhettek,

19 BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000, 88.

20 NAGY Mariann 2003, 139.

21 FÜR Lajos: *Jobbágyföld – parasztföld. A sorsdöntő úrbéri minőség*. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerkesztette: SZABÓ István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 58–59.

22 Az 1853. évi úrbéri pátens 2. §-a szerint. <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm>

23 Az 1871. évi LIII. törvény cikk Az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5519>

24 FÜR Lajos 1965, 81–82.

25 Uo. 83.

a majorsági zsellérek viszont nem. A legelő-elkülönítések idején a jobbágyokat 4 és 22 hold közötti legelőterület illette meg. A parasztok csak nagyon kevés helyen kapták meg a legelőterület maximumát. A hegyvidéki falvak esetében nagyon sokszor inkább az alsó határ – azaz a 4 hold – volt a jellemző. Ung megyében Gajdos és Ruszkóc községek példáján egy telekre viszonyítva 4-5 hold lehetett az átlagos legelőterület. Már az 1850-es évek elején előfordult a hegyvidéki legelők esetében, hogy az uradalom kitiltotta a falut az erdei legelőkről, azzal az indokkal, hogy az erdőket védik.²⁶ Szinevir község (Máramaros megye) úrbéres lakossága 1867-ben panaszt emelt az alispáni bíróság előtt, mivel egy 1864-ben megkötött egyezség szerint a község közbirtokos földesurai a 240 ház után nem akarták kiadni a házanként járó évi 20 darab fajárandóságukat.²⁷

Az 1879. évi erdőtörvény értelmében, amely pontosan meghatározta, hogy milyen területek tartoznak a beerdősítés alá, nagy mértékben korlátozta a legeltetés lehetőségét. Míg korábban a kihasználatlan, nem jövedelmező erdőkben a kevésbé szigorú ellenőrzés következtében esetlegesen használták a parasztok a legelőket, az erdőtörvény kiadása után erdővédelem jogán kitilthatták a parasztokat ezekről a legelőkről.

Volodimir Vernadszkij, orosz származású tudós, az Ukrán Tudományos Akadémia első elnöke, 1880-1885 között írta meg munkáját – az orosz nagyhatalmi befolyás terjesztése szellemében – a magyar oroszokról, amelyben 1848-tól tekintette át az események menetét.²⁸ A jobbágyreformot jellemezve azt írta, hogy annak megvalósulása után a parasztok a korábbi jövedelmüknek csak az egyharmadával rendelkeztek, mivel a földesurak elvették a többlet földeket, amelyeket már korábban is a parasztok használtak, azok tulajdonjogáért fizetniük vagy dolgozniuk kellett. Nagyon kevés erdőt és legelőt kaptak, amelyek nélkül a paraszti gazdaságok nem tudtak létezni, s azokat csak a földesuraktól lehetett bérelni.

Vernadszkij munkájában, egy korabeli újságcikkre hivatkozva, megemlíti egy 1868-ban történt zavaros esetet gróf Schönborn Máramaros megyei birtokán. A helység megnevezése nélkül leírja, hogy a gróf meg akarta szerezni a parasztok tulajdonába tartozó földek egy részét. A parasztok azt nem engedték, s azért katonákat vezényeltek a helyszínre, akik az engedetlen, de fegyvertelen parasztokra lőttek. A sortűz áldozatokat követelt, és így a parasztok meggyőződtek arról, hogy az uralkodó nem az ő királyuk. El akarták hagyni a falujukat és a jó cárjukhoz költözni Oroszországba, amitől őket a hatóságok erőszakkal visszatartották, a szószólójukat pedig két évre bebörtönözték.²⁹

Ebből az évből viszont más esetet említenek a források. 1868-ban a Földtehermentesítési Alap kérte a bel- és igazságügy-minisztert, hogy lépjen fel az

26 Uo. 116.

27 Uo. 127.

28 О. МАЗУРОК, П. ПЕНЯК, М. ШЕВЕР: *Володимир Вернадський про Угорську Русь*. Ужгород, 2003, 50.

29 Uo. 49–50.

olyan szabálytalan eljárások ellen, mint amilyen a Máramaros megyei úrbéri törvénytörvények határozata báró Schönberg berezniki és kereckei perében. Olyan földek kerültek úrbéri állományba, amelyeket maradványföldnek kellett volna minősíteni. Ezért a bíróság szabályellenes eljárása a Földtehermentesítési Alapnak jelentős károkat okozott. A bíróság földeket ítelt oda a parasztnak, amelyek korábban nem voltak benne az úrbéri táblázatokban. A többlettelkek után a földesúr számára utólagos kárpótlást kellett volna fizetni. Az igazságügy-miniszter az Alap kérésére szabályos eljárásra hívta fel az illetékes Máramaros megyei alispáni bíróságot.³⁰ Valószínűsíthető, hogy a többlettelkeket a parasztnak és az utánuk járó kárpótlást a földesúr nem kapták meg.

Mindez kiválthatta a perben résztvevők nemtetszését, de fegyveres összetűzésről nem esett szó és a birtokos neve sem egyezett. Az úrbéri rendezést követő zavaros földviszonyok szülte elégedetlenséget eltulozva az orosz politika a ruszofil irányzat terjesztése jegyében propagandacélokra is kihasználta a helyzetet.

Szabó Oreszt jogász és politikus A magyar oroszokról³¹ írott könyvében megjegyzi, hogy a szántóföld hiánya miatt a földeket új irtásokkal igyekeztek növelni. Az irtások a hegyoldalakon és különböző magaslatokon voltak, amelyeket megszántani nem igazán lehetett, többnyire csak kapával művelték meg a földet, aminek következtében a termés gyenge volt. A gazdaságokban óriási károkat okoztak a nagy grófi és más uradalmak erdei vadjai. Sok falu nyáron éjjelente elnéptelenedett, mert napnyugtakor mindenki elment a földjét őrizni. Mivel fegyvert nem lehetett a vadak ellen használni, kurjongatással és nagy tüzek gyújtásával védekeztek az állatok kártevősei ellen. Bereg megye hegyvidéki területein az ilyen tüzeket „örömtűzeknek” hívták.³²

A szerző az állattenyésztést tartotta a hegyvidéki emberek fő foglalkozásának. Azonban a legelők csak korlátozott mennyiségben álltak az emberek rendelkezésére, mivel azok a kincstár és a nagy kiterjedésű magánbirtokok területéhez tartoztak. A legtöbb bajt a tavaszi legelő hiánya okozta, amikor a téli takarmány már elfogyott, a hegyekbe viszont még nem lehetett felhajtani az állatokat. A korábban folytatott nagymértékű juhtenyésztés is erősen lecsökkent a legelőrendezések következtében. A visszaszorult állattenyésztés következtében a földek trágyázását sem tudták kellőképpen megoldani, ami ezáltal visszahatott a mezőgazdasági termelésre. A legelőhiány kiküszöbölésére és az állattenyésztés előmozdítására egyre több intézkedést fogantattak – írta a szerző.³³

30 FÜR Lajos: *Jobbágyföld – parasztföld. Osztozás a jobbágyi maradvány- és irtványföldeken*. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerkesztette: SZABÓ István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 66–67.

31 Dr. SZABÓ Oreszt: *A magyar oroszokról (ruthének)*. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest. A könyvön kiadási év nem szerepel, az Előszót 1913 januárjában írta meg a szerző.

32 Uo. 111–113.

33 Uo. 114–117.

Hodinka Antal, a neves történész és nyelvész még a múlt század első negyedében a ruténekről írott könyvében egyrészt a Mária Terézia-féle telekreformot okolta a hegyvidéken lakók gazdasági helyzetéért, mivel a kenéztelkek és más települések adó-kiváltságai megszűntek, másrészt a jobbágyreformot hibáztatta, minek következtében a természetbeni adózást felváltotta a pénzbeli adó, de az akkori hitelviszonyok következtében az a paraszti gazdaságokat tönkretette.³⁴

Konratovics Iréneusz görögkatolikus lelkész *A Kárpátaljai Rusz története a nép számára*³⁵ című ruszin nyelvű munkájában szintén Mária Terézia és II József reformjait tette felelőssé a ruszinok nehéz helyzetéért. Véleménye szerint az erdők és a havasi legelők nagy része akkor kerültek a földesúri birtokokhoz. A hegyvidéki szabadosok és a kenézek jobbágy sorba süllyedtek, s a helyzetet még tovább súlyosbította a császári páten.³⁶ Ugyanúgy, ahogyan Hodinka Antal, Konratovics is a ruszin paraszt teljes elszegényedése legfőbb okának a természetbeni adó helyett bevezetett pénzbeli adó alkalmazását tekintette, aminek a következtében a hegyvidéki emberek az uzsorások kezébe kerültek. A kialakult nehéz helyzeten csak a Firczák püspök³⁷ által kezdeményezett hegyvidéki akció tudott segíteni.

Bonkáló Sándor irodalomtörténész, szlavista 1940-ben írott művében a ruténség elszegényedéseért a Rákóczi-szabadságharc után a földek elkobzását, a súlyos adóterheket és az uzsorásokat tartotta felelősnek. Mindehhez hozzájárult még a magas népszaporulat és a földek további osztódása, amiből a kiutat szintén a hegyvidéki akció tevékenységében látta.³⁸

Pop Ivan történész-szlavista a *Kárpátaljai Rusz enciklopédiája* című könyvében azt írja, hogy a kapitalista áruviszonyok megjelenésekor nagyon rossz állapotban voltak a ruszin falvak, a korábbi patriarchális viszonyok bomlásnak indultak, s a nemzeti vagyonos réteg még nem alakult ki. Az adósságaik és az uzsora miatt sokan elveszítették még azokat a földeket is, amit a jobbágyfelszabadításkor kaptak meg. A gyenge iparosítás nem tudta megoldani a fennálló helyzetet, aminek a következtében nagyszabású kivándorlás kezdődött. A szerző is az Egán Ede által vezetett hegyvidéki akció intézkedéseit emelte ki az akkori helyzet megoldása érdekében.³⁹

34 HODINKA Antal: *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk*. Budapest, 1923. 47–48.

35 О. ИРЕНЕЙ МИХАЙЛОВИЧ КОНДРАТОВИЧ. *Исторія Подкарпатскої Русі для народу*. «УНІО», Ужгород, 1924.

36 Uo. A császári pátenst az 1851. évre tette a szerző. 82.

37 Firczák Gyula a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke volt 1892 és 1912 között. 1897 elején a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák püspök és 14 országyűlési képviselő memorandumot nyújtott be a miniszterelnöknek *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel, amelynek hatására Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Egán Ede vezetésével elindította az ún. hegyvidéki akciót.

38 BONKÁLÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Franklin-Társulat Nyomdája, 1940, 158.

39 ПОП, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Издательство В. Падяка, Ужгород, 2001, 36.

A XIX. század utolsó negyedében erőteljesen megindult – s az 1881 elején megtartott Országos Magyar Gazdasági Egyesület megbeszélésén az erdős területekre javasolt – iparosítás érezte a hatását az Északkeleti-Kárpátok vidékén is. Az 1875-ben alakult dolhai vasgyár bükkfából készült faszenet használt a vas olvasztásához.⁴⁰ Lehoczky Tivadar történész, régész beszámolója alapján az 1880-as évek környékén a Schönborn uradalom bükkös erdőiben mintegy 500 köbláb faszenet égettek, kicsit korábban Frigyesfalván falemezgyár kezdte meg a munkáját.⁴¹ Az Ung megyei Perecsenyben falepárlógyár jött létre.⁴² A vidék jellegzetes ipara lett a fakitermelő és fafeldolgozó ipar. Fűrésztelepek, fakereskedelmi vállalatok, bútorgyárak alakultak, azonban az csak a lakosság egy kevés részének biztosította az állandó megélhetését.

A Hegyvidéki Akció vezetője, Egán Ede nem tartotta megfelelő módszernek a vidék iparosítását. „Helytelen lenne mindez egy olyan államban, amely ma, sőt egy évszázad múlva is agri-kulturális állam leend a közgazdasági rendezés első helyére állítani az iparosítást.”⁴³ Nem a fejlődést akarta meggátolni vagy annak ütemét lelassítani, hanem a hagyományos megélhetési módok termelékenységének növekedésében látta a lakosság életszínvonalának emelését, amely az emberek túlnyomó részének a foglalkozását biztosították. Megpróbálta megkeresni a bajok forrását, s annak oka, véleménye szerint, a tudatlanság volt. Jelentéseiben említi, hogy sok az írni, olvasni nem tudó személy, kevés az iskola. Sokszor okozott szervezési nehézséget „...a nép alacsony kulturális nivéauja és az intelligens elemek csekély volta.”⁴⁴ A ruszinok lakta térségben a 6 éven felüli népesség alig több mint 40 százaléka tudott írni-olvasni, az őstermelő keresők között ez az arány még alacsonyabb volt. A munkaerő műveltségi szintje itt volt a legrosszabb az országban.⁴⁵

Valójában nem az 1879. évi erdőtörvény nehezítette meg jogi előírásaival e hegyvidéki parasztok életét, hanem a korábbi viszonyok rendezetlensége és azok visszahatása az úrbéri pátens után, illetve a lakossá alacsony műveltségi színvonala, aminek következtében a parasztság nem tudott megfelelően reagálni azokra a gazdasági-társadalmi változásokra, amelyek a XIX. század második felében végbementek.

40 ROXER Vilmos: *A dolhai vasgyár keletkezése és viszonyai*. In: *Máramaros vármegye. Honismereti írások a Monarchia korából*. Szerkesztette S. BENEDEK András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1997, 50.

41 LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996, 381, 403. Az eredeti munka 1881-ben jelent meg.

42 TAUBINGER István: *Ipar és kereskedelem*. In: *Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1998, 36.

43 KTÁL. F. 772., op. 7., od.zb. 35., f. 58.

44 Uo. f. 43.

45 NAGY Mariann 2003, 139.

Felhasznált irodalom

- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Fond 772., opisz 7., odinicja zberihanja 35.
- A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914.* Szerkesztette: SZABÓ István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.* Szerkesztette: KOLOSSVÁRY Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatolása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások. IV. csoport. Erdészeti kérdések.* Budapest, 1880.
- BONKÁLÓ Sándor: *A rutének (ruszinok).* Franklin-Társulat Nyomdája, 1940.
- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
- HODINKA Antal: *A kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk.* Budapest, 1923.
- KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. *Az Erdő.* 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet.
- LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996.
- Máramaros-, Ung- és Liptómege kincstári erdőségeiről. *Erdészeti Lapok. Az Országos Erdészeti Egyesület Közlönye.* Kilencedik évfolyam, VI. füzet. Június 1870.
- Máramaros vármegye. Honismereti írások a Monarchia korából.* Szerkesztette: S. BENEDEK András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1997.
- NAGY Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.
- NÉMETH Ferenc: *A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig.* Budapest, 1998.
- Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtörvényt. *Az Erdő.* 1980. 29. (115.) évf. 1. füzet.
- Dr. SZABÓ Oreszt: *A magyar oroszokról (ruthének).* Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budepest.
- Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1998.
- О. ИРЕНЕЙ МИХАЙЛОВИЧ КОНТРАТОВИЧ: *Исторія Подкарпатскоѣ Руси для народа.* «УНІО», Ужгородъ, 1924.

- МАЗУРОК О., ПЕНЯК П., ШЕВЕРА М.: *Володимир Вернадський про Угорську Русь*. Ужгород, 2003.
- ПОП, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Издательство В. Падяка, Ужгород, 2001.
- Az 1853. évi úrbéri pátens.* <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm>
- Az 1871. évi LIII. törvénycikk.* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5519>
- 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény.* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5861>
- Országos Erdészeti Egyesület. Wagner Károly (1830-1879). http://www.oee.hu/upload/html/2013-03/WagnerKarolyElete-2009_végleges2.pdf

Abstract

Act no XXXI. passed in 1879 provided protection for the woods and forests and required professional forestry of the owners. Putting in the limelight protection of the natural conditions professional forestry was especially important in order to impede the spread of sand-drift and floods. However, in some areas no experts were involved into bringing the act into force neither were local circumstances observed. As a result, this regulation had a considerable effect on farming and everyday life of the mountain dwellers. In the northeastern parts of the Carpathian Mountains the size of the pastures has been significantly reduced and it hindered livestock-farming which used to be the main source of income. The "highlands action" started in 1897 aimed at helping the local residents in the difficult economic situation and drew attention to the problems due to which people living in the area were unable to react adequately to the social and economic changes of the age.

TÓDOR IMRE

Carl Schmitt, a Birodalom ügyésze?¹

Bevezetés

Schmitt életútjának legvitatottabb periódusa a nemzetiszocializmus korszakában kifejtett aktív tevékenysége, mely őt egy életre megbélyegezte, ebből adódóan élete második felét a közsférától, egyetemi katedrától távoli visszavonultságra, „san cascianói száműzetésére” ítélte. Ma is folyik az éles vita Schmitt náci voltát illetően. Vannak, akik benne kizárólag a náci gondolkodót látják (Kurt Sontheimer, Raphael Gross, Yves Charles Zarka stb.), mások (Jacob Taubes, Bernd Rüthers, Nicolaus Sombart, stb.) ennél árnyaltabb formában a *miért(ek)*re kíváncsiak. Mi vezette Schmittet, hasonlóan más korabeli akadémikusokhoz (pl. Heidegger) arra, hogy az új párt (NSDAP) elkötelezettjei, annak „kiszolgálói” legyenek? Annyi bizonyos: aki Schmitttel foglalkozik, nem mellőzheti e tény komoly vizsgálatát; ugyanakkor módszertani kötelessége is, hisz Schmitt problematikus életművének egyik „kulcsa”.

Tanulmányunk nem apológia és nem kritika jelleget kíván magára öltetni, hisz ezt már korábban mások megtették, hanem arra keresi a választ, hogyan jelennek meg Schmitt műveiben – főképp az 1933–1936 közöttiekben – a nemzetiszocialista (főképp antiszemita) tanok. Tanulmányunk azt a hipotézist hivatott igazolni, hogy Schmitt nem a nemzetiszocializmusból táplálkozott, nem a Párt iránt érzett szimpátiája miatt csatlakozott, hanem a már meglévő – főképp *etatista* és *nacionalista* – „*pozíciói*” kerül(het)tek felszínre. Ki kell tehát emelnünk, hogy itt egy recepciótörténeti szempontról van szó, ami árnyalhatja az alapkérdést: náci volt-e Carl Schmitt, avagy nem? Ez a kérdés analitikus felbontásban érintheti a személyiséget szakmai és etikai szempontok szerint, érintheti a mű megítélését, ismét szakmai és etikai szempontok szerint és megkerülhetetlenné teszi a kérdést, hogy milyen helye és szerepe lehet a műnek – ha annak vannak nemzetiszocialista „kontaminációi” a XXI. századi európai esztétörténeti referenciákban? Ámbár a rendkívüli olvasottságnak örvendő Carl Schmitt műveinek elemzői nem mennek el ilyen messzire, mégis, a végső elemzésben és Európa jövődöbéli eszmei térképének a szempontjából ez a tét, amelyet nem lehet elhallgatni. A recepciótörténeti elemzés a soktagú mátrix egyik lehetősége, amely azonban biztosíthatja a közvetlen és elfogulatlan, módszertanilag megalapozott analízist. Ebben az analízisben

1 A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/159/1.5/S/132400 számú szerződés alapján társfinanszírozott „*Sikeres fiatal kutatók – interdiszciplináris és nemzetközi kontextusban való szakmai fejlesztés*” című projekt keretében készült. A tanulmány a *Carl Schmitt nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyát* vizsgáló hosszabb munka része.

a legszélsőségesebb álláspontok egymáshoz viszonyításával igyekszünk Carl Schmitt tulajdonképpeni álláspontját körvonalazni. Ezzel besoroljuk magunkat a szakirodalom két elmélete – kontinuitás és diszkontinuitás tézisei – közé. Kétségtelen, hogy Schmitt magatartása a nácizmussal szemben *ambivalens*, annak teoretikus képe elfogadható, annak a megjegyzésével, hogy végül az írások azok, amelyek reálisan hatottak.

Carl Schmitt kétes ortodox náci voltáról

Schmitt náci voltáról, antiszemita, zsidóellenes attitűdjéről folyik az ezredforduló utáni nyugat-európai – főképp francia, olasz, illetve német vonalon is – legfrissebb Schmitt-recepció.² A legélesebb vitát Németországban a svájci történész Raphael Gross 1997-ben az esseni egyetemen megvédett doktori disszertációjának 2000-ben megjelentetett *Carl Schmitt und die Juden* című könyve képezte. Az újságok és folyóiratok hasábjain egymást követték a kritikák, melyek közül a legradikálisabb Günter Maschke részéről érkezett.³ Franciaországban pedig a 2002-ben kezdődő sajtópolémia tárgyát Schmitt *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes* című művének francia nyelvre való fordítása képezte. Ez adott okot az addig Schmitttel egyáltalán nem foglalkozó Yves Charles Zarkanak, hogy „boszorkányüldözést” indítványozzon ellene.⁴ Először a *Le Monde* különkiadásának hasábjain jelentette meg *Carl Schmitt a náci filozófus* című írását,⁵ majd két másik tanulmányát 2003-ban, és 2004-ben az általa működtetett *Cités* folyóiratban.⁶ A tanulmányok után 2005-ben jelent meg első könyve Carl Schmitttről *Un*

2 *Vita Carl Schmitt nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyáról* címmel a DOSZ Filozófiatudományi Konferenciáján: „Ütközéspontok – a vita fogalma és jelentősége a filozófiában” (Budapest, ELTE, 2014. január 31.) tartottam előadást. Épp ezért a továbbiakban csak a vita alapotívumát érintem, magáról a vitáról, annak fejleményéről itt csakis annyit szólok, amennyi a fő kérdés alátámasztása szempontjából szükséges.

3 MASCHKE 2000. Gross könyvének második kiadásáig (2005) több mint 30 neves Schmitt-szakértő illetve kritikával művét. Ennek egy részét maga Gross nevesíti a második kiadás utószavának 1. lábjegyzetében. Lásd GROSS 2005, 403–404.

4 Zarka szerint Schmitt Hobbesról írt könyve nem világítja meg Hobbes gondolatvilágának elrejtett valóját, így a mű fő erénye nem más, mint akadály a Hobbes értelmezésben. Zarka tévedését néhány neves Schmitt-szakértő véleményével vetjük el: 1) Jacob Taubes szerint Schmitt legfontosabb műve, amelyet eddig írt (TAUBES 1983, 11); 2) Carlo Galli szerint Schmitt *Leviathan*-jának könyve „összművének szimbólumát alkotja, annak »palimpszesztus« karaktere miatt” (GALLI 1986, 1); 3) Günter Maschke szerint Schmitt „összes műveinek rejtélyes kulcsa” (MASCHKE 2012, 204); 4) Helmut Rumpf *Carl Schmitt und Thomas Hobbes* című művében Schmittet „nemcsak a német nyelvű Hobbes értelmezés legszignifikánsabb értelmezőjének, hanem a XX. század szellemi örökösének is tartja” (RUMPF 1972, 56) Mindezekből következik, hogy Zarka sem a fent említett szerzők, sem más szerző Schmitt Hobbes könyvéről írt kommentárjait nem olvasta.

5 ZARKA 2002.

6 ZARKA 2003; 2004.

détail nazi dans la pensée de Carl Schmitt címmel.⁷ Mind a tanulmányok, mind a könyv (tulajdonképpen pamflet) nagy port kavart mind Franciaországban, ahol Alain de Benoist,⁸ mind Olaszországban, ahol Franco Volpi szálltak szembe állításaival;⁹ míg a heves vita közepette Carlo Angelino próbált „hídszerepet” játszva köztes álláspontot létrehozni.¹⁰

Zarka fő tézise az, hogy Schmitt gondolkodása náci, ebből adódóan nem tartható sem „nagy jogásznak”, sem „nagy politikai gondolkodónak”, hanem csupán nácinak. Mindig is náci, és csakis náci gondolkodó volt; aki pedig az ellenkezőjét gondolja, az „*philoschmittianus*”. Zarka hiányossága az, hogy nem tisztázza a náci fogalmat, melyet egybeemos a nemzetiszocialista párttal, valamint az antiszemitizmussal. Annak ellenére, hogy Schmitt fogalmi apparátusában megjelenik a faj, a vér fogalma, soha nem gondolta azt egyenértékűnek a nemzetiszocialista ideológia biológia típusú fajelméletével. Számára azért is lett volna abszurd, hisz mindkét felesége szerb származású volt, tehát nem tartoz(hat)ott az árja fajhoz.¹¹ Kétségtelen, hogy a náciizmus egyik alapvető dimenziója a radikális antiszemitizmus és antijudaizmus, amellyel foglalkozni kell. Azonban az is biztos – ezt nem veszi Zarka figyelembe – hogy a nemzetiszocializmus ennél jóval több és komplexebb eszmei rendszer és legalábbis jeleznie kellene a többi eszmei komponens helyét, szerepét: a rasszizmus, a kiválasztott faj- elmélete, a német léttér-elmélet, eugenetika stb.. A Carl Schmitt anti-, illetve filoszemitizmusáról készített összefoglalás, mint egy személyiségi *ambivalencia* teoretikus képe elfogadható, annak a megjegyzésével, hogy végül az *írások* azok, amelyek reálisan hatottak.

Zarka Schmitt két tanulmányának – mindkettő 1935-ben jelent meg – történelmi-filozófiai elemzését hajtja végre, melyek elegendő bizonyítékul szolgálnak ama tézis felállítására, hogy Schmitt tulajdonképpen az 1935. szeptember 15-i nácik által elfogadott nürnbergi faji törvényeket jogilag igazolja. A tétel egyik hipotézise értelmében e szövegek olyan fogalmi apparátussal rendelkeznek, olyan mértékű konvergencia fedezhető fel Schmitt gondolkodása és a náci ideológia között, hogy ezeket Schmitt minden valószínűséggel korábban, 1933 előtt, hozta létre. Ennél radikálisabban fogalmazva, azt állítja, hogy Schmitt által létrehozott fogalmi apparátus a náci ideológiában öltött a

7 ZARKA 2005. Megemlítendő, hogy Zarka irányítása alatt ugyanebben az évben jelent meg Gross munkája francia fordításban, melynek előszavát maga Zarka írta. Egy másik – *Contre Carl Schmitt* című – könyvet is ez évre harangozott be, de annak megjelenése háromszor tolódtott, és jelenleg – ha megjelent is (?) – nem kapható. Végül 2009-ben az ő szerkesztésében látott napvilágot a *Carl Schmitt ou le mythe de politique* című öt tanulmányból és Schmitt 1923-ban írt – *A mítosz politikai elmélete* – tanulmányának francia fordítása.

8 BENOIST 2005; 2007.

9 VOLPI 2005; ZARKA 2006. Zarka könyvét megjelenésének évében lefordították olasz nyelvre, így került át a vita helyszínére Olaszországba is.

10 ANGELINO 2006. Angelino Schmitt szövegeinek olvasására hívja fel a figyelmet, melyet tanulmányunk második részében mi is megteszünk.

11 BENDERSKY 1989, 247.

későbbiekben testet.¹² A két tanulmány egyike – *Die Verfassung der Freiheit* (1935. október 1.) – a közjog területére, míg a másik – *Die nationalsozialistische Gesetzgebung und der Vorbehalt des ordre public im Internationalen Privatrecht* (1935. november 28.) – a nemzetközi magánjog területére fókuszál.¹³ A két írással Schmitt implikálódott a náci párthoz, hisz jogilag mind a köznép, mind a szakértő jogászok előtt elfogadtatta azokat.

A fő kérdés mégis az, *mi/ki* készítette Schmittet e tanulmányok megírására, *miért* igazolta az 1934-es *A Führer oltalmazza a jogot* című tanulmányában a „hosszú kések éjszakáját”, az 1935-ös fent említett két tanulmányával a „nürnbergi faji törvényeket”, az 1936-os *A német jogtudomány a zsidó szellem elleni harcban* című konferenciabeszédével az általa koordinált októberi „*A zsidóság a jogtudományban*” című antiszemita konferenciát.

Tény, hogy Schmitt 1933 és 1936 közti íásaiban a nemzetiszocialista párt által hozott törvényeket hivatott (látszólag) igazolni, melyek – hasonlóan *Naplójegyzete*iben és *Glossarium*ában írtakkal – antiszemita megjegyzésekkel telítettek, mely abban a körben, amelyben Schmitt is mozgott egyáltalán nem számított kirívó dolognak. Mindazonáltal a fent említett tanulmányokat nagy figyelemmel kell olvasnunk – ugyanolyan figyelemmel, ahogyan azt a náci hatóságok (SS és SD) is tették –, melyek bár semmit sem tettek hozzá Schmitt dicsőségéhez, mégis hozzátartoznak. Ugyanakkor Schmitt magánéletében nem tekinthető antiszemitának a számos zsidó barátjával való kialakított kapcsolata miatt,¹⁴ sőt egyik indoka, hogy 1936-ban az SS lejárato kampányt indított ellene, minek következménye addigi pártfunkcióitól való eltávolítása lesz.

12 ZARKA 2006.

13 Mindkét szöveg francia fordítása megtalálható a könyv második részében. Volpinak adott válaszában – aki azt veti Zarka szemére, hogy a szövegek igazi elemzését inkább Günter Maschke módján kell végezni (Vö. MASCHKE 1995; 2005) – hangsúlyozza, hogy e szövegek eredeti megjelenésük (1935) óta, sem német, sem olasz, sem francia, sem más nyelven nem láttak újra napvilágot; ami igaz is. (Magyar nyelven még mindig nem olvashatók ezek a szövegek!) Így Zarka fő célja, és erénye is egyben a francia olvasókkal megismertetni ezeket a szövegeket, miután maga az olvasó dönthet, hozhat ítéletet. Ez rendben is lenne, a probléma abban rejlik, ha annak egyoldalú, főképp negatív interpretálását, ahogyan Zarka is teszi, az olvasó előtt és helyett végzi el, ezzel mintegy irányt szabva a szövegek és Schmitt sorsának.

14 Elegendő bizonyítékként pár nevet említenem: 1) Fritz Eisler, aki az első világháborúban esett el, és Schmitt neki ajánlja az 1928-ban megjelentetett *Alkotmánytanát*; 2) Ludwig Feuchtwanger, a berlini Duncker und Humblot kiadó igazgatója, ahol Schmitt megjelentette – a náci időszakot kivéve – műveit (bővebben: Rolf Rieß által gondozott Schmitt és Feuchtwanger 1918–1935 közti levelezését – Schmitt: *Briefwechsel 1918–1935 mit Ludwig Feuchtwanger*). 3) Moritz Julius Bonn, aki egyengette Schmitt akadémiai pályafutását, ő hívta meg 1928-ban a berlini kereskedelmi főiskolára tanítani. 4) Hugo Preuß iránti nagy tisztelete, aki a weimari alkotmány egyik szerzője, gyanánt neki ajánlja az 1930-ban publikált könyvét. 5) Waldemar Gurian, aki Schmitt tanítványa volt, és később ellene fordult (bővebben Pethő Sándor *Carl Schmitt és az inkvizítorok* című tanulmánya tudósít). 6) Jacob Taubes, zsidó rabbi és vallásfilozófus, aki az *Ad Carl Schmitt* visszaemlékező írásában meséli el kettejük „ellentétes illeszkedései” történetét; illetve ugyanitt ismerhetjük meg Schmitt *Politikai teológia* című művének Walter Benjaminra gyakorolt intenzív hatását (Lásd Samuel Weber *A döntés mint kivételes eset: Walter Benjamin és Carl Schmitt* című tanulmányát). Fontos megjegyeznünk, hogy zsidó barátaira való hivatkozását, mint önigazolásának tényét *nem* Schmitt adja meg, hanem élettörténetéből konstruálhatjuk.

A Schmitt elleni kampány, kevéssel a pártba való belépése után, már 1933-ban megkezdődik a *Staat, Bewegung, Volk* című munkája kapcsán, ahol Otto Koellreutter a nemzetiszocialista *népközösség* (*Volksgemeinschaft*) fogalmának Schmitt által használt inkompatibilis voltára világít rá, továbbá Schmittet konzervatív katolicizmussal, filoszemitizmussal és „liberalizmussal” vádolja,¹⁵ mely vádak a következő évben nemzetiszocialista jogászok írásaiban mind megismétlődnek.¹⁶ 1934-ben egyik volt tanítványa, Waldemar Gurian, aki menetközben Svájcba emigrált, nem tudja megemléstzeni, hogy az a személy, akire korábban felnézett, aki csodálta a zsidó értelmiséget, és a katolikus politika egyik képviselője volt, hogyan tudott 180 fokos fordulatot venni. Hipotézise az, hogy csupán opportunizmusból, egyéni karrierjének az előrehaladása céljából állt a náci oldalra. Bizonyítéku felsorolja Schmitt mindazon weimari köztársaság idején létesített kapcsolatait, melyek zsidókkal kötött barátságairól, katolikus pozíciójáról, és náciellenes attitűdjéről vallanak.¹⁷ Annyi bizonyos, hogy a kortársak előtt Schmitt – egyrészt múltja miatt – nem számított igazi nácinak. Az SS és az SD (a *Das Schwarze Korps* hetilapja által is) mindent megtesz annak érdekében, hogy megtisztítsa a pártot a nem ortodox személyektől, pontosabban a konzervatív opportunistáktól, az egyháziaktól és a zsidóktól.

További támadások érik 1936-ban Karl August Eckhardt és Reinhard Höhn részéről,¹⁸ melyekre „válaszul” megszervezi októberben *A zsidóság a jogtudományban* című konferenciát, melyet *A német jogtudomány a zsidó szellem elleni harcban*¹⁹ híressé vált beszédével zár. Két hónapra rá az SS hetilapja, a *Das Schwarze Korps*, két anonim cikket jelentet meg (1936. december 3-án és december 10-én),²⁰ melyben Schmittet, mint a rezsimet (NSDAP) mérgező ellenséget leplezik le. Schmittet „opportunizmussal”, „politikai katolicizmussal” (a katolikus Centrum Párt fontos egyénisége) és zsidókhöz fűződő szoros kapcsolat gyanújával vádolják, aki opportunizmusból csatlakozott a párthoz, hogy ezáltal elfedje a zsidó kultúrához és zsidó személyekhez, barátokhoz fűződő bensőséges viszonyát.²¹

15 KOELLREUTTER 1933. Idézi BENDERSKY 1989, 262. Koellreutter a müncheni egyetemen tanított jogot, és az első jogászok között találjuk, aki belépett a NSDAP-be. Schmitt első kollegája, aki hivatalosan támadja, és mindvégig bizonyítja Schmitt álcázott nácikhoz való tartozását. Vö. RÜTHERS 1989, 59–60.

16 Vö. BENOIST 2007, 95.

17 Gurian írásairól, melyet a „Schweizerische Rundschau” és a „Deutsche Briefe” újságokban közöl, bővebb utalásokat BENDERSKY 1989, 264–266; RÜTHERS 1989, 70–72; PETHŐ 2010, 48–49. írásaiban találunk. Pethő szerint ő indította útjára a több évtizedes *Kronjurist* des III. Reiches (III. Birodalom *Koronajogásza*) címkét, mely azóta is elválaszthatatlan Schmitt személyétől. Vö. PETHŐ 2011.

18 Vö. RÜTHERS 1989, 61–66, illetve BENDERSKY 1989, 270–275.

19 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 31–40. Itt találjuk Schmitt antiszemita megnyilvánulásainak legmélyebb pontját.

20 „Eine peinliche Ehrenrettung” (1936. december 3.) 14 oldalas cikk, „Es wird immer noch peinlicher” (1936. december 10.) 2 oldalas cikk.

21 RÜTHERS 1989, 79, valamint BENDERSKY 1989, 279.

Úgy gondoljuk, hogy a fentiekben felvázolt megfelelő háttérismeret elengedhetetlen aspektusa annak, hogy eme alkotói korszakban írott *szövegeket* a maguk teljes valójában szemlélhessük. Schmitt a Harmadik Birodalom idején írt apologetikus írásai sajátosan szürkék és színtelenek a korábbiakhoz képest – nyilván nem belső meggyőződés fűti őket. Schmitt valódi szándékait tulajdonképpen a sorok közt olvasva lehet kihámozni, ami „a háború utáni kritikusaiknak többsége számára ismeretlen művészet!”²²

Antiszemita szövegek (1933–1936)

Schmitt etatista és nacionalista alapvetése – amely alkalmas a nemzetiszocialista inflexió általi tartalmasításra – termékeny tézis, amely természetesen egyéb érveket kér magából az *életműből* és főleg annak *tisztán jogi* részéből, amellyel véleményünk szerint nem foglalkoznak eléggé. Így tanulmányunk második része az első részben kifejtett *életút* mellett – melynek hiányos ismerete szintén parciális képet alakítana ki a kérdéskörrel –1933–1936 közti szituatív írásaiból elemzi azokat, melyekkel részben, vagy totálisan, de implikálódott, mintegy „kiszolgálta” a hatalmon levő rezsimet. A már említett Carlo Angelino²³ is a Volpi *contra* Zarka közti vita kimenetelét a „szövegekre” (azok olvasására és interpretációjára) bízta, hisz az igazság megtalálásának egyetlen módja rejlik benne.

*A Führer oltalmazza a jogot (1934. augusztus 1.)*²⁴

Schmitt fenti tanulmányával hivatalosan igazolja a Führer tettét (Hitler első kollektív gyilkos akcióját), mely „*Hosszú kések éjszakája*”, vagy „*Röhm-Putsch*” néven maradt fenn a történelemben. Mikor írta meg a tanulmányt? Rüthers szerint közvetlenül a június 30-án elkövetett gyilkosságok után, mert legalább 14 nap szükségeltetik a szakfolyóiratban való megjelenés és a tanulmány készletének között.²⁵ Nem értünk teljességgel egyet Rüthers kijelentésével, hisz Schmitt tanulmányában mind Hitler, mind Göring július 13-án és július 14-én elhangzott, megjelentetett beszédeit felhasználja. Másrészt Schmitt tanulmányát a *Deutsche Juristen Zeitung*-ban jelenteti meg, melynek ő az igazgatója, tehát esetében nem szükségszerű a korábbi határidő megléte. Miért írta meg Schmitt a tanulmányt? Miért vette be az 1940-es „*Pozíciók és fogalmak*” tanulmánygyűjteményébe? Az első kérdés kapcsán egy másik kérdés is felvetődik: a Párt kérte volna

22 HOLCZHAUSER 1991, 130.

23 ANGELINO 2006, 11.

24 SCHMITT: *Der Führer schützt das Recht*. Eredetileg In *Deutsche Juristen Zeitung*. Heft 15, August 1934. Majd 1940-ben a „*Pozíciók és fogalmak*” tanulmánygyűjteményébe (SCHMITT: *Positionen und Begriffe*. 227–232) felveszi, és újra kiadja. A továbbiakban SCHMITT 2002, 227–231. (magyar fordításban).

25 RÜTHERS 1989, 54.

fel Schmittet a tanulmány megírására? Erről nincs közvetlen bizonyítékunk, viszont annyi bizonyos, hogy indirekt módon a közvéleményt kellett arról meggyőznie, hogy a Führer tette – a körülményekre való tekintettel, ama „rendkívüli helyzetben” – *legitim* volt. Schmitt tanulmányát megelőzi egyrészt a már említett Hitler 1934. július 13-án a Reichstagban mondott beszéde, ahol igazolja tettét; másrészt Göring 1934. július 17-én mondott rádióbeszéde, ahol Hitlert védelmezi, mondván: a nép jóléte az elsődleges törvény, és a Führer tétével a német népet egy hatalmas veszélytől mentette meg. Veszély idején pedig a német nép sorsáról neki van joga dönteni és kötelessége megvédeni, azaz legfőbb bírói szerepében cselekedni. Schmitt írása pedig e két elhangzott beszédre támaszkodik,²⁶ így elvethetjük azt a feltételezést miszerint a Párt szükségyszerűségből rendelte volna, hisz Hitler és Göring már korábban megtették azt, amit később Schmitt csupán megismételt. Akkor meg mi értelme, mi célja volt Schmittnek e tanulmányával?

A Schmitt által írt „*A Führer oltalmazza a jogot*” című tanulmányában Quaritsch nem csupán Schmitt „rendkívüli lojalitásköszöntőjét”, „Führer gengszter” iránti egyértelmű hódolatát véli kiolvasni, mely egyben saját „megbilincselésének” is a dokumentuma, hanem ennél jóval többet is lát. Schmittben azt az egyedüli német jogászt véli felfedezni, aki egyedülként hivatalos módon beismeri Hitler gyilkos akcióját, ezáltal „alibit” teremtve magának. Tehát Schmitt nemcsak Hitler gyilkosságait igazolta, hanem nyilvánosan felhívja a közvélemény figyelmét a büntetőjogi felelősségre vonásra, büntetőeljárás indítására.²⁷ Schmitt Popitz-cal történő beszélgetése után írja meg tanulmányát, melyben megismétli Hitler „felelősség-hitvallását”, és a gyilkosságot úgy írja le, mint valódi „jogi cselekedetet”.²⁸ Ezáltal a kivégzések legalitást nyernek, így az elkövetőknek nem kell bűnhődniük. Ne feledkezzünk meg arról a tényről sem, hogy ezekben a napokban Schmitt is féltette az életét, hisz a kivégzettek között akadtak olyanok is, akikkel kollegiális viszonyban állt, azaz ugyanolyan pozíciót töltött be ő is pár hónappal azelőtt, mint azok. Quaritsch a *miért* kérdésre azt válaszolja, hogy itt apológiának nincs helye.²⁹ Elég kemény kritikát fogalmaz meg Angelino, amikor azt írja: „a jogtudomány történetében ritkán fordult elő, hogy egy tudós ennyire közönséges módon árulta volna el tudománya és szakmája alapvető etikáját”.³⁰

26 Schmitt személyes hagyatékában megtalálható a „*Völkischer Beobachter*” napilap 1934. július 13-i és július 14-i számai, Hitler és Göring beszédei szignifikáns részeinek bejelölésével, aláhúzásával. In: BENDERSKY 1989, 255.

27 QUARITSCH 2010, 84-85; SCHMITT 2002, 230.

28 Vö. SCHMITT 2002, 228.

29 QUARITSCH 2010, 93.

30 ANGELINO 2006, 13.

A szöveg ambivalenciájának szándéka a címben is jól kimutatható, hisz Schmitt címzettjei számára nem pontosítja, hogy azt kijelentő, vagy felszólító módon kell olvasni. A rövid tanulmány öt kisebb részből áll, melynek főgerincét „a Führer történelmi jogából adódóan cselekszik”³¹ *történelmi érv* képezi. A tanulmány alcíme – *Adolf Hitler Birodalmi Gyűlésen mondott beszédéhez (1934. július 13.)* – után Schmitt mégsem Hitler említett beszédéből, hanem egy korábbiából idéz, a lipcsei német jogásznapon mondott beszédére emlékezteti az elit jogászokat, ahol Hitler az állam és jog viszonyáról beszélt: „a totális állam nem tűr meg semmilyen megkülönböztetést jog és morál között. Csak egy világszemlélet keretei közt lehet a jog független.”³²

Tartalmilag két fontos tényrt kell figyelembe vennünk: 1) A Führernek mindig igaza van. Ő maga teremti a jogot. 2) A gyilkosságot vezénylő Führer *önmaga Bírója*. A vétkes Führer parancsát a jog forrásából magyarázták: „veszély pillanatában [...] legfőbb bíróként közvetlenül jogot teremt”.³³ A tanulmány központi gondolata: Hitler a jog hordozója és védelmezője. Tehát most a gyilkosság lett volna az új jog?! Schmitt *A politikai fogalmában* jelenlevő „... a fizikai ölés reális lehetősége”³⁴ itt valóssá vált, ráadásul nem csupán az ellenség, hanem más személy(ek)re kivetítve. Schmitt a *Politikai teológiában* (1922) tett axiomatikus kijelentése, miszerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”³⁵ a Führer személyében ölt testet. A Führer az abszolút szuverén, a legfőbb Bíró, akinek legális kompetenciája, mintegy joga és kötelessége veszély esetén (nemzet védelme) feladatát gyakorolnia, azaz védelmet és stabilitást nyújtania, tehát legfőbb bíróként cselekednie. Schmitt hozzáteszi, hogy az úgynevezett „*Sonderaktionen*” („különakciók”: nem sürgősség esetén levő kivételes helyzetben levő cselekedetek) illegálisak voltak, és ugyanakkor az igazság súlyos megerősökölését hajtották általuk végre.³⁶

A tanulmány utolsó soraiban Schmitt *etatista* illetve *antiliberalis* pozíciói jelennek meg: „a mai német állam rendelkezik azzal az erővel és akarattal, hogy különbséget tegyen barát és ellenség között”.³⁷ A politikai fogalmának 1927/1932-ben megfogalmazott specifikus pozícióját látja megerősödni szemben a weimari liberális állammal, mely képtelen volt e lényegi és egzisztenciálisan kitüntetett megkülönböztetésre.

31 SCHMITT 2002, 227. [Kiemelés tőlem – T.I.]

32 Idézi BLASIUS 2001, 122.

33 SCHMITT 2002, 228.

34 SCHMITT 2002, 23.

35 SCHMITT 1992, 1.

36 SCHMITT 2002, 230.

37 SCHMITT 2002, 231.

*A szabadság alkotmánya (1935. október 1.)*³⁸

A tanulmány alapját az 1935. szeptember 15-i nürnbergi faji törvények képezik, melyeket Schmitt írásával igazol, üdvözli azokat, majd kommentárral látja el. A NSDAP VII. kongresszusán három törvényt fogadnak el: 1) a birodalmi zászlóról, 2) a német vér védelméről, 3) az állampolgárságról. E törvények és az ehhez kapcsolódó november 14-i kiegészítő rendelkezések felfüggesztették a zsidók polgári jogait, valamint legalizálták a faji-biológiai típusú antiszemitizmust; az említett két utolsó törvénnyel az első jog-perverzió tetőfokát érték el.

E tanulmány kapcsán is az írás *miértjére* keressük a választ. Schmitt számára a Párt programja a Führer mellett a legfőbb és legfontosabb jogforrásnak számított – írja Rüthers.³⁹ Ugyanakkor Rüthers e tanulmány által Schmitt „szituatív működésének” egy újabb példáját véli felfedezni, mintegy kortársai „nem igazi/nem ortodox náci” vádjaival⁴⁰ szembeni védekezés, bizonyításkényszer logikus következményeként tartja számon. Koellreutter, Gurian, Eckhardt, Höhn stb. vádjaik hatására 1935-től Schmitt „radikális és primitív hangnemben ír a zsidók, zsidó szellem ellen”.⁴¹ Schmitt bár „ki-szolgált” a Pártot, hivatalosan megvédte a törvényeket, de ezáltal – hobbesi alapokon: „*auctoritas, non veritas facit legem*” – csak a legális hatalomnak engedelmeskedett, márpedig a hatalom a náci kezében volt – érvel Bendersky.⁴²

Schmitt tanulmánya konklúziójában a nürnbergi törvényeket nem akármilyen három törvénynek, hanem olyannak titulálja, mely a német jog struktúrájának az egészét képezik. Az első olyan alkotmány, melyet Németország elismert, amely a német élet és a közjog központi jellegét jelöli meg: „ezek a törvények a mai német jog lelkét, a szabadság alkotmányát jelképezik”.⁴³ Hogyan képezhetik e faji diszkriminatív törvények a szabadság alkotmányát?⁴⁴ – teszi fel joggal a kérdést Zarka. A tanulmány két fő témája: 1) Schmitt *liberalizmus ellenessége*, mely a szabadság fogalmához kötődik; ebből következően 2) az *ellenség* meghatározása.⁴⁵ A probléma Schmitt szerint az, hogy „a német

38 SCHMITT: *Die Verfassung der Freiheit*. Eredetileg In *Deutsche Juristen Zeitung*. Heft 19, Oktober 1935. A továbbiakban In: ZARKA 2005, 63–66. (olasz fordításban)

39 RÜTHERS 1989, 73.

40 Vö. tanulmányunk első részében felsorolt 1933–1936 közti „támadásokat”.

41 RÜTHERS 1989, 72.

42 BENDERSKY 1989, 269.

43 SCHMITT 1935. In: ZARKA 2005, 66.

44 ZARKA 2005, 30.

45 Mindkét téma – *antiliberalizmus* és az *ellenség* – Schmitt korábbi alkotói periódusából származik. Ebből Zarka szerint azt a konklúziót lehet levonni, hogy Schmitt antiszemitizmusa korábban is (weimari köztársaság) létezett. Számunkra viszont azt a konklúziót lehet levonni, hogy Schmitt *antiliberalis* volta miatt üdvözli a náci által hozott törvényeket, akik képesek barát és ellenség közti megkülönböztetésre, mely a politikai kritériuma.

nép évszázadokon át a szabadság (*Freiheit*) helyett csak szabadságokat (*Libertäten*), vagy liberalizmust (*Liberalismus*) ismert. Így a szabadság fegyverré, vagy szlogenné vált Németország parazitáinak és ellenségeinek kezében, de mi lelepleztük ezeket a szélhámosokat. Felismertük, hogy a liberális alkotmányok az idegen uralom maszkjának tipikus formái. Először annyi évszázad után alkotmányunk fogalmai újra németekké váltak. [...] A német nép jogi szempontból is újra németté vált”.⁴⁶

A liberális politika és a nemzetiszocialista politika között ellentét rejlik, hisz a liberalizmus képtelen felismerni az ellenséget, vak módjára nem látja, mintegy feloldódik benne; nem képes figyelembe venni a különbségeket. A konzekvens liberalizmusnak ugyanakkor a politikait tagadnia kell, fogalmai depolitizáltak és demilitarizáltak.⁴⁷ E diszkriminált törvények fedezték fel azt, amit a liberálisok tudatosan elfedtek, azaz a különbséget a német faj és azok között, akik nem tartoznak oda. A nemzetiszocializmus – szemben a liberalizmussal – a maga hármasságában levő egységes politikai fogalomra alapul: „a mi népi (*völkisch*) rendünk alapjai most biztos alapon nyugsznak: a német nép a nemzet legfőbb bírója és államfő minőségében levő Führerével; a nemzetiszocialista mozgalom rendjével, mint az alkotmány őrével; illetve a német Wehrmacht az ő legfőbb fejével, a Führerrel”.⁴⁸

*A német jogtudomány a zsidó szellem elleni harcban (1936. október 4.)*⁴⁹

A tanulmány a másik kettőhöz hasonlóan szintén a Schmitt által koordinált *Deutsche Juristen Zeitung*-ban jelent meg, viszont e tanulmány a többitől eltérően egy konferencián elhangzott nyilvános beszéd (záróbeszéd) írott változatát jeleníti meg. A konferenciát maga Schmitt szervezte, melynek címe: „*Das Judentum in der Rechtswissenschaft*” (A zsidóság a jogtudományban), helyszíne Berlin, időpontja 1936. október 3–4.⁵⁰ A konferencia célja megtisztítani a német náci jogot a zsidóktól, ezért Németország különböző egyetemeiről érkeztek jogászok (kb. 100 egyetemi tanár, 400 más résztvevő), akik felmérték a zsidó jogászok jogban kifejtett tevékenységét, hatásukat. Quaritsch a *Führer oltalmazza a jogot* tanulmány esetében feltett kérdését itt is megismétli: miért (nem) vette be Schmitt e tanulmányt a *Pozíciók és fogalmak* tanulmánygyűjteményébe?

46 SCHMITT, 1935. In: ZARKA 2005, 63–64; 65.

47 Vö. SCHMITT 2002, 49. „A liberális gondolkodásban így válik a *harc* politikai fogalma a gazdasági oldalon *konkurenciává*, a másik „szellemi” oldalon pedig *diszkusszióvá*, a háború és béke két különböző státuszának világos megkülönböztetése helyére az örök konkurencia és az örök diszkusszió dinamikája lép.”

48 SCHMITT 1935, In: ZARKA 2005, 65–66.

49 SCHMITT: *Die deutsche Rechtswissenschaft im Kampf gegen den jüdischen Geist*. Eredetileg In: *Deutsche Juristen Zeitung*. Heft 20, Oktober 1936. A továbbiakban In: ANGELINO, 2006: 31–40. (olasz fordításban)

50 A két napos konferencia háttéréről, kimeneteléről lásd BUSSE, 2000: 580–593.

Azért nem, – érvel Quaritsch – mert a tanulmány nem képviseli, nem jelzi Schmitt pozícióját, csupán egy *eszköz* kívánt lenni a hatalom és befolyás miatti harcában, melyben végül *vesztesként* került ki.⁵¹

Schmitt kitüntetett szerepet játszik a zsidó szellem elleni konferencián. Nyitó- és záróbeszédével megteremti a keretet, melyet Hitler *Mein Kampf*-ból vett idézetével illusztrál: „amikor egy zsidótól megóvóm és megvédek magam – mondja a mi Führerünk, Adolf Hitler – akkor az Úr művéért harcolok”,⁵² mely úgy hangzik, mint egy imaforma. Schmitt legdurvább antiszemita szövegével állunk szembe, melyre több utalás is történik: 1) beszéde elején és végén Hitler fenti szavait idézi; 2) további vezérgondolatokat Hans Frank, és más antiszemita személyektől kölcsönöz. Schmitt követelménye tiszta és világos: „meg kell szabadítanunk a német szellemet minden zsidó hamisítástól”.⁵³

A tanulmány Schmitt politikatudományának egyik alapvető tézisére, a barát-ellenesség ellentétére, mint a politikai lényegére apellál. Ebben az esetben az ellenséget a zsidók, pontosabban a zsidó származású tudósok jelenítik meg, akik a weimari köztársaság idejében a jogtudományt művelték és azt egyetemeken tanították. A szöveg premisszája az, hogy a zsidó törvény fogalma és a német jogtudomány között nem szabad semmiféle kapcsolatot létesíteni, hisz köztük totális, abszolút ellenségesség dül, melynek világossá tételéhez csakis a faji doktrína eredetének segítségül hívása hozhat eredményt.⁵⁴

Schmitt záróbeszédében elméleti és gyakorlati szinten összegzi a konferencián elhangzottakat, majd e premisszákat alapjául konkrét, aplikatív javaslatokat tesz a mindennapi jogi munkában való eligazodásban. 1) A bibliográfia szükségszerű átnézését, és annak minél körültekintőbb pontosítását, feljegyzését, hogy ki zsidó szerző és ki nem az. Ebből következően: 2) a könyvtárakat meg kell tisztítani a zsidó szerzőktől, és egy külön helyen kell tárolni „judaica” felirattal ellátva, ezáltal védhetjük meg tanulóinkat a konfúziótól. 3) Ezután nem lehet egyformán idézni zsidó és nem-zsidó szerzőt, épp ezért ha mégis szükségszerű zsidó szerzőtől való idézés, akkor azt a „zsidó” jelzővel együtt tegyék meg: például a „zsidó Kelsen”.⁵⁵ Ezzel Schmitt valódi „ördögüzést” hajt végre, ahogyan a ruhára ki kellett tűzniük a sárga zsidócsillagot, ugyanúgy Schmitt is

51 QUARITSCH, 2010, 85. Az SS 1936. szeptember 7-i közleményében olvashatjuk: „a jogtudomány területén levő zsidókérdés Németországban megoldva” (SD-Akte, 47.o.). Tehát fölösleges Schmitt konferencián kifejtett „hősködése”, bármennyire is igyekezett a legélesebb hangnemet megütnie a zsidókkal szemben, ellenfelei azon tanácskoztak, hogy hogyan távolíthatnák el pozícióból; végül sikerrel jártak.

52 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 40.

53 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 40.

54 ANGELINO 2006, 13.

55 „Ugyanis zsidó szerzőnek nem lehet számunkra semmilyen tudományágban hitelük”. Schmitt 1936 utáni műveiben következetesen alkalmazza a fenti követelményt: Vö. SCHMITT 2012.

kitűzetteti a zsidó jogi művekre az „irodalmi zsidócsillagot”.⁵⁶ 4) Az utolsó hasznos gyakorlati applikáció a tudományos művekre, főképp a disszertációk megírására vonatkozik. Fiatal doktoranduszok ne írjanak róluk disszertációt, tanáraik ne vállalják el zsidó szerzőről való disszertáció irányítását.⁵⁷

Schmitt legantiszemitább írása tehát, ahol a zsidókat „steril parazita intellektueleknek” nevezi, akik semmit sem tettek a német nemzetért.⁵⁸ Schmitt a jelenlévőket a Führer antiszemitizmusára esketi meg, melyet továbbítaniuk kell tanítványaiknak felé: „el kell olvasni mindazt, amit Adolf Hitler a *Mein Kampf*-ban a zsidó kérdésről, pontosabban a „zsidó dialektikáról” mondott.”⁵⁹

Következtetések

Carl Schmitt, a Birodalom ügyésze? – szól a tanulmányunk címében szereplő kérdés. Igen, Carl Schmitt a Birodalom ügyésze volt, DE:

1) *személyes* alapon kortársai által elhangzott vádak és az SS „megtisztítási szándéka” Schmittben félelmet keltenek,⁶⁰ így célja a túlélés harcának játékában konstituálódik. Eszköze a védekezés, melyet intellektuális és erkölcsi kompromisszumkötés formájában valósít meg. Ezzel magyarázható, hogy 1934-től annak arányában növekszik antiszemitizmusa, minél több támadás éri, minél több szó esik náci felső körökben kétes hovatartozását, lojalitását illetően. Ezen előzmények figyelembevételével érthető meg, hogy miért igazolja tanulmányaival, miért védi meg nyilvánosan az 1935-ös nürnbergi faji törvényeket, ezáltal Schmitt a Párt elvárásainak tesz eleget, ugyanakkor – amint a Pártba való belépésekor felhozott érvként is említjük – hobbesi alapon „engedelmeskedett” a legális tekintélynek.

2) *ideológiai* alapon Schmitt etatista álláspontja – amely alkalmassá tette arra, hogy az állam tartalmát a nemzetiszocialista állameszmében találja meg –, tehető meg a nemzetiszocialista inflexió alapjává. Schmitt egy olyan államot promovál, amely „képes különbséget tenni barát és ellenség között”,⁶¹ ezért – etatizmusából adódóan – üdvözl

56 RÜTHERS 1989, 77.

57 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 32–36. Annak ellenére, hogy Heidegger nem volt jogász az NSDAP időperiódusa alatt visszautasítja zsidó tanulók szakmai (diplomamunka, disszertáció) irányítását.

58 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 37.

59 SCHMITT 1936. In: ANGELINO 2006, 39.

60 Félelmei nem alaptalanok, hisz a „hosszú kések éjszakáján” olyan személyekkel is végeznek, akikkel weimari periódusa alatt egy körbe tartozott. Továbbá 1935-ben Wilhelm Stapel-el is „végeznek”, akivel szintén egy körbe tartozott. Bendersky szerint Schmittnek a következő alternatívái maradtak: emigráció, közeletről való visszavonulás, vagy később (1936) még rosszabb változat, koncentrációs tábor. De ő egyiket sem választotta, hanem várt. Vö. BENDERSKY 1989, 257, 282–283.

61 SCHMITT 1933. In: SCHMITT 2002, 223.

és igazolja a nemzetiszocialista párt által hozott 1935-ös törvényeket, és üdvözléssel fogadja több évszázad után mint Németország első *szabad alkotmányát* (*Verfassung der Freiheit*).⁶²

Tehát Schmitt nemzetiszocialisták melletti döntése etatista jellegében fedezhető fel, ezen érvek mentén lépett be 1933. május 1-én a pártba, ugyanis Hobbes *védelem és engedelmesség* típusú államelmélete Schmitt politikai filozófiájának szerves részét képezte. Amikor a weimari köztársaság már nem volt képes számára, hogy a védelmet biztosítsa, úgy gondolta, hogy teljes joggal felajánlhatja engedelmisségét az új rezsimnek, addig ameddig az képes lesz számára a védelmet biztosítani.⁶³

Felhasznált irodalom

- ANGELINO, Carlo 2006. *Carl Schmitt sommo giurista del Führer. Testi antisemiti (1933–1936)*. Il Nuovo Melangolo, Genova.
- BENDERSKY, Joseph W. 1989. *Carl Schmitt teorico del Reich*. Mulino, Bologna.
- BENOIST, Alain de 2005. Paris im Schmitt-Fieber. Frankreichs Intellektuelle streiten seit Wochen über eine Polemik gegen Carl Schmitt. *Junge Freiheit. Wochenzeitung für Debatte*, 16. September 2005. <http://jungefreiheit.de/service/archiv/> (Utolsó letöltés: 2013. december 10.)
- BENOIST, Alain de 2007. Carl Schmitt e la nuova caccia alle streghe. *Trasgressioni: rivista quadrimestrale di cultura politica* 45. 85–112.
- BLASIUS, Dirk 2001. *Carl Schmitt. Preußischer Staatsrat in Hitlers Reich*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- BUSSE, Christian 2000. „Eine Maske ist gefallen.” Die Berliner Tagung „Das Judentum und die Rechtswissenschaft” vom 3./4. Oktober 1936. *Kritische Justiz* 2000. Heft 4. 580–593.
- GALLI, Carlo 1986. Introduzione. In *Carl Schmitt: Scritti su Thomas Hobbes*. (szerk. Carlo Galli). Giuffré Editore, Milano. 1–37.
- GROSS, Raphael 2005. *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- HOLCZHAUSER, Vilmos 1991. A legalitás útvesztői. Carl Schmitt-ről. *Vigilia* 56. évf. 2. sz. 126–132.

62 SCHMITT 1935. In: ZARKA 2005, 63.

63 SCHMITT 2010, 15; 44. „Az ítéletalkotónak mindenekelőtt tisztában kell lennie a védelem és az engedelmesség örök összefüggéseinek társadalmi alapigazságaival.” Elfogadható argumentáció, még abban az esetben is, ha az erő – akár teoretikus, hobbesi – feltétlen elfogadása és tisztelete mellett egy gondolkodó esetében joggal elvárható a következmények kalkulusa. Nyilván az is megjegyezhető, hogy Carl Schmitt ekkor még nem láthatta a totalizációs kifejlődés erővonalait.

- MASCHKE, Günter 2000. Der subventionierte Amoklauf. *Junge Freiheit. Wochenzeitung für Debatte*, 20. Oktober 2000. <http://jungefreiheit.de/service/archiv/> (Utolsó letöltés: 2013. december 21.)
- MASCHKE, Günter 2012. Zum „Leviathan” von Carl Schmitt. In Carl Schmitt: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes: Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*. Klett-Cotta, Stuttgart, 179–244.
- PETHŐ Sándor 2010. Kortársunk-e a Kronjurist? *Világosság* 2010/ősz 47–52.
- PETHŐ Sándor 2011. Carl Schmitt és az inkvizítorok. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quartely*, Vol. 2. No. 6. (2011 nyár) 1–9.
- QUARITSCH, Helmut 2010. *Positionen und Begriffe Carl Schmitts*. Duncker und Humblot, Berlin.
- RUMPF, Helmut 1972. *Carl Schmitt und Thomas Hobbes. Ideelle Beziehungen und aktuelle Bedeutung mit einer Abhandlung über: Die Frühschriften Carl Schmitts*. Duncker und Humblot, Berlin.
- RÜTHERS, Bernd 1989. *Carl Schmitt im Dritten Reich – Wissenschaft als Zeitgeist-Verstärkung?* Beck, München.
- SCHMITT, Carl 1933. A totális állam továbbfejlődése Németországban. In: Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor, Budapest 2002, 221–226.
- SCHMITT, Carl 1934. A Führer oltalmazza a jogot. In: Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor, Budapest, 2002, 227–231.
- SCHMITT, Carl 1935. La costituzione della libertà. In Yves Charles Zarka: *Un dettaglio nazi nel pensiero di Carl Schmitt*. Il Nuovo Melangolo, Genova, 2005, 63–66.
- SCHMITT, Carl 1936. La scienza giuridica tedesca in lotta contro lo spirito ebraico. In Carlo Angelino: *Carl Schmitt sommo giurista del Führer. Testi antisemiti (1933–1936)*. Il Nuovo Melangolo, Genova, 2006, 31–40.
- SCHMITT, Carl 1992. *Politikai Teológia*. ELTE, ÁJK, Budapest.
- SCHMITT, Carl 2002. A politikai fogalma. In: Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor, Budapest, 5–102.
- SCHMITT, Carl 2007. *Briefwechsel 1918–1935 mit Ludwig Feuchtwanger*. Duncker und Humblot, Berlin.
- SCHMITT, Carl 2010. *Ex captivitate salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő.
- SCHMITT, Carl 2012. *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes: Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- TAUBES, Jacob 1983. Statt einer Einleitung: Leviathan als sterblicher Gott. In: Uő (szerk.): *Der Fürst dieser Welt. Carl Schmitt und die Folgen*. Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 9–15.

- TECHET Péter 2013. *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Attraktor, Máriabesenyő.
- VOLPI, Franco 2005. Bisogna bruciare Carl Schmitt? *La Repubblica*, 24 settembre 2005. <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2005/09/24/bisogna-bruciare-carl-schmitt.html> (Utolsó letöltés: 2013. december 15.)
- WEBER, Samuel (1999) A döntés mint kivételes eset: Walter Benjamin és Carl Schmitt. *Világosság* 1999/12. 23–36.
- ZARKA, Yves Charles 2002. Carl Schmitt, un nazi philosophe. *Le Monde (supplément littéraire)* 2002. december 6.
- ZARKA, Yves Charles 2003. Carl Schmitt, le nazi. *Cités* 2003/2 n. 14. 161–163.
- ZARKA, Yves Charles 2004. Carl Schmitt, après le nazisme. *Cités* 2004/1 n. 17. 145–148.
- ZARKA, Yves Charles 2005. *Un dettaglio nazi nel pensiero di Carl Schmitt. La giustificazione delle leggi di Norimberga del 15 settembre 1935*. Il Nuovo Melangolo, Genova.
- ZARKA, Yves Charles 2006. La risposta all'intervento di Franco Volpi. *Il Riformista*, 26 ottobre 2006. <http://azioneparallela.wordpress.com/2005/11/10/dettagli-nazi/> (Utolsó letöltés: 2013. december 15.)
- ZARKA, Yves Charles 2009. *Carl Schmitt ou le mythe de politique*. Presses Universitaires de France, Paris.

Abstract

My paper, beyond the recently emerged debate related to Carl Schmitt's Western-European reception, searches for the answer to why and how national socialist (mostly anti-Semitic) doctrines appeared in Schmitt's writings between 1933–1936. My paper is meant to justify the hypothesis that Schmitt did not feed upon national socialism but his already existing – mainly etatist and nationalist – “positions” (might) have come to the surface. Therefore it has to be highlighted that we have to do with a viewpoint in reception history that might shade the basic question whether Carl Schmitt was the prosecutor of the Empire or not. This question, when analysed, might affect the personality from professional and ethical viewpoints; it might affect the critical reception of his works, from professional and ethical viewpoints again; and it inevitably poses the question what place and role can the works have – with these national socialist “contaminations” – in the 21st century European references of history of ideas? The summary of Carl Schmitt's anti- and filo-Semitism is acceptable as a theoretical image of a personality ambivalence, with the remark that eventually it was the writings that had a real impact.

MULTIDISZCIPLINÁRIS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

BAJTALAN HUNOR

Székelyszöld, mint régió?

Egy esetleges területi-közigazgatási átszervezés margójára

Bevezetés

„Káosz, változás, zűrzavar, mindenképpen egy szükséges lépés, az államigazgatás modernizációja és demokratizálódása, a történelmi-kulturális értékek figyelmen kívül hagyása, a szubszidiaritás elvének alkalmazása, egy XXI. századi demokratikus folyamat” – körülbelül ezekkel a fogalmakkal jellemezhető a társadalmi-politikai diskurzusban oly gyakran fölmerülő területi-közigazgatási átszervezés problémája, mely talán az elmúlt két-három év egyik legvitatottabb, ugyanakkor legdivatosabb és legmediatizáltabb közérdekű kérdéseivé vált Romániában. A kérdés aktualitása egyáltalán nem meglepő, hiszen szorosban egybeesik Románia Európai Unió (továbbá EU) csatlakozását követő kormányzatainak azon felismerésével, miszerint a túlzottan centralizált és túlméretezett államigazgatás már nem képes helytállni a 21. század egyre inkább integrálódó, a határok lebomlásával jellemezhető Európájában. Ezen folyamat egyik legjobb mutatója, hogy Románia a 2007–2013 közötti programozási időszak alatt a számára kiutalt európai keretösszegnek mindezidáig csupán 34.25%-át sikerült lehívnia, az EU egyik legalacsonyabb abszorpciósi rátáját eredményezve (Románia Kormánya, 2014). Másrészt viszont a romániai mezoszint, a „régiók” fogalmának újraértelmeződése egy sokkalta tágabb, globális folyamat eredményeként is értelmezhető, melyet a nemzetközi szakirodalom a tágan értelmezett földrajzi tér újjászerveződésével jelöl („the spatial turn of our century”) (LOUGHLIN et al. (eds.) 2012).

A határok lebomlásával jellemezhető globalizáció, a klímaváltozás, a migrációs folyamatok, bolygónk túlnépesedése, valamint a „földrajzi tér beszűkülése” oly mértékű kihívásokkal állítja szembe korunk társadalmait, melyek alapjaiban szervezik újjá a földrajzi teret (MASSEY 2006; AGNEW–DUNCAN (eds.) 2011). Ilyen körülmények között teljesen érthető, hogy az elmúlt két évszázadban konszolidálódott állami, nemzetállami keret jelentős átalakulásban van (KEATING 1998; KEATING–HUGHES 2003). Egyrészt a globális verseny, az egyre inkább növekvő társadalmi-gazdasági nyomás az egyes államok közti valamikori történelmi ellentétek felszámolásával olyan országok fölötti regionális társulások, politikai uniók létrejöttét eredményezi, melyek a közös cél, a közös erő elvén sokkal hatékonyabban lépnek fel az érdekérvényesítés, a globális kihívások tekintetében. Másrészt ugyanezen folyamattal párhuzamosan egy

másodlagos, szubnacionális mezoszint, a régió jön létre, mely az állami szubszidiaritás és decentralizáció elvén a társadalmi-gazdasági kapcsolatok átszervezésével, egyre fokozottabb helyi, közösségi autonómiájával új alapokra helyezi a társadalom térbeli szerveződésének alapjait (ALLEN et al. 1998; WAGSTAFF 1999; LOUGHLIN et al. (eds.) 2012).

Noha maga a régiókérdés új keletűnek tűnhet, a valóságban azonban a mögötte meghúzódó térbeli jelenségek nem napjaink képződményei, ugyanakkor az vitathatatlan, hogy úgy a romániai, mint a tágon értelmezett közép-kelet-európai (továbbá KKE) térségben elsősorban a rendszerváltást követően tematizálódnak. Tatur (2004) értelmezésében négy olyan katalizáló tényezőt emelhetünk ki, melyek nagymértékben meghatározták és meghatározzák mind a mai napig a területi-közigazgatási folyamatokat a KKE térségben:

- A szocialista tervgazdaság összeomlása megnyitotta a KKE térséget a globális folyamatok előtt, mely mély strukturális válságot, elhúzódó teljes társadalmi-gazdasági újjászerveződést eredményezett.
- A globális nyitás eredményeképpen a tervgazdaság keretei között elfojtott társadalmi-gazdasági diszparitások újból felszínre kerültek. A tervgazdaság periferiái, különösen a határhovezetek az újjáéledő nemzetközi kereskedelem következtében a világgazdaság helyi ablakaiként, revitalizálódó centrumokként érvényesültek. A tervgazdaság magövezeteként szolgáló ipari centrumövezetek leépülése új periferiákat, válsággóccokat eredményezett. A rendszerváltást követően tehát a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés következtében a teljes földrajzi térszerkezet újjástrukturálódásának lehettünk szemtanúi.
- A politikai liberalizáció, a demokrácia megjelenése a rég elfojtott önrendelkezési törekvések, a regionális identitástudatok fölerősödését, az alulról-fölfele (*bottom-up*) irányuló kezdeményezések térnyerését, összességében véve a mezoszint újjáértelmeződését eredményezi.
- Az európai integrációs folyamat következtében a KKE térségben is meghonosodó „*páneurópai regionális eszme*”, a „*régiók Európájának gondolata*” valamint a csatlakozási követelményeknek való megfelelés kényszere nagymértékben motiválta és egyben legitimálta a „*régióépítési*” törekvéseket.

Jelen tanulmány tehát a fentebb vázolt tág kérdéskörből csupán egy szeletet próbál kiragadni és általánosságok szintjén érintve Románia területi-közigazgatási átszervezésének kérdéskörét, alapvetően egy többszemponútú kritériumrendszer mentén Székelyföld, a székelység sajátos helyzetének vizsgálatát tűzi ki célul. Ennek megfelelően a tanulmány a romániai regionalizáció kérdésének tematizálásával indít, külön figyelmet szentelve a 2013-as területi-közigazgatási reformkísérletnek, melyet Székelyföld regionalitásának elemzése követ. Az utolsó tematikus pillér pedig egy átfogó empirikus kutatás keretében a helyi közösség részéről megfogalmazódó székely

önrendelkezés, egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység iránti igényt hivatott feltárni.

Ily módon a tanulmány a következő kutatási kérdések köré szerveződik:

- Régióként definiálható-e Székelyföld?
- Elképzelhető-e egy önálló Székelyföld területi-közigazgatási egység?
- Egyáltalán a helyi közösség részéről megfogalmazódik-e az igény a székely önrendelkezésre?

„Regionális úri muri”

Romániában a területi-közigazgatási átszervezés kérdése a rendszerváltást követően folyamatosan napirendre kerülő kérdéssé vált, melyet csak fölerősített az európai integrációs folyamat során meghonosodó „páneurópai regionális eszme”, a régiók Európájának gondolata. Az egyes régiófogalmak, a regionalizáció–decentralizáció folyamatpáros a politikai programok gyakori elemévé vált, mely az ország területi diszparitásainak csökkentését és összességében véve egy hatékonyabb területi-közigazgatási rendszer létrejöttét ígérte. A valóságban azonban a „régiónkérdés” csupán a politikai töркеkovácsolás hatékony eszköze maradt, hiszen a centralizált államigazgatás keretei között konszolidálódott társadalmi-politikai elitnek nem volt és feltehetőleg ma sem érdeke a regionalizálás, a mélyreható decentralizálás folyamata. Ugyanakkor ezt a magatartást csak megerősíti a román elit jelentős részének azon meggyőződése miszerint a regionalizáció a mozaikkockákból fölépülő nemzetállam rég elfojtott regionális identitástudatainak újjáébredéséhez, a centrifugális erők fokozódásához és végezetül a nehezen konszolidált államszerkezet széthullásához vezethet (BOIA 2001; HITCHINS 2013; BARNA–REIANU 2014). Mindezen folyamatok mellett olaj a tűzre, hogy az erdélyi magyarság, különösen a székelység önrendelkezési töркеvése, régi etnikai ellentétek újjáéledését, a lassan elért „többe-kevésbé harmonikus” többségi-kisebbségi viszony megbomlását eredményezheti. Tekintettel a romániai nemzetépítés fiatalságára, a történelmi múlt valós vagy valótlán sérelmeire, napjaink negatív önrendelkezési példáira (gondoljunk csak a koszovói, katalán vagy éppen skót önrendelkezési folyamatokra), egyáltalán nem meglepő, hogy a román társadalom számára a székelyföldi autonómia, de akár egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység is mély ellenállásba ütközik (BAJTALAN 2012; BAJTALAN 2013b; KOCSIS 2013) (1. ábra).

1. ábra: A mai Románia valamint az államterület fejlődéséhez kapcsolódó történelmi régiók.

Forrás: saját készítés

Készítette: Bajtalan Hunor, 2014

Ennek következtében a helyi közösségek és a központi hatalom viszonyrendszerében a történelmi múlt örökségéből, Románia sajátos térszerkezetéből kifolyólag sem a lentől-felfele (*bottom-up*), a szubszidiaritásra és területi autonómiára, a közösségi önrendelkezésre épülő államszervezési modellek kerültek előtérbe, hanem épp ellenkezőleg a fentről-lefele (*top-bottom*) haladó területi és társadalmi konszolidáció. Románia napóleoni, centralista államszervezési hagyományából kifolyólag tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a széleskörű jogkörökkel felruházott területi-közigazgatási mezoszint kialakítása mindig is egy kaotikus, felemás, a centralizmus–regionalizmus ellentétpár mentén szerveződő folyamatot eredményezett (SÁGEATÁ 2006; DUMITRU 2012a,b). Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy az 1989-es rendszerváltást követő Romániában a területi-közigazgatási átszervezés kérdése kevésbé belső, hanem sokkal inkább külső tényezők, elsősorban az EU-s csatlakozás hatására tematizálódott (BENEDEK 2006, 2009). Noha azt meg kell említenünk, hogy a rendszerváltást követően megjelentek olyan mozgalmak, melyek a szocializmus időszaka alatt felszámolt két világháború közötti megyerendszer visszaállítása (Iordan–Alexandrescu, 1996) vagy éppen egy autonóm Erdély (GHERMAN 1998) mellett szálltak síkra, a valóságban

azonban ezek a társadalmi-gazdasági átmenet nehézségei, a múlt történelmi öröksége valamint a közhangulat közepette nem találtak támogatásra, a központi kormányzat részéről pedig jelentős ellenállásba ütköztek (SĂGEATĂ 2006). Az új alkotmány, noha bevezette a decentralizáció elvét (Románia Alkotmánya 1991, 119. cikkelye), ez a közel fél évszázad alatt konszolidálódott, erősen centralizált államigazgatásban aligha érvényesült. Az európai uniós csatlakozás előfeltételeként 1998-ban létrehozott fejlesztési régiók (2. ábra) nem egy valódi regionalizálást, területi-közigazgatási decentralizációt eredményeztek, hanem sokkal inkább a feltételeknek való megfelelés jegyében születtek. Földrajzi, történelmi, gazdasági és nem utolsósorban kulturális hagyományokat mellőzve, a fejlesztési régiók noha a területi kohéziót, a regionális különbségeket mérséklő fejlesztési célkitűzéseket hivatottak harmonizálni, a valóságban azonban nem hozták meg a várva várt eredményeket, és távol állnak a nyugaton alkalmazott regionális politikai irányzatoktól (Carta Verde 1997; BENEDEK 2009; SANDU 2011; IANOS-PASCARIU 2012; TÖRÖK 2013; BAJTALAN 2013b).

2. ábra: A romániai fejlesztési régiók. Forrás: saját készítés

Készítette: Bajtalan Hunor, 2014

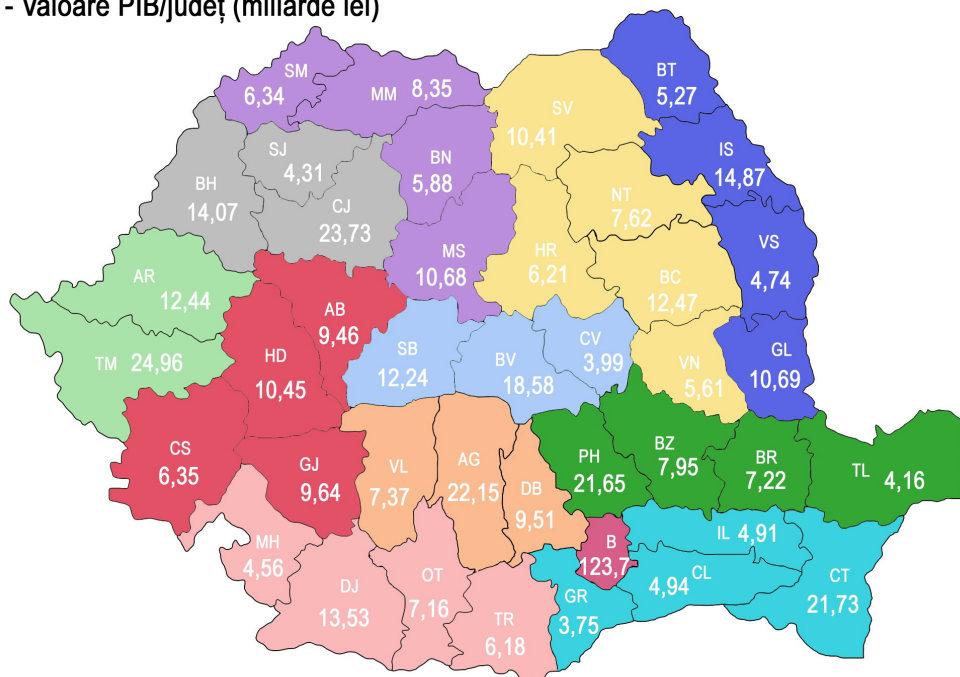
A politikai-közigazgatási játszma eddigi miliője, hogy máig sem született egy többszempontú, tudományosan is megalapozott hatástanulmány a romániai regionalizáció folyamatáról. A tudományos közeg, noha ontja magából a különböző elképzeléseket, tervezeteket, a valóságban azonban a konkrét vizsgálatok, hatástanulmányok, a „*Hogyan kéne?*”, „*Hogyan lenne jó?*” kérdések megválaszolása még váratnak magukra. Mindennek ellenére az ország leendő területi-közigazgatási régióit ábrázoló térképek hosszú sora elkészült, melyek azonban távol állnak a tudományos érvelés, a megalapozottság mezejétől. Sajnálatos módon a közvélemény is nagymértékben hozzájárul a tudományos megalapozatlansághoz, hiszen a társadalmi, ahogyan a politikai diskurzus is leginkább a leendő területi-közigazgatási egységek, régiók határai, azok központjai, a sajtó szenzációhajhász kifejezésével élve, a „szupermegyék és a leendő regionális fővárosok” körül tematizálódik. Azaz konkrétan a formai jellegre helyeződik a hangsúly, kevésbé a leendő területi-közigazgatási egységek funkcionalitására, azok szerepére, leendő jogköreire valamint működésére. Ezt a folyamatot találóan a romániai regionalizációs diskurzus 2F, forma vs. funkcionalitás dilemmájának is nevezhetnénk (BAJTALAN 2013a).

A szakmai megalapozatlanság, a szenzációhajhász politikai töркеkovácsolás eklatáns példájaként említhetnénk Mugurel Surupaceanu szociáldemokrata (PSD) képviselő javaslatát, mely a képviselő honlapján egy blogbejegyzés keretében jelent meg 2011-ben. A politikai figyelemfelkeltés legjobb bizonyítéka, hogy a bejegyzés a „*Területi-közigazgatási átszervezés Székelyföld nélkül*” címszó alatt jelent meg, valamint a tervezet nem titkolt célja a székelyföldi tömbmagyarság megosztása, melyet a mellékelt térképen (3. ábra) is láthatunk. Ugyanakkor az elképzelt régióhatárok szöges ellentétben állnak alapvető természeti, kulturális, történelmi hagyományokkal, a gazdasági, funkcionális kapcsolatok mellőzéséről nem is beszélve (1. ábra). Értelemszerűen a javaslat megalapozatlansága, röpirat jellege elsősorban a közvéleményt hivatott mozgósítani és kevésbé egy valós, tudományosan is megalapozott koncepciót hivatott feltárni (SURUPACEANU 2011).

3. ábra: Mugurel Surupaceanu szociáldemokrata (PSD) képviselő javaslata Románia területi-közigazgatási átszervezésére. Forrás: www.surupaceanu.ro, letöltve 2014. március 29-én.

**Proiect propus USL privind reorganizarea administrativ-teritorială a României
- Valoare PIB/județ (miliarde lei)**

www.surupaceanu.ro

Sajnálatos módon a tudományos megalapozatlanság, a hatástanulmányok hiánya a magyar érdekképviselők által kidolgozott tervezetek esetében is jelentkezik, ami értelemszerűen egyáltalán nem kedvez álláspontunk a többségi társadalommal szembeni legitimálásának, a kétoldalú építő jellegű kommunikációnak. Itt mindenképpen meg kell említenünk a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) által a Román Parlamenthez benyújtott heves vitát indító 2009/L432-es törvénytervezetet (4. ábra), mely csupán néhány vázlatos gondolatot és egy felsorolást tartalmaz a megyék új regionális egységekre való tagozódásáról. A tervezet tudományos alátámasztásának és a nem megfelelő kommunikáció hiánya közepette egyáltalán nem meglepő, hogy többségi társadalom, de még a román akadémiai közeg egy része is összeráncolta a homlokát és a nemzet egysége elleni támadásról, az ország széthullásáról beszélt. Dinu C. Giurescu (2011) akadémikus pedig az RMDSZ tervezetében egyértelműen a második bécsi döntés Észak-erdélyi határait, a területi revíziót vélte felfedezni, ezzel olajat öntve az amúgy is túlfűtött közvéleményre. Látható tehát, hogy egy az ország előrehaladását,

az európai szubszidiaritás és decentralizáció elvének érvényesülését, összességében véve pedig egy demokratikusabb, hatékonyabb államigazgatást megteremtő reformkísérlet mennyire eltorzulhat az önös érdekek, a múlt sérelmei közepette.

4. ábra: Az RMDSZ Románia területi-gazdasági átszervezéséről szóló 2009/L432 törvénytervezetének régió ajánlásai. Forrás: A 2009/L432 törvénytervezet alapján saját szerkesztés

Készítette: Bajtalan Hunor, 2014

Ebben a tekintetben a második Ponta-kormány által 2013-ban elindított regionalizálási-decentralizálási reform sem minősül másnak, mint egy elkapkodott, ad-hoc lépésnek Románia területi-közigazgatási átszervezésére. Tekintettel a romániai európai uniós támogatások stratégiai kudarcaira egyáltalán nem meglepő, hogy a területi-közigazgatási átszervezés kérdése a 2012-es parlamenti választásokat követően csakhamar terítékre került (ARD 2012; USL 2012). Nem véletlenül, hiszen egyrészt a politikai helyzet ezt lehetővé tette, másrészt azonban, ami ennél még fontosabb, hogy amennyiben a Szociálliberális (USL) kormánykoalíció az új területi-közigazgatási egységeket az EU következő tervezési időszakában (2014–2020), az európai támogatások, projektek aktív részeseivé kívánja tenni, akkor a területi-közigazgatási átszervezés kérdése a 2013-as esztendőben igencsak esedékessé válik.

A Liviu Dragnea vezette Regionális Fejlesztési és Közigazgatási minisztérium tehát egy év leforgása alatt, 2013-ban szeretne volna életbe léptetni az átfogó reformprogramot a jelenlegi fejlesztési régiókra alapozva, olyan körülmények között, amikor valamennyi, precedens értékkel bíró európai példa esetében közel egy évtizedes folyamatról beszélhetünk, melyet az alulról-fölfele irányuló kezdeményezések, a széleskörű társadalmi konzultáció alapozott meg (KEATING–HUGHES 2003; SCHMIDT 2010; SBRESCIA 2012; SWIANIEWICZ 2013; SZABÓ 2013). Sajnálatos módon a romániai reform azonban a történelmi, centralista hagyományokból, politikai érdekekből eredően alapvetően egy fentről-lefele kibontakozó reformfolyamattá vált, amelyet a javaslatok és tervezetek zárt ajtók mögötti kidolgozása, a felemás társadalmi konzultációk jellemeztek. Noha a kormány 2013 februárjában elfogadott egy memorandumot, továbbá fölállított két szakmai testületet (Regionalizációs Konzultatív Tanács – CONREG, Minisztériumközi Technikai Bizottság a Regionalizációért–Decentralizációért – CTIRD) is a reformfolyamat lebonyolítására, a hatástanulmányok előkészítésére, mégis a kitűzött célok érvényesültek a legkevésbé, melynek értelmében a területi-közigazgatási átszervezés a szubszidiaritás, az egyenlőség valamint a közvetlen állampolgári részvétel, a participatív demokrácia jegyében kell kibontakozzon. Habár az akadémiai közeg és a civil társadalom képviselőiből álló Regionalizációs Konzultatív Tanács, a CONREG hivatott kidolgozni a reformfolyamatot, mégis azonban a szakmai bizottság által előterjesztett jelentés (SANDU 2013), noha tudományos alapokra épül, alapvetően a kormány elképzeléseit alátámasztó dokumentumnak tekinthető. A Liviu Dragnea vezette, az ország több pontját bezáró konzultációs folyamat, vagy ahogyan a sajtó nevezte a „regionalizációs karaván” sajátossága, hogy inkább informatív kampánynak, sem mint konzultációs folyamatnak tekinthető, hiszen a központi kormány nem konkrét projektjét, tervezetét ismertette, hanem sokkal inkább általánosságban a regionalizáció folyamatának szükségessége mellett érvelt, vázlatos elképzeléseket ismertetett. Találón az mondhatnánk, hogy nem volt tehát vita, hiszen nem volt, min vitatkozni, a lakossági konzultációs folyamat leginkább a központilag elképzelt tervezeteket hivatott legitimizálni.

Mivel alapvetően egy ilyen átfogó területi-közigazgatási reform alkotmánymódosítást igényelt volna, melyhez azonban nem volt meg a kellő lakossági támogatás, továbbá a 2012-es parlamenti választás eredményének fényében a Szociálliberális kormánykoalícióból a Szociáldemokrata Párt került volna valamennyi leendő régióban kulcspozíciókba, így egyáltalán nem meglepő, hogy a kormánykoalíció a belső és területi feszültségek közepette fokozatosan kihátrált a regionalizáció folyamata alól. Az alapvető célkitűzések egyes elemei viszont egy átfogó decentralizációs törvénytervezet keretében láttak napvilágot, mely a megyék szintjét erősítette volna a központi kormányzat rovására. A politikai diskurzusban regionalizálás szerepét tehát fokozatosan felváltotta a decentralizáció, a régiókról áttevődött a hangsúly a megyék szintjére.

Az ellentmondásoktól nem mentes törvénytervezet tehát a központi kormányzat kétségbeesett válaszaként jelentkezett a bukott átfogó területi-közigazgatási reformfolyamatra. A nem megfelelő előkészítés, a hirtelen elkövetett ad-hoc lépések sorozata közepette azonban egyáltalán nem meglepő, hogy a Román Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek minősített decentralizációs törvénytervezet is kudarchba fulladt (A Román Alkotmánybíróság 1. sz. határozata/2014. január 10).

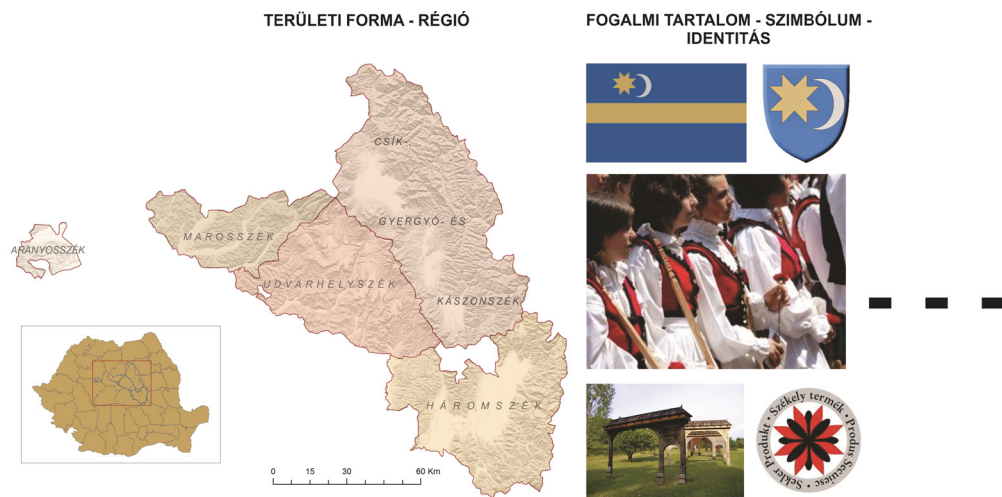
Régióként definiálható-e Székelyföld?

Noha talán nem mindennapinak tűnhet a kérdésfelvetés, miszerint régió-e egyáltalán Székelyföld, mégis kulcsfontosságú ennek elemzése, hiszen bárminemű, a székely önrendelkezéssel kapcsolatos tervezet, önálló területi-közigazgatási egységre tett javaslat nem lehet mentes azoktól az érvelésektől és megfelelően kidolgozott hatástanulmányoktól, melyek bizonyítják, hogy Székelyföld mindenképpen egy egyedi sajátos esetet képvisel Románia térszerkezetében.

Paasi (2009, 2013) valamint Benedek (2010) rámutat, hogy a régiók egyáltalán nem természetes, hanem egy folyamatos térbeli átalakulás képződményei, melyek megjelennek, léteznek egy ideig, majd eltűnnek és új régiók váltják fel őket. Paasi értelmezésében tehát a régió társadalmi kategória, mely egy négy szakaszban lezajló politikai, kulturális tényezők által befolyásolt aktív folyamat eredménye. Így az első szakaszban kialakul a területi forma, azaz körvonalazódnak a régió határai. A régiók lehatárolása előfeltétele a következő szakaszoknak, hiszen a regionális együvé tartozás, a mi és a ti tudatok kialakulása lehetetlen az individuális és társadalmi szinten is körvonalazódó lehatárolt régió nélkül. A második szakasz a régióhoz kapcsolódó fogalmi (szimbolikus) tartalom kialakulását jelenti, mint a régió elnevezése, arculata, jelképrendszere, identitása, mely legitimizálja a régió jelenlétét a régió belső szereplői és külső kapcsolatai szempontjából egyaránt. A harmadik szakaszt az intézményi keret megállapítása és fejlesztése képezi, melynek kulcsfontosságú feladata van a regionális tudat kialakításában illetve reprodukciójában. A negyedik szakaszban a régió elér fejlődésének zenitjére, társadalmi-területi entitássá válik, amelyet a társadalom elismer.

Az 5. ábra és Paasi régióképződési folyamata alapján elmondhatjuk, hogy a mai Székelyföld valahol a második és harmadik szakasz között foglal helyet, hiszen történelmi, társadalmi és nem utolsósorban kulturális konstrukcióként mindenképpen saját regionális identitással bír a hazai kisebbségi társadalom szemében. Kihangsúlyozandó a mai, hiszen a történelem folyamán volt rá példa, amikor a térség elért a regionális fejlődés társadalmi-területi szintjére, gondoljunk csak a XIII. századtól 1876-ig működő székely önrendelkezés időszakára (1. melléklet), ám a későbbi történelmi események visszajára fordították ezt a folyamatot (KÁNYA 2003; EGYED 2006; ELEKES 2011).

5. ábra: Székelyföld Paasi régióképződési folyamatában. Forrás: saját szerkesztés.

Készítette: Bajtalan Hunor©, 2012

A székelység sajátos társadalmi berendezkedése, életformája, valamint ősi privilégiumai, a jog, a nép uralma, a szabadság eszmeisége révén oly mértékű kohéziós erőket hívtak életre, melyek egységes néppé kovácsolták a székelységet. Székelyföld ennek következtében nem természetföldrajzi téregységet feltételez, hanem csakis szimbolikus-informális, történelmi-társadalmi konstrukcióként értelmezhető, mely az évszázados önrendelkezésen, sajátos történelmi-kulturális örökségen keresztül az önálló székely identitástudat révén a földrajzi térben is leképződött (PÁL-ANTAL, 2002; EGYED, 2006; BAJTALAN, 2013a).

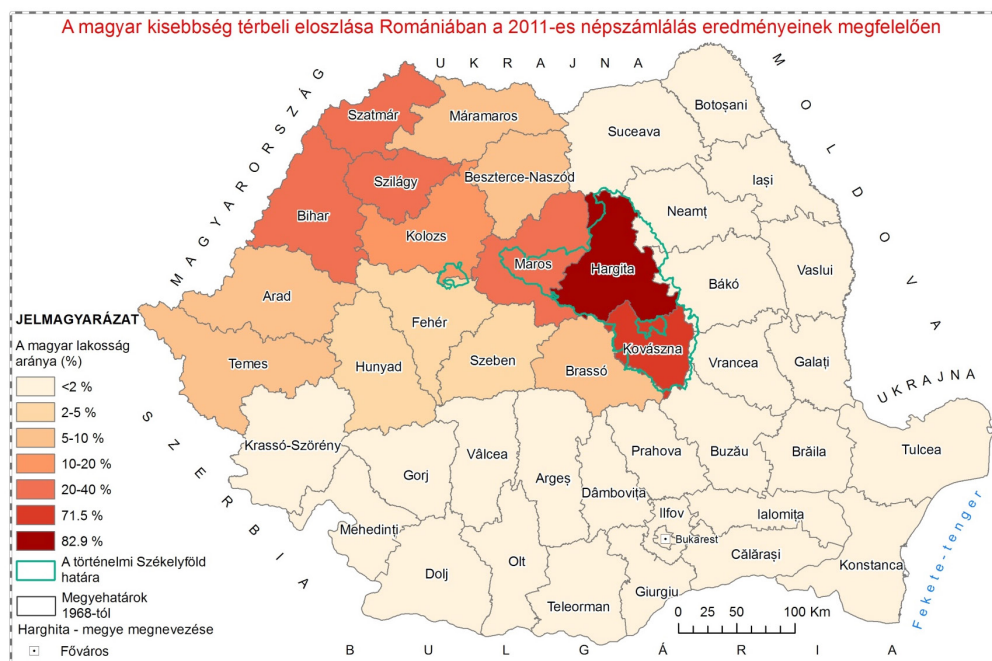
Elképzeltető-e egy önálló Székelyföld területi-közigazgatási egység illetve megfogalmazódik-e az igény az önrendelkezésre?

A fentebb vázolt kontextusban már érthető, hogy a mind a mai napig miért is olyan erős a székelység részéről a regionális önkifejeződés igénye, hiszen egy olyan térségről beszélhetünk, mely történelmi, társadalmi, kulturális és nem utolsósorban etnikai helyzetéből adódóan mindenképpen szigetszerűen emelkedik ki Románia térszerkezetéből (6. ábra). A továbbiakban éppen ezért ennek a történelmi örökségnek, regionális realitásnak a figyelmen kívül hagyása esetén véleményem szerint lehetetlen bármiféle a székelységet is érintő területi-közigazgatási átszervezésről beszélni, hiszen ennek megtagadása homlokegyenest szembeszállna a székelység sajátos kultúrájával, egyéni identitásával és legfőképpen akaratával.

Egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység fölvázolása mellett számos érvet felsorakoztathatnánk, mégis azonban a fentebb említett kulturális, etnikai jellegzetességeken túlmenően talán a legfontosabb, hogy a székelységnek egy olyan kívánalmáról beszélhetünk, mely precedens értékkel bír, hiszen különböző történelmi korszakokban megvalósult a székely önrendelkezés. Itt mindenképpen ki kell emelnünk a nemzeti szállítás-területek mentén kialakult székely székek rendszerét, mely Európa egyre inkább változó társadalmi-politikai körülményei ellenére is közel hatszáz éven át biztosította a székely önrendelkezés alapjait (1. melléklet). Noha a székely önkormányzatiság, az évszázadok óta fennálló kiváltságjogok az 1876-1877-es évi meggyerendezések alkalmával végleg felszámolódtak, a székely székek pedig betagozódtak a magyar vármegyerendszerbe, az azonban nem elhanyagolható tényező, hogy a széki határok egészen a második világháborút követő szovjet területi politika romániai intézményesüléséig többé-kevésbé változatlan formában fennmaradtak.

6. ábra: A magyar kisebbség térbeli eloszlása Romániában a 2011-es népszámlálás eredményeinek megfelelően.
Forrás: A Román Nemzeti Statisztikai Hivatal (INSSE) adatai alapján, saját szerkesztés.

A precedens értékű példák között, ha nem is tekinthetjük pozitív előzményként, a székely önrendelkezés érvényesüléseként mégis azonban mindenképpen megemlítendő a szocialista Románia keretei között fennálló Magyar Autonóm Tartomány (továbbá MAT). Az 1952 és 1960 között kialakított Magyar Autonóm Tartomány (2. melléklet), majd az 1960–1968 között azt váltó Maros–Magyar Autonóm Tartomány (3. melléklet) a „páneurópai” testvéri proletár mozgalom jegyében jött létre, erős külső, Szovjet nyomásra. Állítólag Sztálin mindaddig nem volt hajlandó elfogadni az új román alkotmányt, amíg az nem garantálja az erdélyi tömbmagyarság, a székelység önrendelkezését. Ennek értelmében a Román Népköztársaság 1952-es alkotmánya elismeri az erdélyi tömbmagyarság, a székelység létezését, valamint fokozott önrendelkezést garantál a MAT-on belül. Nyilvánvaló azonban, hogy a sztálini Románia „önrendelkezése” csupán egy szép mondat volt az alkotmányban, a valóságban azonban a MAT csak kirakatpolitika volt, ahogyan egy korabeli székely mondás megjegyzi „*az autó magyar, de román sofőr vezeti*” (BOTTONI 2008; BAJTALAN 2013a).

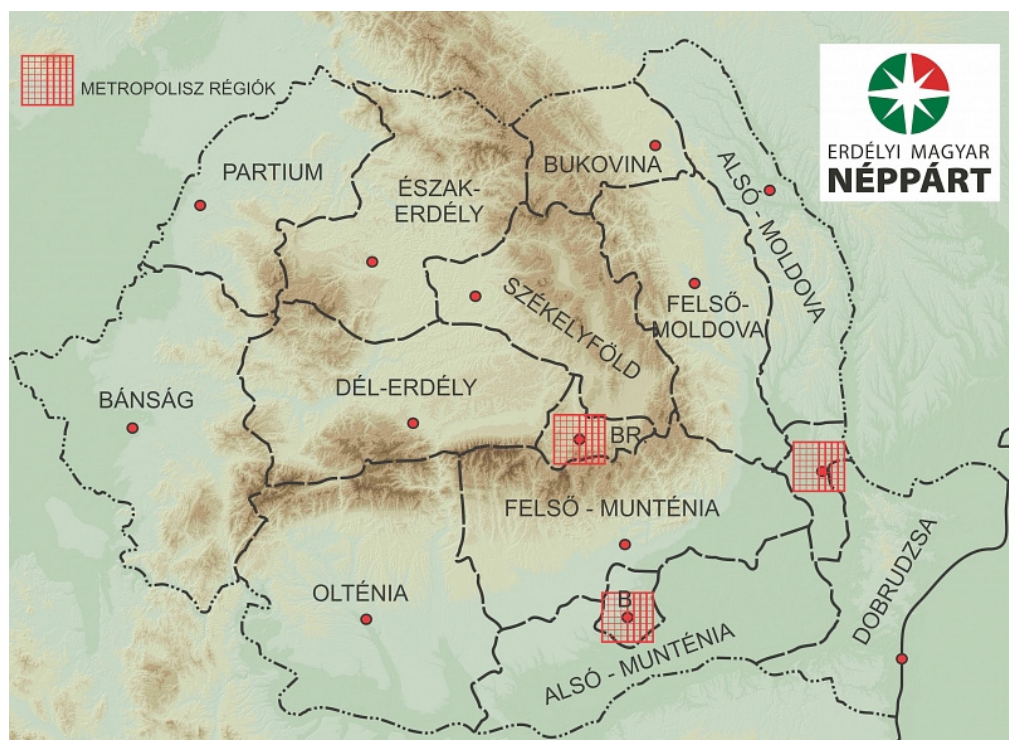
A történelmi precedens mellett azonban egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység felvázolására a legfőbb érv az 1989-es rendszerváltást követően kibontakozó székely önrendelkezési mozgalom, mely a trianoni határmódosítás következtében kisebbségi sorba kerülő székelységet, tágabb értelemben az erdélyi magyar társadalmat hivatott az autonóm státus megítélése révén integrálni román államba, biztosítva közösség hosszú távú fennmaradását és politikai integrációját. A többségi-kisebbségi társadalom viszonyának rendezésére, a személyi elvű jogok közjogi kiterjesztésére 1989–2006 között, 15 olyan törvénytervezet készült, alapvetően magyar szerzők tollából, amely az etnikai vonatkozású autonómia megoldások intézményesítéséről általános vagy konkrétan rendelkezik. A tervezetek formailag személyi valamint területi elvű, illetve politikai és kulturális autonómiákat írnak le, amelyek közigazgatási szempontból vagy illeszkednek Románia jelenlegi közigazgatási rendszerébe, vagy a történelmi széki rendszer visszaállításával egyedi téregységként ékelődnek Románia térszerkezetébe. Ugyanakkor, amint arra Bognár (2006) rámutat, azt mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a romániai székely autonómia-tervezetek egyike sem körvonalaz tagállami státuszt, hanem a szigorú értelemben vett autonómia, a területi, testületi önkormányzatok kialakítása a fő szempont. Az autonómiatervezetek megjelenése Bakk (2004) szerint két szakaszra osztható. Az első szakasz az 1990-es évek első felére tehető, melynek keretében a megjelenő tervezetek szorosan összefüggnek az RMDSZ politikai programjaival, valamint a szövetségben kibontakozó vitákkal, belső ellenzéki irányzatokkal. A második szakasz a 2000-es évek kezdetére tehető, amikor is Románia európai integrációja, a regionális politika körvonalazódása, az erdélyi magyar politikai képviselőlet fragmentálódása, valamint Magyarország növekvő befolyásának köszönhetően egy sokkalta hangsúlyosabb, a Székely autonómia kérdéséért fokozottabban kiálló mozgalom körvonalazódik. A tervezetek megjelenésükben egy jól kirajzolódó fejlődési

ívet mutatnak, hiszen míg a 1990-es évek elején még a kisebbségi törvény kidolgozása esik a hangsúly, addig 2000-es évekre megtörténik a lehetséges autonómia-megoldások felvázolása, az alkalmazhatóság lehetőségeinek tematizálása (BOGNÁR 2006).

A székely önkormányzatiság, egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység felvállalása a 2012-es parlamenti választások keretében is felmerült, amikor valamennyi erdélyi magyar politikai érdekképviselőt kitűzött céljának tekintette Románia regionalizálása esetén a Székely autonómia, a székely régió létrejöttét. Ebben a folyamatban, amint azt később látni fogjuk, noha az RMDSZ politikai programja (RMDSZ, 2012) megnevezi Székelyföld személyi elvű és területi autonómiáját egyaránt, mégis azonban a későbbi politikai lépések inkább egy mérsékeltebb, kompromisszumkész megközelítést mutatnak. Ehhez képest az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP, 2012) a radikálisabb vonalat képviselve a föderális Románia mellett szállt síkra. A Magyar Polgári Párt (MPP, 2009), pedig szintén az egységes Székelyföld régiót tekintette kiemelt céljának az aszimmetrikus regionalizmus keretében kialakított sajátos státuszú önkormányzat révén.

A kormány 2013-as területi-közigazgatási reformkísérlete közepette az erdélyi magyar politikai érdekképviselők által bemutatott változatok alapvetően, mind az egységes Székelyföldi régió mellett szálltak síkra, de alapvetően két irányzat látszott kibontakozni. Az EMNP, a MPP, valamint a Székely Nemzeti Tanács a történelmi székely székek határai mentén körvonalazta a leendő Székelyföld régiót, míg az RMDSZ a jelenlegi megyehatárok keretében, azaz Hargita, Maros és Kovászna megye egyesülésével látta azt kivitelezhetőnek. Az említett szervezetek közül az EMNP valamint az RMDSZ az egész országra kiterjedő regionalizálási, decentralizálási projektet vázolt fel. Azonban míg az EMNP a regionális identitások által is meghatározott történelmi régiókat részesítette előnyben (7. ábra), addig az RMDSZ illeszkedve Románia jelenlegi területi-közigazgatási rendszeréhez, a meglévő megyehatárokból indult ki, alapvetően felvállalva a 2009-es törvénytervezetben lefektetett alapgondolatokat.

7. ábra: Az Erdélyi Magyar Néppárt regionalizálási tervszerve. Forrás: [<http://www.neppart.eu/admin/data/file/20130403/regioterkep.jpg>], letöltve 2014. április 1-én.

Sajnálatos módon azonban az egyes érdekképviseltek által felvállalt koncepciók szintén ugyanabba a hibába estek, mint a romániai közvéleményt meghatározó elképzelések, azaz inkább a leendő régiók határaitól, alapvető elméleti megközelítésekről szóltak és kevésbé azok leendő jogköeiről, funkcióiról. Ebben a megközelítésben tehát a magyar társadalom által előírányzott tervezetekre is igaz volt a felületesség, a tudományos megalapozottság hiánya, ami nehezen legitimálhatóvá, alátámaszthatóvá tette e tervezeteket a többségi társadalommal szemben. Ez alól talán némileg kivételt képez Hargita Megye Tanácsának Elemző Csoportja által készített javaslatcsomag, mely szakmai megalapozottságát tekintve mindenképpen újító jellegűnek tekinthető és talán az egyetlen olyan elképzelés, mely a kompromisszumos megoldásokat is felvázolja. Ennek értelmében az elemzőcsoport a területi-közigazgatási reformot csupán a regionalizáció első lépésének tekinti és a teljes reformra egy fokozatosan kibontakozó, hosszabb folyamatként tekint. Ennek értelmében első körben átszervezésre kerülnének a jelenlegi fejlesztési régiók, melyeket a kormány decentralizáció révén fokozatosan kompetenciákkal, hatáskörökkel ruházna fel. A dokumentum ugyanakkor újító jellegű,

hiszen három lehetséges forgatókönyvet is felvázol a leendő Székelyföld régió számára. Ennek megfelelően Románia jelenlegi területi-közigazgatási rendszeréből kiindulva az első forgatókönyv értelmében Székelyföldet a jelenlegi Hargita, Maros és Kovászna megye képezné, a második értelmében Hargita, Maros, Kovászna és Beszterce-Naszód megyék alkotnának egy egységet, míg a harmadik esetben Hargita, Maros, Kovászna és Brassó megye alkotna egy régiót (Hargita Megye Tanácsának Elemzőcsoportja, 2013).

Konkréten a tudományos, szakmai közösség oldaláról számos tervezetet, dokumentumot kiemelhetnénk, azonban jelen dolgozat keretei és céljai között erre nincs lehetőség. Mégis azonban a 2013-as területi-közigazgatási reform kapcsán megemlítendő a Kolozsvári Magyar Földrajzi Intézet oktatói és kutatói közössége által megjelentetett tanulmány (BENEDEK et al. 2013), mely behatóan foglalkozik a romániai társadalom regionális aspektusaival, egy esetleges területi-közigazgatási reform lehetőségeivel.

A fentebb vázoltak alapján elmondható tehát, hogy Székelyföld történelmi, etnikai és nem utolsósorban etnikai helyzetéből adódóan mindenképpen sajátos téregységként ékelődik Románia térszerkezetébe, melyet mind a mai napig meghatároz a székelység erős regionális identitástudata. Ebből kiindulva tehát igenis elképzelhető egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység, és amint az előbbiekben is láthattuk a székelység részéről megfogalmazódik az igény az önrendelkezésre.

Attitűdök, percepciók az önálló Székelyföld régió megvalósulása kapcsán

Jelen tanulmány több logikai egység mentén próbált egy minél rendszerezettebb, minél átláthatóbb képet nyújtani az elmúlt két-három évben oly gyakran fölmerülő romániai regionalizáció kérdéséről, kiemelt figyelme szentelve egyrészt a 2013-as területi-közigazgatási reformkísérletnek, másrészt Székelyföld regionalitásának, egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység felvázolásának.

Az elméleti megalapozáson túlmenően mégis egy sikeres Székelyföld területi-közigazgatási egység lehetőségeinek felvázolására elengedhetetlen szempont volt egy olyan empirikus kutatás kivitelezése, mely nagymértékben épít a helyi közösség, a helyi érdekképviselők elképzelésére, véleményére. Éppen ezért egy keresztmetszeti vizsgálat keretében kvalitatív és kvantitatív társadalomstatistikai módszerek igénybevételével feltáró kérdőíves elemzést végeztem.

A vizsgálat szempontjából első lépésben meghatároztam azokat a kutatási dimenziókat illetően ismérveket, melyek a kutatás szempontjából releváns kérdéseket gyűjtötték össze. Az alapvető szocio-demográfiai helyzeten túlmenően mindenképpen fontosnak tartottam elsősorban a régió, a regionalizáció és általánosságban a területi-közigazgatási átszervezéssel kapcsolatos percepciót, attitűdöket lemérni. A területi-közigazgatási átszervezéssel kapcsolatos mutatókon túl kiemelt szempont volt

Székelyföld sajátos helyzetének, a székely identitás, a székely regionalizmus alapjainak vizsgálata.

Öt dimenzió mentén 25 kérdést fogalmaztam meg, és 2011 őszén, szeptember–december időszakban több körben kérdőíves felmérést végeztem az erdélyi magyar egyetemisták körében. A KwikSurveys ingyenes szolgáltatást alkalmaztam, mely segítségével egy weblapként megjelenő online kérdőívet szerkesztettem, melyet aztán más weblapok címéhez hasonlóan bármilyen elektronikus formában továbbíthattam. Az így készült kérdőívet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem kolozsvári valamint gyergyószentmiklósi magyar tagozatának, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári, marosvásárhelyi valamint csíkszeredai intézményeinek, a Partiumi Keresztény Egyetem levelezőlistáin és közösségi oldalain küldtem szét, ugyanakkor igénybe vettem a különböző diákszervezetek levelezőlistáit is (Kolozsvári Magyar Diákszövetség, Partiumi Keresztény Egyetem Diákszövetsége, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Hallgatói Önkormányzata).

A felmérés során 437 érvényes válasz érkezett, amely meglehetősen kis szám az erdélyi magyar egyetemisták számához képest, azonban a magyarázatot egyrészt a kérdőív komplexitásában, másrészt pedig a kérdés iránti érdeklődésben kell keresnünk. Ugyanakkor fölmerülhet, hogy amennyiben területi-közigazgatási átszervezésről folytatok vizsgálatot, akkor miért csak a magyar egyetemistákat vontam be a felmérésbe. Nos, a válasz a kutatás címében keresendő, hiszen a cél elsősorban Székelyföld sajátos helyzetének, egy lehetséges Székelyföld területi-közigazgatási egység létrehozásának vizsgálata volt, mely ebben a megközelítésben elsősorban a helyi közösséget érintené leginkább, mely jelen esetben magyar anyanyelvű.

A hiányosságok ellenére, a rendelkezésemre álló lehetőségek, a téma komplexitásának figyelembevételével mégis úgy gondolom, hogy sikerült egy eléggé átfogó, feltáró jellegű kérdőíves felmérést végezni, mely mindenképpen irányadó lehet további kutatások, akár különböző Székelyföld regionális tervezetek kivitelezésére.

Mivel jelen tanulmány keretében nincs lehetőség a kutatás eredményeinek részletes bemutatására, ezért csak a legfontosabbakat szeretném kiemelni. Mindenekelőtt egy szocio-demográfiai körképet nyújtva: a 437 érvényes válasz közül a megkérdezettek mintegy 42.6%-a férfi, 57.4%-a pedig nő. Az etnikai megoszlás tekintetében a válaszadók 96.4%-a magyar, 3.1%-a román, 0.5%-a pedig más nemzetiségű. Az életkor tükrében az átlagérték 24.17 év, a medián 22. A származás tekintetében a megkérdezettek 60.5%-a székelyföldi,¹ tehát Hargita, Maros vagy Kovászna megyéből származik, míg második helyen Kolozs megye áll 16.9%-kal, melyet Szatmár megye követ 6.3%-kal. Az eredmények nagyon jól tükrözik a magyarság országos térbeli eloszlását is, hiszen

1 Székelyföldet jelen kontextusban statisztikailag a legnagyobb magyar lakosságú megyékre vonatkoztatva határoztam meg.

a székelyföldi tömbmagyarság szolgáltatja egyrészt az erdélyi magyar egyetemisták, másrészt a legnagyobb magyar egyetemi közösség, a kolozsvári magyar egyetemisták több mint felét.

A területi-közigazgatási dimenzió mérésére több mutatót is alkalmaztam. Ezek közül talán a legrepresentatívabbat emelném ki (1. táblázat), azzal a megjegyzéssel, hogy jelen eredmények hűen leképezik a többi mutató által mért eredményeket is. Ennek megfelelően a megkérdezettek jelentős része, közel háromnegyede gondolja úgy, hogy szükség van mindenképp a változtatásra, melyet a megyerendszer megtartásában, illetve a jelenlegi megyék fölötti fejlesztési régiók átszervezésében lát.

1. táblázat: Románia területi-közigazgatási rendszerének átszervezése esetén alkalmazott módszerek gyakoriságai. N=437

N	Módszer	Gyakoriság (%)	
1	A jelenlegi területi-közigazgatási rendszert a fejlesztési régiókkal együtt megtartanám, nincs szükség a változtatásra.	7	↓
2	A megyéket megszüntetném, nagyobb régiókat alakítanék ki.	22.7	
3	A megyéket nem szüntetném meg, viszont a jelenlegi fejlesztési régiókat átszervezném.	70.3	

Székelyföld meghatározásánál arra kértem válaszadóimat, hogy egy általam fölállított szempontrendszer mentén, egy 1-től 10-ig terjedő Lickert-skálán osztályozzák az egyes Székelyföldhöz, a székely identitáshoz társítható jellemzőket, szempontokat annak függvényében, hogy melyik jelképezi számukra leginkább székelyföldet. Az 1-es osztályzat *egyáltalán nem jelképezit*, míg a 10-es osztályzat *teljes mértékben jelképezit* jelöl.

Amint a 8. ábrából is kitűnik a megkérdezettek mentális térében Székelyföld, mint etnikai-kulturális régió szerepel, melyet összeköt alapvetően a magyar identitással rendelkező székelység, a közös kultúra valamint a közös történelem. Mindenképpen megemlíteném, hogy az összes jellemző a szigorúan földrajzi szempontokat leszámítva 8-as fölötti osztályzatot kapott, de a legmagasabb osztályzatot a történelmi-kulturális szempontok kapták, mint magyar nyelv, sajátos mentalitás, értékrend valamint a közös kultúra.

8. ábra: Pár, székelyföldhöz, a székely identitáshoz kapcsolható jellemző, szempont osztályzatainak átlagértékei.
N=437

A székelyföldi önrendelkezés iránti igény eredményeire alapozva a továbbiakban fontosnak tartottam felmérni, hogy válaszadóim hogyan, milyen formában illetve milyen tényezők mentén képzelik el az önálló Székelyföld területi-közigazgatási egység kivitelezését (2. táblázat). Éppen ezért egy nagyobb kérdésblokkban, több ismérv mentén különböző, a székelyföldi területi-közigazgatási átszervezéssel kapcsolatos állítást soroltam föl és arra kértem válaszadóimat, hogy egy 1-5-ig terjedő Lickert-skálán értékeljék azokat, amelyekkel egyetértenek, illetve amelyekkel nem értenek egyet.

2. táblázat: Néhány a székelyföldi területi-közigazgatási átszervezéssel kapcsolatos állítás osztályzatainak gyakoriságai és átlagértékei. N=437

N	Állítás	Teljesen egyetérték %	Egyetérték %	Átlag
1	Székelyföld sajátos történelmi, kulturális, etnikai helyzetéből adódóan mindenképp egy különálló területi-közigazgatási egységet (pl. régiót) kell képezzen.	48.8	34.6	1.72
2	A székelyföldi régió kialakításánál meghatározó szempont kell legyen az etnikai szerkezet, a magyar többség.	36.9	44.5	1.90
3	Az önálló Székelyföld fejlesztési régió végre a döntéseket, kezdeményezéseket helyi szintre hozná, megalapozva ezzel a térség gazdasági fellendülését.	33.2	45.2	1.98
4	Egy esetleges, szélesebb jogkörrel rendelkező székelyföldi régió nagymértékben meghatározná a székely kultúra, identitás, összességében a székelység hosszú távú fennmaradását.	35.9	41.9	1.96

5	Egy sikeres Székelyföld régió kialakításánál nem szabad elzárkóznunk, hogy esetleg egy román többségű, ám gazdaságilag erős megyével alkossunk egy régiót.	13.6	24.6	2.81
6	Egyetlen területi-közigazgatási elképzelés sem oldja meg Székelyföld problémáit, az egyetlen mód az autonómia.	10	13	3.13

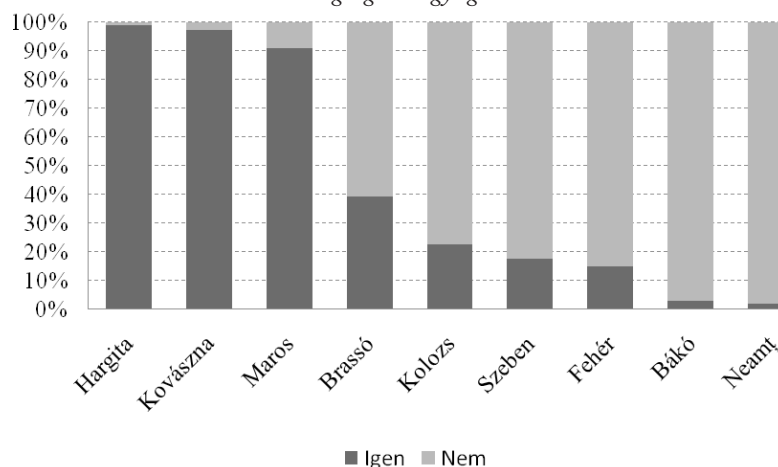
Amint a 2. táblázatból is kitűnik a megkérdezettek döntő többsége, 83.4%-a gondolja úgy, hogy Székelyföld sajátos történelmi, kulturális és nem utolsósorban etnikai helyzetéből adódóan mindenképpen egy különálló területi-közigazgatási egységet (pl. régiót) kell képezzen, melynek kialakításánál a válaszadók 81.4%-a szerint meghatározó szempont kell legyen az etnikai szerkezet, a magyar többség. Ugyanakkor a megkérdezettek 77.8%-a gondolja úgy, hogy egy esetleges szélesebb jogkörrel rendelkező Székelyföld régió a székely kultúra, identitás és összességében a székelység hosszú távú fennmaradásának záloga. Az önálló székelyföldi területi-közigazgatási egység pozitív kulturális hozadékein túlmenően ugyanakkor az is látható, hogy a válaszadók jelentős része, 78.4%-a gondolja úgy, hogy a decentralizáció és a szubszidiaritás elvén megvalósuló elképzelés a térség gazdasági fellendülését eredményezné. Ugyanakkor érdekes, hogy ha a gazdasági kérdéseket a többségi társadalom és a székelység viszonyában vizsgáljuk, akkor az eredmény magáért beszél, hiszen csupán a megkérdezettek 38.2%-a van azon a véleményen, hogy nem szabad elzárkóznunk a gondolattól, hogy egy román többségű, ám gazdaságilag erős megyével alkosson Székelyföld közös területi-közigazgatási egységet. A többségi társadalom fele való erősebb nyitás hiányának okai egyrészt a történelmi múlt nem mindig felhőtlen viszonyrendszerében, másrészt a megszerzett kisebbségi jogok csorbulásában, a valódi önrendelkezési folyamat megghiúsulásának féltelmében kell keresnünk.

Az erdélyi magyar politikai érdekképviselések szempontjából azonban mégis sokkalta fontosabbnak látom kihangsúlyozni azt az ellentmondó tény, hogy a válaszadók csupán 23%-a gondolja úgy, hogy egyetlen területi-közigazgatási elképzelés sem oldja meg Székelyföld problémáit, melynek értelmében az egyetlen mód az autonómia, míg 41.9%-a kevésbé ért egyet, 24.9%-a pedig egyáltalán nem ért egyet. Ellentmondó, hiszen az elmúlt évtizedben az erdélyi magyar politikai diskurzus középpontjában egyre hangsúlyosabban jelentkezik² az autonómia fogalomköre, politikai pártok, érdekképviselések építenek rá, mégis azonban ez a helyi közösségek szintjén inkább bizonytalanságot elutasító választ, semmint biztos állásfoglalást, támogatást feltételez.

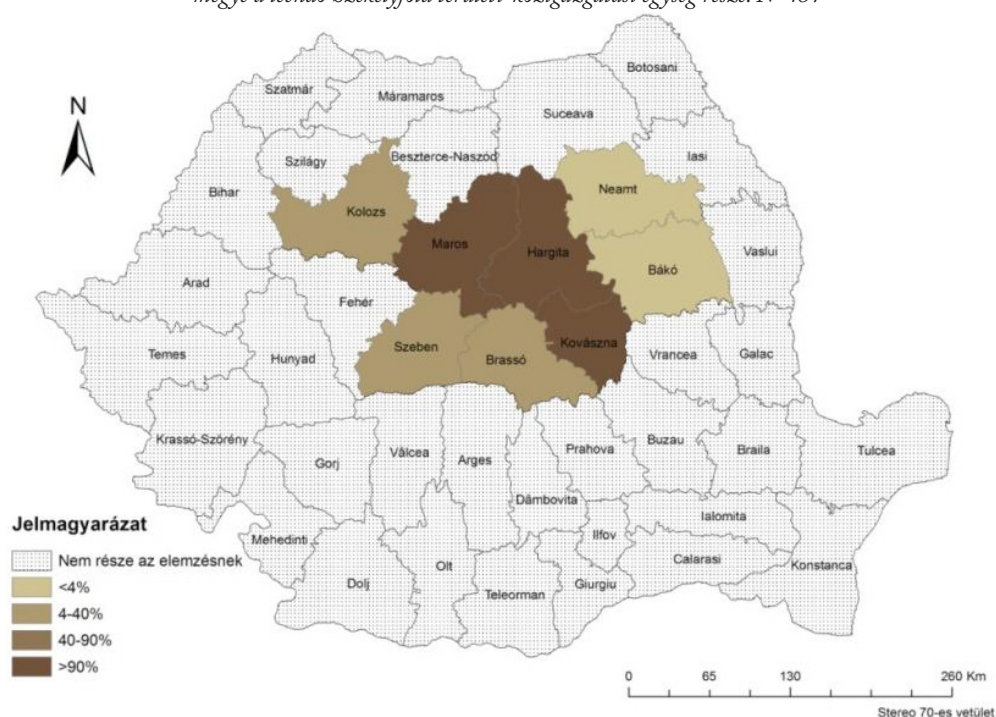
A továbbiakban arra kértem válaszadóimat, hogy a mai területi-közigazgatási határok, a megyerendszer figyelembevételével vázolják föl az általuk elképzelt, a földrajzi térben is jelentkező Székelyföld területi-közigazgatási egységet (9–10. ábra).

2 Gondoljunk csak a 2011. július 19–21 között, Tusnádfürdőn megszervezett 22. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor tematikájára és mottójára „*összenő, ami összetartozik*”.

9. ábra: Egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység alkotó megyéinek gyakoriságai. A gyakoriságok azt mutatják, hogy a megkérdezettek hány százaléka gondolja úgy, hogy az adott megye a leendő Székelyföld területi-közigazgatási egység része. N=437

10. ábra: Egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység alkotó megyéinek gyakoriságai. A jelmagyarázat gyakoriságai azt mutatják, hogy a megkérdezettek hány százaléka gondolja úgy, hogy az adott megye a leendő Székelyföld területi-közigazgatási egység része. N=437

Amint az a 9. és 10. ábrákból is kitűnik, a megkérdezettek döntő többségének térképzetében Maros, Hargita és Kovászna megyék alkotnák a Székelyföld területi-közigazgatási egységet, mely nagymértékben egybevág egyrészt a történelmi székely székek, másrészt az etnikai arányok, a mai romániai tömbmagyarság által lehatárolt területtel. A történelmi Székelyföld Brassó megyéhez tartozó területei, a Kolozs megyéhez tartozó Aranyosszék még megjelennek a köztudatban, azonban már nem olyan hangsúlyosan, a határok meghúzásában egyértelműen az etnikai viszonyok dominálnak.

Következtetések

Mindent összegezve jelen tanulmányban arra vállalkoztam, hogy az egyre hangosabb társadalmi-politikai régiódiskurzus közepette feltárjam Székelyföld regionalitásának, a székely önrendelkezésnek, egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység létrejöttének kérdéskörét. Ennek megfelelően a tanulmány központi problémáját három kutatási kérdés köré csoportosítottam, melyek megválaszolásával nyilvánvalóvá vált, hogy Székelyföld sajátos történelmi, etnikai és nem utolsó sorban kulturális helyzetéből adódóan mindenképpen egyedi téregységként ékelődik Románia térszerkezetébe. Tekintettel Székelyföld sajátos helyzetére, valamint a székelység részéről egyre hangsúlyosabban megfogalmazódó önrendelkezés iránti igényre, egyáltalán nem meglepő, hogy egy esetleges területi-közigazgatási átszervezés esetén Székelyföld a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásával különálló, egyedi téregységet kellene képezzen. A történelmi precedens, valamint az európai gyakorlat, különösen Olaszország modellértékű aszimmetrikus regionalizációja a bizonyíték arra, hogy talán nem is olyan távoli, nem is olyan elképzelhetetlennek tűnő gondolat egy önálló Székelyföld régió létrejötte. Ennek megfelelően tehát az erdélyi magyarság, a székelység talán egyik legfontosabb feladata a többségi társadalommal szembeni kétoldalú kommunikáció felépítése, a hatástanulmányok, konkrét tervezetek, projektek felvázolása, hiszen csak így tudjuk legitimálni álláspontunkat, érvényesíteni érdekeinket. Elsősorban tudnunk kell, hogy mit is szeretnénk, meg kell határozni a konkrét célokat, eszközöket, ezt követően pedig kommunikálni kell. Talán mindezek megvalósulása esetén a többségi társadalom az autonómia, a székely önrendelkezés eszmék hallatán nem gonosztól eredő, a nemzet széthullását eredményező folyamat kezdetét látná, hanem talán az évszázadok alatt konszolidálódott székely jogok visszaadását a szubszidiaritás és decentralizáció elvén, mely szűkebb értelemben a székelység, tágabb értelemben az erdélyi magyarság fennmaradása mellett, miért ne akár az ország kulturális sokszínűségének megmaradását, gazdasági előmozdítását is eredményezheti. Ebben a megközelítésben a 2013-as területi-közigazgatási reformfolyamat során kibontakozó úgy a többségi, mint a kisebbségi

társadalom részéről körvonalazódó kompromisszumkészség mindenképpen üdvözlendő, de mindkét oldalon sok teendő várát még magára.

Következésképpen elmondható, hogy a területi-közigazgatási átszervezés jelen pillanatban a romániai politikai közéletben jelentős ellenállásba ütközik, éppen ezért rövidtávon mindenképpen valószínűtlen egy újabb területi-közigazgatási reform, nem is beszélve egy esetleges Székelyföld régió létrejöttéről. Sőt feltételezhető, hogy a helyi elitek inkább hajlanak a jelenlegi, decentralizált jogkörökkel is felruházott megyerendszer, a status-quo fenntartására. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy bárminemű kezdeményezés csakis a társadalom széleskörű rétegeit magába foglaló konzultációval lehetséges, melynek során a fölülről (top-bottom) érkező javaslatokon túl mindenképpen érvényre kell juttatni a helyi közösségek, a lokalitás szintjéről (bottom-up) érkező önrendelkezési mechanizmusokat is. Csakis egy többszemponútú kritériumrendszer figyelembevételével lehet egy olyan területi-közigazgatási rendszert kidolgozni, mely valóban megfelel a 21. század kihívásainak.

Felhasznált irodalom

- Alianța România Dreaptă 2012. Repornește România: Program de guvernare 2013-2016 (Az Igaz Románia Szövetség Politikai Programja). <http://194.88.149.157/a4/3b/50/52/default_223124205352.pdf?c=602f9a84bd9a6084ffb0bc1e-8fd75776> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- Románia Alkotmánya, <<http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339>> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- Románia Kormánya 2013. Memorandum: Adoptarea măsurilor necesare pentru demararea procesului de regionalizare-descentralizare din România. <<http://www.regionalizare.mdrap.ro>> (Utolsó letöltés: 2014 február 20-án)
- Románia Kormánya 2013. *Proiect de lege privind stabilirea unor măsuri de descentralizare a unor competențe exercitate de unele ministere și organe de specialitate ale administrației publice centrale precum și a unor măsuri de reformă privind autoritățile administrației publice locale și funcționarii publici.* <http://www.transindex.ro/images/_leo/cikkek/cikkek_54378.doc> (Utolsó letöltés: 2013 december 05-én)
- Uniunea Social-Liberală 2012. România Puternică (A Szociálliberális Unió Politikai Programja). <<http://uslonline.ro>> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
1997. Carta Verde. Politica de Dezvoltare Regională în România. București.
2009. A 2004/315-ös számú, a regionális fejlesztésről szóló törvény módosítására előirányozott tervezet. <<http://www.senat.ro/Legis/Lista.aspx?cod=14254>> (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én)
- A Román Alkotmánybíróság 1. számú rendelete/2014. január 10, <http://www.ccr.ro/files/products/Decizia_1-2014.pdf> (Utolsó letöltés: 2014 augusztus 18-án)

- AGNEW, J., DUNCAN S. J. 2011. *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*. Blackwell Publishing, Oxford.
- ALLEN, J., MASSEY, D., COCHRANE, A. 1998. *Rethinking the region*. Routledge, London.
- BAJTALAN, H. 2012. *Székelyföld, mint régió: Egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység felvázolása: Okok, előzmények, lehetőségek, vélemények a múlt, a jelen és a jövő tükrében*. MSc. Szakdolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- BAJTALAN, H. 2013a. *A székektől a fejlesztési régióig: Székelyföld közigazgatás-története és közigazgatás-történeti atlasza*. BSc. Szakdolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- BAJTALAN, H. 2013b. A regionalizáció folyamata Romániában: 1859–2013. *Erdélyi Társadalom*, 11(2) 67–84.
- BAKK, M. 2004. Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 9(1–2) 39–60. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2004_1-2_03_bakk.pdf>, (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én.)
- BARNA, R., REIANU, D.G. 2014. The Difficulties of Romanian Regionalisms. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Europaea*, 59(2) 21–38.
- BENEDEK József 2010. Tér és regionalizálás. In: SÜLI Zakar (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 113–144.
- BENEDEK, J. 2006. *Raumplanung und Regionalentwicklung*. In KAHL, T., METZELIN, M., UNGUREANU, M. R. (eds.) 2006. *Rumänien: Raum und Bevölkerung. Geschichte und Geschichtsbilder. Kultur. Gesellschaft und Politik heute. Wirtschaft. Recht und Verfassung. Historische Regionen*. Lit Verlag, Bécs-Berlin.
- BENEDEK, J. 2009. The Emergence of New Regions in Transition Romania. In: SCOTT, J. ed. *De-coding New Regionalism: Shifting Socio-political Contexts in Central Europe and Latin America*. Ashgate, Cornwall.
- BENEDEK, J., TÖRÖK, I., MÁTHÉ, Cs. 2013. *Dimensiunea regională a societății, diversitate etnoculturală și organizarea administrativ-teritorială în România*. Studii de Atelier Nr. 51. ISPMN – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár. <<http://www.ispmn.gov.ro/uploads/ISPMNN%20WP%2051+08-nov.pdf>> (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én)
- BOGNÁR, Z. 2006. *Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek*. In: BOGNÁR, Z., EGRY, G., FEJTŐ, F., LUDASSY, M., SALAT, L.: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest*. <<http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5>> (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én)
- BOIA, L. 2001. *History and Myth in Romanian Consciousness*. Central European University Press, Budapest.

- BOTTONI, S. 2008. *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- DUMITRU, B. 2012a. Centralism or Autonomy? The Debate Regarding the Administrative Organization in Romania between 1918–1925. *Studia UBB Europaea*, 57(2) 83–107.
- DUMITRU, B. 2012b. Federalism and Regionalism in Romanian Political Thinking in the Interwar Period. *Studia UBB Europaea*, 57(1) 15–36.
- EGYED, Á. 2006. *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- ELEKES, T. 2011. Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 135(4) 415–429.
- Erdélyi Magyar Néppárt 2012. *Jövőt Erdélyben! Az Erdélyi Magyar Néppárt választási programja*. EMNP-CRISTALPRINT, Kolozsvár.
- GHERMAN, S. 1998. M-am săturat de România. *Monitorul de Cluj*. [1998/09/16]. < <http://www.romanianvip.com/m-am-saturat-de-romania/> > (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- GIURESCU, C. D. 2011. *Despre coincidențe – Regiunile de dezvoltare sau de destrămare?* <<http://www.ziaristionline.ro/2011/03/22/regionalizarea-si-destramarea-romaniei-prin-noua-regiune-autonoma-maghiara-impusa-de-udmr-academicianul-dinu-giurescu-trage-semnalul-de-alarma/>> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- Hargita Megye Tanácsának Elemzőcsoportja 2013. *Javaslatcsomag a régióátszervezési és területi-közigazgatási reformmal kapcsolatban*. <<http://elemzo.hargitamegye.ro/wp-content/uploads/2013/03/RegionalizacioJavaslat.pdf>> (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én)
- HENDRIKS, F., LIDSTRÖM, A., LOUGHLIN, J. (eds.) 2010. *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*. Oxford University Press, New York.
- HITCHINS, K. 2013. *România 1866–1947*. Humanitas, București.
- IANOȘ, I., Pascariu, G. 2012. Începuturile politicii regionale în România. *Urbanismul serie nouă*, 11. 74–79.
- IORDAN, I.; ALEXANDRESCU, V. 1996. Considerații geografice privind reorganizarea administrativă a teritoriului României. *Revista Geografică*, II–III. 118–121.
- KÁNYA, J. 2003. 'Történeti áttekintés'. In: HORVÁTH, Gy. (szerk.): *Székelyföld*. Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 27–60.
- KEATING, M. 1998. *The New Regionalism in Western Europe*, Edward Elgar, Cheltenham.
- KEATING, M., Hughes, J. 2003. *The Regional Challenge in Central and Eastern Europe. Territorial Restructuring and European Integration*. Presses Interuniversitaires Européennes, Brüssel.

- KOCSIS, K. 2013. Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin. *Hungarian Geographical Bulletin*, 62(1) 3–46.
- Magyar Polgári Párt 2009. *Az új lehetőség – a Magyar Polgári Párt politikai keretprogramja*. <<http://www.polgaripart.ro/>> (Utolsó letöltés: 2014. április 1-én)
- MASSEY, D. 2006. *Is the World Really Shrinking?* [Rádióadás, BBC Radio 3, 2006/11/09] Open University Radio Lecture. <<http://www3.open.ac.uk/media/fullstory.aspx?id=9691>> (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 14-én)
- PAASI, A. 2009. The resurgence of the “Region” and “Regional Identity”: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35(1) 121–146.
- PAASI, A. 2013. Regional Planning and the Mobilization of ‘Regional Identity’: From Bounded Spaces to Relational Complexity. *Regional Studies*, 47(8) 1206–1219.
- PÁL-ANTAL, S. 2002. *Székely önkormányzat-történet*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Románia Kormánya – Európai Alapok Lehívásáért Felelős Minisztérium 2014. <http://fonduri-ue.ro/> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- Romániai Magyar Demokrata Szövetség 2012. *bizalom, biztonság, jövő: Parlamenti választási program 2012–2016*. IDEA Nyomda, Kolozsvár.
- SĂGEATĂ, R. 2006. *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului: studiu geografic cu aplicare la teritoriul României*. Editura Universității Naționale de Apărare “Carol I”–Editura Top Form, București.
- SANDU, D. 2011. Social Disparities in the Regional Development and Policies of Romania. *International Review of Social Research*, 1(1) 1–30.
- SANDU, D. coord. 2013. *Disparități și fluxuri în fundamentarea social-economică a regionalizării administrative a României*. Consiliul Consultativ pentru Regionalizare. București. <<http://www.regionalizare.mdrap.ro>> (Utolsó letöltés: 2014 február 20-án)
- SBRESCIA, V. M. 2012. Alle radici della forma di Stato: Stato, Regione ed autonomie locali a 150 anni dall’Unità d’Italia. In *Nord e Sud a 150 anni dall’Unità d’Italia*. Quaderno SVIMEZ – Numero speciale, Roma. 605–609.
- SCHMIDT, A. 2010. *Törésvonalak és területfejlesztés Lengyelországban*. Doktori értékezés. Pécsi Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs.
- SURUPACEANU, M. 2011. Reorganizare administrativ-teritorială fără Ținutul Secuiesc. <<http://surupaceanu.ro/2011/06/reorganizare-administrativ-teritoriala-fara-tinutul-secuiesc/>> (Utolsó letöltés: 2014. március 31-én)
- SWIANIEWICZ, P. 2013. Poland: Europeanization of Subnational Governments. In: HENDRIKS, F., LIDSTRÖM, A., LOUGHLIN, J. (eds.): *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*. Oxford University Press, New York.

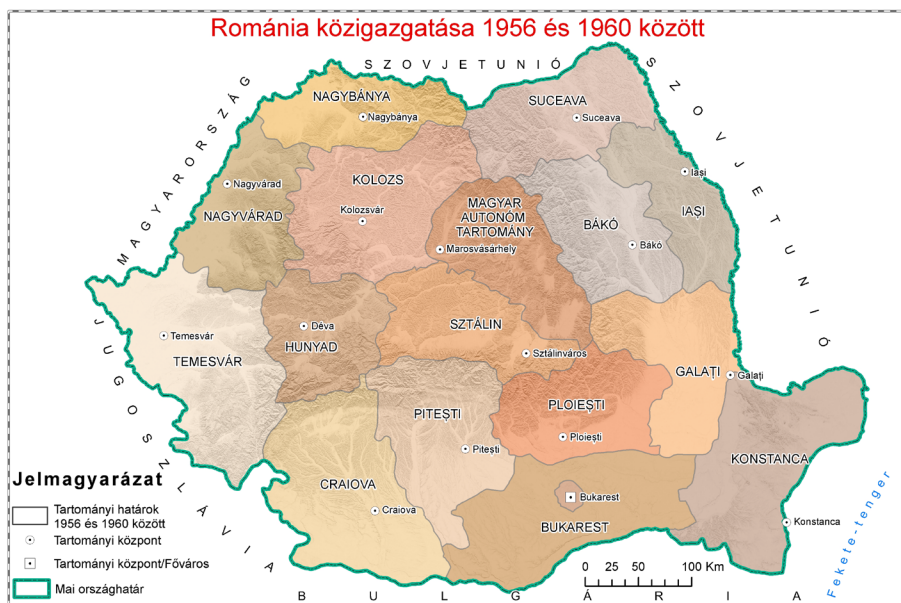
- SZABÓ, T. 2013. Regionalizáció Romániában: elképzelések, tervezetek, kilátások. *Mensura Transylvanica*. <http://www.mensura.ro/iras//regionalizacio_romania-ban_elkepzelesek_tervezetek_kilatasok> (Utolsó letöltés: 2013 december 14-én)
- TATUR, M. 2004. *The Making of Regions in Post-Socialist Europe – the Impact of Culture, Economic Structure and Institutions*. Vol. I-II. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- TÖRÖK, I. 2013. Regional Development in Romania: shaping European convergence and local divergence. *Regions*, 291(3) 25–27.
- WAGSTAFF, P. (eds.) 1999. *Regionalism in the European Union*. Intellect Books. Portland.

Mellékletek

1. melléklet: A székely önkormányzatiság időszaka a XIII. századtól 1876-ig. Forrás: saját szerkesztés

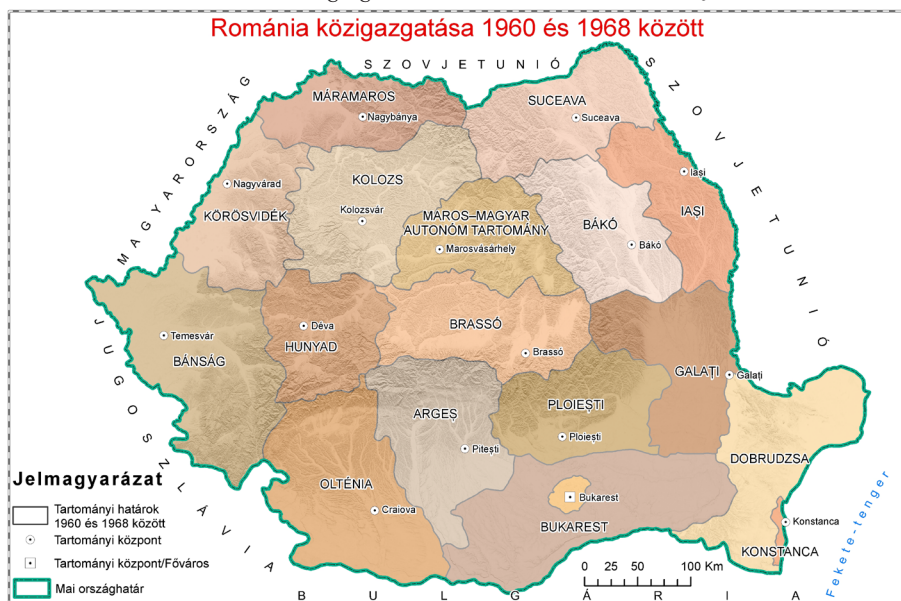

2. melléklet: Románia közigazgatása 1956 és 1960 között. Forrás: saját szerkesztés

Készítette: Bajtalan Hunor, 2014

3. melléklet: Románia közigazgatása 1960 és 1968 között. Forrás: saját szerkesztés

Készítette: Bajtalan Hunor, 2014

Abstract

The question of administrative-territorial reorganization has become quite a heated topic after the collapse of communism in 1989, gaining additional momentum with the diffusion of the “Pan-European regional concept” and the establishment of the idea of “Europe of regions”. As a result words like “regions”, “regional policy” and several other regional concepts have become frequent, fashionable topics of the political discourse. In a Romanian context the issue is particularly relevant, especially after the determination of the former ruling coalition (Social Liberal Union) to push through 2013 (in one year!) a thorough and comprehensive reform of regionalization and decentralization.

Drawing from the above presented, the aim of this paper is to give a comprehensive analysis about the process of regionalization in Romania with a strong focus on one of the most controversial themes of this process, the question of Székelyland. The analysis revolves around three fundamental research questions:

- *Can we define Székelyland as a region?*
- *Can we imagine Székelyland as a separate administrative-territorial unit?*
- *Is there at all some kind of demand from local communities for self-determination?*

KOVÁCS ÁRON

Vajdaság vasúthálózatának múltja, jelene és jövője¹

Bevezető

Az ezredforduló táján a vasúti közlekedés fejlődésének elengedhetetlen feltétele volt az ipari termelés kiszolgálása. „Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy kevés olyan találmányunk van, amely az emberi élet és a gépek igazi kapcsolatát, a társadalmi-gazdasági fejlődés és a technika kölcsönhatását jobban példázná, mint a vasút” (CZÉRE 1989: 89).

Miért fontos a vasúttal és annak történelmével foglalkozni? Mert a vasútvonalak mentén elindult az iparosodás, a fő csomópontokban a kereskedelem fellendült köszönhetően az olcsó teherszállításnak. A nagyobb központok között leegyszerűsödött, megrövidült és hatékonyabbá vált a kereskedelem. A vasút nem csak egy adott terület, vagy ország gazdaságára hatott, hanem képes volt népeket és nemzeteket összekötni. Az információ terjedése felgyorsult, a posta és a hírlapszolgálat kihasználta a vasút adta infrastruktúra előnyeit. A távol élő emberek közötti érintkezés lehetővé vált, megnövekedett az egyén mozgástere. Az olcsó utazási lehetőség által az emberek nem csak hivatali ügyek intézésére vagy kereskedelmi feladatuk elvégzésére használták a vasutat, hanem kedvtelésből is. Az utazás lehetősége beszivárgott az emberek mindennapjaiba, elősegítve a turizmus fellendülését.

A 20. században a régióon belüli vasúti kapcsolat jelentősége is egyre fontosabbá vált. A vasútállomások környezete felértékelődött. A munkások a vasútnak köszönhetően a munkahelyüktől távolabbra költözhettek, akár vidékről is bejárhattak dolgozni. A viselkedéskultúrában is új helyzetet teremtett a közös vasúti kocsiban való utazás, mivel a különböző rangú emberek egymás mellé kerültek, hölgyek és urak együtt utaztak. A dohányzókat viszont egy idő után elkülönítették. „Az utazó embereknek egyre fontosabbá vált az idő. Kar-, és zsebórát kezdtek el használni azért, hogy a menetrendhez tudjanak alkalmazkodni” (CZÉRE 1989: 91).

A közúti szállításhoz képest a vasút számos gazdasági és környezeti előnnyel rendelkezik (alacsonyabb az externális költsége – kisebb a környezeti szennyezése, terület igénye, kevesebb a közlekedési balesetek száma stb.). Emellett, a fejlett vasúti hálózat nélkül az intermodális szállítás is elképzelhetetlen. A külföldi beruházók befektetésekor a térség nemzetközi elérhetőségét, a vasúti és vízi szállítás lehetőségét veszik figyelembe.

1 „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott.

Vajdaság vasúthálózatának kiépülése a dualista korszaktól a napjainkig

A dualista korszakban indult el a vasútépítési láz egész Vajdaságban, és rövid időn belül a vasútvonalak hossza megduplázódott, valamint egyre több település kapcsolódott be a vasúti forgalom vérkeringésébe. A dualizmus korában nem csak vasútvonalakat terveztek és építettek, hanem létrejöttek a vasútépítő, fenntartó és üzemeltető szervezetek is. Európában a vasútfejlesztés akkor tudott hatékonyan működni, ha az intézményrendszer közvetlenül az állam irányítása alá került, és egyben az egész ország kereskedelmi, gazdasági és politikai célkitűzéseit is szolgálni tudta. Baross Gábor (1848–1892) minisztersége alatt felvirágzott az általa alapított MÁV, köszönve a zónatarifának, illetve a kereskedelem és iparfejlesztés érdekében bevezetett teheráru-díjszabásnak. Ahogy a vonatgyártás és vonalhálózat bővült, úgy a lakosságban az utazás iránti vágy is erősödött, az utazási igény az új közlekedési kínálat hatására meghatszorozódott (SZEBERÉNYI 2007).

Az ezredfordulóra (1900-ban) Vajdaságban jelentős vasúti forgalommal rendelkező csomópontok alakultak ki, az éves felszálló utasforgalom alapján ezek a következők: Szabadka (220 ezer), Újvidék (200 ezer), Zombor (193 ezer), Versec (173 ezer), Nagyikikinda (162 ezer).² Szabadka Szeged után a térség legjelentősebb vasúti találkozópontjának számított, mert hét irányból jövő vasúti kapcsolatot gyűjtötte össze. A vonalak kiépülésük időpontja szerint Zobor (1869), Szeged (1869), Budapest (1882), Baja (1885), Zenta (1889) és Csersvenka (1908). Vajdaságot teljesen beszötte a vasúthálózat, az akkor jelentősebb településeket szinte mind bekapcsolta a fő vasúti közlekedésbe, ezáltal a vasút a régió személy- és áruigényeinek kiszolgálója lett.

A Trianoni békekötés után Magyarország vasúthálózatának 61,5%-át elvesztette, ezzel versenyhelyezete is megromlott. A vajdasági vonalak megrövidültek és már nem tudták betölteni a nagyobb térségek (magyar területek) közötti összekötő funkciójukat. A korábbi fővonalak forgalma lecsökkent, a mellékvonalak pedig fokozatosan elvesztették fontosságukat. A tartományban sok vasutat megszüntettek a 1920–1980-as években, gazdaságtalanságukra hivatkozva. A vasúthálózat villamosítása nehezen indult meg.

A vasútvonal korszerűsítések csak a 80-as évek után indultak el a fővonalakra korlátozódva, a mellékvonalakat nem érintették. A balkáni (a horvát, a boszniai és a koszovói) háborúk a térséget társadalmi és gazdasági apátiába taszították. Ez a vajdasági vasútvonalak fejlettségén is meglátszik (a vasútvonalak átlag életkora 110 év). A vajdaságiakban még él a vasút iránti elkötelezettség, mert a vasút volt a vidék számára a legjobb összeköttetéssel és kényelemmel rendelkező közlekedési mód.

2 Forrás: 1900. évi Magyar Statisztikai Évkönyv

1. ábra: Vajdaság vasúthálózatának kiépülése

Forrás: RAGÓ Mihály–MANDOLA István 1996. *Magyar Vasúttörténet. 2. kötet.* Budapest

1. táblázat: Vajdaság vasútvonalán történt főbb események 1869–2005 között

Időszak	Vasútvonalakon történő események
1869-70.	Zombor–Szabadka–Palics/Szeged pálya megnyitása
1882-83.	Budapest–Szabadka–Zimony/Belgrád pálya megnyitása (Alföldi vasút)
1885.	Szabadka–Baja pálya megnyitása.
1889.	Szabadka–Zenta pálya megnyitása.
1891.	A szabadkai teherpályaudvar megnyitása.
1908.	A Szabadka–Cservenka pálya megnyitása. Ezzel a vasúti csomópont elérte mai térbeli kiterjedését és formáját (a város hét irányból köti össze a vasútforgalmat).
1921.	A Szabadka–Baja vasútvonal <i>Szabadkától Bácsalmásig</i> terjedő részének felszedése. A vágánynak a város területén megmaradt részét az északi ipari övezet (Zorka Vegyiművek) ipari vágányává alakították át. A Budapest–Szabadka–Belgrád (Alföldi vasút) második vágányának felszedése; a szabadkai vasúti csomópont működésében egyesíti a beszállító-, kiszállító-, vám- és határforgalmi feladatokat a személy-, és áruforgalom területén.
1968.	A Baja–Hercegszántó–Zombor vonal megszűnése.

1978.	A Baja–Zombor–Újvidék vonal személyforgalom megszűnése, majd 1995-ben az áruforgalom is leállt.
1980.	A Budapest–Szabadka–Belgrád vasút villamosítása, a 80-as években a szabadkai vasúti csomóponton keresztül valósult meg Nagy-Jugoszlávia.
1984.	Szabadka nemzetközi teherpályaudvar kiépítés tervezése (a tervet elvetették).
2005	A tervdokumentumok integrális áruszállítási központ építését látták elő a Szabadka–Belgrád vasútvonalon, a Belgrád és Zenta felé vezető utak, és a Csík patak mentén (a tervek nem valósultak meg).

Forrás: saját szerkesztés a saját kutatás alapján

Vajdaság vasúthálózata napjainkban (keresleti és kínálati oldal)

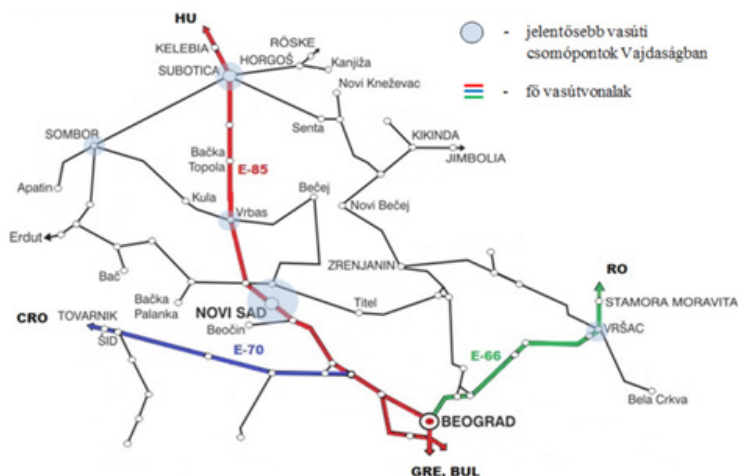
A Balkán földrajzi, gazdasági és közlekedési perifériának is mondható. Ennek ellenére kontinenseket összekötő szerepe van, tranzitterületként fontos szerepet tölt be az Európa–Kis-Ázsia/Közel-Kelet viszonylatban. A Balkán más térségeihez képest Vajdaságban a közlekedés kialakítására a domborzati viszonyok kedvezőek. Ennek köszönhető, hogy már a vasútépítési láz korai szakaszában a vonalak kiépültek, de ma már a térségre a gazdasági és a társadalmi elmaradottság jellemző.

Jelenleg a vajdasági vasúthálózathoz 1735,5 km hosszú pályavonal tartozik, ez szerbiai vasútvonalak 45%-a, de ebből csak 97 km szakasz, amely két vágánnyal rendelkezik.

A vonalakat következőképpen lehet csoportosítani:

- fővonalak (a 10-es korridorhoz tartozó rész) 494 km,
- regionális vonalak 488 km,
- helyi vasútvonalak 381 km,
- másodrangú helyi vasútvonalak 228 km és
- egyéb be nem sorolt vonalak hossza 49,5 km.

2. ábra: Vajdaság vasúthálózatának fő- és mellékvonalai 2013-ban

Forrás: saját szerkesztés a Szerb Vasutak vállalat érvényben lévő személyforgalmi térképe alapján

Jelenleg a fő és a mellékvonalak, műszaki állapotuk miatt a mai kor elvárásait nem tudják teljesíteni, mert az átlagos életkoruk közel 110 év, emellett egyes szakaszok az akkori talpfákon és töltéseken működnek. A vasúthálózatnak vannak olyan szakaszai, mint például a Királyhalom (Bački Vinograd) és Röske közötti szakasz (szerb és magyar határ közötti szakaszon), ahol a vasútforgalom 20 km/h sebességre korlátozódott, de a tartományban további 11 szakaszon is 30 km/h a legmagasabb közlekedési sebesség. Ilyen szintű korlátozás a vasúthálózatnak közel a 15%-át (256 km hosszan) érinti. Bár jelmező, hogy a korlátozásokat nem a fővonalakon vezették be, de hasonló megszorításokat a 10-es korridor nyomtáv (E-85 és E-70) rövidebb szakaszain is találunk (két szakaszon 30 km/h, egy szakaszon 40 km/h, és négy szakaszon 50 km/h korlátozás). (2. táblázat és 3. ábra).

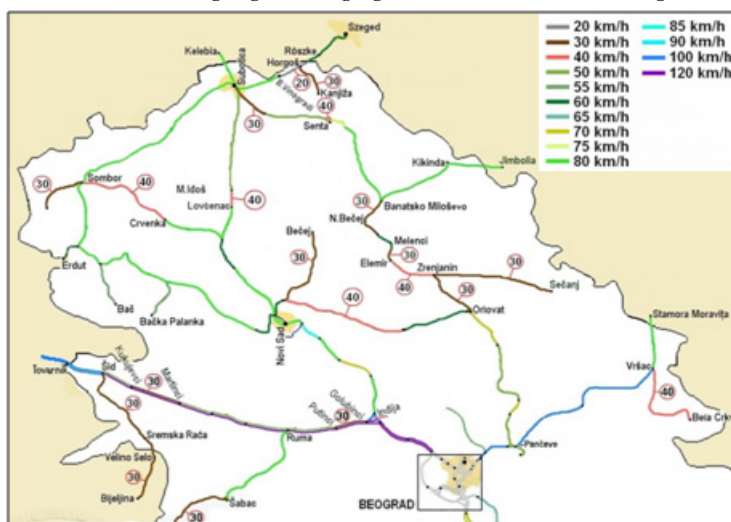
A rendkívül rossz vasúthálózat állapotromlásáért a vonalak felújításának hiánya és az elmaradt karbantartások okolhatók. A „lassújelek” a vajdaság vasúthálózatán való közlekedést nehezítik, és számos negatív hatást rónak az üzemeltetésükre.

2. táblázat: Vajdaság vasúthálózatán lévő legjelentősebb (20 és 30 km/h) sebességhatárolások

Sebesség korlátozás nagysága	A korlátozás vonatkozik	Szakaszok hossz
20 km/h	Bácsszőlős - Rőszke	17 km
30 km/h	Horgos-Kanizsa	14 km
	Zombor-Apatin	24 km
	Becse-Rimski Šančeníc	43 km
	Banatsko Miloševo-Kuman	40 km
	Elemir-Melenci	12 km
	Zrenjani-Sečanj	32 km
	Šid-Bijeljina	55 km
	Kukujevica-Martinci	12 km
	Putinci-Golubinci	7 km
Összesen		256 km

Forrás: saját szerkesztés a Szerb Vasutak 2011/2012-es menetrend alapján

A lassújelek megszüntetésével (a vonalak korszerűsítésével) csökkenthető lenne a közlekedés során felhasznált energiafogyasztás és a fékezések által keletkezett jelentős többletköltség. Emellett a menetidőre is pozitívan hatna, illetve a rövidebb menetidő következménye a rövidebb utazószemélyzet szolgálati ideje (ERCSEY et al. 2012: 15). A vonalak korszerűsítése mindenképpen elősegítené az üzemeltetési költségek csökkentését, és a forgalom növekedését.

3. ábra: Vajdaság vasúthálózatán található főbb „lassújelei”
(vonalakon a legmagasabb megengedett 20, 30 és 40 km/h sebesség)

Forrás: saját szerkesztés a Szerb Vasutak 2011/2012-es menetrend alapján

A tartomány minden irányból rendelkezik nemzetközi vasúti kapcsolattal, ezek a következők (2. ábra):

1. Budapest – Szabadka – Újvidék – Belgrád – Niš – Skoplje – Szófia – Athina (E-85)
2. Párizs – Torino – Milánó – Trieszt – Ljubljana – Zágráb – Šid – Belgrád – Niš – Szófia – Isztambul (E-70)
3. Belgrád – Versec – Temesvár (E-66), amely Bukarest és Odessza irányába tart

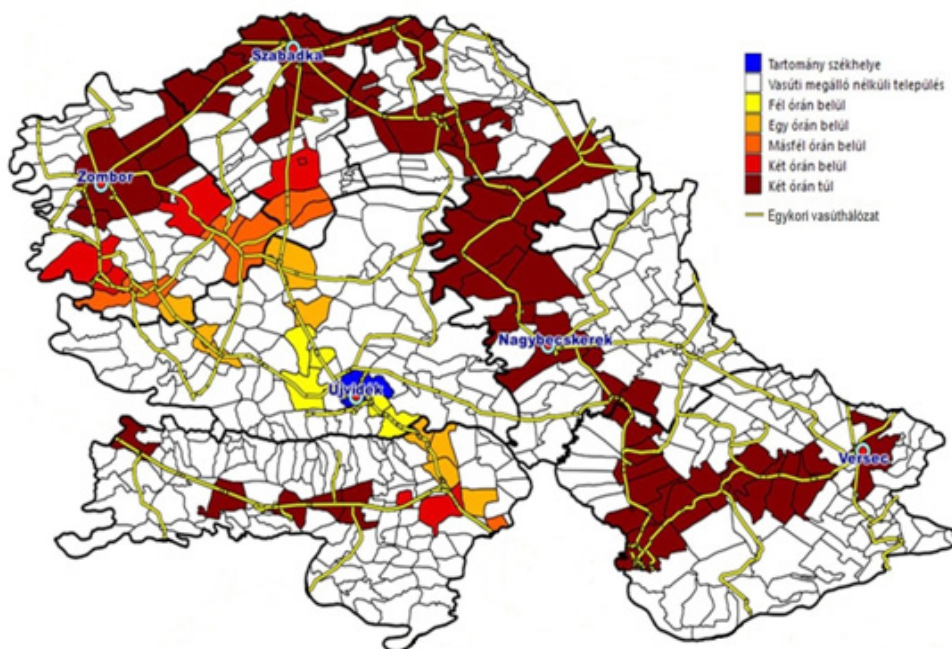
A vasúti korridorok túlnyomó része Budapestről sugárirányban szétágazva éri el a Balkánt, beleértve Vajdaságot is. Képletesen és konkrétan is Délkelet-Európából az út a Kárpát-medencén át vezet Nyugat-Európába, majd a sugaras korridorok a Balkánon tovább osztódnak, illetve a más irányból (Kelet-Európa és Ausztria felől) ide tartókkal egyesülve csomópontokat hoznak létre a balkáni fővárosokban. A tartomány nemzetközi vonalak által jól megközelíthető, de a térség belső területeire már ez nem mondható el. A munkahelyek, a tartomány székhelyére összpontosulnak, ezért fontos, hogy Újvidék elérhetősége minél jobb legyen, illetve a leszakadó területek hátrányos helyzete az elérhetőség tekintetében ne fokozódjon.

Vajdaságban a 472 településből csak 83 (17%) van bekapcsolva a vasúti közlekedésbe. Az egykori vasúthálózat sokkal szélesebb körben kiterjedt a régió területeire, és elősegítette az áru-, és személyforgalmát. Direkt vasúti elérhetőséggel csak Szabadka, Zombor, Belgrád és Šid városa rendelkezik. Vajdaságot a 10-es vasúti korridor északról (E-85) és nyugatról (E-70) átszeli, és halad Belgrád irányába, de mégis csak 13 olyan település van, ahonnan Újvidéket egy órán belül el lehet érni.³ A vasúthálózat szerkezete nem indokolja, hogy a tartomány székhelyét (Újvidéket) egész Bánát csak Szabadka, Nagybecskerek vagy Belgrád érintésével csak közvetve tudja elérni. (Nagybecskerek és Újvidék között a közúti távolság csupán 53 km, de a vasúti távolság ennek a többszöröse (165 km). Ugyanez a helyzet áll fenn Becse esetében is, csak azzal a különbséggel, hogy nem Belgrádban, hanem Szabadkán kell vasúti összeköttetést keresni Újvidék eléréséhez).

3 Újvidéket egy órán belül elérő települések: Petrovaradin (Pétervárad), Futog (Futak), Sremski Karlovci (Karlóca), Kisač, Stepanovićevo (Máriamajor), Čortanovci, Zmajevó (Péklapuszta), Gajdobra (Szépliget), Beška, Indjija, Ratkovo (Paripás), Stara Pazova (Ópázova), Parage (Parrag)

4. ábra: Vajdaság Tartomány székhelyének (Újvidék) elérhetősége menetrendszerű vasúttjárral (percen)

Forrás: saját szerkesztés a 2013-as Szerb Vasutak érvényben lévő menetrend alapján

Közép- és Dél-Bánát, valamint Szerémség⁴ települései a belgrádi vasúti vonzásokörzetbe tartoznak és a vonalak irányultsága is a főváros gazdasági szerepét erősíti. Észak-Bácska és Észak-Bánát teljes területe Szabadka vasúti központiségének van alárendelve, mert csak onnan lehet Újvidék, Belgrád, Szeged vagy Budapest irányába továbbutazni. A nyugat- és dél-bánáti térségek azok, ahol Újvidék vasúti vonzásokörzete igazán kifejti hatását, mert itt találjuk a két órán belüli tartományi székhely elérésével rendelkező települések zömét. Egy régió mobilitási feltételeit a vasúti menetrend is híven tükrözi. Az ütemes menetrend (részleges) bevezetése sem jelent valódi megoldást, nem kompenzálja a gyors eljutási lehetőséget, a közvetlen eljutás hiányát, valamint mindenekelőtt a mindennapossá vált késéseket, a vasúti közlekedés alapvető, strukturális bizonytalanságát. A menetidő csökkenése egyértelműen gazdasági haszonnal jár, ezért a vonalak korszerűsítését, valamint a tartomány elérhetőségi feltételeinek javítását kellene szorgalmazni.

4 Szerémség a Šid–Újvidék vasútvonalnak köszönhetően rendelkezik direkt kapcsolattal, mégis Szerémség egésze inkább Belgráddal gravitál, mintsem Újvidékhez.

A tartomány nem rendelkezik önálló statisztikai hivatallal, és maga a Szerb Statisztikai Hivatal is a tartományt csak egy területi egységként kezeli, ezért a regionális közlekedéssel kapcsolatos forgalmi adatainak elemzéséhez külföldi statisztikákból kell merítkezni. Az *etis plus*⁵ nemzetközi szállítás-adatbázis adatai alapján a vasúti személyforgalomban 2005-höz képest 2010-ben Vajdaságban 220 ezerrel kevesebb vonat indult és érkezett. A csökkenés a tartomány minden körzetében érezhető, de a legjelentősebben Dél-Bánátban, ahol a visszaesés közel 150 ezer volt. A drasztikus visszaesésért az előregedett vasútvonalak műszaki állapota, a menetrend kiszámíthatatlansága (gyakori késések és járatkiesések), a géppark korszerűtlensége, a hosszú utazási idő, a más közösségi közlekedésmódokkal való gyenge kapcsolat okolható. Azt is meg kell említeni, hogy a gazdasági válság hatására a lakosság utazás iránti kereslete és a Szerb Vasutak vállalat büdzséje is megcsappant. Ez biztos hatalmas bevételkiesés, amely a finanszírozási oldalon jelent meg, és kezelni kellett. A szállítási díjban ez a hiány nem jelenhet meg, mert a vasút elveszteni vonzóerejét. Az sem lenne megoldás, ha vasútvonalakat szüntetnének meg, mert akkor annak a lehetősége is eltűnik, hogy igénybe vegyék ezt a közlekedési módot, ha majd a fuvarozás árai emelkednek olyan szintre, amikor már a vasút sokkal versenyképesebbé válik más közlekedési módokkal szemben, és akkor már nem rendelkezik megfelelő hálózattal, mert tönkrement. Az infrastruktúra újbóli kiépítése pedig magas költségekkel járna, ezért a mellékvonalak fenntartását biztosítani kell, minimális befektetés mellett. A cél az, hogy e vonalakon a személyszállítás forgalma életben maradjon. Ha a személyszállítás szinten maradna vagy növekedne, akkor a vonalak műszaki állapota is fenntartatónak válna. A vállalat az elvárt felújítási munkálatok elvégzését nem tudta elvégezni, mert nem voltak meg hozzá a megfelelő anyagi forrásai. A személyforgalom talpra állása így továbbra is kétséges.

A vasúti áruforgalom Vajdaságot elkerüli, még akkor is, ha Észak–Dél vasúti kapcsolattal (E-85 vonal által) rendelkezik. A távol-keletről jövő áru a konstancai kikötőből Bukaresten és Budapesten keresztül halad tovább nyugatra, míg az adriai kikötőkből (Velence, Rijeka) a termékeket Belgrádot és Vajdaságot elkerülve Budapest felé szállítják. A bari vasútvonalon közlekedő áru igaz Vajdaságon keresztül halad, de az adriai- és fekete-tengeri kikötők áruforgalmához képest elmarad. (5. ábra)

5 Forrás: <http://viewer.etisplus.net/>

5. ábra: Transz-Balkáni Vasúti áruforgalom nagysága (millió tonna/év-ben)

Forrás: saját szerkesztés a http://szegedpanorama.blogspot.hu/2013_05_26_archive.html térképe alapján

A vasúthálózat modernizálásának jövőbeli kilátása

A vasút modernizációjának igénye a 2010 utáni években felerősödött az ország átalakulásának és az ország Európai Unióhoz való csatlakozási elkötelezettségnek köszönhetően. Az EU-hoz való közeledés által új forráslehetőségek nyíltak meg, amelyeknek a vasúthálózat és kiszolgáló egységeinek felújítását kellene szolgálniuk. A törekvések eredményeként lehet elkönyvelni, hogy 2013-ban a Szerb Vasutak vállalat átszervezése elindult. A vállalatot két részre bontották, különvált a szállításért és az infrastruktúraüzemeltetéséért felelős rész. A vasúti közlekedés terén javulás érzékelhető, mert 2013-ra az előző évhez képest, a személyforgalom 8,6%-kal, az áruforgalom pedig 11,6 %-kal növekedett. A növekedés 1,2 milliárd dinár (megközelítőleg 145 millió dollár) plusz bevételt indukált. Az előző évhez képest a vasúti szerencsétlenségek 65%-kal csökkentek, és a sérüléssel vagy halállal végződő vasúti közlekedési balesetek száma is 1/3-ra esett vissza.

Vajdaság közlekedését földrajzi fekvéséből adódóan elsősorban a 10-es vasúti folyosó fejlesztése segítené, ami a kelet és a nyugat közötti kapcsolat szorosabbá tételét szolgálná. Illetve biztosítaná a kínai áru Nyugat-Európába való jutását a pireuszi kikötőből (amely más kínai üzemeltetés alatt áll) a Nyugat-Balkánon keresztül. Ezt szolgálná a Belgrád-Budapest közötti gyorsvasút kiépítése. A magyar állam „keleti nyitás” politikája, és a szerb kormány vasút modernizációs elképzelései egybeesnek. A felújítás a vonalak villamosítására és kétvágányúvá tételére terjed ki.⁶ Jelenleg a vonalakon 60-

6 A teljes szakasz 374 km, de ebből Vajdaságban 40 kilométernyi vasútvonalat már felújítottak, és további 100 km vár felújításra. A szakaszok fejlesztését 2015-re tervezik külföldi hitelek segítségével.

90 km/h sebességgel lehet közlekedni. Villamosítás után az utazósebesség felső határa 160 km/h lenne. Ez az utazósebesség felveszi a versenyt a légi szállítással (Amióta a Malév csődbe ment, azóta a Budapestről messzebbre induló vonatok (Bécsbe, Prágába, Münchenbe, Belgrádba) utasforgalma jelentősen megnövekedett). A két főváros között a menetidő 8 órától 3,5–4 órára csökkenne. Újvidék és Szabadka bekerülne egy olyan nemzetközi vasúti áru- és személyforgalomba, amely az egész tartomány logisztikai és gazdasági bázisaira kihatna. Megnövelné a munkahely és az lakóhely közötti ingázási távolságot. A vonal európai szintűre emelése a turizmus minden ágazatára pozitívan hatna. Az építkezések 2015-ben kellene, hogy elinduljanak kínai hitelből, de a megvalósíthatósági dokumentum még nem készült el. A felújítás összege 880 millió dollár (a Magyarországhoz tartozó vonalfelújítás ennek az összegnek a duplája).

Vajdaság már régóta szorgalmazza, hogy újra utazhatóvá váljon a Szeged–Szabadka–Baja–Dombóvár vasútvonal. Ez a vonal részét képezi a Rijeka és Konstanca kikötő közötti vasútvonálnak. Egy alternatíva, hogy a két kikötő áruforgalma Magyarországon keresztül haladjon. Ennek a vonalnak a gyenge pontja az, hogy a Belgrád–Zágráb vasútvonal nagyobb teljesítményű és jobb állapotú, mint a Dombóvár–Zágráb szakasz (BALOGH 2012). A felújítás magába foglalja a vonalak villamosítását, a maximális utazási sebesség 160 km/h-ra való emelését, valamint 15 vasútállomás, megállóhely építését, felújítását. Jelenleg ebből a szakaszból 172,8 km már üzemel (Szeged Szabadka közötti szakasz), 24,7 km szakasz pedig kiépítésre vár. A felújítási munkálatokat a Határon Átnyúló IPA és a Vajdasági Nagyberuházási alapok finanszíroznák. A munkálatok összege elérné a 277 millió eurót. A megvalósítás két ütemben zajlana, az első szakasz 2019-ben Szeged–Szabadka között fejeződne be, a másik Szabadka–Baja közötti fennmaradó szakaszon 2027-ben. Ha nem is tudná a Konstanca és Rijeka közötti áruforgalmat Magyarországon keresztül terelni, de Vajdaság, Dél-Alföld és Dél-Dunántúl déli részei között egy erősebb közlekedési kapcsolatot létesítene, megerősítve a határtérségben a magyar–magyar (személyi és üzleti) kapcsolatokat.

Szerbia szeretné Belgrád elővárosi forgalmát erősíteni, ezért 800 millió dollár összegű orosz hitelből⁷ felújítja és villamosítja a Belgrád és Pancsova közötti 15 km hosszú szakaszt. A beruházás után a két szakasz között nagyobb lesz a vasútvonal forgalmi képessége, a szerelvények pedig akár óránkénti 120 kilométeres sebességgel is közlekedhetnek majd. A már meglévő vágány mellé egy második vágányt is lefektetnek, amelyet ellátnak elektromos felsővezetékkel, valamint a pancsovai híd és a pancsovai vasútállomás közötti megállót is korszerűsítik. A felújítások összege 91 millió, amelyből 13 milliót a szerb állam áll. A szakasz megvalósítási terve elkészült, a munkálatok előreláthatóan 2014-ben megkezdődnek és 960 napig tartanak. Ugyanebből a hitelből újítanak fel a Belgrád és Versec közötti szakaszt is. A vonalon a közlekedést

7 A hitelt Szerbia 10 éves törlesztésre, 4 éves türelmi idővel és évi 4,1 százalékos kamattal vehette fel.

úgyszintén 120 km/h sebességre növelnék, és így kiszolgálná a Belgrád és Temesvár közötti forgalmat.

A Szerb kormánynak a vasútvonalak korszerűsítése mellett a vasúti géppark megújítására is figyelmet és eszközt kell szentelnie. Ezért 48 új villanyvonatot rendeltek (21-et Svájc-ból, 27-et Oroszországból), amelyből 12-öt már forgalomba is helyeztek. A Vajdaságban azokon a szakaszokon, ahol az új vonatok közlekednek az előző időszakhoz képest megduplázódott az utasok száma. A kormány 382 vagon felújításával próbálja az áruszállítását korszerűsíteni, az újonnan jövő igényeket kielégíteni.

A vajdasági regionális vasútvonalak fejlesztése elmarad, a jövőben csak a nemzeti közti vasútvonalakon lévő szakaszok (E-85, E-70, E-66) felújítását szorgalmazzák. A regionális vonalakon szorgalmazni lehetne a szállítási tarifák csökkentését, mert ezeken a vonalakon nem elég magas a közlekedés szolgáltatási színvonala, de olyan térségeket kötnek össze, ahol nem nagy az utas szám, alacsony az életszínvonal (hátrányos helyzetű térségek), illetve nem olyan erős a gazdasági aktivitás. Emiatt a lakosság ingázásra kényszerül a megélhetésért. A cél az, hogy regionális vasúti tarifacsökkentéssel a Vajdaságban a buszközlekedés mellett a vasút is reális alternatívává váljon. A regionális vasútvonalakon alacsony a vonalakra jutó költségáfordítás. Lassabb és alacsonyabb átlagszínvonalú vonatok (vasúti kocsik) közlekednek, hosszabb a menetidő, valamint komfortban, kényelemben sem nyújtják ugyanazt, mint a fővonalakon működők.

A regionális vasútvonalakat az esetleges tarifacsökkenés hatására több utas fogja igénybe venni. Ha több utas van, akkor valószínűsíthető, hogy a mellékvonalak fejlesztésére is sor kerülhet. Ezáltal a tartomány belső közlekedési helyzete a vasút tekintetében jobbá válna. Az árakkal hathatósan lehet az utasforgalmat befolyásolni. A szerbiai utasszállítás és a nyugati országok személyszállítása sem működik piaci alapokon. A közösségi közlekedésnek van egy állami pillére, amellyel az állam kipótolja a cégek veszteségét. Ahhoz, hogy az utasok által fizetett összeg és az állami támogatások aránya kedvezőbbé váljon, elengedhetetlen a bevételek növelése. Ezt nem a tarifák emelésével, hanem belső tartalékok feltáráásával, hatékonyabb munkaszervezéssel, járatsűrűség-optimalizálással lehet elérni.

Azt is meg kell jegyezni, hogy vannak olyan regionális vonalak, ahol nincs személyforgalom, de komoly áruforgalom tapasztalható. A mellékvonalak kihasználtsága attól is függ, hogy a tartományban hol és milyen ipari létesítmények működnek, illetve a feldolgozó és vegyi üzemekben milyen mezőgazdasági tömegáru-termelés folyik. A regionális vonalakon jellemzően kevés tranzitlehetőség kínálkozik, mert a mellékvonalakon a tengelyterhelés alacsonyabb, mint a fővonalakon. A tranzit függ az olyan új ipari szállítási áramlatoktól is, amelyek korábban nem Vajdaság területét használták (a fuvarozók jellemzően a legolcsóbb és legrövidebb szállítási úti vonalat keresik). Jelentősen javulna a vasút helyzete, ha a logisztikai központok és kereskedelmi cégek a közút helyett a vasút által nyújtott előnyöket használnák ki.

Összegzés

Vajdaság már a dualista korszak elején elindult a vasúthálózat kialakítása. A Trianon előtti időszakban a vasút szinte teljesen beszította a tartomány településeit, bekapcsolta azokat a fő áruforgalom áramlásába. A Trianoni békeszerződés után a vasúthálózat határközi szakaszai megrövidültek és összekötő funkciójukat már nem tudták ellátni. A fővonalakon a forgalom lecsökkent, majd a mellékvonalakon lassan (1920–1980) meg is szűnt. A 80-as években Vajdaság vasúthálózatának fejlesztésére voltak ugyan kísérletek, de a Balkáni háborúk az ilyen törekvések megvalósítását megakadályozták. A háború utáni (2000–2010) időszakot gazdasági és társadalmi érdektelenség jellemezte. A rendszeres karbantartások elmaradtak, és ma már a vasút átlagos életkora elérte a 110 évet. Egyre több mellékvonalon állt le a forgalom, ahol pedig még folyik a közlekedés, ott a lassújelek nehezítik azt.

Vajdaság vasút-felújítási lehetőségei 2010-től erősödtek fel, elsősorban az Európai Unióhoz való közeledés, illetve az új források megjelenésének (EU-alapok, kínai és orosz hitel) köszönhetően. Előreláthatóan a legnagyobb beruházás a Belgrád–Budapest gyorsvasút kiépítése lesz, amelynek elkészülésével a két főváros, térben és időben is közelebb kerül egymáshoz, ami új gazdasági perspektívákat nyit meg Vajdaság előtt. A Konstancát és Rijekával összekötő Belgrád–Pancsova–Versec, illetve Szeged–Szabadka–Baja–Dombóvár szakaszainak felújítása a tartomány szemszögéből jelentős. Az illetékesek a régió mellékvonalainak korszerűsítésére kevés figyelmet szentelnek. Ez látszik a Vajdaság „motorjának” számító Újvidék vasúti elérhetőségének jelentősen korlátozottságán is. Az egész bánáti körzet csak nagyobb kerülővel tudja elérni. A vasút nem lehet az egyedüli közlekedési módozat a személyszállítás terén. A vasút fejlesztése mellett a közösségi közlekedés minél szélesebb együttműködésére van szükség ahhoz, hogy a gyengén teljesítő területek (többszörösen hátrányos térségek) számára is megteremtődjön a központokban összpontosuló munkahelyek elérése. A regionális vasútvonalak revitalizációjának egyik lehetősége lehet a regionális tarifarendszer bevezetése. A tarifák a fő- és mellékvonalak szolgáltatásbéli különbségeit tükröznék. Ha ez a fejlesztésekre ugyan nem is nyújtana lehetőséget, de a térség számára a vasútvonalak fenntartását biztosítaná, valamint a további vonalmegszüntetéseket megakadályozhatná.

Felhasznált irodalom

- BALOGH Tamás 2012. A Transzbalkáni Vasút projekt fenntarthatóságának áttekintése. *Sínek világa*. 2012/2. 6–10.
- CZÉRE Béla 1989. *A vasút története*. Corvina Kiadó, Budapest.
- ERCSEY Zoltán et.al 2012. Lassújelek hatásai a vasúti közlekedés költségeire. In:

- MÁV-trakció Zrt. (szerk.): *Vasútépészet múltja*. EDKOPRESS Gazdasági Műszaki Tanácsadó és Kiadói Kft., Budapest. 16–19p.
- Etis plus adatbázis: <http://viewer.etisplus.net/> (Utolsó letöltés: 2014. február 20.)
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1900. *Új Folyam VIII*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- RAGÓ Mihály, MANDOLA István 1996. *Magyar Vasúttörténet 2. kötet*, Közlekedési Dokumentációs Kft., Budapest.
- SZEBERÉNYI Márton 2007. *A Millenniumi Földalatti Vasút vonala és annak története*. http://digitus.itk.ppke.hu/~szema/FJFVV_von.html (Utolsó letöltés: 2014. február 20.)
- Szerb Vasutak Vállalat hivatalos menetrendje: <http://w3.srbrail.rs/zsredvoznje/?lang=sr> (Utolsó letöltés: 2014. február 20.)
- http://szegedpanorama.blogspot.hu/2013_05_26_archive.html (Utolsó letöltés: 2014. február 20.)

Abstract

The current status of the railway network of Vojvodina clearly reflects the economic and political situation of the territory. The province had the densest railway network of Europe in the past, but today the Autonomous Province of Vojvodina has only one line, which has a neglected technical status. As a result of the peace-treaty of Trianon and the wars on Balkan the modernization of transport ranged only to the construction of the highway (Corridor 10), while the improvement of railway network was effaced. The aim of the study is to draw the attendance on the tendency of the devolution of Vojvodina's railway network, which was modern in the past but today is underdeveloped. Secondly, the paper will submit those reasons, which led to the fact, that the role of railway in terms of transit and passengers is totally made by the public road nowadays. After the Balkan wars there were new opportunities for the country to improve the railway network, in order to clarify the economic role and potential of the region, these opportunities should be traced. The paper reveals to the past, to the current situation of the railway network in Vojvodina and its potential future, from the aspect of the Corridor 10's construction and the corridor's economic and social consequences and relationships.

A kötet szerzői

BAJTALAN HUNOR

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Magyar Földrajzi Intézet, Földrajz
Doktori Iskola, Kolozsvár

Témavezető: Benedek József, egyetemi tanár, akadémikus

BAKÓ EDIT

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Politika-, Közigazgatás- és
Kommunikációtudományi Kar, Újságírói Tanszék, Hungarológiai Doktori Iskola,
Kolozsvár

Témavezető: Dr. Cseke Péter

BENCSIK ORSOLYA

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori
Iskola, Modern Magyar Irodalom Alprogram, Szeged

Témavezető: Dr. habil. Virág Zoltán egyetemi docens

BRAUN LÁSZLÓ

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem és Néprajz Doktori
Iskola, Debrecen

Témavezető: Dr. Papp Imre

DEMJÉN IZABELLA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba

Témavezető: Dr. Hegedűs Attila

FARKAS WELLMANN ENDRE

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori
Iskola, Modern Magyar Irodalom Alprogram, Szeged

Témavezető: Dr. habil. Szabó Gábor egyetemi docens

HEGEDŰS NORBERT

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola,
Komárom

Témavezetők: Prof. PhD. Erdélyi Margit, CSc., PaedDr. Keserű József, PhD.

HORVÁTH ATTILA

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományok Doktori Iskola,
Magyar és összehasonlító irodalomtudományi program, Debrecen

Témavezető: Dr. Baranyai Norbert

MGR. ILLÉS ATTILA

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola,
Komárom

Témavezető: Dr. Vörös Ferenc, PhD.

KISS TÍMEA

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola,
Komárom

Témavezető: Doc. PhDr. Lőrincz Julianna, PhD.

KOVÁCS ÁRON

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és
Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

Témavezető: Dr. Erdősi Ferenc

MÁTÉ ORSOLYA

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola,
Komárom

Témavezető: Dr. Horváth Kornélia, PhD.

MGR. ŐSZI BRIGITTA

Bél Mátyás Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarisztika Tanszék,
Besztercebánya

Témavezető: PhDr. Alabán Ferenc, CSc.

PALÁDI VIKTÓRIA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi
Doktori Iskola, Piliscsaba

Témavezető: Botlik József, PhD.

MGR. PALCSÓ ATTILA

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, Vallás és Filozófiatörténeti Tanszék,
Komárom

Témavezető: Doc. PhDr. Molnár János

PATÓCS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelv és irodalom doktori program,
Újvidék

Témavezető: Dr. Faragó Kornélia

SIKÓ BEÁTA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai
Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár

Témavezető: Dr. Egyed Emese, Dr. Benő Attila

TÓDOR IMRE

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Magyar Filozófiai
Intézet. Filozófiai Doktori Iskola, Kolozsvár

Témavezető: Dr. Egyed Péter egyetemi tanár

TÓTH LILLA

Bél Mátyás Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarisztika Tanszék,
Besztercebánya

Témavezető: PhDr. Alabán Ferenc, CSc.

MGR. VRÁBEL TÜNDE

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola,
Komárom

Témavezető: Prof. Dr. Szabó András, DSc.

PhD-konferencia 2014
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma
Szegedi Tudományegyetem
2014. március 1.

9:00–10:00   **Regisztráció (SZTE BTK)**
10.00–10.20   **Megnyitó (SZTE BTK, Kristó Gyula terem)**
                    Kanyári József, *kollégiumvezető, BI MÁSZ Szeged*
                    Dr. Csernus Sándor *dékan, SZTE BTK*
                    Zsámboki Marcell, *oktatási igazgató, Balassi Intézet*

10.20–12:30   **Szekcióülések**

Irodalomtudomány szekció (IV. sz. terem)
Szekcióvezető: Dr. habil Virág Zoltán egyetemi docens

Bencsik Orsolya: Az anyagba, a világ húsába hatol (A Tolnai-szövegek episztemológiájáról és erotikájáról)

Berényi Emőke: A lokális kolor lokál zsákutcái – Identitásképző aktusok Aaron Blumm Csáth kocsit hajt című kötetében

Crnkovity Gábor: Gazdasági diskurzív pozíciók vizsgálata a vajdasági magyar kortárs novellában

Farkas Wellmann Endre: A sivatag és a mező (recepció, polémiák, a kritikai sajtó érvei és ellenérvei az Előretolt Helyőrség és szerzői feltűnése kapcsán)

Fazekas Andrea: „Kezdet és vég nélkül...” – Berniczky Éva Várkulcsa című novelláskötetéről

Hegedűs Norbert: Költészet és fantasztikum

Horváth Attila: Ikonikus Mű, „olykor olvasók” és irodalmi intézményrendszer az Anyám könnyű álmot ígér recepciója tükrében

Máté Orsolya: Belső monológ, belső beszéd Szabó Magda Freskójában

Őszai Brigita: A traumaelmélet érvényesülése N. Tóth Anikó Fényszilánkok c. regényében

Papp Adrienn: *A kezdet kérdései (A kárpátaljai magyar irodalom helyszíne az 1920–1930-as években)*

Sikó Beáta: Bölöni Farkas Sándor Don Karlosa: egy kiadatlan 19. századi drámafordítás

Tóth Lilla: A közéleti líra változatai

Vrábel Tünde: Szepsi Csombor Márton Udvari Schola című írásának bemutatása és műfaji meghatározása

Politikatudomány szekció (2.sz. terem fsz.)

Szekcióvezető: Dr. Kovács László Imre egyetemi docens

Bajcsi Ildikó: Női szerepek kisebbségi helyzetben

Bayerné Sipos Mónika: A kárpátaljai magyar civil szervezetek társadalmi megítélése. Egy lakossági felmérés tapasztalatai 2013-ból

Orosz Júlia: Szemelvények a Szovjet Nőbizottság tevékenységéből

Rózsa Rita: EU-integráció más szemmel

Tódor Imre: Carl Schmitt, a Birodalom ügyésze?

Komplex Természettudományok szekció (Kristó Gyula terem)

Szekcióvezető: Dr. Boros Lajos egyetemi docens

Dr. Sinka Rita egyetemi adjunktus

Kovács Sárkány Hajnalka: A szerbiai méz előállítás jogi környezete és helyzete

Kovács Vilmos: A nyomonkövethetőség biztosítása a vajdasági alma termesztés során szabványok alkalmazásával

Bálint Mónika Enikő: Allosztérikus kötőhelyek keresése szerkezeti vizek bevonásával és blind docking módszerrel

Barta Béla: Az adenin molekula geometriai optimálása, elektron-szerkezeti vizsgálata, továbbá az IR és Raman rezgési frekvenciák meghatározása ab initio módszerekkel

Czikó Melinda: Szén nanocső/hidroxipapatit alapú bioanyagok előállítása és jellemzése

Gogolák László: Vezeték nélküli szenzorhálózatokon alapuló lokalizációs eljárások alkalmazása ipari körülmények között

Jevcsák Melinda: Botanikai vizsgálatok a kárpátaljai Huszt melletti Nárciszok völgyében

Kohus Zsolt: Serkentő és gátlósejtek szerepének vizsgálata in vitro hippokampusz szeletekben megjelenő egészséges és kóros aktivitásmintázatok kialakításában

László Elemér: A beregszászi városi hősziget intenzitás napi és éves dinamikájának jellemzői

Nagy Botond: Alternatív módszerek optikailag tiszta bufuralol előállítására

Szanyi Szabolcs: A Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum pollinátor közösségei

Tripolszki Kornélia: Anyai vérből történő nem invazív prenatális diagnosztika

Történelemtudomány szekció (Magyar történeti szeminárium)

Szekcióvezető: Dr. Ferwagner Péter Ákos egyetemi docens

Boros László: Beregszász légoltalmi rendszerének fejlődése (1938–1944)

Braun László: Az 1879. évi erdőtörvény és hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságának

Fogas Alexandra: Ung vármegyéből való emigráció az Egyesült Államokba az első világháború előtt

Kosztó Gyula: Szovjet partizán alakulatok Kárpátalján 1944-ben (Uszta-osztag működése)

Mathédesz Lúdvít: Római bélyeges téglák a mai Szlovákia területén

Rombai Tibor: A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc gazdasági és szociális következménye Északkelet-Magyarország ruthénjeinek életében

Suslik Ádám: Tábori lelkészek Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros vármegye honvéd és császári és királyi gyalogezredeiben 1914–1915 között

Szopó András: Nemzetiségpolitika Kárpátalján a magyar és német internáló és deportáló eljárások bemutatása alapján (1944–1955)

Tutuskó Ágnes: Az orosz befolyás visszaszorítására irányuló magyar kormányzati reformtervek Északkelet-Magyarország vármegyéiben az első világháború idején

Vallás-, kultúra- és művelődéstörténeti szekció (Régészeti szeminárium)
Szekcióvezető: Dr. Gálffy László egyetemi docens

Bakó Edit: A „journalisza”- kép a Magyar Polgár és a Kolozsvár hasábjain

Balázs Lilla: A középkori arab filozófia európai gyümölcse

Paládi Viktória: Skizma és egyházi zavargások Podkarpatszka Ruszban az 1920-as években

Palcsó Attila: Az ember és a teremtet világ kapcsolata

Patócs László: A kisebbségi életelbeszélések érzelmi aspektusai

Riskó Marianna: Chira Sándor /1897-1983/ püspök ismeretlen jegyzete a KGB-levéltár rejtekében

Sallai Jakab: Vegyes nemzetiségű és vegyes felekezetű családok egyházi gondozása az erdélyi magyar történelmi egyházakban

Szendrey Anita: Beregszász, újra a Római Katolikus Egyház vérkeringésébe (1938-44)

Multidiszciplináris Társadalmi szekció / Oktatáspolitikai
(Medievisztika szeminárium fsz.)

Szekcióvezető: Dr. Baráth Tibor egyetemi docens

Bajtalan Hunor: Székelyföld, mint régió? Egy esetleges Székelyföld területi-közigazgatási egység margójára

Csikos Tímea: Gasztrális neofóbia az ételek típusának függvényében

Dániel Botond: A BBTE magyar szociális munka végzetteinek munkaerőpiaci sikerességét meghatározó tényezők

Horváth Zoltán: Az algoritmikus gondolkodás fejlesztése

Kovács Áron: Vajdaság vasúthálózatának múltja, jelene és jövője

Kovály Katalin: Az Ukrajnába érkező külföldi befektetések társadalomföldrajzi aspektusai

Lendák-Kabók Karolina: Vajdasági magyar fiatal nők szakválasztása az Újvidéki Egyetemen

Pulizska Edvin: A versenyképesség értelmezése nemzeti szinten egyes Eurázsiai tagországokban

Stark Gabriella Mária: A pedagógiai líceumi oklevélről az MA oklevélre. Intézményi és tartalmi változók a romániai pedagógusképzés rendszerében

Szász István Szilárd: Facebook-idővonal mint élettörténet?

Nyelvtudomány szekció (2 sz. terem földszint)
Szekcióvezető: Dr. Zsigri Gyula egyetemi docens

Demjén Izabella: Északkelet-magyarországi nyelvváltozatok
szociopragmatikai megvilágításban

Görög Nikolett: A tulajdonnevek aktuális problémáiról

Illés Attila: Szlovák-magyar névpárok vizsgálata a csilizközi
falvak mai személynévanyagában

Kiss Tímea: Az eltévedt lovas és angol fordításainak
alakzatvizsgálata

12:30–14.00   **Ebédszünet (Gödör Étterem)**

14.00–17:30   **Szekcióülések folytatása**

17:30–18.00   **Aranymetszés 2013 (SZTE BTK, Kristó Gyula terem)**

Előadó: **Dr. Papp Z. Attila** kutatásvezető; igazgató, MTA TK KI
**A Magyar Doktorandusz Közösség és a Szegedi Doktorandusz
Önkormányzat bemutatkozása**

18:00 – 18:30   **Plenáris ülés – záró értékelések (SZTE BTK, Kristó Gyula terem)**

19:00   **Vacsora (Gödör Étterem)**

20.00   **Borkóstoló (Gödör Étterem)**